МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з цивільних справ (1972–2024 роки):

станом на 1 липня 2024 р.

2024

УДК 347.9

Укладачі:
Р.М. Достдар, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри морського та господарського права Факультету морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова,
І.Ю. Дубинський, кандидат юридичних наук, доцент кафедри морського та господарського права Факультету морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова.

Рецензенти:
О.Ю. Дубінський - проректор НУК імені адмірала Макарова з науково-педагогічної роботи, економічних, юридичних та соціальних питань, професор, доктор юридичних наук, професор кафедри морського та господарського права
Д.В. Бараненко – професор, доктор юридичних наук, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
Л.Ю. Прогонюк - кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри публічного управління та адміністрування і міжнародної економіки МНАУ

Рекомендовано НМР НУК (Протокол № 7 від 25.09.2024 р.)

Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з цивільних справ (1972–2024 роки): станом на 1 липня 2024 р. : збірник /укладачі: Р.М. Достдар, І.Ю. Дубинський; за ред. Р.М. Достдар. Миколаїв: ФМП, 2024. 400 с.

У збірнику містяться постанови Пленуму Верховного Суду України з розгляду цивільних справ у судах. Постанови розміщені у алфавітному порядку, що робить пошук потрібного документа швидким. Збірник упорядкований для студентів денної та заочної форми навчання спеціальності 081 «Право» Факультету морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова з метою вивчення та застосування постанов Пленуму Верховного Суду України при вирішенні практичних задач з цивільного судочинства, та для підготовки до практичної діяльності висококваліфікованих фахівців-бакалаврів та магістрів права.

© Р.М. Достдар, І.Ю. Дубинський, 2024

Зміст

Про деякі питання практики розгляду спорів, пов'язаних з обігом векселів 5
Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України..... 21
Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя 33
Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції 41
Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду 61
Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав..... 71
Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів.. 92
Про незалежність судової влади 101
Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя 111
Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав 124
Про практику застосування судами законодавства про житлово-будівельні кооперативи 134
Про практику застосування судами законодавства про оплату праці 144
Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок..... 158
Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ 168
Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову..... 191
Про практику перегляду судами у зв'язку з нововиявленими обставинами рішень, ухвал і постанов у цивільних справах, що набрали законної сили 196
Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання

рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України 202
Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та звернень учасників виконавчого провадження 225
Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди 236
Про практику розгляду судами цивільних справ, пов'язаних з діяльністю гаражно-будівельних кооперативів 258
Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів 266
Про судове рішення у цивільній справі 277
Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах 288
Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним 297
Про судову практику в справах про виключення майна з опису 301
Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди 309
Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення 319
Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку ... 330
Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними 346
Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності 357
Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи 366
Про судову практику у справах про необхідну оборону 382
Про судову практику у справах про спадкування 385

Про деякі питання практики розгляду спорів, пов'язаних з обігом векселів

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 8 червня 2007 р. № 5

З метою забезпечення однакового застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції при розгляді справ, пов'язаних з обігом векселів, Пленум Верховного Суду України постановляє дати судам такі роз'яснення:

1. Відносини, пов'язані з обігом векселів в Україні, регулюються Конвенцією, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі (з урахуванням застережень, передбачених у додатку II до неї), Конвенцією про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі, Конвенцією про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів (підписані в Женеві 7 червня 1930 р.), а також законами України від 5 квітня 2001 р. № 2374-III "Про обіг векселів в Україні" (ст. 2 якого містить застереження стосовно дії окремих положень Уніфікованого закону на території України), від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV "Про цінні папери та фондовий ринок", від 6 липня 1999 р. № 826-XIV "Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 р., якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі", від 6 липня 1999 р. № 827-XIV "Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 р. про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі", від 6 липня 1999 р. № 828-XIV "Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 р. про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів".

Необхідно також врахувати, що вексельні правочини (зокрема, щодо видачі, акцептування (в тому числі в порядку посередництва), індосування, авалювання та оплати векселя) регулюються не тільки нормами спеціального вексельного законодавства, а й загальними нормами цивільного законодавства про угоди та зобов'язання (статті 202-211, 215-236, 509-609 Цивільного кодексу України (далі — ЦК). Тому за відсутності спеціальних норм у вексельному законодавстві до вексельних правочинів застосовуються загальні норми ЦК з урахуванням їх особливостей.

2. Розглядаючи спори, пов'язані з обігом векселів, суди мають перевіряти, чи відповідає документ формальним вимогам, що дозволяють розглядати його як цінний папір (вексель).

Відповідно до ст. 194 ЦК цінним папером є документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), і

власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають з цього документа, іншим особам. Виходячи з цього визначення здійснення або передача посвідчених цінним папером прав можливі тільки за умови його пред'явлення.

Статтею 5 Закону України "Про обіг векселів в Україні" і ст. 14 Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV "Про цінні папери та фондовий ринок" визначено, що векселі (переказні та прості) складаються у документарній формі на бланках з відповідним ступенем захисту від підроблення, форма і порядок виготовлення яких затверджуються Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Національним банком України з урахуванням норм Уніфікованого закону, і не можуть бути переведені у бездокументарну форму (знерухомлені). Таким чином, норми вексельного законодавства не можна застосовувати до зобов'язань, оформлених на електронних і магнітних носіях.

3. Перелік обов'язкових реквізитів для переказного векселя наведено у ст. 1, а простого — у ст. 75 Уніфікованого закону про переказні векселі та прості векселі (далі — Уніфікований закон). Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 196 ЦК України і статей 2, 76 Уніфікованого закону документ, який не містить обов'язкових реквізитів, перелічених у вказаних статтях Уніфікованого закону, не є цінним папером (векселем), а може мати силу простої боргової розписки, за винятком випадків, прямо зазначених в абзацах 2—4 ст. 2, абзацах 2—4 ст. 76 Уніфікованого закону. Вимога векселедержателя про виконання вексельного зобов'язання, пред'явлена на підставі документа, що не відповідає формі та не містить обов'язкових реквізитів, підлягає відхиленню судом незалежно від пред'явлення позову про визнання векселя таким, що не має вексельної сили. Відхилення цієї вимоги не є перешкодою для пред'явлення самостійного позову на підставі загальних норм цивільного законодавства, зокрема тих, що регулюють відносини за позикою. Проте не може бути відхилена вимога векселедержателя про виконання вексельного зобов'язання, пред'явлена на підставі векселя, який містить виправлення, пошкодження тощо, за умови збереження його обов'язкових реквізитів.

4. При вирішення питання про наявність вексельних зобов'язань судам слід звертати увагу на додержання вимог вексельного законодавства щодо підписів зобов'язаних за векселем осіб.

Згідно з ч. 3 ст. 5 Закону України "Про обіг векселів в Україні" вексель підписується від імені юридичних осіб власноручно керівником та головним бухгалтером (якщо така посада передбачена штатним розписом юридичної особи) чи уповноваженими ними особами. Підписи скріплюються печаткою.

Вказаною нормою Закону встановлено, що при видачі векселів від імені фізичних осіб підпис повинен містити паспортні дані та ідентифікаційний номер фізичної особи. Ці дані є обов'язковими реквізитами підпису фізичної особи, і без їх зазначення її не можна вважати векселедавцем (трасантом).

Виняток становлять підписи фізичних осіб, які через свої релігійні чи інші переконання відмовилися від прийняття ідентифікаційного номера та офіційно повідомили про це відповідні державні органи. У паспорті таких фізичних осіб повинна бути відмітка органу внутрішніх справ про наявність у них права на здійснення платежів без ідентифікаційного номера, передбачена Порядком унесення відмітки до паспорта громадянина України щодо ідентифікаційного номера фізичної особи–платника податків та інших обов'язкових платежів (затверджений наказом Державної податкової адміністрації України, Міністерства внутрішніх справ України від 19 жовтня 2004 р. № 602/1226; зареєстровано у Міністерстві юстиції України 20 жовтня 2004 р. за № 1345/9944).

За відсутності зазначених реквізитів підпису юридичної або фізичної особи останній теж слід вважати відсутнім, а сам вексель — таким, що виданий з дефектом форми і не має вексельної сили (ст. 2 Уніфікованого закону).

5. Відповідно до абзацу 1 ст. 11 Уніфікованого закону будь-який переказний вексель, у тому числі виданий без прямого застереження про наказ, може бути переданий шляхом індосаменту. Вчинений на векселі, що не має обмежень на його передачу за індосаментом, або на приєднаному до нього аркуші (алонжі) напис про передачу прав на вексель іншій особі повинен розглядатися як індосамент, якщо з його змісту не випливає, що особа, яка вчинила такий напис, має намір передати права в загальноцивільному порядку (у порядку відступлення права вимоги).

Усі положення про індосамент поширюються і на простий вексель.

6. При переході прав за векселем у складі спадкової маси, у складі майна підприємства, проданого як єдиний майновий комплекс, при переході прав до іншої юридичної особи у разі реорганізації юридичної особи — векселедержателя, при примусовому продажі векселя з публічних торгів векселедержатель, що заявляє вимоги за векселем, отриманим у такий спосіб, повинен надати відповідні докази переходу цих прав. У зазначених випадках відсутність на векселі напису у формі індосаменту про перехід прав не є підставою для відмови в задоволенні вимоги векселедержателя за умови надання ним доказів того, що цей документ перейшов до нього на законних підставах.

7. Згідно зі статтями 16, 77 Уніфікованого закону особа, у якої знаходиться вексель, вважається його законним держателем, якщо її право на вексель базується на безперервному ряді індосаментів, навіть якщо останній із них є бланковим. При цьому закреслені індосаменти вважаються ненаписаними.

З огляду на викладене суди під час розгляду вимог осіб, у яких знаходиться вексель, мають перевіряти, чи є позивач останнім набувачем прав за векселем по безперервному ряду індосаментів. Ряд вексельних індосаментів має бути послідовним, тобто кожний попередній індосат є наступним індосантом. Місце розташування передавальних написів на векселі або на приєднаному до нього аркуші (алонжі) і дати їх вчинення (якщо вони є) при визначенні безперервності індосаментів до уваги не беруться.

За наявності на векселі в ряді послідовних індосаментів одного або кількох закреслених індосаментів законним векселедержателем є особа, на ім'я якої вчинено останній перед закресленим індосамент. Як законний векселедержатель така особа має право індосувати вексель у загальному порядку, при цьому закреслений індосамент до уваги не береться.

Якщо останній індосамент є бланковим або на пред'явника (тобто в ньому не зазначено особу, що отримує вексель), законним векселедержателем такого векселя вважається особа, у якої вексель фактично знаходиться. Така особа має всі права за векселем, у тому числі право вимоги платежу за ним.

Абзацом 1 ст. 16 Уніфікованого закону передбачено, що в разі коли за бланковим індосаментом іде інший, особа, яка підписала останній, вважається такою, що придбала вексель за бланковим індосаментом.

Відповідно до абзацу 2 ст. 13 Уніфікованого закону бланковий індосамент є чинним лише у випадку, коли він написаний на звороті переказного векселя або на приєднаному до нього аркуші (алонжі).

Законний векселедержатель не зобов'язаний доводити наявність і дійсність своїх прав за векселем, вони вважаються наявними та дійсними. Доведення протилежного — обов'язок особи, якій пред'явлено вимогу за векселем.

8. За наявності на переказному або простому векселі підписів осіб, не здатних брати зобов'язання за векселем, або підроблених підписів, або підписів вигаданих осіб, або підписів, що з будь-яких інших підстав не можуть зобов'язувати тих осіб, які поставили їх на векселі чи від імені яких він був підписаний, то згідно зі статтями 7, 77 Уніфікованого закону зобов'язання інших осіб, які поставили свої підписи на ньому, є юридично дійсними. Отже,

підписи індосантів, що не можуть зобов'язувати тих осіб, від імені яких вони поставлені, не переривають ряду індосаментів.

Правочини, на підставі яких було видано (передано) вексель, можуть бути визнані судом недійсними у випадках, передбачених статтями 215—236 ЦК, із застосуванням між сторонами загальних правових наслідків недійсності правочинів. Визнання судом зазначених правочинів недійсними не спричиняє недійсність векселя як цінного папера та не переривається індосаментний ряд.

9. Відповідно до статей 8, 77 Уніфікованого закону кожний, хто поставив свій підпис на простому або переказному векселі як представник особи, від імені якої він не був уповноважений діяти, сам зобов'язаний за векселем і, якщо заплатить, матиме ті самі права, що й особа, за яку він мав намір діяти. Таке ж правило застосовується до представника, який перевищив свої повноваження.

З огляду на це особа, яка отримала вексель від представника, що не мав достатніх повноважень на видачу (передачу) векселя, не може вимагати виконання зобов'язань за векселем від особи, котра видала (передала) вексель. Однак вона вправі вимагати здійснення платежу за векселем від такого представника, що поставив свій підпис на векселі, в обсязі і за умов, зазначених у векселі, виходячи з того, що його видано (передано) особисто цим представником. У разі перевищення повноважень представником особи, від імені якої вексель підписано, тобто прийняття ним зобов'язання за векселем від імені іншої особи на суму, що перевищує ту, в межах якої він мав право діяти, зобов'язання переноситься на представника не в повному обсязі, а лише в межах перевищення.

При розгляді справ такої категорії судам слід також враховувати, що у разі схвалення в подальшому особою видачі (передачі) векселя представником без повноважень або з їх перевищенням, відповідальність за векселем на підставі ч. 2 ст. 241 ЦК несе ця особа, якщо інше не випливає із самого векселя.

10. Статтею 20 Уніфікованого закону передбачено, що індосамент, вчинений після настання строку платежу, має ті самі наслідки, що й індосамент, вчинений до настання цього строку Однак індосамент, вчинений після здійснення протесту в неплатежі або після закінчення строку, встановленого для опротестування, має наслідки звичайної процесії. Якщо протилежне не буде доведено, недатований індосамент вважається вчиненим на векселі до закінчення строку, встановленого для здійснення протесту.

Таким чином, вексель може бути переданий шляхом вчинення іменного або бланкового індосаменту і після здійснення протесту в неплатежі або після

закінчення строку, встановленого для здійснення протесту (якщо вексель не був опротестований). Особи, які індосували вексель після здійснення його протесту в неплатежі та (або) після закінчення строку для здійснення протесту, не несуть відповідальності перед набувачем векселя за виконання зобов'язання за векселем, але відповідають за дійсність переданої вимоги (ст. 519 ЦК). Інші зобов'язані за векселем особи мають право відповідно до ст. 518 ЦК висувати проти вимог векселедержателя ті заперечення, що вони мали проти особи (осіб), що індосувала (індосували) вексель після його опротестування або після закінчення строку для здійснення протесту.

11. Якщо векселедавець помістив у переказному векселі слова "не за наказом" або будь-яке інше рівнозначне застереження, то такий документ може бути переданий лише з дотриманням форми і з наслідками звичайної цесії (абзац 2 ст. 11 Уніфікованого закону).

Відповідно до ст. 77 Уніфікованого закону ці правила застосовуються і щодо простого векселя.

Застереженнями, що включаються у вексель з метою заборони передачі його шляхом індосаменту, є, зокрема: "платити тільки такій-то особі", "платити такому-то, але не за його наказом", "без права індосування", "передача в загальноцивільному порядку".

За наявності таких застережень вексель слід розглядати як іменний цінний папір, права за яким передаються в порядку і з наслідками, встановленими для відступлення права вимоги — цесії (ч. 4 ст. 197, статті 512—519 ЦК).

Відступлення права вимоги за векселем має бути оформлене письмово окремим документом (документами), складеним (складеними) цесіонарієм та цедентом відповідно до вимог ст. 207 ЦК. У цьому документі слід індивідуалізувати вексель, відступлення права за яким є предметом угоди про відступлення права вимоги. У разі відсутності такої індивідуалізації правочин про відступлення права вимоги не вважається таким, оскільки не містить умов стосовно того, яка вимога і на підставі якого векселя передається.

Особа, яка обґрунтовує належність їй права вимоги правочином про відступлення цього права, укладеним нею і (або) будь-ким із її попередників, повинна надати письмові докази укладання такого правочину, якщо його не оформлено на векселі чи на додатковому аркуші (алонжі). Вчинення напису про відступлення від права вимоги на векселі або на додатковому аркуші (алонжі) не є підставою для відмови в позові.

12. Згідно зі ст. 18 Уніфікованого закону, якщо індосамент містить застереження “валюта до отримання”, “на інкасо”, “за дорученням” або будь-яке інше, в якому йдеться про просте доручення, держатель векселя може здійснювати всі права, що випливають із переказного векселя, але індосувати його він може тільки в порядку передоручення.

Виходячи з цього, особа, яка отримала вексель на підставі передорученого індосаменту, вправі висунути вимогу про платіж, отримати платіж, вчинити протест у випадку неплатежу.

Однак слід враховувати, що особа, яка отримала вексель з індосаментом, наданим у порядку передоручення, вправі звернутися до суду з вимогою про примусове стягнення за векселем лише за наявності спеціального доручення індосанта, що надає йому право на здійснення таких процесуальних дій від його імені.

13. Статтею 15 Уніфікованого закону визначено, що індосант відповідає за акцепт і за платіж, якщо не обумовлено протилежне.

При вирішенні спорів судам слід враховувати, що у випадку включення до індосаменту застереження “без обороту на мене” чи будь-якого іншого, наслідком якого може бути звільнення індосанта від відповідальності за платіж за векселем, передбаченої вказаною нормою Уніфікованого закону, індосант відповідає лише за дійсність переданої за векселем вимоги. Таке застереження означає, що при неакцепті або неплатежі до такого індосанта не можуть бути пред’явлені вимоги, передбачені статтями 43—49 Уніфікованого закону, тобто зазначена особа звільняється від відповідальності за невиконання зобов’язань за векселем.

14. Відповідно до абзацу 2 ст. 16 Уніфікованого закону, якщо особа втратила переказний вексель у силу будь-якої події, а держатель векселя обґрунтував своє право на нього згідно з порядком, зазначеним в абзаці першому цієї статті, він не зобов’язаний повертати такий вексель, за винятком випадку, коли набув його недобросовісно або при його придбанні допустив грубу необережність.

Однак особа, що була власником векселя і втратила його в силу будь-якої події або обставини, що мали місце поза її волею, вправі заявити позовні вимоги про повернення векселя за загальними правилами, передбаченими ЦК.

Набувач утраченого векселя вважається недобросовісним, якщо він на момент придбання векселя знав про те, що він вибув із володіння власника

або особи, уповноваженої власником розпоряджатися векселем, поза їх волею. Груба необережність набувача має місце в тому разі, коли він з огляду на сформовані умови обігу повинен був знати про факт вибуття векселя з володіння зазначених осіб поза їх волею (зокрема, якщо вексель був придбаний після опублікування власником у друкованому засобі масової інформації оголошення про втрату або крадіжку векселя, про яке набувач векселя за обставинами справи не міг не знати).

Недобросовісність і грубу необережність набувача доводить особа, яка пред'явила вимогу про вилучення векселя.

15. У разі пред'явлення законним векселедержателем вимоги про оплату векселя зобов'язана за ним особа не має права відмовитися від виконання з посиланням на відсутність або недійсність зобов'язання, крім випадків, передбачених ст. 17 Уніфікованого закону.

Згідно із цією статтею особи, до яких пред'явлено позов за переказним векселем, не можуть протиставляти вимогам держателя заперечення, що ґрунтуються на їхніх особистих відносинах із трасантом або з попередніми держателями, якщо держатель при придбанні векселя не діяв свідомо на шкоду боржнику. На свої особисті відносини з іншими особами, у тому числі з попередніми векселедержателями, боржник вправі посилатися лише в тому разі, коли векселедержателями при придбанні векселя діяв свідомо на шкоду боржникові, тобто якщо він знав про відсутність законних підстав для видачі (передачі) векселя до або під час його придбання.

Наявність обставин, що свідчать про недобросовісність власника векселя, доводиться особою, до якої пред'явлено позов. Зобов'язана за векселем особа звільняється від платежу, якщо доведе, що кредитор, який пред'явив вимоги, знав або повинен був знати в момент придбання векселя про недійсність чи відсутність зобов'язання, що було підставою для видачі (передачі) векселя, або отримав вексель унаслідок обману, крадіжки чи брав у них участь.

16. Простий або акцептований переказний вексель строком платежу "за пред'явленням" підлягає оплаті в день його належного пред'явлення до платежу.

Держатель такого векселя повинен пред'явити його до платежу протягом одного р. від дати складення, якщо векселедавець не скоротив або не встановив більш тривалий строк. Зазначені строки можуть бути скорочені індосантами (ст. 34 Уніфікованого закону).

Строк для пред'явлення відраховується з дати складання векселя. Якщо у векселі строком "за пред'явленням" вказано, що він не може бути пред'явлений до платежу раніше визначеної дати, строк для його пред'явлення до платежу відраховується з цієї дати.

У разі непред'явлення до платежу переказного векселя в установлені строки його держатель втрачає права за ним стосовно індосантів, векселедавця, а також інших зобов'язаних за векселем осіб, за винятком акцептанта, а при непред'явленні до платежу простого векселя — за винятком векселедавця (статті 53, 78, Уніфікованого закону). Такі самі наслідки настають, якщо вексель зі строком платежу на визначений день або у визначений строк від дати складання чи пред'явлення не пред'явлено до платежу в день, коли він мав бути оплачений, або протягом двох наступних робочих днів (статті 38, 53, 78 Уніфікованого закону).

17. Відповідно до статей 43, 77 Уніфікованого закону держатель може використати своє право регресу проти індосантів, трасанта та інших зобов'язаних осіб при настанні строку платежу, якщо останній не був здійснений, а також до настання строку платежу за таких умов: якщо мала місце повна або часткова відмова здійснити акцепт; у разі банкрутства трасата (незалежно від того, здійснив він акцепт чи ні), або у разі припинення ним платежів, навіть якщо ця обставина не була встановлена судовим рішенням, або у разі безрезультатного звернення стягнення на його майно; у разі банкрутства трасанта за векселем, що не підлягає акцепту. Вказані норми закріплюють право векселедержателя на дострокову реалізацію права вимоги за векселем за рахунок солідарно зобов'язаних осіб у разі, якщо до настання строку платежу відбудуться визначені Уніфікованим законом події, що унеможливлюють погашення такого векселя прямим боржником.

Оскільки в українському законодавстві немає норм, що дозволяли б визнати платника неплатоспроможним без установлення такого факту судом, а в п. 4 ст. 2 Закону України "Про обіг векселів в Україні" прямо передбачено, що використання векселедержателем права на регрес можливе за умови банкрутства боржника, то неплатоспроможність платника за векселем або векселедавця, що є юридичними особами чи фізичними особами — підприємцями, встановлюється господарським судом у процесі порушення справи про банкрутство або визнання платника банкрутом у порядку, передбаченому Законом України від 14 травня 1992 р. № 2343-XII (у редакції Закону від 30 червня 1999 р. № 784-XIV) "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом". Відповідно до п. 4 ст. 2 Закону України "Про обіг векселів в Україні" порушення провадження у справі про банкрутство або визнання боржника банкрутом є достатнім для виникнення у

векселедержателя права регресу до настання терміну платежу, незалежно від того, чи акцептував трасат вексель. Якщо ж вексель не підлягає акцепту, право регресу виникає у векселедержателя лише в разі визнання трасанта банкрутом (порушення справи про банкрутство в цьому випадку недостатньо).

18. За вексельним законодавством виникають зобов'язання як прямих боржників, так і боржників у порядку регресу.

Прямі боржники — це векселедавець простого векселя та акцептант переказного векселя. Вимоги до зазначених осіб, а також до авалістів за них (за їх наявності) можуть бути пред'явлені як у строк платежу, так і протягом усього строку вексельної давності незалежно від наявності протесту. При цьому підставою для заявлення вимог до прямих боржників є сам вексель, що знаходиться у кредитора.

Усі інші особи, які поставили свій підпис на векселі, є учасниками регресних вексельних зобов'язань. Це означає, що право регресу до зазначених осіб виникає у держателя векселя тільки за наявності протесту в неплатежі або іншому порушенні, допущеному при обігу векселя прямими боржниками. Без такого протесту регресні боржники не зобов'язані за векселем, крім випадків, коли інше передбачено в цьому документі або прямо встановлено Уніфікованим законом (абзац 5 ст. 44, ст. 46, абзац 4 ст. 54).

У зв'язку з викладеним при настанні строку платежу за векселем вимога про його сплату може бути заявлена тільки до прямого боржника, а не до боржника, зобов'язаного в порядку регресу.

19. Відповідно до абзацу 1 ст. 70 Уніфікованого закону позовні вимоги до акцептанта, які випливають з переказного векселя, погашаються через три роки, які обчислюються від дати настання строку платежу. Такий строк застосовується як щодо позову векселедержателя, так і щодо позовних вимог, пред'явлених до акцептанта переказного векселя векселедавцем, індосантами, авалістами та іншими особами, до яких права за векселем перейшли внаслідок виконання ними вексельного зобов'язання.

Аналогічно суди повинні вирішувати спори за участю векселедавця простого векселя (ст. 78 Уніфікованого закону).

Перебіг трирічного строку на пред'явлення позовних вимог до акцептанта переказного векселя або до векселедавця простого векселя починається з дати настання строку платежу, зазначеного у векселі.

Встановлені ст. 70 Уніфікованого закону строки для пред'явлення позовних вимог за векселем є присічними, вони не можуть бути змінені за

угодою сторін і не підлягають зупиненню або відновленню. Суд застосовує ці строки незалежно від заяви сторони. Після їх закінчення припиняється дія матеріального права вимоги платежу від зобов'язаних за векселем осіб.

20. Вексель має пред'являтися до платежу у визначеному в ньому місці, а якщо останнє не було прямо визначено, — за місцем знаходження платника (акцептанта) переказного векселя або за місцем складання простого векселя (статті 2, 76 Уніфікованого закону).

Вексельні зобов'язання прямих боржників — векселедавця простого та акцептанта переказного векселя — можуть бути виконані належним чином тільки за умови його пред'явлення до платежу у визначеному шляхом зазначення населеного пункту або конкретної адреси місці.

Вимога про платіж, пред'явлена не в місці, визначеному у векселі за викладеними вище правилами, не є пред'явленою належними чином. Отже, протест у неплатежі, вчинений без вказівки про пред'явлення векселя до платежу у визначеному в ньому місці, не може вважатися належним доказом відсутності платежу і бути підставою для задоволення регресних вексельних вимог.

Прямий боржник за векселем зобов'язаний довести обґрунтованість своїх заперечень стосовно того, що векселедержатель не пред'явив йому оригінал векселя або не надав можливості перевірити наявність у встановленому місці та у визначений строк у особи, що пред'явила вимогу, оригіналу векселя і прав власності на зазначений цінний папір. Векселедержатель може спростувати ці заперечення шляхом надання будь-яких не заборонених законом доказів (статті 57—59 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК), статті 32, 34 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК), у тому числі актів нотаріуса про протест векселя чи про посвідчення факту його пред'явлення до платежу, а також документів, виданих боржником.

Кредитор, який не спростував заперечення прямого боржника про відсутність належного пред'явлення векселя до платежу, вважається таким, що прострочив. До такого кредитора застосовуються наслідки, передбачені ст. 613 ЦК.

Якщо кредитор відмовиться видати розписку про одержання виконання зобов'язання або повернути борговий документ (вексель) чи зробити в розписці відмітку про неможливість його повернення, боржник має право затримати виконання. У цьому разі настає прострочення кредитора (ч. 4 ст. 545 ЦК).

21. Статтею 39 Уніфікованого закону передбачено, що при повній оплаті переказного векселя платник може вимагати, щоб вексель був вручений йому векселедержателем з відміткою на ньому про сплачену суму або надання розписки в одержанні платежу. Як випливає зі змісту ст. 78 Уніфікованого закону, це правило застосовується і до простого векселя.

При розгляді спорів, пов'язаних з невиконанням вексельних зобов'язань, суди мають керуватися ч. 3 ст. 545 ЦК, згідно з якою наявність боргового документа (векселя) у боржника підтверджує виконання ним свого зобов'язання за векселем, поки не буде доведено інше. Обов'язок доказування факту неотримання платежу в цьому випадку лежить на кредиторові за векселем.

22. Зобов'язання сплатити за векселем припиняється виконанням, тобто сплатою зобов'язаною особою суми вексельного боргу (ст. 599 ЦК). Разом з тим, зобов'язання, яке випливає з векселя, може бути припинене з інших підстав, передбачених гл. 50 ЦК, зокрема шляхом передання відступного за згодою між вексельними кредитором і боржником (ст. 600 ЦК), зарахування зустрічної грошової вимоги (статті 601–603 ЦК). Такі способи припинення вексельного зобов'язання породжують ті самі наслідки, що й оплата за векселем.

Розглядаючи спори, пов'язані із припиненням цивільних зобов'язань шляхом зарахуванням зустрічних однорідних вимог за векселями, суди мають враховувати нижчезазначене.

Вимоги, що витікають з векселя, є грошовими. Отже, для їх зарахування необхідно, щоб зобов'язання, які при цьому припиняються, також були грошовими, тобто щоб зустрічна вексельна та основна цивільна вимоги мали предметну однорідність.

Сторона, що ініціює зарахування, повинна довести наявність у неї права вимоги за векселями. Вирішуючи питання про проведення заліку, треба з'ясувати, чи надано при направленні відповідної заяви докази наявності зустрічних вексельних вимог.

23. На підставі п. 2 абзацу 1 ст. 48 Уніфікованого закону векселедержатель може вимагати від особи, до якої пред'явив позов, сплати відсотків, нарахованих на вексельну суму. Нарахування здійснюється з дня, наступного за тим, який визначено для здійснення платежу, і припиняється в день, коли векселедержатель фактично отримав платіж від особи, до якої пред'явив позов, чи від іншої зобов'язаної за векселем особи, незалежно від того, чи було раніше ухвалено судове рішення про стягнення цих сум. Аналогічно слід

вирішувати такі спори за вимогами особи, яка прийняла переказний вексель та здійснила платіж за ним (п. 2 ст. 49 Уніфікованого закону), за винятком того, що в цьому разі нараховування відсотків починається з дня здійснення платежу.

Відповідно до ст. 2 Закону "Про обіг векселів в Україні" передбачені статтями 48, 49 Уніфікованого закону відсотки на суму векселів, як виданих, так і тих, що підлягають оплаті на території України, нараховуються виходячи з розміру облікової ставки Національного банку України на день подання позову та від дня настання строку платежу (з дня платежу) до дня подання позову відповідно.

24. Крім вексельної суми з відсотками і відсотків, зазначених у ст. 48 Уніфікованого закону, векселедержатель має право вимагати відшкодування йому витрат, пов'язаних з опротестуванням векселя, пересиланням повідомлення, а також інших витрат (п. 3 абзацу 1 зазначеної статті).

До таких витрат належать: витрати з опротестування векселя (державне мито, оплата послуг нотаріуса); витрати на відправлення повідомлення (рекомендованого або цінного листа для опротестування векселя); судові та інші прямі витрати кредитора, які він поніс внаслідок невиконання вексельного зобов'язання і зв'язок яких зі стягненням заборгованості за векселем можна встановити та довести.

Оскільки пред'явлення векселя до платежу є необхідною умовою одержання належного за ним платежу, то будь-які пов'язані з цим витрати (представницькі, на відрядження, банківська винагорода за інкасацію тощо) слід визнавати такими, що стосуються звичайної господарської діяльності векселедержателя. Вони не можуть бути стягнені на підставі статті 48 Уніфікованого закону, згідно з якою можна стягнути тільки витрати, що спричинені порушеннями, допущеними при вексельному обігу. Понесені кредитором витрати мають бути документально підтверджені.

Наявність збитків, їх розмір, а також причинний зв'язок між ними та порушенням вексельного зобов'язання підлягають доказуванню стягувачем. При цьому укладання договору про використання коштів, які будуть отримані як оплата векселя, не є доказом причинного зв'язку між неотриманням вексельних сум і збитками у вигляді упущеної вигоди.

25. Витрати на опротестування векселя повинна нести особа, до якої векселедержатель пред'являє позов (п. 3 абзацу 1 ст. 48 Уніфікованого закону). Однак у випадках, коли векселедержатель вчиняє протест на векселі, який містить застереження векселедавця "без протесту", "обіг без витрат" чи

інше подібне застереження, що виключає необхідність вчинення протесту, то пов’язані з цим витрати несе сам векселедержатель. Якщо таке застереження вчинено індосантом або авалістом, то витрати на опротестування можуть бути стягнуті з усіх осіб, які поставили свої підписи на векселі (абзац 3 ст. 46 Уніфікованого закону).

26. При розгляді спорів між особою, що передала вексель шляхом вчинення індосамента із застереженням “валюта в забезпечення”, “валюта в заставу” або будь-якого іншим застереженням, що передбачає заставу (ст. 19 Уніфікованого закону), та особою, якій було передано цей вексель, суд повинен враховувати характер угоди, на підставі якої було здійснено передачу. Це може бути передбачений цивільним законодавством договір застави або інша забезпечувальна угода, в тому числі така, що не передбачена законом, але не суперечить йому (ч. 1 ст. 11, ст. 546 ЦК).

Якщо вексель передано в заставу згідно з вимогами цивільного законодавства без вчинення індосаменту на ім’я заставодержателя, то останній може реалізувати свої права за таким векселем у загальному порядку, встановленому статтями 590, 591 ЦК.

У випадках, коли між сторонами в порядку, передбаченому параграфом 6 гл. 49 ЦК та Законом України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII “Про заставу”, укладено договір застави векселя, однак цей документ передано заставодержателю не за заставним, а за звичайним іменним або бланковим індосаментом, відносини між заставодержателем і заставонадавачем регулюються загальними нормами ЦК про заставу та названим Законом. Разом з тим, у відносинах із третіми особами заставодержатель виступає як законний векселедержатель (статті 16, 17 Уніфікованого закону).

27. З огляду на характер вексельного зобов’язання судам слід виходити з того, що включені у текст векселя умови про забезпечення виконання зобов’язань за ним заставою, порукою, гарантією або неустойкою вважаються ненаписаними і не породжують будь-яких правових наслідків.

Крім того, необхідно мати на увазі, що закон допускає можливість укладення в простій письмовій формі позавексельних правочинів про заставу, неустойку, гарантію чи поруку (ст. 547 ЦК), що забезпечують виконання певним боржником за векселем свого зобов’язання перед певним вексельним кредитором.

28. При розгляді спорів, пов’язаних із виконанням зобов’язань за авалем (вексельною порукою), слід враховувати, що зазначені відносини регулюються нормами Уніфікованого закону, які відрізняються від норм про поруку (статті

553—559 ЦК) і про гарантії (статті 560—569 цього Кодексу). Якщо судом буде встановлено, що забезпечене авалем зобов'язання за векселем є недійсним через дефект форми (ст. 31 Уніфікованого закону), то зобов'язання аваліста також визнається недійсним. У цьому разі до аваліста не може бути пред'явлено вимогу в порядку, передбаченому нормами цивільного законодавства, як до поручителя чи гаранта.

Згідно зі ст. 32 Уніфікованого закону аваліст відповідає в тому самому обсязі і на тих самих підставах, що й особа, зобов'язання якої він забезпечив авалем. Внаслідок цього аваліст, що надав аваль за векселедавця простого векселя або за акцептанта переказного, несе відповідальність перед векселедержателем незалежно від опротестування векселя в неплатежі. Крім власних заперечень, він має право висувати проти вимоги векселедержателя ті заперечення, що могли бути висунуті особою, зобов'язання якої забезпечені авалем (у тому числі стосовно строку та місця пред'явлення векселя). Зобов'язання аваліста припиняються, якщо особа, за яку він надав вексельну поруку, здійснила платіж за векселем.

29. У випадках, коли правочином передбачено, що одна сторона передає товари, виконує роботи чи надає послуги, а інша з метою розрахунку видає (передає) або акцептує вексель на узгоджених сторонами умовах, зобов'язання з оплати цих товарів, робіт чи послуг вважаються виконаними при виконанні таких дій із векселем.

Якщо одна сторона передала товари, виконала роботи або надала послуги, а інша сторона не видала (не передала) чи не акцептувала вексель на узгоджених ними умовах, сторона, яка виконала зобов'язання за правочином, має право звернутися з вимогою про оплату.

У разі якщо після видачі (передачі) чи акцепту векселя з'ясується, що внаслідок невиконання або неналежного виконання стороною зобов'язання з передачі товарів, виконання робіт чи надання послуг у неї не було права вимоги за договором, інша сторона, яка видала (передала) чи акцептувала вексель, має право звернутися з позовом про його повернення як безпідставно набутого майна (ст. 1212 ЦК).

За змістом ст. 198 ЦК суд має право задовольнити вимогу про стягнення оплати за товари, роботи чи послуги в грошовій формі, якщо дійде висновку, що зустрічні зобов'язання за виданим чи переданим у рахунок оплати за договором векселем не виконано (зокрема, якщо він має дефект форми).

30. Позов за векселем може бути пред’явлено за місцем знаходження (місцем проживання) одного з відповідачів. Право вибору в даному випадку належить позивачеві згідно з ч. 1ст. 113 ЦПК, ч. 3 ст. 15 ГПК.

Частиною 8 ст. 110 ЦПК передбачено можливість пред’явлення позову, що випливає з договору, за вказаним у цьому документі місцем його виконання. З урахуванням того, що зобов’язання за векселем підлягає виконанню в обумовленому в ньому місці (місце платежу), що може не збігатися з місцем знаходження або проживання зобов’язаної (зобов’язаних) за векселем особи (осіб), позов про стягнення вексельного боргу може бути пред’явлено як у суді, визначеному відповідно до загальних правил підсудності, так і в суді за місцем платежу за векселем.

31. При розгляді позову особи, що сплатила вексельний борг, до інших зобов’язаних за векселем осіб слід враховувати, що до регресної вимоги за векселем правила, встановлені ч. 2 ст. 543 та ч. 2 ст. 544 ЦК, не застосовуються. Статтею 49 Уніфікованого закону передбачено, що особа, яка сплатила суму, пред’явлену їй векселедержателем, має право стягнути її з інших зобов’язаних перед нею осіб (зазначених раніше неї у безперервному ряді індосаментів, їх авалістів, а також векселедавця та акцептанта за переказним векселем). При цьому Уніфікований закон не покладає на особу, яка оплатила вексель, обов’язку доводити правомірність сплати зазначеної суми. Вона зобов’язана лише надати докази самого факту сплати.

32. Уніфікованим законом установлено, що відмову в акцепті або платежі має бути підтверджено засвідченим автентичним документом — протестом у неакцепті або неплатежі (абзац 1 ст. 44), яким може бути засвідчено відмову датувати акцепт (ст. 25), вручити примірник, надісланий для акцепту (ст. 66), повернути оригінал векселя (ст. 68), зробити датовану відмітку на простому векселі (ст. 78) та ряд інших юридично значимих для вексельного обігу обставин.

Позивачами за такими позовами слід вважати осіб, стосовно яких було вчинено певні дії: у разі відмови у платежі — векселедавця простого векселя або акцептанта переказного; у разі відмови в акцепті — платника за переказним векселем, інших зобов’язаних за цим документом осіб (індосантів, авалістів тощо), права щодо яких визначаються на підставі вчиненого протесту, а також фізичних і юридичних осіб, на вимогу яких був або мав бути вчинений протест.

У передбачених законодавством України випадках справу може бути порушено із зазначених підстав і за позовом (заявою) прокурора в порядку, встановленому процесуальним законодавством.

33. У разі коли під час розгляду заяви про видачу виконавчого документа чи наказу на виконання судового рішення, постановленого на підставі вчиненого нотаріусом протесту векселя в неплатежі чи неакцепті, буде встановлено, що у зв’язку з цими діями нотаріуса подано позов до суду, суддя відмовляє у видачі виконавчого документа чи наказу до набрання законної сили рішенням суду, постановленим по суті позовної заяви.

Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 12 квітня 1985 р. № 2

(Із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України N 2 від 10.03.89 N 13 від 25.12.92 N 15 від 25.05.98)

Правильне застосування ЖК 5464-10, введеного в дію з 1 січня 1984 р., має важливе значення в забезпеченні гарантованого Конституцією України 888-09 права громадян на житло і зміцнення законності в житлових правовідносинах. (Абзац перший преамбули із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

Вивчення судової практики в житлових справах показало, що суди в основному правильно, відповідно до чинного законодавства, вирішують справи цієї категорії. Разом з тим у ряді випадків допускаються помилки при застосуванні деяких норм ЖК і виникають питання, що потребують роз'яснення.

З метою забезпечення правильного застосування судами норм житлового законодавства Пленум Верховного Суду України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Звернути увагу судів на необхідність точного додержання норм ЖК, маючи на увазі, що правильний і своєчасний розгляд житлових спорів є гарантією реального здійснення конституційного права громадян на житло, захисту прав і охоронюваних законом інтересів державних органів, підприємств, установ, організацій в здійсненні покладених на них завдань по управлінню житловим фондом, експлуатації і збереженню його.

2. Судовому розгляду відповідно до ст.24 ЦПК підлягають спори, пов'язані з договором найму жилого приміщення, і, зокрема: про надання наймачеві звільненого жилого приміщення в квартирі, в якій він проживає, якщо йому відмовлено в наданні цього приміщення або на нього видано ордер іншій особі чи воно передано іншому наймачеві, який проживає в цій же квартирі; про відмову у видачі охоронного свідоцтва; про примусовий обмін займаного жилого приміщення; відмову підприємства, установи і організації (крім колгоспів) у згоді на обмін або виконкому - у видачі обмінного ордера; про переселення на час капітального ремонту жилого будинку; про відмову в наданні жилого приміщення, що збереглося після капітального ремонту; про визнання і втрату права на жиле приміщення; про видачу ордера на жиле приміщення, що надається згідно зі статтями 52, 53 ЖК України у будинку відомчого житлового фонду за спільним рішенням адміністрації і профспілкового комітету або в будинку громадського житлового фонду за спільним рішенням органу громадської організації і профспілкового комітету з наступним повідомленням виконкому місцевої Ради про надання жилого приміщення для заселення у випадку відмови виконкому у видачі ордера; про надання жилого приміщення за вимогами громадян, які мають право на позачергове надання жилих приміщень, у тому числі у випадках порушення встановленого законодавством строку надання житла, та ін. (Абзац перший пункту 2 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

(Абзац другий пункту 2 виключено на підставі Постанови Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

Судам не підвідомчі спори: з питань обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень; про відмову наймача чи членів його сім'ї в згоді на вселення в жиле приміщення інших осіб або в здачі його у піднайом; вимоги наймача до наймача іншого жилого приміщення в тій же квартирі про примусовий обмін жилого приміщення на підставі ст.80 ЖК або визнання його таким, що втратив право користування приміщенням на підставі статей 71 і 107 ЖК; про переселення в межах одного і того ж гуртожитку й інші спори, для вирішення яких встановлений несудовий порядок.

(Абзац третій пункту 2 виключено на підставі Постанови Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

Не підвідомчі судам також спори про виселення з самоправно зайнятих та із загрожуючих обвалом жилих приміщень у будинках державного або громадського житлового фонду.

(Абзац третій пункту 2 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 (v0013700-92) від 25.12.92)

3. Роз'яснити судам, що відповідно до правил ст.127 ЦПК позови, які виникають з договору найму жилого приміщення, пред'являються в народному суді за місцем знаходження приміщення.

4. В силу ст.61 ЖК житлово-експлуатаційна організація, а при її відсутності - підприємство, установа, організація як наймодавець можуть бути стороною в спорах, що виникають з договорів найму жилого приміщення.

Вони вправі, зокрема, пред'являти позови про визнання наймача таким, що втратив право користування жилим приміщенням, розірвання договору найму жилого приміщення і виселення в зв'язку з систематичним порушенням правил співжиття, псуванням і руйнуванням жилих приміщень. Однак у справах із питань, віднесених до компетенції органів місцевого самоврядування чи місцевої державної адміністрації, або з питань управління житловим фондом, віднесених його власником або уповноваженим ним органом до свого відання згідно зі ст. 18 ЖК (наприклад, про визнання ордера недійсним, надання, бронювання або обмін жилого приміщення, визнання права на жиле приміщення крім випадків, коли в ньому проживають інші члени сім'ї наймача), належною стороною повинен бути відповідний орган чи власник житлового фонду.

(Пункт 4 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

5. При розгляді спорів, що не урегульовані житловим законодавством, суд застосовує норми цивільного законодавства. Наприклад, правила Цивільного кодексу про строки давності застосовуються в позовах про визнання недійсним договору найму жилого приміщення і виселення в зв'язку з цим; правила ст.48 Закону України "Про власність" - при розгляді вимог наймача про усунення перешкод в користуванні жилим приміщенням.

На підставі норм, що регулюють договір майнового найму, а не житлового законодавства, вирішуються вимоги про виселення з приміщень, що не входять до складу житлового фонду (виробничих і інших нежилих приміщень, вагончиків, збірно-розбірних, пересувних, контейнерних та інших підсобних споруд).

(Пункт 5 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

6. Судам слід мати на увазі, що виданий на жиле приміщення ордер у випадках, зазначених у ст.59 ЖК, підлягає визнанню недійсним з наслідками, передбаченими ст.117 цього Кодексу.

Якщо обов'язок надати жиле приміщення лежить на позивачеві (виконкомі, відомстві), відсутність у позовній заяві вказівки про надаване приміщення є підставою для залишення заяви без руху, а при невиконанні вимоги про усунення недоліків заява вважається неподаною і підлягає поверненню позивачеві (ст.139 ЦПК).

У випадку, коли позов пред'явлено особами, права яких порушено видачею ордера і на яких не може бути покладено обов'язок по наданню відповідачам жилого приміщення, до участі у справі має бути притягнутий виконком або інший відповідний орган, що здійснює управління житловим фондом. Якщо, незважаючи на попередження, притягнутий до участі у справі орган не вирішив питання про надання відповідачам приміщення, суд вирішує позов по суті і при його задоволенні покладає на цей орган обов'язок надати відповідачам те жиле приміщення, яке вони раніше займали, або інше, яке за змістом ч.2 ст.117 ЖК має відповідати за розміром і благоустроєм наданому за ордером.

У будь-якому випадку надається інше, а не раніше займане жиле приміщення, якщо останнє зайняте з законних підстав. Якщо за ордером, виданим з порушеннями, зазначеними у ст.59 ЖК, особи, які одержали його, не вселялися, суд вирішує питання лише про визнання ордера недійсним.

7. Роз'яснити судам, що на вимоги про визнання недійсним ордера на жиле приміщення за передбаченими ст.59 ЖК підставами поширюється трирічний строк позовної давності. Визнавши причини пропуску цього строку поважними, суд задовольняє обгрунтовані вимоги. З цих самих правил слід виходити при розгляді вимог про виселення осіб, договір найму жилого приміщення з якими укладений з порушенням встановленого порядку без видачі ордера.

8. Розглядаючи позови про надання на підставі ст.54 ЖК звільненого жилого приміщення, суди повинні враховувати, що правила цієї статті застосовуються і у випадках, коли за підприємством, установою, організацією в силу чинного законодавства закріплено право повторного заселення звільненого жилого приміщення.

Виходячи зі змісту зазначеної правової норми, суд може задовольнити позовні вимоги наймача про надання декількох звільнених у квартирі жилих приміщень за умови, що загальний розмір жилої площі не перевищуватиме

13,65 кв.м на кожного члена сім'ї і додаткової жилої площі, якщо наймач або член його сім'ї має на неї право або зайва жила площа являє собою ізольовану кімнату розміром меншим за рівень середньої забезпеченості громадян жилою площею в даному населеному пункті.

Правила ст.54 ЖК не застосовуються, якщо наймач службового жилого приміщення претендуватиме на зайняття звільненого в тій самій квартирі ізольованого неслужбового або службового жилого приміщення.

9. Вирішуючи спори про право користування жилим приміщенням осіб, які вселилися до наймача, суд повинен з'ясувати, чи дотриманий встановлений порядок при їх вселенні, зокрема: чи була письмова згода на це всіх членів сім'ї наймача, чи приписані вони в даному жилому приміщенні, чи було це приміщення постійним місцем їх проживання, чи вели вони з наймачем спільне господарство, тривалість часу їх проживання, чи не обумовлювався угодою між цими особами, наймачем і членами сім'ї, що проживають з ним, певний порядок користування жилим приміщенням. При цьому, як роз'яснив Пленум Верховного Суду України в п.15 постанови від 1 листопада 1996 р. N 9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя", наявність чи відсутність прописки сама по собі не може бути підставою для визнання права користування жилим приміщенням за особою, яка там проживала чи вселилась туди як член сім'ї наймача (власника) приміщення, або ж для відмови їй у цьому.

Однак відсутність письмової згоди членів сім'ї наймача на вселення сама по собі не свідчить про те, що особи, які вселилися, не набули права користування жилим приміщенням, якщо за обставинами справи безспірно встановлено, що вони висловлювали таку згоду.

(Пункт 9 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

10. У справах про визнання наймача або члена його сім'ї таким, що втратив право користування жилим приміщенням (ст.71 ЖК), необхідно з'ясовувати причини відсутності відповідача понад встановлені строки. В разі їх поважності (перебування у відрядженні, у осіб, які потребують догляду, внаслідок неправомірної поведінки інших членів сім'ї тощо) суд може продовжити пропущений строк.

Коли відсутній повернувся на жилу площу за згодою членів сім'ї, його не можна вважати таким, що втратив право на жилу площу. Якщо ж він вселився в жиле приміщення всупереч волі членів сім'ї і був відсутнім понад встановлені строки без поважних причин, то суд вправі визнати його таким, що втратив

право на жилу площу. Коли в жилому приміщенні не залишалися члени сім'ї особи, яка була відсутня, його повернення в це приміщення до часу розгляду спору в суді є істотною обставиною, але вона не може бути безспірною підставою до відмови в позові, а повинна оцінюватись у сукупності з іншими обставинами.

Наявність рішення суду про право громадянина користуватися жилим приміщенням не є перешкодою до розгляду і задоволення позову про визнання його таким, що втратив це право з мотивів, що після набрання рішенням законної сили або після його виконання він був відсутнім понад шість місяців, у тому числі і в тих випадках, коли строк для виконання рішення не скінчився.

Наймачеві або членові його сім'ї, який був відсутнім понад встановлений законом строк без поважних причин, суд вправі з цих мотивів відмовити в позові про захист порушеного права (вселення, обмін, поділ жилого приміщення тощо).

11. Відповідно до ст.107 ЖК наймач або член його сім'ї, який вибув на інше постійне місце проживання, втрачає право користування жилим приміщенням з дня вибуття, незалежно від пред'явлення позову про це. Разом з тим належить враховувати, що згідно п.5 ст.71 ЖК (в редакції Закону від 18 грудня 1991 р. інваліди, влаштовані в будинки-інтернати або інші установи соціальної допомоги, мають право на збереження за ними жилої площі протягом 12 місяців.

(Абзац перший пункту 11 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

На ствердження вибуття суд може брати до уваги будь-які фактичні дані, які свідчать про обрання стороною іншого постійного місця проживання (повідомлення про це в листах, розписка, переадресовка кореспонденції, утворення сім'ї в іншому місці, перевезення майна в інше жиле приміщення, виїзд в інший населений пункт, укладення трудового договору на невизначений строк тощо).

Громадяни, відсутні у місці постійного проживання за умовами і характером роботи (члени екіпажів суден, працівники геологічних, розвідувальних партій, експедицій та інші працівники, діяльність яких пов'язана з постійним пересуванням), у період її виконання можуть бути визнані на підставі ст.107 ЖК такими, що втратили право користування жилим приміщенням, з якого вони вибули у зв'язку з цією роботою, в разі одержання жилої площі, вселенні на жилу площу членів сім'ї або в інших випадках

забезпечення їх жилою площею для постійного проживання (п.3 постанови Ради Міністрів СРСР від 16 квітня 1988 р. N 477 "Про гарантію житлових прав громадян, тимчасово відсутніх у місці постійного проживання за умовами і характером роботи").

Суд може визнати особу такою, що втратила право користування жилим приміщенням, лише з однієї вказаної позивачем підстави, передбаченої ст.71 або ст.107 ЖК. Змінити підставу позову суд вправі тільки за згодою позивача.

(Пункт 11 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

12. Спори, пов'язані з обміном жилих приміщень, вирішуються судом з урахуванням встановленого порядку і умов обміну.

При примусовому обміні жилого приміщення за правилами ч.2 ст.116 ЖК житлові умови особи, яка допускає систематичне порушення правил співжиття, можуть бути погіршені. При примусовому обміні на підставі ст.80 ЖК погіршення житлових умов відповідачів, як правило, не повинно допускатись. У цьому разі суд має всебічно враховувати інтереси і заслуговуючі на увагу доводи членів сім'ї наймача, зокрема, вік, стан здоров'я та інші особливі обставини, що перешкоджають користуванню жилим приміщенням, яке надається в порядку обміну. Однак перебування жилого приміщення в загальній квартирі не може розглядатися як погіршення житлових умов осіб, які проживають в ізольованій квартирі і між якими виник спір.

(Абзац другий пункту 12 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

Угода про обмін жилих приміщень має правове значення, якщо вона належно оформлена і учасники обміну одержали ордери (ст.83 ЖК). В цьому разі при ухиленні учасника обміну від його проведення інші його учасники вправі вимагати від нього в судовому порядку виконання цього обов'язку.

Відмова третіх осіб, які брали участь у справі про примусовий обмін, від проведення обміну після набрання рішенням законної сили не може бути підставою для примусового щодо них виконання рішення. Наявність рішення в таких випадках не є перешкодою для пред'явлення позову про примусовий обмін жилого приміщення з новими варіантами.

13. Коли жиле приміщення, що підлягає обміну, перебуває в будинку підприємства (установи, організації), зазначеного в ч.1 ст.114 ЖК, було одержано в зв'язку з трудовими відносинами з цим підприємством і наймодавець не втратив права на виселення наймача з передбачених цією

статтею підстав, а наймач іншого жилого приміщення, яке обмінюється, не перебуває в трудових відносинах з даним підприємством, позов про обмін жилого приміщення в силу п.7 ст.86 ЖК не може бути задоволений. Згода підприємства на обмін при цьому правового значення не має.

(Пункт 14 виключено на підставі Постанови Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

14. Вилучення судом жилого приміщення на підставі ст.96 ЖК можливе як при неодноразовій здачі жилої площі в піднайом з метою одержання нетрудових доходів, так і при тривалому використанні жилого приміщення в цих цілях за одним договором.

15. Надаване на час капітального ремонту жилого будинку інше жиле приміщення (ст.101 ЖК) повинно знаходитися в межах того самого населеного пункту і бути придатним для проживання в ньому виселюваних громадян з урахуванням кількісного складу їх сім'ї, стану здоров'я й інших обставин, що заслуговують на увагу.

За позовами про виселення наймачів у зв'язку з капітальним ремонтом жилого будинку, належного громадянинові, слід перевіряти необхідність проведення капітального ремонту і реальну можливість власника приступити до нього (наприклад, наявність коштів, матеріалів), а також з'ясовувати час, протягом якого можливо виконати ремонтні роботи.

Вимоги про виселення наймача з наданого йому на час капітального ремонту будинку жилого приміщення можуть бути задоволені, якщо суд встановить, що ремонт раніше займаного ним приміщення закінчився і воно знаходиться у придатному для проживання стані.

16. Роз'яснити судам, що в силу ст.104 ЖК суд вправі задовольнити вимоги члена сім'ї наймача про поділ жилого приміщення, якщо жилу площу, що припадає на нього (або з урахуванням укладеної угоди про порядок користування жилим приміщенням), може бути виділено у вигляді ізольованого приміщення, яке складається з однієї або кількох кімнат, розмір якого не менше встановленого для надання одній особі.

При поділі жилого приміщення за вимогою члена сім'ї наймача йому може бути виділено ізольоване жиле приміщення розміром меншим за жилу площу, що припадає на нього. Однак поділ не може бути допущений, коли це призведе до штучного погіршення житлових умов позивача і викличе необхідність постановки його на облік, як такого, що потребує поліпшення житлових умов.

Зміна договору найму жилого приміщення за вимогою члена сім'ї наймача не допускається в передбачених ч.3 ст.104 ЖК випадках, незалежно від наявності згоди наймодавця на зміну такого договору, за винятком випадків, коли жиле приміщення наймач одержав не в зв'язку з трудовими відносинами або коли наймодавець втратив право на його виселення.

17. При вирішенні справ про виселення на підставі ст.116 ЖК осіб, які систематично порушують правила співжиття і роблять неможливим для інших проживання з ними в одній квартирі або будинку, слід виходити з того, що при триваючій антигромадській поведінці виселення винного може статися і при повторному порушенні, якщо раніше вжиті заходи попередження або громадського впливу не дали позитивних результатів. Маються на увазі, зокрема, заходи попередження, що застосовуються судами, прокурорами, органами внутрішніх справ, адміністративними комісіями виконкомів, а також заходи громадського впливу, вжиті на зборах жильців будинку чи членів ЖБК, трудових колективів, товариськими судами й іншими громадськими організаціями за місцем роботи або проживання відповідача (незалежно від прямих вказівок з приводу можливого виселення).

(Пункт 17 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

18. При вирішенні питання про виселення громадян із жилих приміщень згідно з ч.1 ст.114 Житлового кодексу України необхідно виходити з переліку поважних причин розірвання трудового договору з ініціативи працівника, наведеного у ч.1 ст.38 КЗпП. З урахуванням конкретних обставин справи суд може визнати поважними й інші причини звільнення працівників за власним бажанням.

Позов про виселення особи, позбавленої батьківських прав, сумісне проживання якої з своїми дітьми неможливе, суд вправі розглянути як в окремому провадженні, так і в провадженні про позбавлення її батьківських прав щодо цих дітей.

Передбачені абзацом першим ч.1 ст.114 ЖК підстави виселення не поширюються на інші жилі приміщення, крім тих, що знаходяться в будинках, належних підприємствам, установам, організаціям найважливіших галузей народного господарства, включених до затверджених Радою Міністрів СРСР і Радою Міністрів УРСР списків, або в будинках, які цими підприємствами орендуються.

Оскільки ч.2 ст.114 ЖК стосувалась лише колгоспів, її дія не поширюється на колективні й інші сільськогосподарські підприємства та на господарські товариства, утворені внаслідок ліквідації або реорганізації колгоспів.

(Пункт 18 із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92, N 15 від 25.05.98)

19. У справах про виселення зі службових жилих приміщень необхідно встановлювати, чи віднесено спірне жиле приміщення до службових. При цьому слід виходити з того, що приміщення в будинках державного і громадського житлового фонду вважаються службовими з часу винесення рішення виконавчим комітетом районної, міської, районної в місті Ради про включення їх до числа службових, а в будинках колгоспів - з часу затвердження виконавчим комітетом відповідної Ради рішення загальних зборів членів колгоспу або зборів уповноважених.

У разі включення жилих приміщень в будинках колгоспів до службових відповідно до порядку, встановленого законом, особи, які вийшли з колгоспу за власним бажанням або виключені з нього після визнання жилої площі службовою, можуть бути виселені згідно зі ст.124 ЖК, незалежно від часу вселення їх в ці приміщення, коли зазначені особи включені в перелік працівників, яким можуть надаватися службові жилі приміщення.

(Пункт 19 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N15 від 25.05.98)

20. Оскільки в силу ст.125 ЖК деякі категорії громадян, які проживають у службових жилих приміщеннях, не підлягають виселенню без надання іншого жилого приміщення, при розгляді справ про виселення зі службових жилих приміщень необхідно з'ясовувати, чи користуються відповідачі зазначеною пільгою. Зокрема, особи, які пропрацювали на підприємстві, в установі, організації, що надали їм жиле приміщення, не менше 10 років, користуються такою пільгою і в тому разі, коли цей стаж переривався.

21. Виходячи з того, що будинки, належні радгоспам, можуть заселятися, крім працівників радгоспу, вчителями, лікарями та іншими спеціалістами, що проживають і працюють в сільській місцевості, які відповідно до чинного законодавства підлягають забезпеченню квартирами, в разі звільнення зазначених спеціалістів вони не можуть бути виселені на підставі статей 124, 125 ЖК, оскільки жила площа їм надається не в зв'язку з трудовими відносинами з радгоспом.

З урахуванням викладеного не підлягають задоволенню позови про виселення звільнених з радгоспу наймачів жилого приміщення в будинку радгоспу, якщо у складі їх сім'ї є названі вище спеціалісти. Не підлягають також виселенню і наймачі службових жилих приміщень у будинках колгоспів у разі виключення з членів колгоспу або вибуття з нього за власним бажанням чи припинення трудового договору з колгоспом, коли у складі їх сім'ї є такі особи.

22. Вирішуючи спори про виселення з гуртожитків, судам слід з'ясовувати, чи є гуртожитком приміщення, яке займає відповідач. Для цього, зокрема, необхідно витребувати дані про те, чи перебуває будинок, в якому розміщено таке приміщення, у віданні позивача; чи побудований він як гуртожиток або спеціально для нього переобладнаний; чи є дозвіл санепідстанції на його заселення як гуртожитку; чи зареєстрований він як гуртожиток у виконкомі районної, міської, районної в місті Ради; чи видавався відповідно до Положення про гуртожиток ордер на зайняття жилої площі в гуртожитку; чи укомплектований будинок (жиле приміщення) меблями, спеціальним устаткуванням, інвентарем, культурно-побутовими предметами, необхідними для проживання, занять і відпочинку громадян, чи є штати для обслуговування гуртожитку, як оплачується проживання і т.п. Судам слід враховувати, що гуртожитками є також спеціально побудовані підприємствами, установами, організаціями жилі будинки для малосімейних, щодо яких адміністрацією, органом громадської організації і профспілковим комітетом до початку будівництва прийнято рішення про їх використання як сімейних гуртожитків і вони зареєстровані у виконкомі як гуртожитки.

Якщо гуртожиток надано у зв'язку з роботою, слід з'ясовувати вид трудового договору, укладеного між позивачем і відповідачем, і за яких підстав він був припинений, маючи на увазі, що згідно зі ст.132 ЖК без надання іншого жилого приміщення можуть бути виселені сезонні, тимчасові працівники, які припинили роботу, особи, які працюють за строковим трудовим договором, а також інші працівники, які звільнилися за власним бажанням без поважних причин, або звільнені за порушення трудової дисципліни чи вчинення злочину. При припиненні трудового договору з інших підстав вони, як і особи, перелічені в ст.125 ЖК, можуть бути виселені лише з наданням іншого жилого приміщення.

(Пункт 22 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N15 від 25.05.98)

22-1. Позови про виселення з наданням іншого жилого приміщення (статті 114, 114-1, 117, 125, ч.3 ст.132 ЖК не можуть бути задоволені, якщо надане приміщення не відповідає санітарним і технічним вимогам. Вирішуючи це питання, суд має враховувати як визначений згідно з постановою Ради

Міністрів УРСР від 26 квітня 1984 р. N 189 "Про порядок обстеження стану жилих будинків з метою встановлення їх відповідності санітарним і технічним вимогам та визнання жилих будинків і жилих приміщень непридатними для проживання" перелік випадків, коли жилі будинки (жилі приміщення) визнаються невідповідними санітарним і технічним вимогам, так і інші конкретні обставини (стан здоров'я, склад сім'ї тощо).

Відповідне санітарним і технічним вимогам інше жиле приміщення може бути меншим, ніж займане, і менш благоустроєним, але разом з тим воно має відповідати вимогам, що виключають визнання особи, яка поселилась в ньому, потребуючою поліпшення житлових умов, у тому числі у зв'язку з проживанням в одній кімнаті осіб різної статі старших за дев'ять років, крім подружжя.

23. При вирішенні спорів, пов'язаних з користуванням наймачами жилими приміщеннями в будинках приватного житлового фонду, суди повинні мати на увазі, що: - укладений з власником будинку (квартири) на певний строк договір найму жилого приміщення може бути достроково розірваний за вимогою наймодавця лише у випадках, коли наймач або спільно проживаючі з ним особи систематично руйнують, псують жиле приміщення чи використовують його не за призначенням або систематичним порушенням правил співжиття роблять неможливим для інших проживання з ними в одній квартирі чи одному будинку, або наймач систематично (не менше трьох місяців підряд) не вносить квартирної плати і плати за комунальні послуги (ст.168 ЖК), або коли відповідно до затвердженого виконавчим комітетом місцевої Ради проекту переобладнання чи перепланування будинку при капітальному ремонті жиле приміщення, займане наймачем, не може бути збережено (ст.165 ЖК);

- укладений на невизначений строк договір найму жилого приміщення може бути розірваний за вимогою наймодавця із зазначених вище підстав, а також, якщо жиле приміщення, займане наймачем, необхідне для проживання йому і членам його сім'ї і наймач був попереджений про наступне розірвання договору не менше ніж за три місяці (ст.168 ЖК);

- для розірвання договору найму жилого приміщення за вимогою наймодавця з мотиву систематичного порушення наймачем або членами його сім'ї правил співжиття (ч.4 ст.168 ЖК) не потрібно, щоб у відношенні до відповідачів попередньо застосовувалися заходи попередження і громадського впливу, зазначені в ч.1 ст.116 ЖК.

(Пункт 23 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N15 від 25.05.98)

24. При вирішенні справ про відшкодування шкоди, заподіяної громадянами жилим будинкам, жилим приміщенням, інженерному обладнанню, об'єктам благоустрою і зеленим насадженням на прилеглих до будинків ділянках (ст.190 ЖК), судам слід виходити із загальних норм цивільного законодавства.

Службові особи й інші працівники, з вини яких підприємства, установи, організації зазнали витрат, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, несуть матеріальну відповідальність за правилами, передбаченими главою 9 КЗпП.

25. Судам при вирішенні житлових спорів належить у кожному випадку виявляти причини й умови, що породжують порушення житлового законодавства, реагувати на них шляхом винесення окремих ухвал. Необхідно регулярно узагальнювати практику розгляду справ даної категорії і використовувати результати узагальнень для усунення наявних недоліків.

Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 1 листопада 1996 р. № 9

Конституцією України кожній людині гарантовано право звернутись до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод. Конституція має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії. Це зобов'язує суди при розгляді конкретних справ керуватись насамперед нормами Конституції України.

З метою правильного застосування норм Конституції при здійсненні правосуддя Пленум Верховного Суду України постановляє дати судам такі роз'яснення:

1. Відповідно до ст.8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають цілі і зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом правосуддя.

Виходячи із зазначеного принципу та гарантування Конституцією судового захисту конституційних прав і свобод, судова діяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ. При цьому слід мати на увазі, що згідно зі ст.22 Конституції закріплені в ній права і свободи людини й громадянина не є вичерпними.

2. Оскільки Конституція України, як зазначено в її ст.8, має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають грунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй.

У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст.150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти суд першої, касаційної чи наглядової інстанції в будь-якій стадії розгляду справи.

Суд безпосередньо застосовує Конституцію у разі:

1) коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом;

2) коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй;

3) коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України;

4) коли укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами при вирішенні конкретних судових справ, суперечать Конституції України.

Якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд при розгляді справи повинен

застосувати тільки той закон, який грунтується на Конституції і не суперечить їй.

3. Слід мати на увазі, що суд не може, застосувавши Конституцію як акт прямої дії, визнати неконституційними закони чи правові акти, перелічені в ст.150 Конституції, оскільки це віднесено до виключної компетенції Конституційного Суду України.

Разом з тим суд може на підставі ст.144 Конституції визнати такими, що не відповідають Конституції чи законам України, рішення органів місцевого самоврядування, а на підставі ст.124 Конституції - акти органів державної виконавчої влади: міністерств, відомств, місцевих державних адміністрацій тощо. Звернення до Конституційного Суду України в такому разі не вимагається.

4. Виходячи з положення ст.9 Конституції України про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, суд не може застосувати закон, який регулює правовідносини, що розглядаються, інакше як міжнародний договір. У той же час міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України.

5. Судам необхідно виходити з того, що нормативно-правові акти будь-якого державного чи іншого органу (акти Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим, акти органів місцевого самоврядування, накази та інструкції міністерств і відомств, накази керівників підприємств, установ та організацій тощо) підлягають оцінці на відповідність як Конституції, так і закону.

Якщо при розгляді справи буде встановлено, що нормативно-правовий акт, який підлягав застосуванню, не відповідає чи суперечить законові, суд зобов'язаний застосувати закон, який регулює ці правовідносини.

6. Згідно з ч.2 ст.6 Конституції органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України.

Закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності Конституцією, є чинними в частині, що не суперечить їй (ст.1 розділу XV Конституції). У зв'язку з цим при розгляді справи суд може на підставі Постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. "Про порядок

тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР" застосувати нормативні акти колишнього Союзу РСР, які не суперечать Конституції і законам України.

7. Звернути увагу судів на те, що згідно з ч.2 ст.57 Конституції є нечинними, а отже, не можуть застосовуватись ті закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, які не доведені до відома населення у встановленому законом порядку. Це означає, що судове рішення не може грунтуватись на неоприлюднених нормативно-правових актах такого змісту.

8. З урахуванням конституційного положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції), судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод громадян. Суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку.

Статтею 55 Конституції кожній людині гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а тому суд не повинен відмовляти особі в прийнятті чи розгляді скарги з підстав, передбачених законом, який це право обмежує.

9. Згідно зі ст.10 Конституції державною мовою в Україні є українська мова, всебічний розвиток і функціонування якої в усіх сферах суспільного життя на всій території України забезпечується державою. Виходячи з цього конституційного положення судочинство в Україні має провадитися українською мовою. На виконання ч.4 ст.10 Конституції суд за клопотанням осіб, які беруть участь у розгляді справи, зобов'язаний застосовувати при провадженні судочинства й іншу мову в порядку, визначеному законом (наприклад, Кримінально-процесуальним, Цивільним процесуальним кодексами).

Суд має суворо додержувати вимог ч.3 ст.19 КПК про те, що слідчі й судові документи відповідно до встановленого цим Кодексом порядку, вручаються обвинуваченому в перекладі на його рідну мову або іншу мову, якою він володіє.

10. Конституційні положення про законність судочинства та рівність усіх учасників процесу перед законом і судом (ст.129 Конституції) зобов'язують суд

забезпечити всім їм рівні можливості щодо надання та дослідження доказів, заявлення клопотань та здійснення інших процесуальних прав.

11. При вирішенні цивільних справ суд має виходити з поданих сторонами доказів. Поряд з цим він може запропонувати позивачеві чи відповідачеві подати додаткові докази, а в разі, коли сторони не в змозі їх зібрати, а без них правильно вирішити справу неможливо, - за клопотанням сторін сам витребувати такі докази.

12. При розгляді трудових спорів судам слід мати на увазі, що ч.3 ст.43 Конституції використання примусової праці заборонено. У зв'язку з цим не можуть застосовуватись як такі, що суперечать Конституції, правила статей 32, 33, 34 КЗпП, відомчих положень чи статутів про дисципліну тощо, які передбачають можливість тимчасового переведення працівника без його згоди на іншу роботу в порядку дисциплінарного стягнення, у разі виробничої необхідності або простою, а також можливість виконання ним роботи, не передбаченої трудовим договором.

Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота, що виконується особою, чи служба, яку вона несе за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

13. Відповідно до ст.39 Конституції громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, завчасно сповіщаючи про них органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Справи про обмеження цього права розглядаються судами в порядку, встановленому для справ, що виникають з адміністративно-правових відносин.

14. Тим, хто працює, Конституція гарантує право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення цього права встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку (ст.44 Конституції).

Рішення про визнання страйку незаконним ухвалюється судом на підставі Конституції і чинного законодавства. Страйк має визнаватися незаконним, наприклад, коли працюючі добиваються в такий спосіб політичних цілей, або коли ним створюється загроза життю і здоров'ю, правам і свободам інших людей, або коли він організовується чи здійснюється у державних органах, на

підприємствах та в організаціях, на які покладено забезпечення обороноздатності, правопорядку і безпеки країни, на безперервно діючих виробництвах, зупинення яких пов'язане з тяжкими або небезпечними наслідками, тощо.

За примушування до участі або до неучасті у страйку винні особи несуть відповідальність у встановленому законом порядку.

15. З урахуванням конституційного положення про те, що ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду (ст.47 Конституції, судам слід при вирішенні житлових спорів виходити з неприпустимості виселення в адміністративному порядку за санкцією прокурора осіб, які самоуправно зайняли жиле приміщення або проживають у будинках, що загрожують обвалом.

При розгляді спорів про право користування жилим приміщенням необхідно брати до уваги, що ст.33 Конституції гарантує кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, свободу пересування та вільний вибір місця проживання. Це означає, що наявність чи відсутність прописки самі по собі не можуть бути підставою для визнання права користування жилим приміщенням за особою, яка там проживала чи вселилась туди як член сім'ї наймача (власника) приміщення, або ж для відмови їй у цьому.

16. Суди мають суворо додержувати передбаченого ст.56 Конституції права особи на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Матеріальна та моральна шкода, заподіяна при здійсненні правосуддя, відшкодовується державою відповідно до ст.62 Конституції лише безпідставно засудженій особі в разі скасування вироку як неправосудного.

17. Вирішуючи спори, що випливають із права приватної власності громадян, суди повинні виходити з положень ст.41 Конституції про те, що це право є непорушним і ніхто не може бути протиправно його позбавлений. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, які встановлені законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості (крім умов воєнного чи надзвичайного стану, коли можливе наступне відшкодування).

Судам необхідно мати на увазі, що відповідно до ч.6 ст.41 Конституції конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. У зв'язку з цим справи про адміністративні правопорушення, за вчинення яких законом передбачено конфіскацію приватного майна особи, повинні розглядатися тільки судами.

18. При розгляді кримінальних справ має суворо додержуватись закріплений у ч.1 ст.62 Конституції принцип презумпції невинуватості, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. При цьому неприпустимо покладати на обвинуваченого (підсудного) доведення своєї невинуватості.

Звернути увагу судів на те, що згідно з ч.3 зазначеної статті усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь останньої.

Статтею 129 Конституції до основних засад судочинства віднесено змагальність сторін, забезпечення доведеності вини та підтримання в суді державного обвинувачення, яке згідно зі ст.121 Конституції покладається на прокуратуру. Виходячи з цього при відданні особи до суду слід в усіх справах, що надійшли до суду з обвинувальним висновком, визнавати обов'язковою на підставі п.1 ст.253 КПК участь у судовому засіданні прокурора.

19. Відповідно до ст.59 Конституції кожен має право на захист від обвинувачення та на правову допомогу. Тому, розглядаючи кримінальну справу, суд у передбачених законом випадках має забезпечити обвинуваченому право на захист.

Визнання особи винуватою у вчиненні злочину може мати місце лише за умови доведеності її вини. При цьому слід мати на увазі, що згідно зі ст.62 Конституції обвинувачення не може грунтуватись на припущеннях, а також на доказах, одержаних незаконним шляхом. Докази повинні визнаватись такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад, тоді, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами.

20. Відповідно до вимог ст.63 Конституції 254к/95-ВР особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе,

членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, а отже, вона не може бути змушена свідчити проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Пропонуючи підсудному дати пояснення щодо пред'явленого обвинувачення та відомих йому обставин справи, суд має одночасно роз'яснити йому, а також його дружині чи близькому родичу зміст ст.63 Конституції. Якщо під час проведення дізнання чи попереднього слідства підозрюваному, обвинуваченому, його дружині чи близькому родичу цього не було роз'яснено, показання зазначених осіб повинні визнаватися судом одержаними з порушенням закону, що має наслідком недопустимість їх використання як засобів доказування.

Роз'яснити судам, що з урахуванням зазначеного конституційного положення члени сім'ї чи близькі родичі обвинуваченого, цивільного позивача або цивільного відповідача не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за відмову від дачі показань. У разі ж, коли зазначені особи погодились давати показання, вони несуть відповідальність за завідомо неправдиві показання.

21. Конституційне положення про здійснення правосуддя виключно судами зобов'язує їх розглядати кримінальні справи і про злочини, перелічені у ч.1 ст.27 КПК. У зв'язку з цим суд не може передати матеріали такої справи на розгляд товариського суду в порядку, передбаченому ст.51 КК та ст.8 КПК.

22. Гарантовані статтями 30 і 31 Конституції недоторканність житла і таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції є невід'ємним правом особи. Дозвіл на проникнення до житла чи до іншого володіння особи, на накладення арешту на кореспонденцію, її виїмку в поштово-телеграфних установах та на зняття інформації з каналів зв'язку надається тільки судом. За результатами розгляду матеріалів про надання такого дозволу, який здійснюється судом з додержанням таємниці слідства, ухвалюється процесуальне рішення.

Слід мати на увазі, що статті 9 і 13 Перехідних положень Конституції (розділу XV) на дію ст.30 (в частині надання дозволу на проникнення до житла чи до іншого володіння особи) та ст.31 Конституції не поширюються.

23. Відповідно до ч.5 ст.124 Конституції судові рішення ухвалюються іменем України і є обов'язковими до виконання на всій її території усіма без винятку органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, організаціями, установами, посадовими особами, а також окремими громадянами та їх об'єднаннями.

У разі невиконання судових рішень суди мають піддавати винних у цьому осіб встановленій законом відповідальності.

24. Звернути увагу судів на те, що керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України щодо застосування чинного законодавства, дані до введення в дію Конституції України, можуть застосовуватись при розгляді справ у частині, що не суперечить Конституції.

Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 12 червня 2009 р. № 2

З метою забезпечення правильного й однакового застосування судами окремих положень цивільного процесуального законодавства Пленум Верховного Суду України **постановляє** дати судам такі роз'яснення**:**

1. При здійсненні правосуддя у цивільних справах суд першої інстанції, неухильно дотримуючись норм матеріального та процесуального права, повинен забезпечити їх справедливий, неупереджений та упродовж розумного, але не більш встановленого законом строку розгляд і вирішення з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), законів України від 23 червня 2005 року № 2709-IV "Про міжнародне приватне право", від 23 лютого 2006 року № 3477-IV "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини", а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та положень інших законів, нормативно-правових актів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи. Зокрема, при зміні розміру судового збору застосовується розмір, визначений на час вчинення певної процесуальної дії (збільшення розміру позовних вимог, оскарження судового рішення тощо), незважаючи на те, що при пред'явленні позову він був іншим.

2. Відповідно до положень статей 55, 124 Конституції України та статті 3 ЦПК кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

У випадках, установлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні чи суспільні інтереси та брати участь у цих справах. Такі випадки передбачені, зокрема, в законах України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини", від 5 листопада 1991 року № 1789-XII "Про прокуратуру", від 25 червня 1991 року № 1264-XII "Про охорону навколишнього природного середовища", від 12 травня 1991 року № 1023-XII "Про захист прав споживачів" (у редакції Закону від 1 грудня 2005 року № 3161-IV), від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР "Про рекламу" (у редакції Закону від 11 липня 2003 року № 1121-IV).

Звернення до суду за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб у випадках, не передбачених законом, розгляду не підлягають. У разі надходження такого звернення суддя повертає заяву на підставі пункту 3 частини третьої статті 121 ЦПК, а якщо такий характер звернення встановлено у попередньому судовому засіданні або під час судового розгляду – суд залишає заяву без розгляду з підстави, передбаченої пунктом 2 частини першої статті 207 ЦПК.

Суддя вправі відмовити у відкритті провадження у справі лише з підстав, передбачених законом. Не допускається відмова у відкритті провадження у справі з мотивів недоведеності заявленої вимоги, відсутності доказів, пропуску позовної давності та інших не передбачених законом підстав.

Договір сторін про передачу спору на розгляд третейського суду (стаття 17 ЦПК) не є відмовою від права на звернення до суду за захистом. Разом з тим пред'явлення позову до суду за наявності такого договору не дає підстав для повернення заяви чи відмови у відкритті провадження у справі (статті 121, 122 ЦПК), за винятком передбаченого пунктом 6 частини першої статті 207 ЦПК обов'язку суду залишити заяву без розгляду, якщо від відповідача надійшло до початку з'ясування обставин у справі заперечення проти вирішення спору в суді.

3. Згідно з частиною третьою статті 6 Закону України від 7 лютого 2002 року № 3018-III "Про судоустрій України" ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи у суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом.

Статтею 107 ЦПК встановлено, що всі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються судом першої інстанції, якими є районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди. Тому законодавчі акти, які по-іншому визначають суди першої інстанції щодо певних цивільних справ (наприклад, стаття 25 Закону України від 3 березня 1998 року № 137/98-ВР "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)", стаття 85 Закону України від 21 квітня 1999 року № 606-XIV "Про виконавче провадження"), відповідно до частини третьої статті 2 ЦПК не можуть бути застосовані. При надходженні заяви до передбаченого такими актами законодавства суду заява повертається особі, яка її подала, на підставі статті 115, пункту 4 частини третьої статті 121 ЦПК.

4. Вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суд повинен виходити з того, що згідно зі статтею 124 Конституції України юрисдикція загальних судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, а за частинами першою і другою статті 15 ЦПК у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ за Кодексом адміністративного судочинства України (стаття 17) або Господарським процесуальним кодексом України (статті 1, 12) віднесено до компетенції адміністративних чи господарських судів. Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

Оскільки згідно зі статтею 16 ЦПК не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд проводиться за правилами іншого судочинства.

5. Питання про підсудність справ визначається ЦПК, зокрема: розділом II – щодо справ наказного провадження; главою 1 розділу III – щодо справ позовного провадження; розділом IV – щодо справ окремого провадження; розділами VI, VII – щодо заяв (скарг) стягувача, боржника, інших учасників виконавчого провадження, заяв (подання) державного виконавця з питань, пов'язаних з виконанням судових рішень; главами 1 і 2 розділу VIII – щодо клопотань про визнання, звернення до виконання рішення іноземних судів; статті 404 – щодо заяв про відновлення втраченого судового провадження; статті 414 – щодо справ за участю іноземних осіб.

Якщо інше не встановлено ЦПК, позови пред’являються: до фізичної особи – до суду за місцем її проживання (ним не є місцеперебування); до юридичної особи – за її місцезнаходженням (стаття 109 ЦПК), яке щодо фізичної особи визначається відповідно до положень статті 29 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) і статті 3 Закону України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV “Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні”, а щодо юридичної особи – положень статті 93 ЦК.

Письмовий договір сторін про визначення територіальної підсудності справи (стаття 112 ЦПК), крім справ, для яких встановлено виключну підсудність (стаття 114 ЦПК), може бути укладений лише до вирішення питання про відкриття провадження у справі та є обов’язковим не тільки для сторін, які в односторонньому порядку не можуть від нього відмовитись чи змінити, але й для суду.

Оскільки зустрічний позов незалежно від його підсудності пред’являється до суду за місцем розгляду первісного позову, то на нього не поширюються правила статті 114 ЦПК.

Перелік позовів, для яких установлена виключна підсудність, розширеному тлумаченню не підлягає. Правила виключної підсудності діють також у випадку пред’явлення кількох позовних вимог, пов’язаних між собою, якщо на одну з них поширюється виключна підсудність.

6. Відповідно до частини четвертої статті 116 ЦПК забороняється передавати до іншого суду справу, яка розглядається судом, незалежно від зміни обставин, які впливають на визначення підсудності справи, крім випадків, установлених частиною першою цієї статті. При цьому передача справи на розгляд іншому суду на підставі пункту 1 частини першої статті 116 ЦПК залежить від обґрунтованості клопотання відповідача.

Якщо після відкриття провадження у справі і до початку судового розгляду (розгляду справи по суті – стаття 173 ЦПК) виявиться, що заяву було прийнято з порушенням правил підсудності, суд передає справу на розгляд належному суду незалежно від волевиявлення сторін (пункт 2 частини першої статті 116 ЦПК).

У разі виявлення під час проведення попереднього судового засідання чи під час судового розгляду справи по суті порушення правил виключної підсудності суд ухвалою передає справу на розгляд іншому суду (частина четверта статті 116 ЦПК).

7. Позовна заява подається до суду в письмовій формі і за змістом повинна відповідати вимогам статті 119 ЦПК. У зв'язку з цим суди мають звертати особливу увагу, зокрема, на те, що у позовній заяві повинні не лише міститися позовні вимоги, а й бути викладені обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, і зазначені докази, що підтверджують кожну обставину.

Якщо заява не відповідає вимогам статей 119, 120 ЦПК або не сплачено судовий збір чи не оплачено витрати на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи, суддя відповідно до вимог статті 121 ЦПК постановляє ухвалу, в якій повинні бути зазначені конкретні підстави залишення заяви без руху, в тому числі й розмір несплачених судових витрат, і надає строк для усунення недоліків, тривалість якого визначається в кожному конкретному випадку з урахуванням характеру недоліків, реальної можливості отримання копії ухвали, яка повинна бути надіслана заявнику негайно, та їх виправлення.

Якщо порушення правил статей 119, 120 ЦПК виявлені при розгляді справи, вони усуваються в ході судового розгляду або настають наслідки, передбачені пунктом 8 частини першої статті 207 ЦПК.

Подання доказів можливе на наступних стадіях цивільного процесу, тому суд не вправі через неподання доказів при пред'явленні позову залишати заяву без руху та повертати заявнику.

У разі пред'явлення позовної заяви особами, які діють на захист прав, свобод та інтересів іншої особи (частина перша статті 45 ЦПК), у заяві повинні бути зазначені підстави для такого звернення, а їх незазначення тягне наслідки, передбачені частинами першою і другою статті 121 ЦПК.

8. Пред'явлення позову до неналежного відповідача не є підставою для відмови у відкритті провадження у справі чи залишення заяви без руху, оскільки заміна неналежного відповідача здійснюється в порядку, визначеному статтею 33 ЦПК. У разі, якщо норма матеріального права, яка підлягає застосуванню за вимогою позивача, вказує на те, що відповідальність повинна нести інша особа, а не та, до якої пред'явлено позов, і позивач не погоджується на її заміну, суд залучає до участі в справі іншу особу як співвідповідача з власної ініціативи. Після заміни неналежного відповідача або залучення співвідповідача справа розглядається спочатку в разі її відкладення або за клопотанням нового відповідача чи залученого співвідповідача та за його результатами суд відмовляє в позові до неналежного відповідача та приймає рішення по суті заявлених вимог щодо належного відповідача.

ЦПК не передбачає можливості заміни позивача за ініціативою суду.

9. Згідно зі статтею 38 ЦПК особи, які беруть участь у цивільній справі, можуть брати у ній участь особисто або через представника (крім справ про усиновлення). Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника.

Повноваження представника сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, посвідчені документами, зазначеними в частинах першій–третій статті 42 ЦПК, а повноваження адвоката також і ордером, який видається відповідним адвокатським об'єднанням, або договором, дозволяють йому вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа. Обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені не у виданому ордері, а в довіреності чи договорі.

Представник, якому згідно з частиною шостою статті 42 ЦПК фізична особа надала повноваження за усною заявою, про що зазначено в журналі судового засідання, має право на вчинення усіх процесуальних дій у справі, на подання скарги до суду вищої інстанції та участь у її розгляді, якщо усною заявою не обмежувалися права представника.

10. Згідно зі статтею 121 Конституції України, частиною другою статті 45 ЦПК і статтями 35, 361, 56 Закону України "Про прокуратуру" прокурором, який може шляхом пред'явлення позову в суді першої інстанції або на будь-якій стадії цивільного процесу здійснювати представництво громадян у випадках, передбачених законом, і представництво держави, підстави якого обґрунтовує сам, є: Генеральний прокурор України та його заступники, підпорядковані прокурори та їх заступники, старші помічники і помічники прокурора, начальники управлінь і відділів, їх заступники, старші прокурори та прокурори управлінь і відділів, які діють у межах своєї компетенції.

Повноваження такого прокурора на участь у судовому засіданні, коли він діє на виконання конституційної функції представництва, підтверджуються службовим посвідченням.

У справах, в яких прокурор не виконує функції представництва, а прокуратура виступає як сторона в цивільному процесі, повноваження їх представника, крім керівника прокуратури, повинні підтверджуватися документами, визначеними статтею 42 ЦПК.

11. Особа, яка надає правову допомогу, не є особою, яка бере участь у справі, а належить до інших учасників цивільного процесу, тому вона не може

замінювати в процесі особу, якій надає правову допомогу, та бути її представником і в ході розгляду справи має лише ті права, які зазначені в частині другій статті 56 ЦПК.

12. Визначаючи розмір судового збору, суди повинні мати на увазі, що заяви, в яких порушується питання про одночасне вирішення майнового і немайнового спорів, оплачуються судовим збором за ставками, встановленими для позовів майнового характеру, і ставками для вимог немайнового характеру. Відповідно до правил статті 88 ЦПК у разі визначення при відкритті провадження у справі судового збору в розмірі меншому, ніж передбачено законом, недоплачена сума стягується в дохід держави з позивача при відмові в позові, а при задоволенні позову – з відповідача.

При повному або частковому задоволенні позову майнового характеру до кількох відповідачів судові витрати, понесені позивачем, відшкодовуються ними пропорційно розміру задоволених судом позовних вимог до кожного з відповідачів.

При пред’явленні позову та ухваленні рішення за вимогами про право спадкоємців на майно судовий збір визначається судом, виходячи із загальної вартості майна, і витрати на його оплату покладаються на кожного спадкоємця пропорційно до виділеної йому частки.

Граничні розміри компенсації за судовими рішеннями витрат сторін та їх представників, що пов’язані з явкою до суду, із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведення судових експертиз, витрат, пов’язаних з проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи, відповідно до статей 85–87 ЦПК визначено постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 року № 710 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 року № 869, від 27 квітня 2006 року № 590, від 26 червня 2007 року № 870) “Про затвердження Інструкції про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів”.

Визнання позову чи добровільне задоволення вимог відповідачем після пред’явлення позову не звільняє його від відшкодування понесених позивачем судових витрат при ухваленні рішення або при закритті провадження у справі у зв’язку з відмовою позивача від позову з мотивів задоволення його вимог відповідачем.

У тому разі коли питання про судові витрати не було вирішено при ухвалені рішення, суд, що його ухвалив, вирішує це питання відповідно до пункту 4 частини першої статті 220 ЦПК за заявою осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи ухваленням додаткового рішення. У зв'язку з цим питання про судові витрати не можуть вирішуватись іншим судом або шляхом пред'явлення позову в іншій справі.

13. Відповідно до положення статті 82 ЦПК суд може за наявності певних підстав своєю ухвалою лише відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі і не має права зменшити або звільнити від сплати судового збору, оскільки таке право суду надано тільки щодо судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, які визначені частиною третьою статті 79 ЦПК.

14. Питання про відкриття чи про відмову у відкритті провадження у справі, зміну підсудності тощо повинно бути вирішено суддею у встановлений законом строк шляхом постановлення відповідної ухвали. Оформлення зазначених процесуальних дій іншим способом не допускається.

Зміст ухвали про відкриття провадження у справі повинен відповідати вимогам частини четвертої статті 122 ЦПК, зокрема, в ухвалі повинні бути зазначені час і місце попереднього судового засідання та пропозиція відповідачу подати в зазначений строк письмові заперечення проти позову та посилання на докази, якими вони обґрунтовуються.

15. Судам слід мати на увазі, що оскільки від належного вирішення питання про прийняття зустрічного позову, позову третьої особи із самостійними вимогами та об'єднання і роз'єднання позовів залежить своєчасний і правильний розгляд заявлених вимог, то ці процесуальні дії необхідно провадити у точній відповідності з правилами, встановленими статтями 123–126 ЦПК.

Відповідач має право пред'явити зустрічний позов до або під час попереднього судового засідання (частина перша статті 123 ЦПК), а треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу шляхом пред'явлення позову до однієї чи обох сторін до закінчення судового розгляду (частина перша статті 34 ЦПК).

Позовні вимоги кількох осіб до одного й того ж відповідача або позивача до кількох відповідачів можуть бути об'єднані в одне провадження, якщо ці вимоги однорідні, зокрема такі, які нерозривно пов'язані між собою, або від вирішення однієї з них залежить вирішення інших. Таке об'єднання не

допускається, коли відсутня спільність предмета позову (наприклад, позови кількох осіб про стягнення зарплати чи про поновлення на роботі).

Роз'єднання кількох поєднаних в одному провадженні вимог може мати місце лише за умови, що їх сумісний розгляд ускладнює вирішення справи (зокрема, у зв'язку з необхідністю призначення складної експертизи за окремими вимогами, тривалого відрядження або тяжкого захворювання одного чи кількох з позивачів або відповідачів). У разі роз'єднання позовів підставою для провадження щодо вимог, виділених у самостійне провадження, є ухвала суду про роз'єднання позовів і копія пред'явленого позову.

16. Відповідно до частини першої статті 153 ЦПК заява про забезпечення позову розглядається судом у день її надходження без повідомлення відповідача та інших осіб, які беруть участь у справі. У зв'язку з цим вжиття заходів забезпечення позову можливе не лише при проведенні попереднього судового засідання, здійсненні процесуальних дій з підготовки справи до судового розгляду чи під час судового розгляду, а й одночасно з відкриттям провадження у справі чи після постановлення такої ухвали. Винятком є заява про забезпечення позову з метою запобігання порушення права інтелектуальної власності, яка може бути подана та підлягає розгляду до подання позовної заяви (частина четверта статті 151 ЦПК). Заява про забезпечення позову за змістом повинна відповідати вимогам частини другої статті 151 ЦПК. Клопотання про забезпечення позову може міститись як безпосередньо в позовній заяві, так і в окремій заяві.

Вживаючи заходи забезпечення позову, необхідно враховувати роз'яснення, дані в постанові Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 року № 9 "Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову".

Вирішуючи питання про забезпечення позову, суд повинен враховувати, що ця обставина може спричинити шкоду відповідачеві та іншим особам. У зв'язку з цим суд чи суддя повинні роз'яснити позивачеві, який просить забезпечити позов, наслідки можливого завдання відповідачеві збитків і за наявності для цього відповідних підстав вимагати застави.

17. Відповідно до вимог статті 7 ЦПК суд має забезпечити при розгляді справи здійснення цивільного судочинства державною мовою, складання судових документів лише державною мовою, незалежно від клопотання учасників процесу. ЦПК не зобов'язує суд перекладати складені ним судові документи чи посвідчувати їх в разі здійснення перекладу іншими особами.

Разом з тим з урахуванням статті 10 Конституції України особи, які беруть участь у справі і не володіють або недостатньо володіють державною мовою, вправі робити заяви, давати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача в порядку, встановленому статтями 22, 23, 55, 86, 130, 164 та іншими нормами ЦПК. За змістом статті 55 ЦПК запрошення перекладача до участі у справі є обов'язком особи, яка бере участь у справі, а не суду.

18. Згідно з частиною восьмою статті 6 ЦПК учасники цивільного процесу та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, мають право робити письмові записи, а також використовувати портативні аудіотехнічні пристрої без дозволу суду, додержуючись при цьому належного порядку. Проведення в залі судового засідання фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслювання судового засідання по радіо і телебаченню допускається на підставі ухвали суду за наявності згоди на це осіб, які беруть участь у справі. Ці дії повинні здійснюватися за ухвалою суду на визначених судом місцях у залі судового засідання і з урахуванням думок учасників процесу можуть бути обмежені в часі.

19. За правилами частини першої статті 21 ЦПК суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді першої інстанції, не може брати участь в розгляді цієї справи в судах апеляційної і касаційної інстанцій, у перегляді справи у зв'язку з винятковими обставинами, а так само у новому розгляді її судом першої інстанції після скасування попереднього рішення або ухвали про закриття провадження у справі. Проте скасування іншої ухвали, якою не закінчувалося провадження у справі (про відмову у прийнятті заяви про видачу судового наказу або скасуванні судового наказу, забезпечення позову або скасування забезпечення позову, повернення заяви позивачеві (заявнику), відмову у відкритті провадження у справі, зупинення провадження у справі, залишення заяви без розгляду тощо), не відстороняє суддю від повторної участі у справі.

20. Перевіряючи явку в судове засідання осіб, які беруть участь у справі, суд установлює, чи повідомлені ті, хто не з'явився, про час і місце судового засідання з дотриманням вимог закону, чи вручені особам, які беруть участь у справі, судові повістки в строк, визначений частиною четвертою статті 74 ЦПК.

При цьому відповідно до частини дев'ятої статті 74 ЦПК щодо виклику відповідача в суд через оголошення в пресі належним повідомленням буде вважатися те, яке здійснене через друкований орган, визначений Кабінетом Міністрів України, і лише у разі, якщо місце проживання (перебування чи роботи) або місцезнаходження відповідача невідоме навіть після звернення

позивача до адресного бюро й органів внутрішніх справ (докази чого мають бути у справі), а не при його неявці в судове засідання, коли відоме його місце проживання, оскільки явка до суду є правом, а не обов'язком сторони у справі (частина перша статті 27 ЦПК).

У разі неявки в судове засідання особи, яка бере участь у справі, належним чином і в установленому порядку повідомленої про дату судового засідання, питання про можливість судового розгляду вирішується з урахуванням вимог статей 169, 224 ЦПК.

21. Встановлюючи особи учасників процесу, які з'явилися в судове засідання, суду на підставі даних паспорта, службового посвідчення чи іншого документа, що посвідчує особу, належить з'ясувати їх прізвище, ім'я та по батькові, дату народження, рід заняття і місце проживання. З'ясування інших відомостей чи обсягу повноважень у певних учасників процесу (наприклад, представника юридичної особи, свідка, експерта, спеціаліста) здійснюється на підставі окремих норм процесуального законодавства з метою забезпечення встановлення наявності/відсутності обставин, які виключають можливість участі в процесі, чи родинних та інших стосунків зі сторонами, що впливає на оцінку доказів.

22. Виконуючи вимоги статті 167 ЦПК, головуючий має роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, зокрема ті, що передбачені статтями 10, 11, 27 і 31 ЦПК, а також попередити про те, що вони зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки.

Клопотання осіб, які беруть участь у справі, з питань, пов'язаних з розглядом справи, суд вирішує негайно. Відкладення вирішення клопотань не допускається. Відмова в їх задоволенні не позбавляє права осіб, які беруть участь у справі, знову заявляти клопотання з того самого питання в процесі судового розгляду, якщо при цьому немає зловживання процесуальними правами. Суд вправі при вирішенні повторного клопотання з урахуванням зміни обставин у ході розгляду справи постановити іншу ухвалу по суті заявленого клопотання.

23. Розглядаючи і вирішуючи цивільні справи на засадах змагальності та диспозитивності, суди відповідно до положень статей 10, 11 ЦПК повинні роз'яснювати особам, які беруть у ній участь, їх права та обов'язки, попереджувати про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і сприяти здійсненню їхніх прав у випадках, встановлених цим Кодексом.

Розглядаючи справи, судам слід неухильно виконувати вимоги статей 58, 59 ЦПК про належність і допустимість доказів. Зокрема, статтею 57 ЦПК передбачено, що доказом у справі є пояснення сторін, третіх осіб та їх представників, допитаних як свідків. Тому пояснення зазначених осіб, отримані не за процедурою допиту свідків (стаття 184 ЦПК), не можуть використовуватися як засіб доказування.

24. З'ясовуючи після доповіді про обставини справи, чи підтримує позивач свої вимоги, чи визнає відповідач вимоги позивача та чи не бажають сторони укласти мирову угоду або звернутися для вирішення спору до третейського суду, головуючому необхідно уточнити, в якому обсязі та з яких підстав підтримується позов або в якій частині визнається позов, а якщо сторони мають намір укласти мирову угоду, то на яких конкретно умовах (стаття 173 ЦПК).

При відмові позивача від позову суд лише перевіряє повноваження на такі дії його представника, якщо він бере участь у справі та висловив такий намір.

У разі визнання відповідачем позову, яке має бути безумовним, і якщо таке визнання не суперечить закону й не порушує права, свободи чи інтереси інших осіб (не відповідача), суд ухвалює рішення про задоволення позову, обмежившись у мотивувальній частині рішення посиланням на визнання позову без з'ясування і дослідження інших обставин справи.

Суд не приймає відмову позивача від позову, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Якщо сторони виявили намір укласти мирову угоду, то при необхідності їм може бути надана можливість оформити умови мирової угоди, для чого суд оголошує перерву в судовому засіданні. У разі якщо умови мирової угоди не суперечать закону, не порушують права, свободи чи інтереси інших осіб (не сторін), суд визнає мирову угоду та закриває провадження у справі.

До ухвалення судового рішення щодо кожної із зазначених процесуальних дій суд роз'яснює сторонам їх наслідки.

25. Відповідно до частини першої статті 61 ЦПК обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, не підлягають доказуванню. Проте в ході розгляду справи сторона може відмовитися від визнання нею чи її представником обставин, довівши при цьому належними та допустимими доказами, що вона визнала обставини внаслідок помилки, що

має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини або обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною (частині перша статті 178 ЦПК). При доведеності причин відмови від визнання обставин суд постановляє ухвалу, яка оскарженню не підлягає, після чого такі обставини доводяться в загальному порядку. Зокрема, це означає, що іншій стороні у справі може бути надано право подати докази на підтвердження чи заперечення тих обставин, які вона своєчасно (стаття 131 ЦПК) не подала у зв'язку з попереднім визнанням обставин.

26. Під час судового розгляду предметом доказування є факти, якими обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше юридичне значення для вирішення справи (причини пропуску позовної давності тощо) і підлягають встановленню при ухваленні рішення.

Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування.

27. Виходячи з принципу процесуального рівноправ'я сторін та враховуючи обов'язок кожної сторони довести ті обставини, на які вона посилається, необхідно в судовому засіданні дослідити кожний доказ, наданий сторонами на підтвердження своїх вимог або заперечень, який відповідає вимогам належності та допустимості доказів (статті 58, 59 ЦПК) в порядку, передбаченому статтями 185, 187, 189 ЦПК.

Не можуть бути використані як показання свідків їх письмові пояснення, тому у відповідних випадках (наприклад, якщо пояснення таких осіб мають значення для справи і допитати їх неможливо) вони приймаються судом як письмові докази (стаття 64 ЦПК).

Разом з тим суд вправі при повторному розгляді справи після скасування раніше ухваленого рішення оголосити й оцінити в сукупності з іншими доказами показання свідків, що мають значення для вирішення справи, допитаних у судовому засіданні, в якому було ухвалено скасоване рішення, якщо участь таких свідків у новому судовому засіданні на підставі наданих доказів не вбачається можливою (внаслідок хвороби, тривалого відрядження тощо), за винятком випадку, якщо суд вищої інстанції у своїй ухвалі зазначив, що мало місце порушення норм процесуального закону при їх допиті.

Виходячи зі змісту статті 59 ЦПК та з урахуванням положень частини першої статті 218 ЦК, не може стверджуватися показаннями свідків наявність правовідносин, що виникають з правочинів, для яких законом установлено письмову форму.

28. Якщо при дослідженні письмових доказів особою, яка бере участь у справі, буде подана заява про те, що доданий до справи або поданий іншою особою для ознайомлення документ викликає сумнів з приводу його достовірності або є фальшивим, особа, яка подала цей документ, може відповідно до частини другої статті 185 ЦПК просити суд виключити його з числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів. При відсутності з її боку таких процесуальних дій, особа, яка подала заяву, має згідно із загальними правилами доказування (стаття 60 ЦПК) подати відповідні докази, що спростовують значення відомостей оспорюваного документа і могли бути підставою неприйняття його до уваги під час оцінки доказів. У разі необхідності за клопотанням особи, яка зробила таку заяву, суд відповідно до правил частини четвертої статті 10 ЦПК сприяє їй у збиранні цих доказів (призначає експертизу, витребовує інформацію від особи, за іменем якої видано документ, оголошує перерву або відкладає розгляд справи, якщо це потрібно, тощо).

Суд має право в ході відповідей експерта на питання з'ясовувати їх суть та ставити експерту питання після закінчення його допиту особами, які беруть участь у справі.

Роз'яснення та доповнення до висновку експерта викладаються письмово, підписуються ним і приєднуються до справи.

29. Під час дослідження доказів суд, залучивши спеціаліста до участі у справі, може скористатися його усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями (висновками) для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо).

Оскільки завданням спеціаліста є сприяння суду та особам, які беруть участь у справі, в дослідженні доказів і допомога спеціаліста технічного характеру не замінює висновку експерта, то в разі, якщо за результатами консультації чи роз'яснень спеціаліста виникнуть обставини, які потребуватимуть дослідження або оцінки, суд може запропонувати сторонам надати докази або заявити клопотання про призначення експертизи.

30. Заочний розгляд судом цивільної справи відповідно до статті 224 ЦПК допускається лише у тому разі, коли відповідач або всі відповідачі у справі, якщо їх було кілька, повідомлені належним чином про час і місце судового розгляду, не з'явилися в судове засідання при відсутності в ньому їх представників і від них не надійшло повідомлення про причини неявки чи зазначені ними причини визнані неповажними або такі особи залишили залу судового засідання до його закінчення і проти такого розгляду справи не

заперечує позивач та ним не було змінено предмета або підстави позову чи розміру позовних вимог. У разі внесення таких змін заочний розгляд справи провадиться у випадку неявки за зазначених вище умов відповідача (всіх відповідачів) після одержання ним (ними) повідомлення суду про ці зміни. Відповідач, який був видалений із зали судового засідання в порядку застосування заходів процесуального примусу, не може вважатися таким, що не з'явився в судове засідання.

Про заочний розгляд справи суд повинен постановити ухвалу і проводити його за загальними правилами з винятками та доповненнями, встановленими главою 8 розділу III ЦПК.

Зокрема, у резолютивній частині рішення, копія якого направляється відповідачеві не пізніше п'яти днів з дня його проголошення, має бути зазначено строк і порядок подання заяви про його перегляд.

Заочне рішення може бути переглянуте судом, що його ухвалив, за письмовою заявою відповідача, поданою протягом десяти днів з дня одержання його копії, з дотриманням судом вимог статей 228–232 ЦПК.

Суд скасовує заочне рішення, якщо визнає, що відповідач не з'явився в судове засідання та не повідомив про причини неявки з поважних причин і докази, на які він посилається, мають істотне значення для правильного вирішення справи.

31. Суди повинні виходити з того, що згідно зі статтею 191 ЦПК відкладення розгляду справи може мати місце у випадках, передбачених цим Кодексом (наприклад, статтями 169, 170, 224), а також у разі неможливості розгляду справи у зв'язку з необхідністю заміни відведеного судді або залучення до участі в справі інших осіб. У разі необхідності подання нових доказів суд оголошує перерву на час, необхідний для цього, і після його закінчення розгляд справи продовжується.

Суд, відкладаючи розгляд справи або оголошуючи перерву в її розгляді, призначає відповідно день нового судового засідання або його продовження, про що ознайомлює під розписку учасників цивільного процесу, присутніх у судовому засіданні. Учасників цивільного процесу, які не з'явилися або яких суд залучає вперше до участі в процесі, викликають у судове засідання на призначений день у порядку, визначеному статтями 74–76 ЦПК.

У разі відкладення справи суд повинен допитати свідків, які з'явилися, якщо в судовому засіданні присутні всі особи, які беруть участь у справі. Тільки

у виняткових випадках за ухвалою суду свідки не допитуються і викликаються знову.

Виходячи із закріпленого статтею 159 ЦПК принципу безпосередності судового розгляду, докази повинні бути досліджені в судовому засіданні, в якому ухвалено рішення, незалежно від того, чи досліджувалися ці докази тим же складом суду в іншому судовому засіданні. Разом з тим, якщо розгляд справи відкладався, а сторони не наполягають на повторенні пояснень учасників цивільного процесу, наданих раніше, знайомі з матеріалами справи, в тому числі з поясненнями учасників цивільного процесу, суд може надати їм можливість підтвердити раніше надані пояснення без їх повторення, доповнити їх і поставити додаткові питання.

32. Відповідно до вимог частини другої статті 208 ЦПК всі питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду у випадках, установлених цим Кодексом, суд має вирішувати шляхом постановлення ухвал, які залежно від характеру і складності питання, що ними вирішуються, оформляються або окремим процесуальним документом, постановленим у нарадчій кімнаті, або проголошуються усно в судовому засіданні із занесенням до журналу судового засідання і мають відповідати за змістом статті 210 ЦПК та окремим вимогам з цього приводу, що містяться в інших нормах ЦПК.

33. Суд зупиняє або закриває провадження у справі чи залишає заяву без розгляду з підстав, передбачених відповідно статтями 201, 202, 205, 207 ЦПК, перелік яких є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Закінчення провадження у справі з цих підстав без ухвалення рішення має бути належно вмотивовано в ухвалах, постановлених з цього приводу. Про наслідки вчинення зазначених процесуальних дій суд роз'яснює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, відповідно до частини четвертої статті 10 ЦПК і правил, що їх регулюють.

Суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у випадках, передбачених статтею 201 ЦПК, а за наявності підстав, визначених статтею 202 ЦПК, має право як на зупинення, так і на відмову в задоволенні такої заяви.

Визначаючи наявність передбачених статтею 201 ЦПК підстав, за яких провадження у справі підлягає обов'язковому зупиненню, суд повинен, зокрема, враховувати, що така підстава для зупинення провадження у справі, як зазначено у пункті 4 частини першої цієї статті – неможливість розгляду

цивільної справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального чи адміністративного судочинства, застосовується у тому разі, коли в цій іншій справі можуть бути вирішені питання, що стосуються підстав, заявлених у справі вимог, чи умов, від яких залежить можливість її розгляду.

Підставою для зупинення провадження за пунктом 4 частини першої статті 201 ЦПК може бути також відкриття Конституційним Судом України провадження за зверненням відповідно до статті 43 Закону України від 16 жовтня 199 року № 422/96-ВР “Про Конституційний Суд України” про офіційне тлумачення положень Конституції України чи закону, що мають застосовуватися при вирішенні справи, яка перебуває у провадженні суду.

При неможливості розгляду справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку кримінального судочинства, підставою для зупинення провадження у цивільній справі може бути лише наявність кримінальної справи на розгляді в суді.

Разом з тим підставою зупинення провадження у справі не може бути касаційне оскарження попередніх судових рішень у справі.

Застосовуючи пункти 2, 3, 5 частини першої статті 202 ЦПК відповідно про зупинення провадження у зв’язку із захворюванням сторони, перебуванням її у службовому відряджені чи призначенням судом експертизи, суд повинен виходити з того, що у таких випадках відповідно до змісту статті 157 ЦПК провадження у справі може бути зупинене, якщо передбачається, що зазначена відсутність сторони або проведення експертизи триватиме понад установлені строки розгляду справ.

Правило частини другої статті 202 ЦПК про те, що суд не зупиняє провадження у випадках, установлених пунктами 1–3 частини першої цієї статті, якщо відсутня сторона веде справу через свого представника, не застосовується до випадків, коли суд викликає позивача або відповідача для особистих пояснень.

34. Враховуючи, що стаття 203 ЦПК пов’язує строки зупинення провадження у справі з обставинами, після усунення яких суд зобов’язаний відновити провадження у справі, то суддя повинен періодично перевіряти, чи не усунені ці обставини, що викликали його зупинення. Суду також слід роз’яснити особам, які беруть участь у справі, їх процесуальний обов’язок інформувати суд про усунення обставин, що викликали його зупинення. Час, який минув з моменту зупинення провадження у справі і до його відновлення, не включається до строку розгляду справи.

35. Фіксування судового процесу є однією з гарантій його гласності як основоположного принципу правосуддя. Це означає обов'язковість процесуального оформлення документів, які фіксують процесуальні дії суду, сторін та інших учасників цивільного процесу, а також обставини (факти) при розгляді справи. У зв'язку з цим суди мають забезпечити суворе виконання вимог статей 197–200 ЦПК про порядок складання та оформлення журналів і протоколів та їх зміст.

Подані протягом семи днів з дня проголошення рішення у справі письмові зауваження щодо неповноти або неправильності технічного запису судового засідання, журналу судового засідання розглядаються одноособово головуючим після закінчення розгляду справи, без проведення судового засідання не пізніше п'яти днів з дня їх подання; і в разі їх задоволення (частково чи повністю) або відхилення постановляється відповідна ухвала.

У разі неможливості розгляду зауважень у встановленому порядку (зокрема, не задоволена судом заява про поновлення пропущеного строку на подання зауважень, закінчився строк повноважень судді) вони приєднуються до справи, а їх наявність відповідно враховується судом апеляційної або касаційної інстанції.

36. Суди повинні здійснювати підготовку цивільних справ до судового розгляду та розглядати їх протягом розумного строку, який у кожній конкретній справі з урахуванням справедливого і своєчасного їх розгляду визначається: складністю справи; поведінкою заявника; процесуальними діями суду, але не більше строку, визначеного частиною першою статті 157 ЦПК. При цьому, якщо в одному провадженні об'єднані вимоги, для одних з яких законом установлений строк розгляду в один місяць, а для інших – у два місяці, справа підлягає розгляду і вирішенню в розумний строк, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі.

Звернути увагу судів на необхідність дотримання вимоги частини другої статті 157 ЦПК щодо постановлення ухвали про подовження розгляду справи, але не більш як на один місяць. Оскільки закон передбачає дослідження певних обставин при постановленні такої ухвали (виняткові випадки, особливості розгляду справи тощо), то зміст ухвали повинен відповідати вимогам частини першої статті 210 ЦПК.

37. Відповідно до статті 217 ЦПК визначення порядку виконання рішення суду, надання відстрочки або розстрочки виконання, вжиття заходів для забезпечення його виконання за наявності для цього підстав зазначається безпосередньо в рішенні суду при його ухваленні.

Заяви сторін або державного виконавця про вчинення судом таких же дій при виконанні рішення суду за наявності для цього підстав розглядаються в порядку, встановленому статтею 373 ЦПК, за результатами вирішення яких постановляється ухвала.

У разі задоволення заяви в ухвалі суду, крім відомостей, передбачених статтею 210 ЦПК, зазначається строк дії відстрочки (розстрочки), а при наданні розстрочки, крім того, розмір періодичних платежів, які підлягають стягненню для погашення присудженої суми. Межі дії відстрочки (розстрочки) можуть бути визначені не лише датою, але й настанням якоїсь події (зміна матеріального становища відповідача, видужання тощо).

Якщо обставини, через які особі була надана відстрочка (розстрочка), відпали раніше, ніж було зазначено в ухвалі суду, суд за заявою заінтересованої особи або державного виконавця може вирішити питання про припинення дії відстрочки (розстрочки).

Заява про надання відстрочки (розстрочки) виконання рішення суду на новий строк або про припинення її дії повинна розглядатися в такому ж порядку, як і первинна заява.

38. За правилами розділу IX ЦПК відновлення втраченого (і в разі, коли справу знищено за закінченням строку зберігання) повністю або частково судового провадження в цивільній справі, якщо вона була закінчена ухваленням рішення або постановленням ухвали про закриття провадження, проводиться у порядку, встановленому цим Кодексом, судом, який ухвалив рішення по суті справи або постановив ухвалу про закриття провадження у справі, за заявою (зміст якої визначено статтею 405 ЦПК) осіб, які брали участь у справі (їх правонаступників), або за ініціативою суду (коли це потрібно для вирішення іншої справи, надіслання справи до суду вищої інстанції тощо).

Згідно зі статтею 406 ЦПК, якщо у заяві не зазначено мету відновлення провадження або відомості, необхідні для його відновлення, суд постановляє ухвалу про залишення заяви без руху, якою встановлює заявникові строк, необхідний для усунення цих недоліків, а в разі невиконання цих вимог – ухвалою визнає заяву неподаною і повертає заявнику (частини перша і друга статті 121 ЦПК).

Якщо ж мета звернення до суду, зазначена заявником, не пов’язана із захистом його прав та інтересів, суд своєю ухвалою відмовляє у відкритті провадження або залишає заяву без розгляду у випадку, коли провадження було відкрито.

Суд відмовляє також у відкритті провадження, якщо воно не було закінчене ухваленням рішення або постановленням ухвали про закриття провадження у справі, оскільки ця обставина не виключає можливості пред'явлення нового позову (заяви) і це має бути зазначено в ухвалі суду про відкриття провадження у новій справі.

Розгляд справи та ухвалення рішення проводяться з урахуванням особливостей, установлених статтями 407 і 408 ЦПК. Якщо необхідні відомості або документи є в інших осіб, які заявник не може отримати, суд за його клопотанням має сприяти у їх збиранні. За недостатності зібраних матеріалів для точного відновлення втраченого судового провадження (його частини) суд на підставі частини третьої статті 408 ЦПК ухвалою закриває розгляд заяви про відновлення провадження і роз'яснює особам, які беруть участь у справі, право на повторне звернення з такою самою заявою за наявності необхідних документів.

39. Розглядаючи справи, суд відповідно до статті 211 ЦПК має виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню порушення закону, і постановляти щодо них окремі ухвали та направляти їх відповідним органам та особам, які повинні протягом місяця з дня одержання окремої ухвали повідомити суд, який її направив, про вжиті заходи. Окремі ухвали можуть бути постановлені і при закінченні розгляду справи без ухвалення рішення (закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду), а також за наявності певних умов й до закінчення її розгляду.

ЦПК не зобов'язує суд проголошувати окрему ухвалу, проте суд повинен повідомити осіб, які беруть участь у справі, про її постановлення.

40. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 року № 9 "Про практику застосування судами процесуального законодавства при розгляді цивільних справ по першій інстанції" (зі змінами, внесеними згідно з постановами від 25 грудня 1992 року № 13, від 25 травня 1998 року № 15 та від 22 грудня 2006 року № 9).

Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 12 червня 2009 р. № 5

З метою забезпечення правильного й однакового застосування судами окремих положень цивільного процесуального законодавства Пленум Верховного Суду України **постановляє** дати судам такі роз'яснення**:**

1. Провадження у справі до судового розгляду регулюється главою 3 розділу III Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), у якій визначені процесуальні дії суду з підготовки справи до судового розгляду та проведення попереднього судового засідання. Здійснення учасниками цивільного процесу та судом на цій стадії процесу сукупності процесуальних дій, визначених процесуальним законом, є обов'язковим, оскільки вона є самостійною і важливою та створює необхідні умови для правильного і своєчасного вирішення справи, ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення.

Підготовка справи до судового розгляду розпочинається з дня постановлення ухвали про відкриття провадження у справі, після чого суд невідкладно надсилає особам, які беруть участь у справі, копію відповідної ухвали, копію позовної заяви з копіями доданих до неї документів, які згідно з частиною першою статті 120 ЦПК позивач повинен подати суду.

Суддя не вправі до постановлення ухвали про відкриття провадження у справі здійснювати будь-які дії щодо підготовки справи до судового розгляду, зокрема, забезпечувати позов (крім випадку, передбаченого частиною четвертою статті 151 ЦПК), проводити попереднє судове засідання тощо. Після відкриття провадження у справі суддя не вправі вирішувати питання про залишення заяви без руху та її повернення (стаття 121 ЦПК) чи про відмову у відкритті провадження у справі (частина друга статті 122 ЦПК).

2. Готуючи справу до розгляду, суд повинен визначити: обставини, які мають значення для справи, та факти, що підлягають встановленню і покладені в основу вимог і заперечень; характер спірних правовідносин і зміст правової вимоги; матеріальний закон, який регулює спірні правовідносини; вирішити питання про склад осіб, які братимуть участь у справі; з'ясувати, які є докази на підтвердження зазначених фактів; визначити коло доказів відповідно до характеру спірних правовідносин і роз'яснити, якій із сторін слід довести певні

обставини; вжити заходів для забезпечення явки в судове засідання, а також сприяти врегулюванню спору до судового розгляду.

3. З метою врегулювання спору до судового розгляду суди мають з'ясовувати: чи не відмовляється позивач від позову, чи визнає позов відповідач, чи не бажають сторони укласти мирову угоду або передати справу на розгляд третейського суду. Зазначені процесуальні дії можуть бути вчинені лише в позовному провадженні та повинні здійснюватися не формально; суди мають вживати дієві заходи для примирення сторін та врегулювання спору до судового розгляду, зберігаючи при цьому об'єктивність і неупередженість. Зокрема, вони мають роз'яснювати сторонам можливості розгляду справи у третейському суді та порядок виконання його рішення, суть та процедуру здійснення кожної дії та їх наслідки.

4. Ухвалюючи в попередньому судовому засіданні рішення у зв'язку з визнанням відповідачем позову або закриваючи провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову чи визнанням укладеної між сторонами мирової угоди, суди повинні враховувати положення статей 174, 175 ЦПК та до ухвалення відповідного судового рішення роз'яснювати сторонам наслідки вчинення відповідних процесуальних дій.

У разі визнання відповідачем (або його представником за відсутності у дорученні відповідних обмежень) позову можливе лише ухвалення рішення про задоволення позову, а не про задоволення позову частково чи про відмову в його задоволенні. Якщо для цього немає законних підстав, суд постановляє ухвалу про відмову в прийнятті визнання відповідачем позову і продовжує розгляд справи. Визнання позову повинно бути безумовним, а якщо у справі беруть участь кілька відповідачів, то ухвалення рішення про задоволення позову за наявності для цього законних підстав можливе лише у разі визнання позову всіма відповідачами. Слід розрізняти визнання відповідачем позову від визнання ним обставин позову, що згідно з частиною першою статті 61 ЦПК звільняє позивача лише від доведення цих обставин.

Ухвалюючи рішення по суті спору чи постановляючи ухвали в попередньому судовому засіданні, суд у мотивувальній частині судового рішення зазначає лише про дії сторін щодо розпорядження своїми процесуальними і матеріальними правами та здійснені судом заходи з перевірки таких дій.

Зупинення, закриття провадження у справі чи залишення заяви без розгляду (статті 201, 202, 205, 207 ЦПК) при проведенні попереднього судового засідання відповідає вимогам ЦПК.

5. Попереднє судове засідання є процесуальною формою підготовки справи до судового розгляду і повинно бути призначене й проведене протягом одного місяця з дня відкриття провадження у справі. Разом з тим суди повинні мати на увазі, що для деяких категорій справ установлені скорочені строки їх розгляду (частина перша статті 157 ЦПК), тому попереднє судове засідання слід призначити і проводити в такий термін, щоб забезпечити їх своєчасний розгляд.

Відкладення проведення попереднього судового засідання відповідно до частини восьмої статті 130 ЦПК можливе лише за заявою однієї або обох сторін чи їх представників за умови встановлення судом наявності поважних причин для їх неявки до суду. Не виключається можливість оголошення перерви у проведенні попереднього судового засідання у зв'язку з необхідністю повідомлення чи подання доказів (наприклад у разі пред'явлення зустрічного позову), для врегулювання спору до судового розгляду, пред'явлення зустрічного позову чи позову третьої особи із самостійними вимогами. Проте як відкладення проведення попереднього судового засідання, так і оголошення в ньому перерви мають здійснюватися в межах установленого строку його проведення (стаття 129 ЦПК).

6. Проведення попереднього судового засідання є обов'язковим для кожної справи незалежно від її складності, за винятком випадків, установлених нормами ЦПК. Ураховуючи особливості провадження, попереднє судове засідання не проводиться у наказному та в окремому провадженнях, а також при вирішенні скарг на дії державного виконавця, клопотань про визнання та виконання рішень іноземних судів. Однак у справах окремого провадження, зокрема, при розгляді справ про обмеження цивільної дієздатності чи визнання фізичної особи недієздатною, про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою чи про відновлення прав на втрачені цінні папери, здійснюються певні підготовчі дії, визначені законом (статті 239, 248, 262 ЦПК).

У тих випадках коли проведення попереднього судового засідання не є обов'язковим, справа до судового розгляду призначається ухвалою про відкриття провадження у справі.

Підготовка цивільних справ до судового розгляду, у тому числі призначення та проведення попереднього судового засідання, повинні бути проведені також при новому розгляді після скасування ухваленого судового рішення судом вищої інстанції та після скасування судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами залежно від підстав скасування. Певні підготовчі дії можуть бути здійснені й після відновлення зупиненого провадження у справі (стаття 204 ЦПК).

7. Попереднє судове засідання проводиться суддею одноособово за участю сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, з додержанням загальних правил, установлених нормами ЦПК для судового розгляду, з винятками, встановленими главою 3 розділу ІІІ ЦПК. Зокрема, обов'язковими є повідомлення осіб, які беруть участь у справі, фіксування судового засідання технічними засобами, роз'яснення учасникам процесу їхніх прав та обов'язків на цій стадії процесу, наприклад, про право заявлення відводу, обов'язок подання доказів на підтвердження своїх вимог та заперечень і наслідків невиконання цього процесуального обов'язку. При проведенні попереднього судового засідання сторони та свідки не допитуються (проте сторони дають пояснення з приводу того, чи підтримують свої вимоги та заперечення, чи є підстави для примирення), вирішуються питання щодо прийняття доказів, але вони не досліджуються та не оцінюються, судові дебати не проводяться тощо.

8. Якщо спір не врегульовано до судового розгляду, суд повинен здійснити процесуальні дії, направлені на правильне та швидке вирішення справи. Для визначення процесуальних дій, які необхідно вчинити до судового розгляду, суд постановляє відповідну ухвалу, в якій зазначаються дії як суду, так і учасників процесу, строки їх здійснення. Перелік таких дій передбачений частиною шостою статті 130 ЦПК і не є вичерпним; дії визначаються характером матеріально-правового спору, законодавством, яке підлягає застосуванню, та обставинами справи і можуть проводитись у різній послідовності.

9. Уточнюючи позовні вимоги або заперечення проти позову, суд визначає характер спірних правовідносин сторін, зміст їх правових вимог і матеріальний закон, що їх регулює, і яким належить керуватися при вирішенні спору.

Зокрема, у позивача суд повинен з'ясувати предмет позову (що конкретно вимагає позивач), підставу позову (чим він обґрунтовує свої вимоги) і зміст вимоги (який спосіб захисту свого права він обрав). З'ясовується правильність об'єднання кількох однорідних вимог, наявність у позивача інших вимог до відповідача, які можуть бути пов'язаними між собою, для вирішення питання про їх об'єднання або роз'єднання (стаття 126 ЦПК). У відповідача суд з'ясовує суть заперечення проти позову та характер такого заперечення (процесуальний чи матеріально-правовий).

З урахуванням вимог і заперечень сторін, обставин, на які посилаються інші особи, які беруть участь у справі, а також норм права, які підлягають застосуванню, суд визначає факти, які необхідно встановити для вирішення спору, і які з них визнаються кожною стороною, а які підлягають доказуванню (предмет доказування; стаття 179 ЦПК).

Оскільки підставою позову є фактичні обставини, що наведені у заяві, то зазначення позивачем конкретної правової норми на обґрунтування позову не є визначальним при вирішенні судом питання про те, яким законом слід керуватися при вирішенні спору.

10. Вирішуючи питання про склад осіб, які братимуть участь у справі (стаття 26 ЦПК), суд повинен виходити з характеру спірних правовідносин, визначеної ним норми матеріального права, яка підлягає застосуванню, та з матеріально-правового інтересу у вирішенні справи. Суд має також вирішити питання про участь інших учасників процесу, які сприятимуть здійсненню правосуддя (стаття 47 ЦПК).

Якщо позов пред'явлений не всіма особами, яким належить таке право, суд не вправі залучати таких осіб до участі у справі як співпозивачів, оскільки згідно з принципом диспозитивності особа, якій належить право вимоги, розпоряджається своїми правами на власний розсуд.

У випадку пред'явлення зустрічного позову відповідачем або позову третьої особи із самостійними вимогами при проведенні попереднього судового засідання суд за наявності для цього підстав постановляє ухвалу про об'єднання цих вимог в одне провадження та може відкласти проведення попереднього судового засідання.

11. Відповідно до вимог частини третьої статті 45 ЦПК суд повинен з'ясувати необхідність залучення до участі у справі органу державної влади чи органу місцевого самоврядування для подання висновків на виконання своїх повноважень. Участь зазначених органів у цивільному процесі для подання висновків є обов'язковою у випадках, встановлених законом, або якщо суд визнає це за необхідне. Зокрема, участь представників органів опіки та піклування є обов'язковою при розгляді справ: про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання фізичної особи недієздатною (стаття 240 ЦПК); про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності (стаття 244 ЦПК); про усиновлення дитини (частина перша статті 254 ЦПК) тощо.

12. Якщо при проведенні попереднього судового засідання з'ясується, що у позивача є до того чи іншого відповідача (відповідачів) вимоги, які випливають з пред'явленого позову і не зазначені в ньому, або у відповідача є зустрічні вимоги до позивача, суд відповідно до вимог частини четвертої статті 10 ЦПК повинен роз'яснити право як на пред'явлення позивачем додаткових позовних вимог, так і на пред'явлення відповідачем зустрічного позову.

Разом з тим при пред'явленні позову до частини відповідачів (наприклад при солідарному обов'язку боржників згідно зі статтею 543 Цивільного кодексу України; далі – ЦК) суд не вправі зі своєї ініціативи і без згоди позивача залучати інших відповідачів до участі у справі як співвідповідачів. Суд зобов'язаний вирішити справу за тим позовом, що пред'явлений, і відносно тих відповідачів, які зазначені в ньому. Лише у випадку неможливості розгляду справи без участі співвідповідача чи співвідповідачів у зв'язку з характером спірних правовідносин (наприклад при розгляді справ про захист гідності, честі та ділової репутації за участю засобів масової інформації) суд залучає його чи їх до участі у справі зі своєї ініціативи (статті 32, 33 ЦПК)). Мотиви, з яких суд визнав неможливим розгляд справи без зазначених осіб, повинні бути зазначені в ухвалі, копія якої разом з копією позовної заяви невідкладно надсилається залученим особам.

13. При з'ясуванні, якими доказами кожна сторона буде обґрунтовувати свої доводи чи заперечення щодо невизнаних обставин, суд повинен виходити з принципу змагальності цивільного процесу, за яким кожна сторона несе обов'язки щодо збирання доказів і доказування тих обставин, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, якщо інше не встановлено процесуальним законом, зокрема статтею 61 ЦПК. У деяких випадках тягар доказування регулюється нормами матеріального права. Наприклад, згідно з частиною третьою статті 277 ЦК негативна інформація, поширена про особу, вважається недостовірною, якщо особа, яка її поширила, не доведе протилежного.

Якщо представлені докази недостатньо підтверджують вимоги позивача чи заперечення відповідача або не містять в собі всіх необхідних даних і у сторін є обґрунтовані складнощі у наданні додаткових доказів, суд за їх клопотанням зобов'язаний сприяти їм в одержанні або витребуванні таких доказів (частина четверта статті 10, стаття 137 ЦПК).

Докази, які збираються або подаються сторонами (показання свідків, письмові чи речові докази), повинні стосуватися суті спору (предмета та підстави позову). Тому, вирішуючи, наприклад, питання про виклик свідків, в усіх випадках слід вимагати від сторін пояснення, які саме обставини можуть бути підтверджені ними (стаття 136 ЦПК). Це ж стосується й вирішення питання про витребування інших доказів (письмових, речових). Докази, які не стосуються справи й предмета доказування (стаття 58 ЦПК), або одержані з порушенням порядку, встановленого законом, або якими не можуть бути підтверджені певні обставини справи (стаття 59 ЦПК), судом не повинні прийматися.

14. Відповідно до статті 131 ЦПК суди мають установлювати строк на подання доказів з урахуванням часу, необхідного для їх подання, про що зазначається в ухвалі попереднього судового засідання. Крім того, суд повинен роз'яснити сторонам наслідки неподання доказів: докази, подані з порушенням установленого строку, не приймаються, якщо сторона не доведе, що їх подано несвоєчасно з поважних причин. Неподання чи несвоєчасне подання доказів без поважних причин, що направлено на затягування процесу, може бути розцінене судом як зловживання процесуальними правами, що має бути мотивовано в судовому рішенні.

Якщо відповідач не з'явився в попереднє судове засідання, суд направляє йому копію ухвали попереднього судового засідання, у якій пропонує в установлений строк подати докази на підтвердження своїх заперечень і роз'яснити, що в разі неподання ним доказів у цей строк вони в подальшому прийняті не будуть (стаття 131 ЦПК), а справа буде вирішуватися на підставі наявних у ній даних чи доказів (частина четверта статті 169 ЦПК).

15. Під час попереднього судового засідання за заявою особи, яка бере участь у справі, суд може вирішити питання про забезпечення доказів, якщо для цієї особи подання потрібних доказів є неможливим або в неї є труднощі у поданні цих доказів. Закон не обмежує коло доказів, які можуть бути забезпечені судом, і здійснення процесуальних дій щодо забезпечення доказів.

У заяві про забезпечення доказів повинні бути зазначені всі відомості, визначені частиною першою статті 134 ЦПК, а в разі невідповідності заяви цим вимогам застосовуються наслідки, встановлені частинами першою і другою статті 121 ЦПК. Така заява розглядається протягом п'яти днів з дня її надходження з повідомленням осіб, які беруть участь у справі, однак їх явка не є обов'язковою.

Питання про забезпечення доказів вирішується ухвалою. Відмова в забезпеченні доказів оскарженню не підлягає, а оскарження ухвали про забезпечення доказів не зупиняє її виконання, а також не перешкоджає розгляду справи (частина четверта статті 135 ЦПК). У разі оскарження цієї ухвали до суду апеляційної інстанції направляється не цивільна справа, а виділені відповідні матеріали справи (копія позовної заяви, заява про забезпечення доказів, оригінал оскарженої ухвали тощо); після розгляду апеляційним судом скарги ці матеріали повертаються до суду для залучення до матеріалів цивільної справи.

Крім передбачених частиною другою статті 133 ЦПК способів забезпечення (допит свідків, призначення експертизи, витребування та (або)

огляд доказів, у тому числі за їх місцезнаходженням) суд залежно від предмета позову може застосувати й інші способи (одержати пояснення сторони, які вона дає як свідок, заборонити дії, внаслідок яких знищуються докази, вилучити на час розгляду справи докази тощо).

16. За змістом статті 132 ЦПК судові доручення щодо збирання доказів **(**допит свідків, проведення огляду на місці речових доказів, роз'яснення експертом його висновку, допит сторін або третьої особи тощо**)** даються тільки суду, а не іншому органу, якщо відповідні дії не можуть бути проведені судом, який розглядає справу, або для нього це становить труднощі. У порядку судового доручення не повинні збиратися письмові або речові докази, які можуть бути представлені сторонами або за їх клопотанням витребувані судом, який розглядає справу; суд не вправі давати доручення про витребування від позивача даних, які підтверджують обґрунтованість його вимог, а також інших відомостей, які повинні бути ним зазначені в позовній заяві згідно зі статтею 119 ЦПК.

Судові доручення та їх виконання повинні проводитися при суворому додержанні правил статті 132 ЦПК та визначеного законом порядку збирання доказів. Фактичні дані, одержані при виконанні судового доручення з порушенням встановленого законом порядку (статті 140, 141, 143, 147, 180, 182, 187, 189 ЦПК), доказової сили не мають. Недопустимим є передача виконання доручень працівникам апарату суду та отримання письмових пояснень замість з'ясування порушених в ухвалі питань у судовому засіданні зі складанням відповідного протоколу. Разом з тим не виключається залучення до протоколу письмових пояснень за клопотанням осіб, які допитуються.

17. Для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, суд за заявою осіб, які беруть участь у справі, призначає експертизу, коли необхідність експертного висновку випливає з обставин справи і поданих доказів. Разом із тим у випадках, коли вирішення справи залежить від психічного стану особи в момент вчинення нею певної дії, наприклад при розгляді справ про визнання правочинів недійсними з мотивів укладення їх фізичною особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла ними керувати (стаття 225 ЦК), і за відсутності клопотання про призначення експертизи, суд згідно з частиною четвертою статті 10 ЦПК повинен роз'яснити позивачу його право на заявлення такого клопотання та наслідки невчинення цієї процесуальної дії. Експертиза повинна бути обов'язково призначена у випадках, передбачених статтею 145 ЦПК.

Під час обговорення в попередньому судовому засіданні питання про призначення експертизи, а також в ухвалі про її призначення суд повинен

роз’яснити наслідки ухилення від участі в експертизі (стаття 146 ЦПК). Застосування таких наслідків можливе лише після постановлення ухвали про призначення експертизи та підтвердження факту ухилення особи від участі в експертизі.

При вирішенні питання про призначення експертизи суди повинні керуватися статтями 143–150 ЦПК, Законом України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII „Про судову експертизу”, Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 30 грудня 2004 року № 144/5), та враховувати роз’яснення, дані в постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах” (зі змінами, внесеними постановою від 25 травня 1998 року № 15), з урахуванням особливостей правового регулювання захисту конкретних суб’єктивних прав.

Висновок експертизи може бути доказом у справі лише в тому разі, коли експертиза була проведена на підставі ухвали суду відповідними судово-експертними установами. Як експерт може залучатися особа, яка відповідає вимогам, установленим Законом України “Про судову експертизу”, і внесена до Державного реєстру атестованих судових експертів.

У разі коли висновок експертизи наданий стороною як додаток до позовної заяви, тобто проведений відповідною експертною установою за її клопотанням чи клопотанням її представника, то такий висновок може розцінюватися лише як письмовий доказ, який підлягає дослідженню в судовому засіданні та відповідній оцінці. Якщо стосовно цього письмового доказу в судовому засіданні виникнуть сумніви, то, виходячи з характеру матеріально-правового спору та залежно від того, яке значення має наявність у справі такої експертизи, суд повинен роз’яснити особам, які беруть участь у справі, про їх право заявити клопотання про її призначення.

18. При проведенні попереднього судового засідання суд може залучити до участі у справі спеціаліста (пункт 5 частини шостої статті 130 ЦПК). Необхідність залучення такого учасника процесу може виникнути в суду для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо). При цьому допомога спеціаліста не може стосуватися правових питань і отримані від нього дані не є доказом у справі.

19. Проводячи попереднє судове засідання, а також у період підготовки справи до судового розгляду суд (суддя) за заявою осіб, які беруть участь у справі, вправі вжити заходів забезпечення позову.

При вжитті заходів забезпечення позову необхідно враховувати роз'яснення, дані в постанові Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 року № 9 „Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову".

20. Після проведення всіх дій, необхідних для розгляду справи, суддя постановляє ухвалу, в якій зазначає, які підготовчі дії ним проведені, і встановлює дату розгляду справи. Справа має бути призначена до розгляду не пізніше п'ятнадцяти днів після закінчення дій підготовки до судового розгляду (частина друга статті 156 ЦПК). У разі якщо в ході проведення попереднього судового засідання визначено, що справа підготовлена до судового розгляду і проводити підготовчі дії не потрібно, суд відповідно до пункту 9 частини шостої статті 130 ЦПК визначає час і місце судового розгляду з урахуванням строків повідомлення (стаття 74 ЦПК); у такому випадку окремо постановляти ухвалу про призначення справи до судового розгляду не вимагається.

Після призначення справи до судового розгляду суд повідомляє осіб, які беруть участь у справі, про час і місце судового засідання, а також викликає інших учасників процесу в порядку, передбаченому главою 7 розділу I ЦПК.

Окремі процесуальні дії, які здійснюються при підготовці справи до судового розгляду, в разі необхідності можуть здійснюватись і при розгляді справи по суті, наприклад, вирішення клопотань, розгляд питання про призначення експертизи, прийняття позову від третіх осіб із самостійними вимогами тощо.

21. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 5 березня 1977 року № 1 "Про підготовку цивільних справ до судового розгляду" (зі змінами, внесеними згідно з постановами від 25 грудня 1992 року № 13 та від 25 травня 1998 року № 15).

Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 4 червня 2010 року № 5

Відповідно до частини першої статті 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Згідно зі статтею 418 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) особа має особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності.

Право на судовий захист прав інтелектуальної власності є конституційним правом кожної особи (стаття 55 Конституції України).

Вивчення судової практики у справах, що випливають з відносин, пов'язаних зі створенням і використанням об'єктів авторського права і суміжних прав, показало, що в судів виникають певні труднощі в застосуванні законодавства, яке регулює зазначені правовідносини.

З метою забезпечення правильного й однакового застосування судами законодавства про захист авторського права і суміжних прав Пленум Верховного Суду України **постановляє** дати судам такі роз'яснення:

1. Розгляд справ за позовами про захист авторського права і (або) суміжних прав повинен здійснюватись у відповідності із законом та в установлені для цього строки.

При вирішенні таких справ суди мають виходити з того, що згідно зі статтею 2 Закону України від 23 грудня 1993 року № 3792-XII «Про авторське право і суміжні права» (у редакції Закону від 11 липня 2001 року № 2627-III; далі – Закон № 3792-XII) законодавство України про авторське право і суміжні права базується на Конституції України і складається з відповідних норм ЦК, цього Закону, законів України від 13 січня 1998 року № 9/98-ВР «Про кінематографію», від 21 грудня 1993 року № 3759-XII «Про телебачення і радіомовлення» (в редакції Закону від 12 січня 2006 року № 3317-IV), від 5 червня 1997 року № 318/97-ВР «Про видавничу справу», від 23 березня 2000 року № 1587-III «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних» (в редакції Закону від 10 липня 2003 року № 1098-IV) та інших законів України, що регулюють

відносини у сфері правової охорони особистих немайнових прав та майнових прав суб'єктів авторського права і суміжних прав.

2. Відповідно до статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Якщо чинним міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про авторське право і суміжні права, то застосовуються правила міжнародного договору (стаття 5 Закону № 3792-XII).

У зв'язку з тим, що ряд положень, які містяться у міжнародних договорах, не закріплені в законодавстві України, судам необхідно враховувати, що Україна є учасницею низки міжнародних договорів, які регулюють дані правовідносини, зокрема:

Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (Паризького акта від 24 липня 1971 року, зміненого 2 жовтня 1979 року) (дата приєднання України – 31 травня 1995 року, дата набрання чинності для України – 25 жовтня 1995 року);

Всесвітньої конвенції про авторське право 1952 року (Женева, 6 вересня 1952 року, дата набрання чинності для України – 17 січня 1994 року);

Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятого Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року (дата приєднання України – 20 вересня 2001 року);

Міжнародної конвенції про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (Рим, 26 жовтня 1961 року, дата приєднання України – 20 вересня 2001 року, дата, з якої Україна є учасником – 12 червня 2002 року);

Конвенції про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм від 29 жовтня 1971 року (дата приєднання України – 15 червня 1999 року, дата набрання чинності для України – 18 лютого 2000 року);

Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми, прийнятого Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року (дата приєднання України – 20 вересня 2001 року);

Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15 квітня 1994 року (дата приєднання України – 16 травня 2008 року).

3. При визначенні судової юрисдикції судам слід мати на увазі, що відповідно до статті 1 Закону № 3792-XII автором вважається фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір.

У зв'язку з цим усі спори щодо визнання авторства на твір належать розгляду в порядку цивільного судочинства, в тому числі в разі набуття юридичною особою права суб'єкта права інтелектуальної власності на твір, який створений у зв'язку з виконанням трудового договору (частина друга статті 429 ЦК) або який створено за замовленням (частина друга статті 430 ЦК).

При визначенні судової юрисдикції інших категорій справ щодо захисту авторського права і (або) суміжних прав судам слід виходити з положень статей 3 та 15 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), статей 1 та 12 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК). Зокрема, в порядку цивільного судочинства підлягає вирішенню спір за участю фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності, якщо цей спір виник не у зв'язку зі здійсненням нею господарської діяльності.

4. Згідно зі статтями 177 та 424 ЦК майнові права, результати інтелектуальної, творчої діяльності відносяться до об'єктів цивільних прав, а за статтею 178 ЦК вони є оборотоздатними.

Реєстрація права на об'єкти інтелектуальної власності у відповідності з вимогами чинного законодавства здійснюється Державним департаментом інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України. Проте необхідно враховувати, що авторське право на твір виникає внаслідок факту створення твору. Тому для виникнення та здійснення авторського права не вимагається реєстрація права на твір чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей. Реєстрація може здійснюватись на вимогу суб'єкта авторського права, але вона не має правовстановлюючого характеру.

У зв'язку з цим у спорах, що виникають у сфері використання об'єктів авторського і суміжних прав, здійснюється захист цивільних прав та інтересів суб'єктів, а не вирішуються питання про порушення в сфері публічно-правових відносин. Тому такі спори не підлягають розгляду адміністративними судами, незалежно від того, що відповідачем у справі може виступати Державний департамент інтелектуальної власності як суб'єкт владних повноважень, оскільки характер спору є цивільним.

5. Позови про захист авторського права і (або) суміжних прав пред'являються до суду за загальними правилами підсудності, визначеними главою 1 розділу III ЦПК.

Недотримання правил підсудності тягне за собою повернення заяви позивачу, про що постановляється ухвала. Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до належного суду (частина п’ята статті 121 ЦПК).

6. Пунктом 2 частини першої статті 4 Декрету Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 року № 7-93 «Про державне мито» (діє до набрання чинності законом, що регулює порядок сплати і розміри судового збору; частина друга статті 79 ЦПК) передбачено, що позивачі звільнені від сплати державного мита за позовами, що випливають з авторського права.

Позовні вимоги про відшкодування моральної шкоди та виплату майнового відшкодування у зв’язку з порушенням авторського права випливають з авторського права, тому судовий збір за пред’явлення таких позовних вимог не сплачується.

7. У справах про захист авторського права і (або) суміжних прав позивачами є: автори творів, їх спадкоємці та особи, які набули права на твори відповідно до договору чи закону (суб’єкти авторського права); виконавці творів, їх спадкоємці та особи, які набули суміжні права відповідно до договору чи закону щодо виконань; виробники фонограм, їх спадкоємці (правонаступники) та особи, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо фонограм; виробники відеограм, їх спадкоємці (правонаступники) та особи, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо відеограм; організації мовлення та їх правонаступники (суб’єкти суміжних прав); інші заінтересовані особи мають право в разі смерті автора та за відсутності уповноваженої ним особи звернутися до суду з позовом про охорону недоторканності твору (частина друга статті 439 ЦК).

Відповідно до статті 45 Закону № 3792-XII суб’єкти авторського права і суміжних прав можуть управляти своїми правами: особисто, через свого повіреного, через організацію колективного управління.

Згідно з підпунктом «г» частини першої статті 49 Закону № 3792-XII організації колективного управління повинні виконувати від імені суб’єктів авторського права і (або) суміжних прав і на основі одержаних від них повноважень, зокрема, таку функцію: звертатися до суду за захистом прав суб’єктів авторського права і (або) суміжних прав відповідно до статутних повноважень та доручення цих суб’єктів. При цьому окреме доручення для представництва в суді не є обов’язковим.

Разом з тим така організація, пред’явивши позов, не є позивачем, оскільки вона звертається до суду в порядку, передбаченому статтею 45 ЦПК,

за захистом прав суб'єктів авторського і (або) суміжних прав, а не своїх прав. Позивачем у таких випадках буде суб'єкт авторського права і (або) суміжних прав, на захист інтересів якого звернулася організація.

У випадку, якщо організація колективного управління звертається на захист прав фізичних осіб, такий спір розглядається в порядку цивільного судочинства. Якщо ж вона звертається на захист юридичних осіб, то, залежно від суб'єктного складу, спір розглядається в порядку господарського судочинства. При цьому відповідно до статті 16 ЦПК не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства.

Документами, які підтверджують право організації на звернення до суду за захистом авторського і (або) суміжних прав, є: свідоцтво про облік організації колективного управління; Статут; договір із суб'єктом авторського права і (або) суміжних прав на управління майновими правами на колективній основі; у певних випадках – договір з аналогічними іноземними організаціями, що управляють такими ж правами, чи довіреність.

8. Відповідно до статті 6 Закону № 3792-XII, статті 410 ЦПК іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи та міжнародні організації відповідно до міжнародних договорів мають однакові з фізичними і юридичними особами України права та обов'язки, передбачені цим Законом, за винятками, встановленими Конституцією України та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

9. Якщо твір опубліковано анонімно чи під псевдонімом (за винятком, коли псевдонім однозначно ідентифікує автора), видавець твору (його ім'я чи назва мають бути зазначені на творі) вважається представником автора і має право захищати права останнього. Це положення діє до того часу, поки автор твору не розкриє своє ім'я і не заявить про своє авторство (частина четверта статті 11 Закону № 3792-XII).

У зв'язку з цим позов на захист прав такої особи як представник пред'являє видавець. У таких випадах суд не вправі вимагати розкриття імені автора. Якщо автор не розкриває свого імені та не бере участі у справі, а видавець підпадає під визначення суб'єкта, зазначеного в статті 1 ГПК, то такий спір, залежно від суб'єктного складу, підлягає розгляду в порядку господарського судочинства.

Якщо автор такого твору не розкриє своє ім'я або не заявить про своє авторство до вирішення справи по суті, суд ухвалює рішення про задоволення

позову на користь видавця, який у подальшому передає стягнуте за рішенням суду автору або іншій особі, якій належать авторські майнові права на відповідний твір.

10. Згідно зі статтею 14 Закону № 3792-XII особисті немайнові права автора не можуть бути передані (відчужені) іншим особам, вони охороняються безстроково.

У зв'язку з наведеним судам слід ураховувати, що автор твору є належним позивачем за позовом про заборону дій щодо використання твору, що порушують його особисті немайнові права, незалежно від того, що майнові права передано (відчужено) (стаття 31 Закону № 3792-XII) чи передано право на використання твору іншій особі (стаття 32 Закону № 3792-XII), якщо ця особа не здійснює захист цього права (стаття 52 Закону № 3792-XII).

Разом з тим право на відшкодування збитків (майнової шкоди), або стягнення доходу, отриманого порушником внаслідок порушення ним авторського права, або виплату компенсації залишається за особою, якій у зазначених випадках передані (відчужені) майнові права чи передані виключні права на використання твору. Автор має право вимагати відшкодування моральної шкоди.

11. Належним відповідачем у справі про захист авторського права і (або) суміжних прав є особа, яка своїми діями порушила особисті немайнові чи майнові права суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав.

Види порушень авторського права і (або) суміжних прав, зокрема, наведені в статтях 50 та 52 Закону № 3792-XII.

Відповідно до статті 4 Закону України «Про видавничу справу» відносини у сфері видавничої справи регулюються, зокрема, Законом № 3792-XII, згідно з яким видавець зобов'язаний дотримуватись норм авторського права (стаття 20 Закону «Про видавничу справу»). Таким чином, здійснюючи видавничу діяльність, видавець, що надав виготовлювачу видавничої продукції оригінал-макет твору для його друку, буде належним відповідачем у разі порушення прав автора твору.

Виготовлювач видавничої продукції (типографія) здійснює лише технічні функції при виданні твору. Проте виготовлення без дозволу замовника додаткового тиражу видання не допускається (стаття 21 Закону «Про видавничу справу»). У разі, якщо виготовлювач видавничої продукції, наприклад, зі своєї ініціативи збільшив замовлений тираж твору чи виконав замовлення видавця без дозволу правоволодільця, він також має відповідати

за порушення авторського права. Таку ж відповідальність виготовлювач несе за інші дії, зазначені в статті 21 Закону «Про видавничу справу».

Як співвідповідачі можуть залучатися кілька осіб, які, залежно від характеру порушення майнових прав суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав, несуть солідарну або часткову відповідальність.

12. Відповідно до частини третьої статті 10 ЦПК кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом. При цьому порушником авторських і (або) суміжних прав можуть бути будь-які учасники цивільних відносин, що визначені в статті 2 ЦК, які своїми діями (бездіяльністю) порушують особисті немайнові і (або) майнові права суб'єктів авторських прав і (або) суміжних прав.

У зв'язку з цим суду слід виходити з того, що майнова відповідальність за порушення авторського права і (або) суміжних прав настає за наявності певних, установлених законом, умов: факту протиправної поведінки особи (наприклад, вчинення дій, передбачених статтями 50 та 52 Закону № 3792-XII); шкоди, завданої суб'єкту авторського права і (або) суміжних прав; причинно-наслідкового зв'язку між завданою шкодою та протиправною поведінкою особи; вини особи, яка завдала шкоди.

Позивач повинен довести факт наявності в нього авторського права і (або) суміжних прав, факт порушення його прав відповідачем або загрозу такому порушенню, розмір шкоди (за винятком вимоги виплати компенсації), якщо вона завдана, та причинно-наслідковий зв'язок між завданою шкодою і діями відповідача. При цьому суду слід виходити із наявності матеріально-правової презумпції авторства (частина перша статті 435 ЦК, стаття 11 Закону № 3792-XII). Зокрема, первинним суб'єктом, якому належить авторське право, є автор твору. За відсутності доказів іншого автором твору вважається особа, зазначена як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства). Це положення застосовується також у разі опублікування твору під псевдонімом, який ідентифікує автора.

Відповідач, який заперечує проти позову, зобов'язаний довести виконання вимог Закону № 3792-XII при використанні ним об'єкту авторського права і (або) суміжних прав, а також спростувати передбачену цивільним законодавством презумпцію винного завдання шкоди (статті 614 та 1166 ЦК).

13. При вирішенні питання про призначення судової експертизи суди повинні керуватися статтями 143–150 ЦПК, Законом України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII «Про судову експертизу», Інструкцією про призначення

та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 30 грудня 2004 року № 144/5), та враховувати роз'яснення, викладені в постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», з урахуванням особливостей правового регулювання захисту прав на об'єкти авторського права і (або) суміжних прав. При цьому суди не повинні допускати залучення як експертів чи спеціалістів осіб, пов'язаних трудовими чи договірними відносинами із суб'єктами авторського права і (або) суміжних прав, які є сторонами у справі.

Крім того, звернути увагу судів на те, що згідно з Угодою про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності процедури, які стосуються захисту прав інтелектуальної власності, не повинні бути безпідставно ускладнені, вартість їх здійснення не повинна бути високою або супроводжуватися значними матеріальними затратами, вони не повинні містити безпідставні часові обмеження або невиправдані затримки (частина друга 41 статті). У зв'язку з цим судам важливо дотримуватися норм чинного законодавства щодо порядку призначення і проведення судових експертиз, які повинні призначатися лише після ґрунтовного вивчення обставин справи і доводів сторін щодо дійсної необхідності такого призначення.

14. Судам слід вживати заходів забезпечення позову у справах про порушення авторського права і (або) суміжних прав, керуючись вимогами статей 151–154 ЦПК, та враховувати роз'яснення, викладені в постанові Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 року № 9 «Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову». Крім того, слід виходити з положень статті 53 Закону № 3792-XII, що містить спеціальні підстави, способи та порядок вжиття заходів забезпечення позову в даній категорії справ.

Оскільки Законом № 3792-XII передбачено, що при вжитті заходів забезпечення позову суд повинен зазначити достатні підстави для того, щоб вважати, що відповідач є порушником авторського права і (або) суміжних прав, то ухвала суду не повинна містити висновки по суті спор, який виник, а також фактично наперед вирішувати спір по суті.

15. Відповідно до частини четвертої статті 151 ЦПК та частини третьої статті 53 Закону № 3792-XII за заявою заінтересованої особи суд може забезпечити позов до подання позовної заяви з метою запобігання порушення авторського права і (або) суміжних прав. При цьому до заяви повинні бути додані документи та докази, які підтверджують, що саме заявник є суб'єктом

відповідного права і що його права можуть бути порушені у разі невжиття заходів забезпечення позову.

В ухвалі про вжиття заходів забезпечення позову до його пред'явлення має бути зазначено, що в разі неподання заявником відповідної позовної заяви у строк, встановлений частиною п'ятою статті 151 ЦПК, заходи забезпечення позову скасовуються судом.

При цьому звернути увагу судів на те, що статтею 53 Закону № 3792-XII встановлено інший строк подання позовної заяви у разі вжиття заходів забезпечення позову до його пред'явлення (15 днів, а не 10 днів згідно зі статтею 151 ЦПК). Проте в даному разі при колізії двох норм з одного й того ж питання діє спеціальна процесуальна норма, тобто частина п'ята статті 151 ЦПК, яку прийнято пізніше.

16. Право на визнання свого авторства (зазначення імені), право залишатись анонімом, право вибирати псевдонім чи право на недоторканність твору є особистими немайновими правами. Тому відповідно до статті 268 ЦК на вимоги про захист таких прав позовна давність не поширюється.

На позовні вимоги майнового характеру, наприклад про стягнення винагороди за договором тощо, застосовується загальний строк позовної давності, визначений ЦК.

17. Об'єкти авторського права (твори науки, літератури і мистецтва), що підлягають правовій охороні, визначені статтею 433 ЦК, статтею 8 Закону № 3792-XII. При цьому перелік цих об'єктів не є вичерпним.

За змістом частини четвертої статті 433 ЦК, статті 18 Закону № 3792-XII комп'ютерні програми охороняються як об'єкти авторського права, а саме як літературні твори. Така охорона застосовується до комп'ютерних програм незалежно від способу або форми їх вираження.

Виходячи з положень статті 1 (визначення термінів), статті 19 Закону № 3792-XII, частини першої статті 433 ЦК на бази даних (компіляції даних), які є результатом інтелектуальної праці за добором або упорядкуванням їх складових частин, можуть поширюватися положення про збірники та складені твори. Але базу даних як складений твір слід відрізняти від інших об'єктів інтелектуальної власності, використаних як матеріал для бази даних, у тому числі й складених творів (частина п'ята статті 433 ЦК, частина перша статті 19 Закону № 3792-XII). Вони є окремими об'єктами правової охорони.

18. Авторське право виникає в силу факту створення інтелектуальною творчою працею автора або співавторів твору наук, літератури і мистецтва.

Твір вважається створеним з моменту первинного надання йому будь-якої об’єктивної форми з урахуванням суті твору (зокрема, письмової форми, електронної форми, речової форми). Якщо не доведено інше, результат інтелектуальної діяльності вважається створеним творчою працею.

Правова охорона поширюється як на оприлюднені, так і на не оприлюднені, як на завершені, так і на не завершені твори, незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, мети (освіта, інформація, реклама, пропаганда, розваги тощо).

Відповідно до статті 9 Закону № 3792-XII частина твору, яка може використовуватися самостійно, у тому числі й оригінальна назва твору, розглядається як твір і охороняється відповідно до цього Закону. Таким чином, назва твору, фрази, словосполучення та інші частини твору, які можуть використовуватися самостійно, підлягають охороні як об’єкт авторського права тільки у тому випадку, коли вони є результатом творчої діяльності автора і є оригінальними.

Передбачена Законом № 3792-XII правова охорона поширюється тільки на форму вираження твору і не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі, наприклад на шахову партію, методи навчання (частина третя статті 8 Закону № 2627-III).

19. Статтею 434 ЦК, статтею 10 Закону № 3792-XII визначено перелік об’єктів, що не охороняються як об’єкти авторського права.

Разом з тим деякі з цих об’єктів мають свої особливості. Наприклад, розклад телерадіопередач як такий не є об’єктом авторського права, якщо він підпадає під ознаки, визначені пунктом «е» частини першої статті 10 Закону № 3792-XII. Проте якщо упорядкування розкладу телерадіопередач є результатом творчої праці і такий розклад відповідає критеріям оригінальності, зокрема містить авторські коментарі, анотації, художнє оформлення тощо, то його може бути визнано об’єктом авторського права. У такому випадку правовому захистові підлягає право на твір у цілому та на відповідні його елементи, які містять ознаки твору як об’єкта авторського права, тобто не лише оригінальності, але й творчого характеру, що не перешкоджає використанню за відсутності дозволу автора розкладу телерадіопередач як такого без зазначених елементів.

20. Авторське право на твір і право власності на матеріальний об’єкт, у якому втілено твір, не залежать одне від одного. Відчуження матеріального

об’єкта, в якому втілено твір, не означає відчуження авторського права і навпаки.

У зв’язку з цим звернути увагу судів на те, що незалежність авторського права і права власності на матеріальний об’єкт (матеріальний носій) проявляється через зміст особистих немайнових прав та майнових прав суб’єкта авторського права, передбачених статтями 438–441 ЦК, главою 75 ЦК, і права власності на матеріальний об’єкт, який згідно зі статтею 317 ЦК полягає у володінні, користуванні та розпорядженні ним. Наприклад, особа, придбавши картину, фотографії тощо, стає їх власником, проте не набуває авторських прав на такі твори.

21. Авторське право складають:

- особисті немайнові права, передбачені статтями 423 і 438 ЦК та статтею 14 Закону № 3792-XII. Вони не можуть бути передані (відчужені) іншим особам (за винятком, встановленим законом – стаття 423 ЦК). Особисті немайнові права автора не залежать від майнових прав. Тому в разі передання виключних майнових прав на твір особисті немайнові права належать авторові твору (крім випадків, встановлених статтею 423 ЦК, крім права на недоторканість твору – стаття 439 ЦК). Особисті немайнові права автора охороняються безстроково;

- майнові права, передбачені статтею 440 ЦК та статтею 15 Закону № 3792-XII. Майнові права на твір можуть належати як автору твору, так і іншим особам, які набули їх відповідно до закону чи договору.

22. Співавторами є особи, спільною творчою працею яких створено твір. Авторське право на твір, створений у співавторстві, належить усім співавторам незалежно від того, чи утворює такий твір одне нерозривне ціле або складається із частин, кожна з яких має самостійне значення. Якщо твір, створений у співавторстві, утворює одне нерозривне ціле, то жоден із співавторів або спадкоємців будь-якого співавтора не може без достатніх підстав відмовити іншим у дозволі на опублікування, інше використання або зміну твору (стаття 13 Закону № 3792-XII).

При розгляді спорів про співавторство на твір, який утворює одне нерозривне ціле, судам слід виходити з факту визнання співавторства на момент оприлюднення твору. Це може бути підтверджено волевиявленням співавторів, вираженим у договорах про передачу прав, публічних заявах, листах тощо. Однак при цьому судам необхідно мати на увазі, що авторське право на твір, у тому числі створений у співавторстві, виникає з моменту створення твору.

Якщо твір, створений у співавторстві, складається з частин, кожна з яких має самостійне значення, то кожен із співавторів має право використовувати створену ним частину твору на власний розсуд, якщо інше не передбачено договором між співавторами.

Особи, які надали автору технічну допомогу (друк, коректування тощо), не можуть визнаватися співавторами твору.

23. Співавторством є також авторське право на інтерв'ю (телерадіоінтерв'ю). Співавторами такого інтерв'ю є особа, яка дала інтерв'ю, та особа, яка його взяла. Опублікування (трансляція) запису інтерв'ю допускається лише за згодою особи, яка дала інтерв'ю (частина третя статті 13 Закону № 3792-XII).

24. Якщо твір створено у порядку виконання працівником трудового договору (контракту) і в межах строку його дії, тобто при виконанні службових обов'язків і за службовим завданням роботодавця, то особисті немайнові права автора твору належать працівникові; вони є невідчужуваними.

Майнові права на об'єкт авторського права і (або) суміжних прав, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або в якої він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором (частина друга статті 429 ЦК).

Якщо в трудовому або цивільно-правовому договорі між працівником і роботодавцем (юридичною або фізичною особою, де або в якої він працює) не передбачений інший порядок здійснення майнових прав на створений вказаний об'єкт, то вони мають спільні права як на отримання свідоцтва про реєстрацію авторського права на твір, так і на використання такого об'єкта. Порядок здійснення майнових прав на такий об'єкт може бути врегульований цивільно-правовим договором.

У разі передання (відчуження) працівником роботодавцю всіх майнових прав на твір, створений ним у порядку виконання трудового договору, працівник втрачає ці права, залишаючись носієм особистих немайнових прав.

25. За створення і використання службового твору автору належить авторська винагорода, розмір та порядок виплати якої встановлюються трудовим договором (контрактом) або цивільно-правовим договором між автором і роботодавцем. При цьому трудовим договором між ними може передбачатися умова щодо укладення цивільно-правового договору про

створення об’єкта авторського права і (або) суміжних прав та обов’язок працівника щодо сповіщення про створення такого об’єкта.

Виплата працівникові заробітної плати не є тотожною виплаті йому авторської винагороди за створений твір у зв’язку з виконанням трудового договору, оскільки заробітна плата — це винагорода за виконану роботу залежно від певних умов, а авторська винагорода — це всі види винагород або компенсацій, що виплачуються авторам за використання їх творів, які охороняються в межах, встановлених авторським правом. У разі, коли між сторонами не досягнуто згоди щодо розміру авторської винагороди, суди при обчисленні такої винагороди мають керуватися положеннями постанови Кабінету Міністрів України від 18 січня 2003 року № 72 «Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об’єктів авторського права і суміжних прав».

26. Об’єктами авторського права, що охороняється законом, також є складені твори. Такими творами можуть бути збірники творів, збірники обробок фольклору, енциклопедії, антології, збірники звичайних даних, інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за добором або упорядкуванням змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові частини. Включення твору як складової частини складеного твору можливе лише з дозволу автора та інших осіб, які володіють авторськими правами на цей твір. Винятком з цього правила є використання в газетах, журналах та інших періодичних виданнях творів авторів, які перебувають у трудових (службових) відносинах з видавцем, який володіє майновими правами на службовий твір автора.

Автори творів, включених до складеного твору, мають право використовувати свої твори незалежно від складеного твору, якщо інше не передбачено договором щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності з упорядником збірника.

Авторське право упорядника збірника не перешкоджає іншим особам здійснювати самостійний підбір або розташування тих самих творів та (або) інших даних для створення своїх творів.

Виключні права на використання енциклопедій, енциклопедичних словників, періодичних збірників, збірників наукових праць, газет, журналів та інших періодичних видань належать видавцям, проте автори творів, включених до таких видань, зберігають виключні права на використання своїх творів незалежно від видання в цілому, якщо інше не передбачено договором.

27. Твори, створені в результаті перекладу, адаптації, аранжування або іншої переробки існуючих творів, відносяться до похідних творів, якщо при їх створенні була здійснена творча переробка або творчий переклад іншого існуючого твору.

Авторське право перекладачів і (або) авторів інших похідних творів не перешкоджає іншим особам здійснювати свої переклади і переробки тих самих творів.

Автору твору належить виключне право дозволяти як перекладати його твір, так і випускати у світ переклади творів (частина перша статті V Всесвітньої конвенції про авторське право 1952 року).

Разом з тим до похідних творів не належать аудіовізуальні твори, одержані шляхом дублювання, озвучення, субтитрування українською чи іншими мовами аудіовізуальних творів (стаття 1 Закону № 3792-XII).

Оприлюднення або інше використання похідного твору з порушенням авторських прав автора основного твору чи майнових прав спадкоємців або інших осіб, які на законних підставах набули таких прав від автора (пункти 5 та 6 частини третьої статті 15, частина перша статті 20 Закону № 3792-XII), тягне за собою передбачену законодавством України відповідальність.

28. Суміжне право виникає: на виконання – з моменту першого його здійснення; на фонограму чи відеограму – з моменту її вироблення; на передачу (програму) організації мовлення – з моменту її першого здійснення. Для виникнення і здійснення суміжних прав не вимагається будь-яких формальностей. Об’єкти суміжних прав підлягають правовій охороні незалежно від їх призначення, змісту, цінності тощо.

29. Первинними суб’єктами суміжних прав є виконавець, виробник фонограми, виробник відеограми, організація мовлення.

Особисті немайнові права виконавців та права на ім’я (назву) виробників фонограм, відеограм і організацій мовлення є невідчужуваними.

Майнові права на об’єкти суміжних прав можуть передаватися (відчужуватися) повністю або частково відповідно до договору чи закону.

Особи, які здійснювали лише технічні функції в процесі виконання твору, виготовлення фонограм чи відеограм або здійснення передачі організації мовлення (освітлювачі, звукооформлювачі тощо), не набувають прав інтелектуальної власності на об’єкти суміжних прав.

30. Вільне використання об’єктів авторського і (або) суміжних прав без згоди суб’єктів авторського права і (або) суміжних прав і без виплати їм винагороди допускається лише у випадках, передбачених законом. Зокрема, якщо фонограми, відеограми чи їх примірники введені виробником фонограми (відеограми) чи за його згодою у цивільний оборот шляхом їх першого продажу в Україні, то допускається їх наступне розповсюдження шляхом продажу, дарування тощо без згоди виробника фонограми (відеограми) чи його правонаступника і без виплати йому винагороди. Проте й у цьому випадку право здавання таких примірників фонограм (відеограм) у майновий найм чи комерційний прокат залишається виключно правом виробника фонограми (відеограми).

Судам слід враховувати, що вільне використання об’єктів авторського права і (або) суміжних прав може здійснюватись виключно з додержанням вимог законодавства.

31. Розміщення творів у мережі Інтернет у вигляді, доступному для публічного використання, є поданням творів до загального відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до творів з будь-якого місця і у будь-який час за їх власним вибором відповідно до пункту 9 частини третьої статті 15 Закону № 3792-XII, тобто таке розміщення є правомірним лише з дозволу автора чи іншої особи, яка має авторське право. Згідно зі статтею 1 Закону № 3792-XII відтворенням є виготовлення одного або більше примірників твору, відеограми, фонограми в будь-якій матеріальній формі, а також їх запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (у тому числі цифровій), оптичній або іншій формі, яку може зчитувати комп’ютер.

Якщо у зв’язку з таким розміщенням у мережі Інтернет порушуються майнові права суб’єкта авторського права, визначені статтею 15 Закону № 3792-XII, то це дає підстави для судового захисту авторського права (пункт «а» статті 50 Закону № 3792-XII).

При вирішенні відповідних спорів суд повинен установити, чи перебуває веб-сайт та розміщена на ньому інформація в розпорядженні особи, якій пред’явлено позовні вимоги, а також чим підтверджується факт порушення нею авторського права.

Дані про власника веб-сайта можуть бути витребувані відповідно до положень ЦПК в адміністратора системи реєстрації та обліку доменних назв та адреси українського сегмента мережі Інтернет.

Неправомірне зберігання копії комп’ютерної програми в пам’яті електронного засобу (комп’ютера тощо) є порушенням майнового авторського права.

32. Допускається без дозволу автора (чи іншої особи, яка має авторське право) і без виплати авторської винагороди відтворювати виключно в особистих цілях або для звичайного кола сім’ї попередньо правомірно оприлюднені твори, крім випадків, перелічених у частині першій статті 25 Закону № 3792-XII.

Твори і виконання, зафіксовані у фонограмах, відеограмах, їх примірниках, а також аудіовізуальні твори та їх примірники допускається відтворювати, тобто виготовляти їх примірники (стаття 1 Закону № 3792-XII), у домашніх умовах виключно в особистих цілях або для кола сім’ї без дозволу автора (авторів), виконавців, виробників фонограм, виробників відеограм, але з виплатою їм винагороди. Особливості виплати винагороди у цьому випадку визначені статтею 42 Закону № 3792-XII.

Вирішуючи питання про те, чи відносяться особи до кола сім’ї, необхідно враховувати конкретні обставини справи (зокрема, не лише родинні відносини цих осіб, але й характер їхніх взаємовідносин, які свідчать про тривалі стосунки й особисті спілкування, та інші важливі обставини, що дозволяють стверджувати про існування спільних інтересів).

Ретрансляція провайдерами телерадіопрограм та передач мовлення є їх повторним публічним сповіщенням, а тому обов’язковим є одержання відповідної згоди суб’єктів авторського права і (або) суміжних прав на використання твору, виконання, фонограми, відеограми та виплата винагороди відповідним суб’єктам авторського права і (або) суміжних прав (статті 15, 35, 36, 39, 40, 43 Закону № 3792-XII).

33. Автор спеціально створеного для аудіовізуального твору музичного твору з текстом або без нього має право на справедливу винагороду за оприлюднення і кожне публічне виконання, показ, демонстрацію чи сповіщення аудіовізуального твору, його здавання у майновий найм і (або) комерційний прокат його примірників (частина друга статті 17 Закону № 3792-XII). У випадку невиплати такої винагороди він має право лише на її отримання і не має права вимагати виплат, передбачених статтею 52 Закону № 3792-XII.

34. Суб’єкт авторських і (або) суміжних прав може передати свої майнові права будь-якій іншій особі повністю чи частково.

До договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності в частині, не врегульованій спеціальними нормами, застосовуються загальні положення про правочини (глава 16 ЦК) та про договори (глави 52 та 53 ЦК).

Правові наслідки недодержання письмової форми договору визначені ЦК. Проте законом можуть бути встановлені випадки, в яких зазначений вище договір може укладатися усно. Зокрема, в усній формі може укладатися договір про використання (опублікування) твору в періодичних виданнях (газетах, журналах тощо) (частина перша статті 33 Закону № 3792-XII).

Предметом ліцензійного договору не можуть бути права на використання об’єкта права інтелектуальної власності, які на момент укладення договору не були чинними (частина п’ята статті 1109 ЦК).

Оскільки інститут ліцензійного договору передбачає надання дозволу на використання об’єктів права інтелектуальної власності, судам слід враховувати, що правоволоділець можуть надаватись виключні, одиничні, невиключні ліцензії, а також ліцензії іншого виду, що не суперечить закону. При цьому права на використання твору, що надаються за ліцензійним договором, вважаються невиключними, якщо в договорі не передбачено надання виключних прав на використання твору (частина шоста статті 32 Закону № 3792-XII, частина четверта статті 1109 ЦК).

35. При отриманні кількома спадкоємцями за законом чи за заповітом майнового авторського права і (або) суміжних прав без виділення конкретних спадкових об’єктів авторського права і (або) суміжних прав слід мати на увазі, що в даному випадку у спадкоємців виникає обсяг повноважень відносно спадкових прав на спільне використання всіх творів і (або) об’єктів суміжних прав як при здійсненні права інтелектуальної власності, яке належить кільком особам. Порядок використання таких прав визначається відповідно до статті 428 ЦК.

Права, що перейшли до спадкоємців, складають одне ціле, і жоден із спадкоємців не вправі без достатніх для цього підстав відмовити іншим у дозволі на опублікування, інше використання або зміну твору.

Винагорода за використання твору розподіляється між спадкоємцями відповідно до часток у спадщині.

36. При обчисленні строків охорони авторського права і (або) суміжних прав необхідно мати на увазі, що ці строки визначаються за законодавством,

яке діяло на момент виникнення прав з урахуванням наступних законодавчих змін (пункти 4 і 5 Прикінцевих положень Закону № 3792-XII).

Строк дії майнових прав автора на твір спливає через сімдесят років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком смерті автора чи останнього із співавторів, який пережив інших співавторів, крім випадків, передбачених законом. Це положення застосовується до твору в цілому незалежно від того, чи утворює такий твір одне нерозривне ціле, чи складається із частин, кожна з яких має самостійне значення (стаття 28 Закону № 3792-XII). У разі, коли весь твір публікується (оприлюднюється) не водночас, а послідовно у часі томами, частинами, випусками, серіями тощо, строк дії авторського права визначається окремо для кожної опублікованої (оприлюдненої) частини твору (частина п’ята статті 28 Закону № 3792-XII).

Строк дії суміжних майнових прав спливає через п’ятдесят років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком здійснення першого запису виконання, опублікування фонограми (відеограми), першого здійснення передачі (програми) організації мовлення (з урахуванням особливостей, передбачених статтею 456 ЦК).

Будь-яка особа, яка після закінчення строку охорони авторського права по відношенню до неоприлюдненого твору вперше його оприлюднює, користується захистом, що є рівноцінним захисту майнових прав автора. Строк охорони цих прав становить 25 років від часу, коли твір був вперше оприлюднений.

37. Закінчення строку дії авторського права на твори означає їх перехід у суспільне надбання. Твори, які стали суспільним надбанням, можуть вільно, без виплати авторської винагороди використовуватися будь-якою особою, за умови дотримання особистих немайнових прав автора, передбачених статтею 14 Закону № 3792-XII.

38. Перераховані в статті 16 ЦК загальні способи захисту цивільних прав та інтересів поширюються на захист авторського права і (або) суміжних прав.

Зазначений перелік не є вичерпним, оскільки в частині другій цієї ж статті ЦК зазначається, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. Спеціальні способи захисту передбачені статтею 432 ЦК та статтею 52 Закону № 3792-XII. Це, зокрема, компенсація, відшкодування моральної шкоди при порушенні майнових прав, конфіскація контрафактних примірників творів, фонограм, відеограм та програм мовлення; вимога публікації в засобах масової

інформації даних про допущені порушення авторського права і (або) суміжних прав та судові рішення щодо цих порушень.

39. Вибір способу захисту порушеного права належить позивачу – суб'єкту авторського права і (або) суміжних прав.

Згідно з положеннями статті 52 Закону № 3792-XII у разі порушення авторського права і (або) суміжних прав можливим є одночасне застосування кількох передбачених зазначеною статтею способів цивільно-правового захисту таких прав, у тому числі й у різних судових провадженнях.

40. Згідно з пунктом 9 частини другої статті 16 ЦК, пунктом «в» частини першої статті 52 Закону № 3792-XII суб'єкти авторського права і (або) суміжних прав можуть звернутись до суду з вимогою про відшкодування моральної (немайнової) шкоди, заподіяної внаслідок порушення цих прав. Моральна шкода полягає, зокрема: в приниженні гідності, честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї, а її відшкодування здійснюється грішми, іншим майном або в інший спосіб (стаття 23 ЦК).

При розгляді відповідних справ судам необхідно враховувати роз'яснення, викладені в постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди».

41. Згідно з пунктом «г» частини першої статті 52 Закону № 3792-XII суб'єкт авторського права і (або) суміжних прав вправі подавати позови про відшкодування збитків (матеріальної шкоди), включаючи упущену вигоду, або стягнення доходу, отриманого порушником внаслідок порушення ним авторського права і (або) суміжних прав, або виплату компенсацій.

Відповідно до пункту 2 частини другої статті 22 ЦК упущеною вигодою є доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене. Таким чином, у визначенні розміру збитків у частині упущеної вигоди судам слід виходити з показників, які звичайно характеризують доходи суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав.

При вирішенні відповідних спорів слід мати на увазі положення абзацу другого частини третьої статті 22 ЦК, згідно з яким якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право.

42. Відповідно до пункту «г» частини першої статті 52 Закону № 3792-XII суб'єкт авторського права і (або) суміжних прав має право вимагати виплату компенсації замість відшкодування збитків або стягнення доходу.

При вирішенні відповідних спорів судам слід мати на увазі, що компенсація підлягає виплаті у разі доведення факту порушення майнових прав суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав, а не розміру заподіяних збитків. Таким чином, для задоволення вимоги про виплату компенсації достатньо наявності доказів вчинення особою дій, які визнаються порушенням авторського права і (або) суміжних прав. Для визначення суми такої компенсації, яка є адекватною порушенню, суд має дослідити: факт порушення майнових прав та яке саме порушення допущено; об'єктивні критерії, що можуть свідчити про орієнтовний розмір шкоди, завданої неправомірним кожним окремим використанням об'єкта авторського права і (або) суміжних прав; тривалість та обсяг порушень (одноразове чи багаторазове використання спірних об'єктів); розмір доходу, отриманий унаслідок правопорушення; кількість осіб, право яких порушено; наміри відповідача; можливість відновлення попереднього стану та необхідні для цього зусилля тощо.

При цьому слід враховувати загальні засади цивільного законодавства, встановлені статтею 3 ЦК, зокрема справедливість, добросовісність та розумність. Відповідні мотиви визначення розміру компенсації повинні бути наведені в судовому рішенні.

Розмір компенсації визначається судом виходячи з позовних вимог, однак не може бути меншим від 10 і не може перевищувати 50 000 мінімальних заробітних плат (пункт «г» частини другої статті 52 Закону № 3792-XII), які встановлені законом на час ухвалення рішення у справі.

43. Під контрафактними примірниками твору, фонограми, відеограми, програм організацій мовлення розуміються примірники об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, які виготовлені, відтворені, опубліковані і (або) розповсюджені з порушенням авторського права і (або) суміжних прав (особистих немайнових і (або) майнових), у тому числі примірники захищених в Україні зазначених об'єктів, що ввозяться на митну територію України без згоди автора чи іншого суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав, зокрема з країн, у яких ці об'єкти ніколи не охоронялися або перестали охоронятися.

До контрафактних примірників відносяться й примірники правомірно обнародуваних об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, з яких видалена або неправомірно нанесена інформація про суб'єкта авторського

права і (або) суміжних прав, а також примірники таких об’єктів, що перевищують кількість примірників (тираж), передбачену договором щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, або розповсюджуються на території, не передбаченій договором, виготовлені на іншому матеріальному носії, ніж передбачено в договорі, а також примірники, отримані шляхом видозміни об’єктів авторського права і (або) суміжних прав.

44. Відповідно до пункту «б» статті 50 Закону № 3792-XII розповсюдження контрафактних примірників творів (у тому числі комп’ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм і програм організацій мовлення є порушенням авторського права і (або) суміжних прав, що дає підстави для судового захисту.

Особа, яка розповсюджує об’єкти авторського права і (або) суміжних прав без дозволу суб’єкта такого права, несе відповідальність за порушення виключних прав на цей твір і в тому випадку, коли контрафактну продукцію нею отримано за договорами з третіми особами.

45. За змістом частини четвертої статті 52 Закону № 3792-XII суд може з власної ініціативи, тобто незалежно від заявлених вимог, постановити рішення про вилучення чи конфіскацію всіх контрафактних примірників творів, фонограм, відеограм чи програм мовлення, щодо яких установлено, що вони були виготовлені або розповсюджені з порушенням авторського права і (або) суміжних прав, а також засобів обходу технічних засобів захисту. Проте вилучені контрафактні примірники творів (у тому числі комп’ютерні програми і бази даних), фонограм, відеограм, програм мовлення на вимогу особи, яка є суб’єктом авторського права і (або) суміжних прав і права якої порушено, можуть бути передані цій особі. Якщо ця особа не вимагає такої передачі, то контрафактні примірники підлягають знищенню, а матеріали і обладнання, що використовувалися для відтворення контрафактних примірників, підлягають відчуженню із перерахуванням виручених коштів до Державного бюджету України.

Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 3

З метою забезпечення правильного й однакового застосування судами законодавства у справах про визнання або оспорювання батьківства, материнства та стягнення аліментів, керуючись ст. 55 Закону України від 7 лютого 2002 р. № 3018-III "Про судоустрій України", Пленум Верховного Суду України **постановляє**:

1. Звернути увагу судів на те, що за загальним правилом дії законів та інших нормативно-правових актів у часі (ч. 1 ст. 58 Конституції України) норми Сімейного кодексу України (далі - СК) застосовуються до сімейних відносин, які виникли після набрання ним чинності, тобто не раніше 1 січня 2004 р.

До сімейних відносин, які вже існували на зазначену дату, норми СК застосовуються в частині лише тих прав і обов'язків, що виникли після набрання ним чинності. Ці права й обов'язки визначаються на підставах, передбачених СК.

2. При розгляді справ названих категорій суди мають ураховувати, що відповідно до п. 2 розд. VII "Прикінцеві положення" СК норми законодавства, які регулювали шлюбно-сімейні правовідносини, втратили чинність із 1 січня 2004 р., за винятком норм розд. V "Акти громадянського стану" Кодексу про шлюб та сім'ю України (далі - КпШС), які зберігають чинність у частині, що не суперечить СК, до прийняття спеціального закону.

3. Оскільки підстави для визнання батьківства за рішенням суду, зазначені у ст. 128 СК, істотно відрізняються від підстав його встановлення, передбачених у ст. 53 КпШС, суди, вирішуючи питання про те, якою нормою слід керуватися при розгляді справ цієї категорії, повинні виходити з дати народження дитини.

Так, при розгляді справ про встановлення батьківства щодо дитини, яка народилася до 1 січня 2004 р., необхідно застосовувати відповідні норми КпШС, беручи до уваги всі докази, що достовірно підтверджують визнання відповідачем батьківства, в їх сукупності, зокрема, спільне проживання й ведення спільного господарства відповідачем та матір'ю дитини до її народження, спільне виховання або утримання ними дитини.

Справи про визнання батьківства щодо дитини, яка народилася не раніше 1 січня 2004 р., суд має вирішувати відповідно до норм СК, зокрема ч. 2 ст. 128, на підставі будь-яких доказів, що засвідчують походження дитини від певної

особи й зібрані з дотриманням норм цивільного процесуального законодавства.

4. Справи про визнання батьківства суд розглядає у позовному провадженні.

У таких справах позови осіб, зазначених у ч. 3 ст. 128 СК, приймаються до судового розгляду, якщо:

- дитина народжена матір'ю, яка не перебуває у шлюбі, немає спільної заяви батьків, заяви батька або рішення суду і запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень учинено за прізвищем матері, а ім'я та по батькові дитини записано за вказівкою матері (ч. 1 ст. 135 СК);

- у разі смерті матері, а також за неможливості встановити місце її проживання запис про неї та про батька дитини вчинено за заявою родичів, інших осіб або уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, в якому народилася дитина (ч. 1 ст. 135 СК);

- батьки дитини невідомі і запис про них у Книзі реєстрації народжень учинено за рішенням органу опіки та піклування (ч. 2 ст. 135 СК).

Із позовом про визнання батьківства чи материнства можуть звертатися до суду лише особи, зазначені у СК. У разі пред'явлення такого позову іншими особами суддя відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 121 Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПК) відмовляє у відкритті провадження у справі, оскільки в таких випадках позивач не має права представляти інтереси дитини.

Поняттям "родичі", яке вживається в СК, охоплюються такі особи: баба, дід, прабаба, прадід, повнорідні брат і сестра.

"Членами сім'ї" є мачуха, вітчим, які проживають однією сім'єю з малолітніми або неповнолітніми пасинком, падчеркою.

"Інші особи" - це особи, в сім'ї яких виховується дитина. Ними можуть бути тітка, дядько, двоюрідні сестра, брат, а також сусіди чи інші сторонні особи.

5. Спір про походження дитини від осіб, які не перебувають у шлюбі між собою і не подали в державні органи реєстрації актів цивільного стану (далі - органи РАЦС) спільної заяви про реєстрацію їх як батьків, суд може вирішувати за заявою про визнання батьківства, поданою: одним із батьків; особою котра вважає себе батьком; опікуном (піклувальником) дитини; іншою особою, на утриманні якої вона перебуває; самою дитиною, яка досягла повноліття.

При зверненні до суду особи, на утриманні якої перебуває дитина і яка не є опікуном (піклувальником), або чоловіка, котрий не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, яка (матір) померла чи оголошена померлою, визнана недієздатною, безвісно відсутньою, позбавлена батьківських прав або не проживає з дитиною не менше шести місяців і не виявляє про неї материнської турботи й піклування, для захисту інтересів дитини до участі у справі необхідно залучити орган опіки та піклування.

6. Особа, котра вважає себе батьком дитини, народженої жінкою, яка в момент зачаття або народження дитини перебувала в шлюбі з іншим чоловіком, має право пред'явити до останнього, якщо того записано батьком, позов про визнання свого батьківства. Згідно зі ст. 129 СК зазначена особа може звернутися з такими вимогами у межах строку позовної давності (один рік), перебіг якого починається з дня, коли ця особа дізналася або могла дізнатися про своє батьківство.

У цих випадках, коли батьком дитини записано конкретну особу, вимоги про визнання батьківства мають розглядатись одночасно з вимогами про виключення відомостей про цю особу як батька з актового запису про народження дитини.

7. За умов, зазначених у п. 4 цієї постанови, заяву до суду про визнання материнства відповідно до ст. 131 СК може подати особа, яка вважає себе матір'ю дитини.

Суд визнає материнство, якщо походження дитини від певної жінки, підтверджено відповідними доказами, у тому числі висновками експертизи.

У разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, або смерті жінки, котра вважалась матір'ю останньої, факт їхнього батьківства (материнства) може бути встановлено за рішенням суду в окремому провадженні.

Заяви про встановлення факту як батьківства, так і материнства суд приймає до розгляду, якщо запис про батька (матір) дитини в Книзі реєстрації народжень учинено згідно зі ст. 135 СК.

Із заявою про встановлення факту батьківства до суду мають право звернутися матір, опікун (піклувальник) дитини, особа, яка її утримує та виховує, а також сама дитина, котра досягла повноліття, а факту материнства - батько й інші перелічені особи. Усі вони беруть участь у справі як заявники, а органи опіки та піклування й інші особи (залежно від обставин справи) - як заінтересовані особи.

8. Умови та порядок визнання батьківства визначено законом, тому в справах названої категорії суд не може визнавати мирові угоди.

Якщо відповідач виявить бажання добровільно подати заяву до органу РАЦС про реєстрацію свого батьківства, суд має відкласти розгляд справи або оголосити перерву на строк, необхідний для вирішення питання в такому порядку, а в разі надання нового свідоцтва про народження дитини - закрити провадження у справі за відсутністю підстав для її судового розгляду (п. 1 ст. 205 ЦПК) .

9. Відповідно до статей 213, 215 ЦПК рішення щодо визнання батьківства (материнства) має ґрунтуватися на всебічно перевірених судом даних, що підтверджують або спростовують заявлені вимоги чи заперечення проти них, а його резолютивна частина - містити всі відомості, необхідні для реєстрації батьківства (материнства) в органах РАЦС (прізвище, ім'я та по батькові матері й батька, число, місяць і рік їх народження, громадянство, а також номер актового запису про народження дитини, коли та яким органом його вчинено).

Питання щодо походження дитини суд вирішує на підставі будь-яких доказів про це. Висновки експертизи, у тому числі судово-генетичної, необхідно оцінювати з урахуванням положень ст. 212 ЦПК, згідно з якою жоден доказ не має для суду наперед установленого значення, він оцінює докази в їх сукупності, а результати оцінки відображає в рішенні з наведенням мотивів їх прийняття чи відхилення.

У разі коли ухилення сторони у справі зазначеної категорії від участі в експертизі або від подання необхідних матеріалів, документів тощо унеможливлює її проведення, суд відповідно до ст. 146 ЦПК може визнати факт, для з'ясування якого її було призначено, або відмовити в його визнанні (залежно від того, хто зі сторін ухиляється, а також яке значення має для них ця експертиза). Якщо відповідач у такій справі ухиляється від участі у проведенні судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи, суд вправі постановити ухвалу про його примусовий привід.

10. Роз'яснити судам, що в судовому порядку батьківство може бути оспорено як у випадках, коли в Книзі реєстрації народжень батьками дитини записано осіб, які перебували у шлюбі між собою (статті 122, 124 СК), так і тоді, коли при реєстрації народження дитини її батьком на підставі спільної заяви батьків або заяви чоловіка, котрий визнавав себе батьком, записано особу, яка не перебувала у шлюбі з матір'ю дитини (статті 126, 127 СК).

11. Судам слід ураховувати, що відповідно до ст. 136 СК оспорювання батьківства можливе тільки після реєстрації народження дитини і до досягнення нею повноліття, а в разі її смерті не допускається.

Оспорити батьківство мають право особа, яка записана батьком дитини в Книзі реєстрації народжень (ст. 136 СК), - шляхом пред'явлення позову про виключення відомостей про неї як батька з актового запису про народження дитини, а також жінка, котра народила дитину в шлюбі (ст. 138 СК), - звернувшись із позовом про виключення із цього запису відомостей про її чоловіка як батька дитини.

Предметом доказування в таких справах є відсутність кровного споріднення між особою, записаною батьком, і дитиною. У разі доведеності цієї обставини суд постановляє рішення про виключення оспорених відомостей з актового запису про народження дитини.

При цьому відповідні вимоги жінки суд може задовольнити лише за умови подання іншою особою заяви про своє батьківство. Особа, яка в момент реєстрації її батьком дитини знала, що не є таким, а також особа, котра дала згоду на штучне запліднення своєї дружини, не мають права оспорювати батьківство.

Для вимог чоловіка про виключення відомостей про нього як батька з актового запису про народження дитини позовної давності не встановлено, а для вимог жінки про виключення з цього запису відомостей про її чоловіка як батька позовна давність становить один рік і її перебіг починається з дня реєстрації дитини.

12. Статтею 137 СК передбачено можливість оспорювання батьківства й після смерті особи, записаної батьком дитини. Якщо така особа померла до народження дитини, оспорити батьківство мають право спадкоємці цієї особи за умови подання нею за життя заяви нотаріусу про невизнання свого батьківства. У разі настання смерті особи після оспорення нею свого батьківства в суді її спадкоємці можуть підтримати позовну заяву відповідно до положень ст. 37 ЦПК про процесуальне правонаступництво в цивільних справах. Коли ж померла особа не знала про те, що її записано батьком дитини, оспорити батьківство вправі її спадкоємці першої черги за законом, названі у ст. 1261 Цивільного кодексу України (далі - ЦК): дружина, батьки й діти.

У зазначених випадках батьківство оспорюється шляхом пред'явлення позову про виключення відомостей про померлу особу як батька з актового

запису про народження дитини. Для цих вимог позовну давність не встановлено.

13. Згідно зі ст. 139 СК суд вирішує спори про материнство або за позовом жінки, яка в Книзі реєстрації народжень записана матір'ю дитини, - про виключення відомостей про неї як матір з актового запису про народження дитини, або за позовом жінки, яка вважає себе матір'ю дитини, - про визнання її материнства і внесення змін до актового запису про народження дитини, в якому записано матір'ю іншу жінку. У разі народження дитини в результаті імплантації зародка, зачатого подружжям, в організм іншої жінки або зародка, зачатого чоловіком, який перебуває у шлюбі, та іншою жінкою, - в організм його дружини (частини 2, 3 ст. 123 СК) материнство оспорено бути не може.

Предметом доказування у цих справах є відповідно відсутність кровної спорідненості між дитиною і жінкою, записаною як матір в актовому записі про народження дитини, та наявність такої спорідненості між дитиною й жінкою, яка вважає себе її матір'ю.

Для вимог про оспорювання материнства жінкою, котра записана як матір дитини, позовної давності не встановлено, а для вимог жінки про визнання її материнства позовна давність становить один рік і її перебіг починається із дня, коли жінка дізналася або могла дізнатися, що є матір'ю дитини.

14. Звернути увагу судів на те, що відповідно до ст. 140 СК стягнення за рішенням суду з особи, записаної батьком або матір'ю, аліментів на дитину не є перешкодою для звернення до суду з позовом про виключення відомостей про них як батька або матері з актового запису про народження цієї дитини.

Задоволення судом зазначених вимог може бути підставою для перегляду рішення про стягнення аліментів у зв'язку з нововиявленими обставинами (п. 1 ч. 2 ст. 361 ЦПК).

15. Відповідно до ст. 180 СК батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття, а у випадках, передбачених статтями 198, 199 цього Кодексу, - і своїх повнолітніх дочку, сина.

При вирішенні спору про стягнення аліментів на неповнолітню дитину судам необхідно враховувати, що укладення нею шлюбу не припиняє передбаченого законом обов'язку утримувати її до досягнення повноліття, а утримання дитини, на яку стягуються аліменти, у державному чи комунальному закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому дитячому закладі - стягнення аліментів на користь того з батьків, з яким до цього проживала дитина, якщо він витрачає їх за цільовим призначенням.

Якщо дитина постійно проживає в такому закладі, а батьки не беруть участі в її утриманні, адміністрація цього закладу має право пред'явити до них позов в інтересах дитини, оскільки виконує функції опікуна та піклувальника згідно зі ст. 245 СК.

Стягнення аліментів на дочку, сина, які досягли повноліття, з підстав, передбачених статтями 198, 199 СК, здійснюється у судовому порядку за новою позовною заявою.

16. Згідно з ч. 1 ст. 181 СК способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними.

Частиною 1 ст. 189 цього Кодексу батькам надано право укласти договір про сплату аліментів на дитину, умови якого (про розмір аліментів, строки їх виплати тощо) не повинні порушувати її права. При цьому розмір аліментів сторони визначають за домовленістю між собою, але за жодних обставин він не може бути меншим від передбаченого у ч. 2 ст. 182 СК. Якщо розмір аліментів визначено у твердій грошовій сумі, до договору треба включати умови про індексацію, як вимагає ч. 2 ст. 184 того ж Кодексу.

Договір має бути укладений письмово та підлягає нотаріальному посвідченню. У разі невиконання батьком (матір'ю) свого обов'язку за договором стягнення аліментів здійснюється не за судовим рішенням, а на підставі виконавчого напису нотаріуса органом державної виконавчої служби.

17. За відсутності домовленості між батьками про сплату аліментів на дитину той із них, з ким вона проживає, вправі звернутися до суду з відповідним позовом. Згідно з ч. 3 ст. 181 СК аліменти на дитину присуджуються в частці від заробітку (доходу) її матері, батька (ст. 183 цього Кодексу) або в твердій грошовій сумі (ст. 184 СК) і виплачуються щомісячно.

У разі виїзду одного з батьків на постійне проживання в державу, з якою Україна не має договору про правову допомогу, аліменти стягуються відповідно до вимог частин 5-7 ст. 181 СК.

Вирішуючи питання щодо розміру аліментів, суд повинен ураховувати: стан здоров'я, матеріальне становище дитини і платника аліментів; наявність в останнього інших неповнолітніх дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, повнолітніх дочки, сина; інші обставини, що мають істотне значення.

Розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж зазначений у ч. 2 ст. 182 СК. При цьому необхідно мати на увазі, що зміна законодавства в частині визначення мінімального розміру аліментів на одну дитину не є підставою для перегляду постановлених раніше судових рішень про їх

стягнення. Що ж до максимального розміру аліментів, які стягуються з боржника, то відповідно до ч. 3 ст. 70 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV “Про виконавче провадження” він не повинен перевищувати 50 відсотків заробітної плати цієї особи.

Порядок стягнення аліментів визначено у ст. 74 Закону “Про виконавче провадження”, а також у статтях 194-197, 274 СК.

18. Звернути увагу судів на те, що до передбаченої ст. 185 СК участі в додаткових витратах на утримання дитини, викликаних особливими обставинами (розвитком її здібностей, хворобою, каліцтвом тощо), можна притягати лише батьків. У цих випадках ідеться про фактично зазнані або передбачувані витрати, тому їх необхідно визначати у твердій грошовій сумі.

При одночасному розгляді вимог про стягнення аліментів і додаткових витрат їх має бути визначено у рішенні окремо.

19. За рішенням суду батьки можуть бути звільнені від обов’язку утримувати дитину, якщо її дохід набагато перевищує дохід кожного з них і повністю забезпечує її потреби (ст. 188 СК).

Батьки мають право з дозволу органу опіки та піклування укласти між собою договір про припинення права на аліменти для дитини у зв’язку з передачею права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо), який підлягає нотаріальному посвідченню й державній реєстрації (ст. 190 СК). Укладення такого договору не звільняє того з батьків, хто проживає окремо від дитини, від обов’язку брати участь у додаткових витратах на неї, викликаних особливими обставинами (ст. 185 СК).

Згідно з ч. 6 ст. 190 СК договір про припинення права на аліменти суд визнає недійсним на вимогу відчужувача майна в разі виключення відомостей про нього як батька з актового запису про народження дитини.

Договір також може бути розірвано за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі його істотного порушення другою стороною (ч. 2 ст. 651 ЦК).

20. Обов’язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина, які продовжують навчатися після досягнення повноліття (незалежно від форми навчання), виникає за обов’язкової сукупності таких юридичних фактів: досягнення дочкою, сином віку, який перевищує 18, але є меншим 23 років; продовження ними навчання; потреба у зв’язку з цим у матеріальній допомозі; наявність у батьків можливості надавати таку допомогу.

Відповідно до ч. 3 ст. 199 СК право на звернення до суду з позовом про стягнення аліментів мають самі дочка, син, які продовжують навчатися, а також той із батьків, з яким вони проживають.

У разі заявлення позову одним із батьків суд може залучити до участі у справі (якщо залежно від її обставин визнає необхідним) повнолітніх дочку, сина, які продовжують навчатися і на користь яких у зв'язку з цим стягуються аліменти.

21. Роз'яснити судам, що обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати своїх непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги (ст. 202 СК), не є абсолютним. У зв'язку з цим суд на вимогу дочки, сина, до яких пред'явлено позов про стягнення аліментів, зобов'язаний перевірити їхні доводи про ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо них (ст. 204 СК).

Згідно з ч. 2 ст. 205 СК при визначенні розміру аліментів на непрацездатних батьків необхідно враховувати можливість отримання ними матеріальної допомоги від інших дітей, до яких не пред'явлено позову про стягнення аліментів, а також від дружини, чоловіка та своїх батьків.

22. Передбачена ст. 196 СК відповідальність платника аліментів за прострочення їх сплати у виді неустойки (пені) настає лише за наявності вини цієї особи. На платника аліментів не можна покладати таку відповідальність, якщо заборгованість утворилася з незалежних від нього причин, зокрема, у зв'язку з несвоєчасною виплатою заробітної плати, затримкою або неправильним перерахуванням аліментів банками. В інших випадках стягується неустойка за весь час прострочення сплати аліментів.

Суд може зменшити розмір неустойки з урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів, а за передбачених ст. 197 СК умов - повністю або частково звільнити його від сплати заборгованості.

При розгляді справ про стягнення аліментів суд відповідно до ч. 4 ст. 10 ЦПК повинен роз'яснювати сторонам їх відповідальність за прострочення сплати.

Якщо аліменти сплачуються не за рішенням суду, а згідно з укладеним між батьками договором, передбачена ст. 196 СК санкція застосовується за наявності прямої вказівки про це в договорі.

23. Відповідно до ст. 192 СК розмір аліментів, визначений судовим рішенням або за домовленістю між батьками, суд може змінити за позовом

платника або одержувача аліментів у зв'язку зі зміною матеріального чи сімейного стану, погіршення чи поліпшення здоров'я когось із них.

У разі пред'явлення до особи, яка вже сплачує аліменти, позову про стягнення їх на дитину (дітей) від іншої матері або утримання на інших осіб суд має вчинити передбачені ч. 3 ст. 36 ЦПК дії щодо залучення одержувача аліментів до участі у справі.

Якщо дитина перебуває на утриманні держави, територіальної громади або юридичної особи, розмір аліментів може бути зменшено за заявою батьків, уповноваженого цієї громади чи особи і за згодою органу опіки та піклування.

У новому розмірі аліменти сплачуються з дня набрання рішенням законної сили.

24. У зв'язку з прийняттям цієї постанови визнати такими, що втратили чинність, пункти 13-22 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 1998 р. № 16 "Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю України".

Про незалежність судової влади

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8

Відповідно до Конституції України (статті 6, 126, 129) державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Судді при здійсненні правосуддя незалежні й підкоряються лише закону, а вплив на них у будь-який спосіб забороняється. Незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією та законами України.

Гарантії незалежності і недоторканності суддів як носіїв судової влади та самостійності судів як судових органів визначено Конституцією та законами України, зокрема Законами України від 7 лютого 2002 року N 3018-III "Про судоустрій України" та від 15 грудня 1992 року N 2862-XII "Про статус суддів". Такими гарантіями, зокрема, є: здійснення правосуддя виключно судами; особливий порядок призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів; здійснення правосуддя відповідно до встановленої законом процедури; таємниця прийняття судового рішення і заборона її

розголошення; обов'язковість судового рішення; недопустимість втручання у здійснення правосуддя, впливу на суд або суддів у будь-який спосіб, неповаги до суду та встановлення відповідальності за такі діяння; особливий порядок фінансування та організаційного забезпечення судів; належне матеріальне та соціальне забезпечення суддів, а також визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки суддів, їх сімей, майна та інші засоби їх правового захисту; функціонування органів суддівського самоврядування.

Незалежність судової влади, її рівність із законодавчою та виконавчою владою є невід'ємними ознаками правової держави, в якій кожен має право на судовий захист своїх прав і свобод. Незалежність судів встановлена в Україні як конституційний принцип організації та функціонування судів з метою забезпечення права осіб на такий захист. Недоторканність суддів не є особистим привілеєм, а як один з елементів статусу суддів має публічно-правове призначення - забезпечити здійснення правосуддя незалежним, неупередженим і справедливим судом.

Таким чином, реалізація зазначених правових гарантій здійснення правосуддя є необхідною передумовою належного виконання судом своїх конституційних функцій із забезпечення дії принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини та громадянина, утвердження і забезпечення яких є головним обов'язком держави (статті 3, 8, 55 Конституції України).

Разом з тим, гарантії самостійності судів та незалежності суддів в Україні належним чином не забезпечені. На практиці законодавчим органом, органами виконавчої влади, їх посадовими особами ігнорується конституційний принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Мають місце спроби втручання в організацію діяльності судів, вирішення конкретних судових справ, перешкоджання здійсненню судами правосуддя на визначених законом засадах, тиск на суддів шляхом погроз, шантажу та іншого протиправного впливу, в тому числі у формі прийняття незаконних нормативно-правових актів та правових актів індивідуальної дії, неправомірного використання суб'єктами влади наданих їм повноважень, а також незаконного наділення деяких державних органів відповідними повноваженнями, що посилює залежність від них судів та суддів.

Останнім часом факти тиску на суддів і втручання в діяльність судів набули системного та відвертого характеру, зокрема при розгляді судами справ, формуванні суддівського корпусу, призначенні суддів на адміністративні посади, вирішенні питань про відповідальність суддів. Грубо порушується визначений законом порядок притягнення суддів до відповідальності в частині встановлення її підстав, строків притягнення до неї, забезпечення суддям, стосовно яких вирішується питання про відповідальність, можливості

вжити передбачених законом заходів щодо свого захисту. У діяльності суб'єктів, до компетенції яких належить вирішення питань про відповідальність суддів, у деяких випадках вбачається упереджений підхід та намагання вчинити розправу над суддями за їх професійну діяльність. Проведення такими суб'єктами перевірок супроводжується виходом за межі компетенції та перешкоджанням виконанню суддями професійних обов'язків (це виявляється, зокрема, у незаконному вилученні судових справ, пред'явленні вимоги надати відомості, які становлять таємницю нарадчої кімнати).

Вказані негативні явища набули значного поширення і становлять загрозу утвердженню в державі принципу верховенства права, здійсненню правосуддя на засадах, визначених Конституцією та законами України. У свою чергу суди та судді у своїй діяльності не завжди керуються виключно Конституцією та законами України, піддаються протиправному впливу посадових осіб органів державної влади, суб'єктів політичної діяльності, допускають безкарне втручання у вирішення судових справ, що завдає істотної шкоди демократичному конституційному ладу, правам і свободам громадян, інтересам суспільства та держави. Не здійснюючи належного правового реагування на протиправні тиск та втручання, судді тим самим сприяють поширенню суспільно небезпечних посягань на правосуддя, не забезпечують в межах своїх повноважень дотримання принципів самостійності судів і незалежності суддів, конституційних засад судочинства. Крім того, суди не завжди враховують у своїй діяльності положення постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року N 9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя", в якій надано рекомендації щодо правильного застосування норм Конституції України при здійсненні правосуддя.

Держава зобов'язана гарантувати, забезпечувати та оберігати незалежність судової влади. Її зміцненню має сприяти правильне застосування закону самими суддями.

З метою забезпечення однакового та правильного застосування судами законодавства, що встановлює гарантії незалежності судової влади, Пленум Верховного Суду України постановляє дати судам такі роз'яснення:

1. Професійні судді (далі - судді) та залучені у визначених законом випадках для здійснення правосуддя представники народу є носіями судової влади в Україні, які здійснюють правосуддя незалежно від законодавчої та виконавчої влади. Судді є посадовими особами судової влади, які відповідно до Конституції та законів України наділені повноваженнями здійснювати

правосуддя і виконувати свої обов'язки на професійній основі в Конституційному Суді України та судах загальної юрисдикції.

При здійсненні правосуддя судді повинні утверджувати гарантовану Конституцією та законами України незалежність та самостійність судів, підвищувати авторитет судової влади, забезпечувати обов'язковість судових рішень шляхом справедливого, неупередженого і своєчасного розгляду та вирішення судових справ, дотримання присяги судді, належного правового реагування на факти тиску на них, втручання в судову діяльність та інші протиправні посягання на правосуддя.

За наявності підстав вважати, що відбувається посягання на незалежність судді щодо неупередженого вирішення судових справ, він повинен вжити заходів для припинення такого посягання та притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності.

2. Виходячи з того, що незалежність суддів є основною передумовою їх об'єктивності та неупередженості, суддя при здійсненні правосуддя підкоряється лише закону і нікому не підзвітний. Суддям забезпечується свобода неупередженого вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, що ґрунтується на вимогах закону. Рішення в судовій справі має ґрунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні всіх обставин справи, під час якого не може надаватися перевага правовій позиції будь-якого учасника судового процесу, в тому числі прокурорів, захисників, представників юридичних чи фізичних осіб.

Незалежність суддів при розгляді конкретних судових справ має забезпечуватись і в самому суді. У зв'язку з цим неприпустимими є:

- непроцесуальний вплив на суддю з боку інших суддів, у тому числі тих, що обіймають адміністративні посади в судах;

- встановлення контролю за здійсненням судочинства суддею, виклик його до вищестоящих судів та вимагання звітів чи пояснень про розгляд конкретних справ;

- витребування від судді будь-якої інформації чи довідок про хід та перспективи розгляду справи, іншої інформації, яка може надаватися лише сторонам у справі та іншим особам, визначеним процесуальним законодавством, а також відомостей, які становлять таємницю нарадчої кімнати;

- прийняття суддею від будь-яких осіб та розгляд ним заяв, скарг, інших документів поза встановленим законом процесуальним порядком.

3. Положення частини другої статті 126 Конституції України про те, що вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється, означає заборону будь-яких дій стосовно суддів незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, установ, організацій, громадян та їх об'єднань, юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків чи схилити їх до винесення неправосудного рішення. Заборона впливу на суддів у будь-який спосіб поширюється на весь час обіймання ними посади судді.

Виходячи з того, що вплив на суддів тягне юридичну відповідальність, суди у всіх випадках втручання в їх діяльність і прояву неповаги до суду або судді повинні виносити окремі ухвали чи постанови, а якщо в таких діях вбачаються ознаки відповідного злочину - реагувати згідно з вимогами кримінально-процесуального законодавства України.

Суди повинні належним чином реагувати на порушення учасниками процесу та іншими присутніми в залі судового засідання особами встановленого законом і судом порядку розгляду справ та за наявності підстав вирішувати питання про притягнення винних у вчиненні таких порушень до відповідальності.

4. Суддя не зобов'язаний давати будь-які пояснення щодо розглянутих справ або справ, які знаходяться в його провадженні, а також надавати їх будь-кому для ознайомлення, крім випадків і порядку, передбачених законом.

Порушенням принципів самостійності судів та незалежності суддів слід визнавати, зокрема, витребування від судді пояснень з питань, які підлягають чи були предметом обговорення у нарадчій кімнаті або спроби розкриття таємниці постановлення рішення в інший спосіб, витребовування чи вилучення судових справ, розгляд яких не завершено, а також отримання матеріалів судових справ (копій документів, які містяться у справі, виписок з неї тощо) з порушенням встановленого законом порядку (неповноважним суб'єктом, без належного документального оформлення тощо).

5. Відповідно до закону суддя не може брати участь у розгляді справи і підлягає відводу (самовідводу), якщо він заінтересований у результаті розгляду справи або є інші обставини, які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді.

6. Виходячи з того, що чинним законодавством України професійним суддям заборонено виконувати не властиві суду функції, вони не можуть бути членами будь-яких комітетів, комісій по боротьбі зі злочинністю та залучатися

до іншої роботи, якщо це може вплинути на їх незалежність і неупередженість при здійсненні правосуддя.

7. Відповідно до статті 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Суди повинні дотримуватися встановлених процесуальними законами правил підсудності та підвідомчості спорів, враховувати, що тільки права, свободи та законні інтереси учасників правовідносин, які виникають із визначених законом підстав та інших юридичних фактів, підлягають судовому захисту в передбачений законом та/або договором спосіб.

Не допускається постановлення рішень, що передбачають: неправомірне обмеження прав, свобод та законних інтересів інших осіб, у тому числі обмеження публічної компетенції державних органів, їх посадових чи службових осіб; задоволення вимог осіб, які не є суб'єктами відповідних правовідносин.

Не допускається також постановлення рішень, які спрямовані на завдання шкоди іншим особам, довкіллю, культурній спадщині; надають можливості для зловживання правом; порушують моральні засади суспільства; зобов'язують до вчинення дій, які не є обов'язковими за законом.

8. Звернення до суду здійснюється у формі, порядку, випадках та особами, передбаченими процесуальним законом.

Звернення у справах інших осіб у всіх випадках, а учасників процесу - поза випадками, передбаченими процесуальним законом, розгляду судами не підлягають.

9. Суди не повинні встановлювати особливого порядку (контролю) щодо розгляду звернень, які надійшли від представників влади.

Встановлене статтею 86 Конституції України право народного депутата України на запит є обмеженим і не поширюється на питання, пов'язані зі здійсненням правосуддя у конкретних справах. Звернення народного депутата України з вимогою чи пропозицією до судів, голів судів або безпосередньо до суддів з питань здійснення правосуддя у конкретній справі є неприпустимим і не підлягає розгляду. Залежно від характеру і змісту таких запитів та звернень їх слід розцінювати як втручання в судову діяльність.

Вмотивування таких запитів і звернень посиланнями на законодавство, що визначає порядок розгляду звернень громадян, статус народних депутатів

України чи депутатів місцевих рад тощо не повинні братися до уваги в силу положень частини другої статті 126 Конституції України.

Згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 19 травня 1999 року N 4-рп/ (справа про запити народних депутатів України) народний депутат України не має права звертатися з вимогами чи пропозиціями до судів, голів судів та до суддів стосовно конкретних судових справ.

Ненадання суддею відповіді на такі запити чи звернення народних депутатів України через незаконність вимог, які вони містять, не утворює складу правопорушення, пов'язаного із порушенням строків і порядку розгляду депутатських запитів та звернень.

10. Відповідно до частини п'ятої статті 124 Конституції України судові рішення є обов'язковими до виконання на всій території України і тому вважаються законними, доки вони не скасовані в апеляційному чи касаційному порядку або не переглянуті компетентним судом в іншому порядку, визначеному процесуальним законом, в межах провадження справи, в якій вони ухвалені.

Виключне право перевірки законності та обґрунтованості судових рішень має відповідний суд згідно з процесуальним законодавством. Оскарження у будь-який спосіб судових рішень, діяльності судів і суддів щодо розгляду та вирішення справи поза передбаченим процесуальним законом порядком у справі не допускається, і суди повинні відмовляти у прийнятті позовів та заяв з таким предметом.

Органи, які вирішують питання про дисциплінарну відповідальність та відповідальність за порушення присяги судді, не наділені законом повноваженнями оцінювати законність судового рішення.

Голови судів та інші судді, які обіймають адміністративні посади в судах, органи суддівського самоврядування, кваліфікаційні комісії, Вища рада юстиції, органи та посадові особи законодавчої та виконавчої влади не мають повноважень перевіряти правовий зміст судових рішень.

У випадку якщо такі дії спричинили притягнення судді до відповідальності, суд, який розглядає скаргу потерпілого судді, одночасно з її задоволенням повинен ініціювати питання про притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності за втручання у діяльність суду.

11. Втручанням у діяльність судових органів слід розуміти вплив на суддю у будь-якій формі (прохання, вимога, вказівка, погроза, підкуп, насильство,

критика судді в засобах масової інформації до вирішення справи у зв'язку з її розглядом тощо) з боку будь-якої особи з метою схилити його до вчинення чи невчинення певних процесуальних дій або ухвалення певного судового рішення. При цьому не має значення, за допомогою яких засобів, на якій стадії процесу та в діяльність суду якої інстанції здійснюється втручання.

12. Оскарження судових рішень допускається у випадках, порядку та з підстав, визначених законом.

Оскарження ухвал або інших процесуальних актів суду, якими не завершується провадження у справі (про прийняття заяв і скарг до розгляду, про призначення судових засідань, про виклик осіб, про витребування документів та інших доказів тощо), крім випадків, прямо передбачених процесуальним законом, не допускається.

Прийняття до розгляду будь-якими особами чи органами, крім відповідного апеляційного або касаційного суду, заяв, у яких оскаржуються судові рішення, їх розгляд, витребування від судів інформації про судові справи у зв'язку з такими заявами, направлення заяв судам, вимоги до суддів про встановлення контролю за розглядом справи судом чи суддею є порушенням незалежності та самостійності суду.

13. Важливими гарантіями незалежності суддів є забезпечення їх особистої безпеки та їх державний захист. У разі коли під час здійснення правосуддя чи у зв'язку з цим виникають обставини, що свідчать про наявність небезпеки для життя, здоров'я, житла чи майна судді або його близьких родичів, відповідно до Закону України від 23 грудня 1993 року N 3781-XII "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" головам судів необхідно вживати заходів для безперешкодного здійснення правосуддя, контролювати виконання органами внутрішніх справ таких заходів безпеки, як здійснення особистої охорони цих осіб, їх житла, майна, видача зброї чи засобів індивідуального захисту тощо.

Згідно із Законом України від 23 грудня 1993 року N 3782-XII "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" безпека учасників кримінального судочинства є важливим засобом запобігання втручанню у здійснення правосуддя. У зв'язку з цим суди в кожному конкретному випадку виявлення спроб вплинути на цих осіб повинні вживати заходів до захисту їх життя, здоров'я, житла та майна.

Якщо будуть встановлені дані, які свідчать про перешкоджання явці свідка, потерпілого, експерта до суду або примушування їх до відмови від дачі показань чи висновку, до дачі завідомо неправдивих показань чи висновку

шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням їхнього майна чи майна їх близьких родичів або розголошення відомостей, що їх ганьблять, про підкуп з тією ж метою свідка, потерпілого чи експерта, а також про погрозу вчинити зазначені дії з помсти за раніше дані показання чи висновок, суд повинен вжити заходів щодо притягнення винних у цьому осіб до кримінальної відповідальності.

14. При розгляді справ про надання судді житла на підставі частини сьомої статті 44 Закону України "Про статус суддів" слід мати на увазі, що судді, які потребують поліпшення житлових умов, забезпечуються благоустроєним житлом протягом шести місяців не тільки безпосередньо після обрання чи призначення на посаду, а й у разі виникнення необхідності поліпшення житлових умов під час виконання обов'язків судді.

15. Відповідно до чинного процесуального законодавства України судді вправі оскаржити в судовому порядку рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, якщо з їх вини не забезпечується виконання вимог статей 44, 45 Закону України "Про статус суддів" та інших нормативно-правових актів України, якими передбачено гарантії незалежності суддів (наприклад, незабезпечення або неналежне забезпечення житла судді комунальними послугами, засобами протипожежної та охоронної сигналізації, відмова чи невиправдана тяганина при встановленні індивідуального домашнього телефону тощо).

16. У кожному випадку, коли буде встановлено, що особа вчинила умисні дії, які свідчать про неповагу до суду, необхідно вирішувати питання про притягнення винних до відповідальності за статтею 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Неповага до суду може виражатись у злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача, у непідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуючого, порушенні порядку під час судового засідання, а також у вчиненні будь-ким інших дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил.

17. Згідно зі статтями 11, 13, 42 Закону України "Про статус суддів" незалежність суддів забезпечується, зокрема, їх недоторканністю, яка поширюється і на майно судді та членів його сім'ї. Оскільки це майно перебуває під особливим захистом держави, то при його пошкодженні або знищенні збитки судді чи членам його сім'ї відшкодовуються в повному обсязі за рахунок коштів державного бюджету. За наявності спору він вирішується в судовому порядку.

18. При розгляді судових справ, у тому числі справ за спорами з приводу судового захисту гарантій самостійності судів, незалежності та недоторканності суддів, слід виходити з того, що в разі невідповідності положень правового акта Конституції чи закону України належить застосовувати положення Конституції або закону України.

Ухвалюючи рішення, суди повинні неухильно дотримувати вимог статті 92 Конституції України, згідно з якою судоустрій, судочинство, статус суддів визначаються виключно законами України.

19. Відповідно до статей 8 та 22 Конституції України не підлягають застосуванню судами закони та інші нормативно-правові акти, якими скасовуються конституційні права і свободи людини та громадянина, а також нові закони, які звужують зміст та обсяг встановлених Конституцією України і чинними законами прав і свобод.

Суди при визначенні юридичної сили законів та інших нормативно-правових актів щодо їх діяльності повинні керуватися Конституцією України як актом прямої дії, а тому постанови Верховної Ради України та інші підзаконні акти державних органів, якими визначаються питання судоустрою, судочинства і статусу суддів, у тому числі щодо встановлення порядку призначення суддів на адміністративні посади та їх звільнення, терміну повноважень суддів, не підлягають застосуванню як такі, що суперечать Конституції України.

Не підлягають застосуванню акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, прийняті в період, коли повноваження таких органів чи посадових осіб припинені з підстав, передбачених Конституцією України, а також у разі втрати такими органами чи посадовими особами повноважень щодо прийняття законів, постанов, указів, розпоряджень та інших актів.

20. Згідно з пунктом 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року N 8-рп/2005 (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) положення частини третьої статті 11 Закону України "Про статус суддів" у взаємозв'язку з частиною восьмою статті 14 Закону України "Про судоустрій України" треба розуміти як таке, що гарантує досягнутий рівень незалежності суддів і забороняє при прийнятті нових законів та інших нормативних актів, внесенні змін до них скасовувати чи звужувати існуючі гарантії незалежності суддів, у тому числі заходи їх правового захисту та матеріального і соціального забезпечення.

21. Недоторканність судді в разі порушення щодо нього кримінальної справи полягає в тому, що його не може бути без згоди Верховної Ради України затримано чи заарештовано до винесення обвинувального вироку судом (частина третя статті 126 Конституції України. У провадженні про адміністративні правопорушення суддя взагалі не може бути затриманий чи заарештований, оскільки таке провадження не передбачає винесення судом вироку.

Відповідно до частини першої статті 126 Конституції України додаткові гарантії недоторканності суддів можуть встановлюватися також законами. Так, статтею 13 Закону України "Про статус суддів" передбачено: недоторканність судді поширюється на його житло, службове приміщення, транспорт і засоби зв'язку, кореспонденцію, належне йому майно і документи; проникнення в житло чи службове приміщення судді, в його особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а також огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитись тільки за вмотивованим рішенням суду, а у разі прийняття головою відповідного суду рішення про вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки - також за згодою судді.

22. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 року N 4 "Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів" (зі змінами, внесеними постановою від 3 грудня 1997 року N 12.

Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 21 грудня 2007 р. № 11

У зв’язку з прийняттям Сімейного кодексу України (далі — СК) та внесенням суттєвих змін до норм матеріального права, які регулюють правовідносини щодо укладення, припинення шлюбу, визнання його недійсним та майнових прав подружжя, з метою забезпечення правильного й однакового застосування законодавства під час вирішення справ даної

категорії Пленум Верховного Суду України **постановляє** дати судам такі роз'яснення :

1. При розгляді справ, які виникають у зв'язку з укладенням, припиненням шлюбу, а також з інших сімейних відносин, необхідно виходити з положень Конституції України, норм СК, Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК), Закону України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV "Про міжнародне приватне право" та інших нормативно-правових актів, що регулюють сімейні відносини.

Згідно зі ст. 11 СК при вирішенні спору суд за заявою заінтересованої сторони може врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них, якщо вони не суперечать вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства.

2. Заява про надання особі, яка досягла чотирнадцяти років, права на шлюб (ст. 23 СК) повинна розглядатися судом в окремому провадженні (ч. 3 ст. 234 ЦПК).

При цьому до участі в справі залучаються один або обоє батьків (усиновлювачів) неповнолітньої особи, піклувальник, особа, з якою передбачається реєстрація шлюбу, а також інші заінтересовані особи.

Заперечення батьків (піклувальників) щодо надання права на шлюб не є підставою для відмови в задоволенні заяви, оскільки головним критерієм для задоволення заяви про надання права на шлюб є встановлення судом факту про відповідність такого права інтересам заявника.

Резолютивна частина рішення повинна відповідати вимогам ч. 2 ст. 23 СК, згідно з якою суд надає право на шлюб (а не знижує шлюбний вік), а також містити прізвище, ім'я та по батькові особи, право на шлюб з якою надається судом.

3. Відповідно до ст. 104 СК шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя чи оголошення його померлим, а також шляхом його розірвання за заявою подружжя або одного з них судом чи органом реєстрації актів цивільного стану (далі — РАЦС).

Вирішуючи питання щодо відкриття провадження у справі за заявою про розірвання шлюбу, суди мають враховувати, що воно проводиться органами РАЦС лише у випадках, передбачених статтями 106, 107 СК. При цьому питання про розірвання шлюбу вирішується незалежно від наявності між подружжям майнового спору.

Розірвання шлюбу судом відбувається: за наявності в подружжя спільних неповнолітніх дітей; за відсутності згоди одного з подружжя на розірвання шлюбу, крім випадків, передбачених ст. 107 СК; за спільною заявою подружжя, яке має дітей, відповідно до ст. 109 СК; за позовом одного з подружжя відповідно до ст. 110 СК.

4. Оскільки розгляд справи провадиться в межах заявлених вимог і на підставі поданих доказів, суди згідно зі ст. 119 ЦПК повинні вимагати від осіб, що подали заяву, повного викладення обставин, якими обґрунтовуються дані вимоги, й посилання на засоби їх доказування. Наприклад, у заяві про розірвання шлюбу має бути зазначено дату й місце реєстрації шлюбу, мотиви його розірвання, чи є від шлюбу неповнолітні діти, при кому з батьків вони перебувають, пропозиції щодо участі подружжя в утриманні та вихованні дітей після розірвання шлюбу, чи заявляються інші вимоги, які може бути вирішено одночасно з позовом про розірвання шлюбу. До заяви додаються: свідоцтво про реєстрацію шлюбу, копії свідоцтв про народження дітей, довідки щодо розміру заробітку та інших доходів, а також усі необхідні документи відповідно до заявлених вимог. Якщо заява не відповідає вимогам закону, слід застосовувати правила ст. 121 ЦПК.

5. Позов про розірвання шлюбу з особою, яка не має в Україні місця проживання або місце проживання якої невідоме, може пред’являтися за місцем знаходження майна відповідача, або за останнім відомим місцем його проживання чи перебування (ч. 10 ст. 110 ЦПК), а у випадку, коли з позивачем проживають його малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров’я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача — за місцем проживання позивача. За домовленістю подружжя справа може розглядатися за місцем проживання будь-кого з них (ч. 2 ст. 110 ЦПК).

Відповідно до ст. 111 ЦПК Верховний Суд України визначає підсудність справи про розірвання шлюбу тільки в разі, якщо ніхто з подружжя не проживає в Україні.

У разі розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, один з яких проживає в Україні, питання підсудності визначається за загальними правилами, встановленими ст. 110 ЦПК.

6. З огляду на те, що відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 107 СК розірвання шлюбу з особами, що визнані безвісно відсутніми, незалежно від наявності у подружжя неповнолітніх дітей здійснюється державним органом РАЦС за заявою одного з подружжя, при зверненні з таким позовом до особи, стосовно якої протягом року в місці її проживання немає відомостей про місце її перебування, суддя

роз’яснює позивачу підстави та порядок визнання особи безвісно відсутньою (ст. 43 Цивільного кодексу України (далі — ЦК), статті 246—249 ЦПК).

Однак якщо один із подружжя не бажає звертатися до суду із заявою про визнання другого з подружжя безвісно відсутнім, суддя не може відмовити у відкритті провадження у справі за заявою про розірвання шлюбу. У таких випадках суд повинен розглянути позов на загальних підставах.

7. Передбачений п. 2 ч. 1 ст. 107 СК порядок розірвання шлюбу державним органом РАЦС за заявою одного з подружжя, якщо другий з подружжя визнаний недієздатним, не поширюється на випадки розірвання шлюбу з особами, цивільну дієздатність яких обмежено судом відповідно до ст. 36 ЦК. Розірвання шлюбу за позовами, пред’явленими до зазначених осіб або цими особами, здійснюється в загальному порядку.

8. Розірвання шлюбу судом за спільною заявою подружжя, яке має дітей (ст. 109 СК), провадиться в окремому провадженні у випадку, якщо існує взаємна згода подружжя щодо розірвання шлюбу. При розгляді справи суд встановлює, чи відповідає заява про розірвання шлюбу дійсній волі дружини та чоловіка, та чи не будуть після розірвання шлюбу порушені їх особисті та майнові права, а також права їх дітей.

Для захисту інтересів неповнолітніх дітей суд має перевірити зміст письмових договорів, які подружжя подає під час розгляду справи про розірвання шлюбу. Відповідно до ст. 109 СК подружжя має право подати письмовий договір, в якому передбачити:

— з ким з них будуть проживати діти;

— яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, хто буде проживати окремо;

— умови здійснення ним права на особисте виховання дітей.

Крім того, подружжя подає до суду договір про розмір аліментів на дитину (дітей). Судам слід перевіряти дотримання нотаріального посвідчення такого договору. У ньому сторони передбачають способи виконання батьками обов’язку утримувати дитину тим з них, хто проживає окремо від дитини. Сторони передбачають у договорі також порядок, умови та форми (грошова і (або) натуральна) надання утримання одним з батьків.

При розірванні шлюбу за спільною заявою подружжя, яке має дітей, суд ухвалює рішення про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подачі заяви, якщо її не відкликано хоча б одним із подружжя.

9. Згідно з ч. 2 ст. 110 СК позов про розірвання шлюбу не може бути пред’явлено протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки злочину щодо другого з подружжя або дитини. Вказане обмеження стосується як чоловіка, так і дружини, включаючи випадки, коли дитина народилася мертвою або померла до досягнення нею одного року.

Встановивши зазначені обставини, суддя відмовляє у відкритті провадження у справі за заявою про розірвання шлюбу, а якщо воно було відкрито, — припиняє провадження у справі. Ухвали такого роду не є перепоною для повторного звернення до суду з тих самих підстав у зв’язку зі зміною обставин, згаданих у вказаній нормі.

Позов про розірвання шлюбу може бути пред’явлено протягом вагітності дружини, якщо батьківство зачатої дитини визнано іншою особою, а також до досягнення дитиною одного року за умови, якщо батьківство щодо неї визнано іншою особою або за рішенням суду відомості про чоловіка як батька дитини виключено із актового запису про народження дитини (частини 3, 4 ст. 110 СК).

10. Проголошена Конституцією України охорона сім’ї державою полягає, зокрема, в тому, що шлюб може бути розірвано в судовому порядку лише за умови, якщо встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечитиме інтересам одного з них чи інтересам їх дітей. Із цією метою суди повинні уникати формалізму при вирішенні позовів про розірвання шлюбу, повно та всебічно з’ясовувати фактичні взаємини подружжя, дійсні причини позову про розірвання шлюбу, враховувати наявність малолітньої дитини, дитини-інваліда та інші обставини життя подружжя, забезпечувати участь у судовому засіданні, як правило, обох сторін, вживати заходів до примирення подружжя.

Передбачене ч. 1 ст. 111 СК вжиття судом заходів щодо примирення подружжя застосовується у випадку відсутності згоди одного з них на розірвання шлюбу за ініціативою однієї зі сторін або суду у формі відкладення розгляду справи слуханням та надання сторонам строку на примирення (ч. 5 ст. 191 ЦПК). Судам слід використовувати надану законом можливість відкласти розгляд справи для примирення подружжя, особливо за наявності неповнолітніх дітей.

При визначенні строку на примирення суд заслуховує думку сторін та враховує конкретні обставини справи.

Ухвала суду про відкладення розгляду справи слуханням та надання сторонам строку на примирення не підлягає оскарженню в апеляційному та касаційному порядку (статті 293, 324 ЦПК).

Якщо після закінчення призначеного судом строку примирення подружжя не відбулося і хоча б один з них наполягає на припиненні шлюбу, суд вирішує справу по суті.

11. Рішення суду у справі про розірвання шлюбу повинно відповідати вимогам ст. 215 ЦПК. У ньому, зокрема, має бути зазначено дату й місце реєстрації шлюбу, час та причини фактичного його припинення, мотиви, з яких суд визнав збереження сім'ї можливим чи неможливим, обґрунтовані висновки з приводу інших заявлених вимог. У резолютивній частині рішення слід навести відомості, необхідні для реєстрації розірвання шлюбу в органах РАЦС.

Скасування рішення суду про розірвання шлюбу в разі, коли його було зареєстровано в органах РАЦС і подружжя (або один із них) взяли новий шлюб, можливе тільки у випадку, коли при його постановленні були допущені істотні порушення норм матеріального або процесуального права. Розглядаючи справу після скасування попереднього рішення про розірвання шлюбу, суд повинен з'ясувати, чи не було його зареєстровано в органах РАЦС, і вирішити питання про анулювання цього запису.

12. При застосуванні положень статей 119, 120 СК судам необхідно враховувати, що інститути окремого проживання та розірвання шлюбу мають самостійний характер.

Рішення про розірвання шлюбу суд приймає, якщо його подальше збереження є неможливим, суперечить інтересам одного з подружжя чи їхніх дітей, у той час як підставою для встановлення режиму окремого проживання подружжя є неможливість чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно. За відсутності взаємної згоди подружжя на встановлення сепарації волевиявлення одного з них має бути обґрунтованим.

Режим окремого проживання може встановлюватися судом не тільки за позовом одного з подружжя, а й за заявою подружжя, яке досягло спільної згоди.

Вирішуючи заяву в порядку ст. 119 СК, суд повинен встановити фактичні взаємини сторін і переконатися в доцільності сепарації для того, щоб узаконений спосіб окремого проживання не був формальним засобом вирішення спірних майнових питань.

13. Згідно з СК шлюб може бути визнано недійсним за рішенням суду або за заявою заінтересованої особи до органу РАЦС.

Позасудовий порядок визнання шлюбу недійсним настає при вчиненні сторонами при укладенні шлюбу таких істотних порушень умов вступу в шлюб, в силу яких він вважається недійсним і без рішення суду (ст. 39 СК), зокрема у разі реєстрації шлюбу з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі; між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою; особою, яка до того була визнана недієздатною. У вказаних випадках за заявою заінтересованої сторони орган РАЦС анулює актовий запис про шлюб.

При розгляді судом справ про визнання шлюбу недійсним слід мати на увазі, що за наявності одних підстав суд зобов'язаний, а за наявності інших суд може визнати шлюб недійсним.

За рішенням суду шлюб обов'язково визнається недійсним, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка, а також у разі його фіктивності (ст. 40 СК). Шлюб не може бути визнано недійсним, якщо на момент розгляду справи відпали обставини, які засвідчують відсутність згоди особи на шлюб або її небажання створити сім'ю.

У випадках, передбачених ст. 41 СК, шлюб за рішенням суду може бути визнаний недійсним. У даному разі вирішення цього питання залежить від встановлених судом обставин. СК вказує на підстави, за яких шлюб може бути визнано недійсним, зокрема коли шлюб було укладено між усиновлювачем і усиновленою дитиною; двоюрідними братом і сестрою чи іншими родичами; з особою, яка не досягла шлюбного віку, тощо. Разом з тим, наявності одного із вказаних фактів недостатньо для визнання шлюбу недійсним. Таким чином, вирішуючи справу, судам слід брати до уваги те, наскільки цим шлюбом порушено права та інтереси особи, тривалість спільного проживання подружжя, характер їх взаємин, а також інші обставини, що мають істотне значення.

Наявність рішення суду про розірвання шлюбу є перешкодою для визнання цього шлюбу недійсним.

14. У випадку коли при розірванні шлюбу в судовому порядку встановлено, що подружжя не досягло згоди про те, з ким із них будуть проживати неповнолітні діти, про порядок та розмір виплати коштів на утримання дітей, дружини (чоловіка), а також про поділ спільного майна подружжя, або буде встановлено, що такої згоди досягнуто, але вона порушує інтереси дітей чи одного з подружжя, суд вирішує зазначені питання по суті

одночасно з вимогою про розірвання шлюбу з дотриманням закону, який регулює ці правовідносини.

У справах позовного провадження одночасно з розглядом позовної заяви про розірвання шлюбу може бути розглянуто й вимогу про визнання шлюбного договору недійсним повністю або частково з підстав, установлених ЦК, оскільки такі вимоги є взаємопов'язаними.

15. Звернути увагу судів на те, що хоча розірвання шлюбу, здійснене на підставі рішення суду, потребує подальшої реєстрації у державному органі РАЦС, моментом припинення шлюбу є день набрання чинності рішенням суду про його розірвання (ч. 2 ст. 114 СК). Це правило не поширюється на випадки, коли шлюб було розірвано у судовому порядку до 1 січня 2004 р., тобто до дня набрання чинності СК.

Відповідно до ч. 1 ст. 115 СК розірвання шлюбу, здійснене за рішенням суду, має бути зареєстроване в державному органі РАЦС за заявою колишньої дружини або чоловіка. Сімейне законодавство не передбачає можливості розірвання шлюбу представником одного з подружжя або їх обох за довіреністю останніх, а правила ЦК про представництво, довіреність і доручення на ці правовідносини не поширюються.

Початок позовної давності для вимоги про поділ спільного майна подружжя, шлюб якого розірвано, обчислюється не з дати прийняття постанови державного органу РАЦС (статті 106, 107 СК) чи з дати набрання рішенням суду законної сили (статті 109, 110 СК), а від дня, коли один із співвласників дізнався або міг дізнатися про порушення свого права власності (ч. 2 ст. 72 СК).

16. У рішенні суду про розірвання шлюбу має бути зазначено, в якому розмірі та з кого (з одного чи з обох з подружжя) стягується судовий збір (державне мито). Оскільки згідно із законодавством при подачі позовної заяви про розірвання шлюбу судовий збір (державне мито) оплачує позивач (спільну заяву подружжя — обоє з подружжя), а визначена судом сума, що сплачується в дохід держави при реєстрації розірвання шлюбу, підлягає стягненню з одного з подружжя або з них обох, то сплачена позивачем при подачі позовної заяви (подружжям при подачі спільної заяви) сума судового збору (державного мита) не повинна включатися до складу витрат, що сплачуються в дохід держави при реєстрації розірвання шлюбу.

17. Відповідно до ч. 1 ст. 76 СК розірвання шлюбу не припиняє права особи на утримання, яке виникло у неї за час шлюбу.

Право на утримання відповідно до вказаної норми мають також жінка та чоловік, які не перебували у шлюбі між собою і під час спільного проживання стали непрацездатними за умови тривалого часу проживання однією сім'єю (ч. 1 ст. 91 СК).

Таке право припиняється у зв'язку зі зміною інших обставин, які були передумовою його виникнення, зокрема у разі поновлення працездатності такої особи, укладення нового шлюбу.

18. При вирішенні спору про місце проживання дитини належить звертати особливу увагу на її вік та з'ясовувати, з ким із батьків вона бажає проживати.

Судам слід враховувати також положення ст. 160 СК, якою передбачено, що місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків, яка досягла десяти років, — за спільною згодою батьків та самої дитини, а місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою.

19. Вирішуючи спори про поділ майна подружжя, суди повинні враховувати, що само по собі розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності подружжя на майно, набуте за час шлюбу. Проте розпорядження таким майном після розірвання шлюбу здійснюється колишнім подружжям виключно за взаємною згодою відповідно до положень ЦК, оскільки в таких випадках презумпція згоди одного з подружжя на укладення другим договорів з розпорядження майном, що є у спільній сумісній власності подружжя вже не діє.

20. При застосуванні ст. 74 СК, що регулює поділ майна осіб, які проживають у фактичних шлюбних відносинах, судам необхідно враховувати, що правило зазначеної норми поширюється на випадки, коли чоловік та жінка не перебувають у будь-якому іншому шлюбі і між ними склалися усталені відносини, що притаманні подружжю.

21. При вирішенні питання щодо можливості розгляду у процесі про розірвання шлюбу вимоги про поділ спільного майна подружжя судам слід мати на увазі, що у випадках, коли такий поділ зачіпає інтереси третіх осіб (наприклад, коли майно є власністю селянського (фермерського) господарства, іншого суб'єкта підприємницької діяльності — юридичної особи, до складу співзасновників яких, крім подружжя та їхніх неповнолітніх дітей, входять і інші особи, або власністю житлово-будівельного чи іншого кооперативу, член якого ще не повністю вніс свій пайовий внесок, у зв'язку з чим не набув права власності на відповідне майно, виділене йому

кооперативом у користування), суду належить обговорити питання про виділення цієї вимоги у самостійне провадження в порядку ст. 126 ЦПК.

Зазначений підхід не застосовується у випадках поділу грошових сум (вкладів), внесених у банківські (фінансові) установи за договорами банківського вкладу (депозиту) за рахунок заробітної плати, пенсії, стипендії, інших доходів подружжя, оскільки при поділі таких коштів права зазначених установ не зачіпаються. Ці вклади, незалежно від їх виду та від того, на чиє ім'я з подружжя вони внесені, відповідно до ст. 61 СК є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

22. Поділ спільного майна подружжя здійснюється за правилами, встановленими статтями 69—72 СК та ст. 372 ЦК. Вартість майна, що підлягає поділу, визначається за погодженням між подружжям, а при недосягненні згоди — виходячи з дійсної його вартості на час розгляду справи.

Якщо шлюбним договором змінено передбачений законом режим спільної сумісної власності, то при розгляді спору про поділ майна подружжя суду необхідно виходити з умов такого договору. При цьому слід мати на увазі, що в силу ч. 4 ст. 93, ч. 1 ст. 103 СК положення шлюбного договору, що ставлять одного з подружжя у надзвичайно невигідне матеріальне становище, порушують його права та інтереси, на вимогу такої сторони за рішенням суду можуть бути визнані недійсними з підстав, установлених ЦК.

23. Вирішуючи спори між подружжям про майно, необхідно встановлювати обсяг спільно нажитого майна, наявного на час припинення спільного ведення господарства, з'ясовувати джерело і час його придбання. Спільною сумісною власністю подружжя, що підлягає поділу (статті 60, 69 СК, ч. 3 ст. 368 ЦК), відповідно до частин 2, 3 ст. 325 ЦК можуть бути будь-які види майна, за винятком тих, які згідно із законом не можуть їм належати (виключені з цивільного обороту), незалежно від того, на ім'я кого з подружжя вони були придбані чи внесені грошовими коштами, якщо інше не встановлено шлюбним договором чи законом.

Спільною сумісною власністю подружжя, зокрема, можуть бути: квартири, жилі й садові будинки; земельні ділянки та насадження на них, продуктивна і робоча худоба, засоби виробництва, транспортні засоби; грошові кошти, акції та інші цінні папери, паєнакопичення в житлово-будівельному, дачно-будівельному, гаражно-будівельному кооперативі; грошові суми та майно, належні подружжю за іншими зобов'язальними правовідносинами, тощо.

Майно, яке належало одному з подружжя, може бути віднесено до спільної сумісної власності укладеною при реєстрації шлюбу угодою (шлюбним договором) або визнано такою власністю судом з тих підстав, що за час шлюбу його цінність істотно збільшилася внаслідок трудових або грошових затрат другого з подружжя чи їх обох.

24. До складу майна, що підлягає поділу включається загальне майно подружжя, наявне у нього на час розгляду справи, та те, що знаходиться у третіх осіб. При поділі майна враховуються також борги подружжя та правовідносини за зобов'язаннями, що виникли в інтересах сім'ї (ч. 4 ст. 65 СК).

Не належить до спільної сумісної власності майно одного з подружжя, набуте особою до шлюбу; набуте за час шлюбу на підставі договору дарування або в порядку спадкування; набуте за час шлюбу, але за кошти, які належали одному з подружжя особисто; речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть якщо вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя; кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, що належала особі, а також як відшкодування завданої їй моральної шкоди; страхові суми, одержані за обов'язковим або добровільним особистим страхуванням, якщо страхові внески сплачувалися за рахунок коштів, що були особистою власністю кожного з них. Що стосується премії, нагороди, одержаних за особисті заслуги, суд може визнати за другим з подружжя право на їх частку, якщо буде встановлено, що він своїми діями сприяв її одержанню.

25. Вирішуючи питання про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, зокрема неподільної речі, суди мають застосовувати положення частин 4, 5 ст. 71 СК щодо обов'язкової згоди одного з подружжя на отримання грошової компенсації та попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду.

За відсутності такої згоди присудження грошової компенсації може мати місце з підстав, передбачених ст. 365 ЦК, за умови звернення подружжя (одного з них) до суду з таким позовом (ст. 11 ЦК) та попереднього внесення на депозитний рахунок суду відповідної грошової суми.

У разі коли жоден із подружжя не вчинив таких дій, а неподільні речі не можуть бути реально поділені між ними відповідно до їх часток, суд визнає ідеальні частки подружжя в цьому майні без його реального поділу і залишає майно у їх спільній частковій власності.

26. При вирішенні питання про поділ майна у вигляді акцій, частки (паю, долі) у фондах корпоративних господарських організацій судам слід виходити з того, що питання їх поділу вирішується залежно від виду юридичної особи,

організаційно-правової форми її діяльності, характеру правовідносин подружжя з цим суб’єктом.

27. Відповідно до ст. 177 ЦК об’єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери.

Згідно зі ст. 6 Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV “Про цінні папери та фондовий ринок” акція є іменним цінним папером, який посвідчує майнові права його власника (акціонера) щодо акціонерного товариства, а також немайнові права, передбачені законодавчими актами, що регулюють питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Акції можуть бути об’єктом права спільної сумісної власності і предметом поділу між подружжям, якщо вони були придбані за їх спільні кошти.

28. Статтею 12 Закону України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII “Про господарські товариства” встановлено, що власником майна, переданого йому засновниками і учасниками, є саме товариство. Вклад до статутного фонду господарського товариства не є об’єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Виходячи зі змісту частин 2, 3 ст. 61 СК якщо вклад до статутного фонду господарського товариства зроблено за рахунок спільного майна подружжя, в інтересах сім’ї, той із подружжя, хто не є учасником товариства, має право на поділ одержаних доходів.

У разі використання одним із подружжя спільних коштів усупереч ст. 65 СК інший із подружжя має право на компенсацію вартості його частки.

29. Відповідно до положень статей 57, 61 СК, ст. 52 ЦК майно приватного підприємства чи фізичної особи — підприємця не є об’єктом спільної сумісної власності подружжя.

Інший із подружжя має право тільки на частку одержаних доходів від цієї діяльності.

30. Рівність прав кожного із подружжя на володіння, користування і розпоряджання майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності (якщо інше не встановлено домовленістю між ними) та необхідність взаємної згоди подружжя на розпорядження майном, що є об’єктом права його спільної сумісної власності, передбачено ч. 1 ст. 63, ч. 1 ст. 65 СК.

У випадку коли при розгляді вимоги про поділ спільного сумісного майна подружжя буде встановлено, що один із них здійснив його відчуження чи

використав його на свій розсуд проти волі іншого з подружжя і не в інтересах сім'ї чи не на її потреби або приховав його, таке майно або його вартість враховується при поділі.

Якщо за час окремого проживання подружжя після фактичного припинення шлюбних відносин спільне майно його членами не придбавалося, суд відповідно до ч. 6 ст. 57 СК може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте кожним з них за цей період та за вказаних обставин, і провести поділ тільки того майна, що було їхньою спільною власністю до настання таких обставин.

При вирішенні спору про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, суд згідно з частинами 2, 3 ст. 70 СК в окремих випадках може відступити від засади рівності часток подружжя, враховуючи обставини, що мають істотне значення для справи, а також інтереси неповнолітніх дітей, непрацездатних повнолітніх дітей (за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, недостатній для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку та лікування). Під обставинами, що мають істотне значення для справи, потрібно розуміти не тільки випадки, коли один із подружжя не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї, але і випадки коли один із подружжя не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку чи доходу (ч. 1 ст. 60 СК).

Рішення суду повинно містити мотиви та обґрунтування відступу від засади рівності часток подружжя у їхньому спільному майні.

Інтереси неповнолітніх дітей, непрацездатних повнолітніх дочки, сина або другого з подружжя, що заслуговують на увагу, можуть враховуватися судом при визначенні способу поділу спільного майна в натурі й у тому разі, коли суд не відступив від засади рівності часток.

31. Визнати такими, що втратили чинність, пункти 1—12, 23, 24 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 1998 р. № 16 "Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю України".

Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 30 березня 2007 р. № 3

(Із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України № 20 від 19 грудня 2008 р.)

З метою забезпечення однакового та правильного застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав Пленум Верховного Суду України **постановляє** дати судам такі роз'яснення:

1. При розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав необхідно виходити з положень Конституції України і додержувати норм Сімейного кодексу України (далі — СК), Цивільного кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК); законів України від 26 квітня 2001 року № 2402-III "Про охорону дитинства" та від 23 червня 2005 року № 2709-IV "Про міжнародне приватне право"; Конвенції про права дитини, прийнятої 44-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 року (набрала чинності для України 27 вересня 1991 року), Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах (між країнами СНД) від 22 січня 1993 року (набрала чинності для України 14 квітня 1995 року) і Протоколу до неї 1997 року (набрав чинності для України 17 вересня 1999 року); Положення про Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2006 року № 367; інших нормативно-правових актів України з питань захисту прав дитини, усиновлення, опіки і піклування.

(Пункт 1 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України № 20 від 19 грудня 2008 р.)

2. Умови усиновлення слід розуміти як установлені сімейним законодавством України вимоги, додержання яких є обов'язковим під час здійснення зазначеного юридичного акта. Виходячи з цього та враховуючи специфіку справ про усиновлення, суди при прийнятті заяв повинні перевіряти відповідність форми та змісту такого документа як вимогам, визначеним у статті 252 ЦПК, так і вимогам, що випливають із глави 18 "Усиновлення" СК, а саме: чи наведено в заяві відомості про усиновителів, про дитину, яку бажають усиновити, про її батьків, братів та сестер; чи викладено мотиви, з яких особа

хоче усиновити дитину; чи сформульовано прохання про внесення відповідних змін до актового запису про народження останньої. У разі недотримання зазначених вимог настають наслідки, передбачені статтею 121 ЦПК.

3. У зв'язку із включенням у СК правових норм про усиновлення повнолітньої особи необхідно брати до уваги, що така особа може бути усиновлена лише у виняткових випадках, зокрема якщо вона є сиротою або була позбавлена батьківського піклування до досягнення повноліття. Враховуючи винятковий характер права на усиновлення повнолітньої особи, суди мають установлювати при розгляді справ цієї категорії додаткові обставини, зокрема необхідність усиновлення і неможливість оформлення іншого правового зв'язку між особою, яку бажають усиновити, та особою, яка хоче це зробити (складення заповіту тощо). При цьому звернення до суду із заявою про усиновлення не повинно бути зумовлене бажанням досягти іншого правового наслідку, ніж юридичне оформлення родинного зв'язку (можливо, вже наявного фактично). Слід також з'ясовувати наявність чи відсутність в усиновлювача своїх дітей. Закон не встановлює заборони на усиновлення повнолітньої особи тією, яка має власних дітей, проте на цей факт необхідно зважати виходячи з обставин, що визначають можливість рідних дітей бути спадкоємцями. У кожному конкретному випадку суд при вирішенні питання про усиновлення повнолітньої особи може врахувати й інші обставини.

У СК не встановлено максимального віку повнолітньої особи, яка може бути усиновлена, однак визначено мінімальну різницю у віці між нею та усиновлювачем — не менше вісімнадцяти років.

4. Під час підготовки до розгляду справи про усиновлення малолітньої чи неповнолітньої дитини суддя повинен вирішити питання про участь у цій справі як заінтересованих осіб відповідного органу опіки та піклування, а у справі, провадження в якій відкрито за заявою іноземного громадянина або особи без громадянства, що постійно проживають за межами України, — уповноваженого органу виконавчої влади. Орган опіки та піклування подає до суду висновок про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам дитини, а уповноважений орган виконавчої влади надає дозвіл на усиновлення дитини. Крім того, відповідно до положень ст. 45 ЦПК суд може залучити до участі у справі прокурора для надання висновку.

Відповідно до положень статті 214 СК, частини першої статті 11 Закону України від 13 січня 2005 року № 2342-IV "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" (далі – Закон № 2342-IV), Порядку провадження

органами опіки та піклування діяльності, пов’язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866, органами опіки та піклування є державні адміністрації районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчі органи міських чи районних у містах, сільських, селищних рад.

Відповідно до частини першої статті 12 Закону № 2342-IV безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладаються на служби у справах дітей. Висновок оформляється на бланку державних адміністрацій районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчих органів міських чи районних у містах, сільських, селищних рад, підписується головою (заступником голови) та скріплюється печаткою.

До висновку органу опіки та піклування мають бути додані документи, зазначені в частині третій статті 253 ЦПК.

Функції вказаного в частині третій статті 214, статті 215 СК урядового органу державного управління з усиновлення та захисту прав дитини згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2006 року № 367 здійснює Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини, який діє у складі Міністерства України у справах сім’ї, молоді та спорту.

(Пункт 4 в редакції постанови Пленуму Верховного Суду України № 20 від 19 грудня 2008 р.)

5. Відповідно до статті 254 ЦПК суд розглядає справу про усиновлення за обов’язковою участю заявника (заявників), органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров’я усвідомлює факт усиновлення, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати.

Розгляд справи за відсутності заявника є підставою для скасування ухваленого рішення.

6. Вирішуючи заяву по суті, суд зобов’язаний перевірити наявність передбачених законом підстав для усиновлення, зокрема: чи дали батьки дитини згоду на це (якщо вона необхідна); чи може заявник бути усиновлювачем; чи є дитина відповідно до законодавства суб’єктом усиновлення і чи виконано вимоги частин першої—третьої статті 218 СК щодо наявності згоди дитини; чи відповідають висновок органу опіки та піклування і дозвіл на усиновлення уповноваженого органу виконавчої влади необхідним вимогам.

Положення частини другої статті 219 СК у взаємозв’язку з положенням частини четвертої статті 217 цього Кодексу слід розуміти так: для усиновлення дитини, батьками якої є неповнолітні особи, потрібна згода їх самих, а також їхніх батьків незалежно від часу, протягом якого неповнолітні батьки не проживали з дитиною.

Заява (заяви) про усиновлення двох або більше дітей підлягає розгляду судом в одному провадженні, навіть якщо ці діти не є між собою братами або сестрами.

7. Усиновлення без згоди повнолітніх батьків на підставі частини другої статті 219 СК можливе у випадку, коли суд установить, що вони, не проживаючи з дитиною понад шість місяців без поважних причин, не проявляють щодо неї батьківської турботи та піклування, не виховують і не утримують її.

Факт ухилення батька (матері) від виховання та утримання дітей може бути підтверджений письмовими доказами (актами, листами тощо), а також показаннями свідків. Окремого рішення суду на підтвердження цього факту не потрібно. Водночас суди повинні враховувати, що у випадках, коли батьки не беруть участі у вихованні своєї дитини з поважних причин (через хворобу, перебування в тривалому відрядженні тощо), її усиновлення без їхньої згоди є неприпустимим.

Не потрібна згода батьків або родичів за відсутності будь-яких відомостей про них або при усиновленні дітей, покинутих у пологових будинках, інших закладах охорони здоров’я.

Усиновлення без згоди батьків або родичів дітей, підкинутих чи знайдених під час стихійного лиха та за інших надзвичайних обставин, що загрожували цим особам смертю або давали підставу припускати їх загибель, можливе за відсутності у місці їх постійного проживання відомостей про місце їх перебування протягом трьох років. На період до закінчення цього терміну над дитиною може бути встановлено опіку, піклування або застосовано щодо неї іншу форму влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

З огляду на положення статей 34, 36 Закону України від 2 вересня 1993 року № 3425-XII “Про нотаріат” письмові заява або будь-яке інше свідчення батьків чи одного з них про залишення дитини у пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров’я (або про відмову забрати її) нотаріальному посвідченню не підлягають. Разом з тим, згідно з частиною п’ятою статті 217 СК письмова згода батьків на усиновлення їхньої дитини має бути посвідчена нотаріусом.

У разі одночасного подання до суду заяви про усиновлення та заяви про поновлення батьківських прав необхідно об’єднати ці заяви і розглянути в одному провадженні.

8. За змістом статті 217 СК у випадках, коли дитина, стосовно якої розглядається питання про усиновлення, має батьків, обов’язковою умовою його позитивного вирішення є їхня вільна та безумовна згода. При цьому необхідно враховувати, що до набрання рішенням суду про усиновлення законної сили кожен із батьків може відкликати свою згоду незалежно від мотивів.

Частину першу статті 217 СК у взаємозв’язку зі статтею 121, частиною першою статті 135 цього Кодексу слід розуміти так: згода батька на усиновлення дитини, народженої матір’ю, яка не перебуває у шлюбі, не потрібна, якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень здійснено за прізвищем матері, а його ім’я та по батькові записано за її вказівкою.

Суд може ухвалити рішення про усиновлення без згоди опікуна (піклувальника), закладу охорони здоров’я або навчального закладу за умови, що їхня відмова в наданні згоди не відповідає інтересам дитини.

Якщо після ухвалення рішення, але до набрання ним законної сили батьки дитини відкликали свою згоду на її усиновлення, суд згідно з частиною п’ятою статті 255 ЦПК скасовує це рішення і поновлює розгляд справи.

У разі відкликання заяви про усиновлення після її задоволення судом, але до набрання рішенням законної сили суд скасовує це рішення і залишає заяву без розгляду відповідно до частини шостої статті 255 ЦПК.

9. Ухвалюючи рішення згідно зі статтею 255 ЦПК та статтею 224 СК, суд повинен обґрунтувати задоволення чи відхилення заяви про усиновлення. У разі її задоволення в резолютивній частині рішення необхідно навести відомості про заявника (заявників), повністю зазначивши його прізвище, ім‘я, по батькові, день, місяць і рік народження, а також про його громадянство.

За наявності клопотання заявників суд вирішує питання про зміну прізвища, імені та по батькові, дати й місця народження дитини відповідно до статей 229—231 СК. При цьому слід мати на увазі, що зміни вносяться не до свідоцтва, а до актового запису про народження дитини.

Після набрання рішенням законної сили його копія в порядку частини сьомої статті 255 ЦПК направляється органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для внесення необхідних змін

до актового запису про народження усиновленої дитини або повнолітньої особи, а якщо дитина усиновлена іноземним громадянином, — також уповноваженому органу виконавчої влади. У разі якщо фактичне місце проживання особи, щодо якої подано заяву про усиновлення, не збігається з місцем її народження, копія рішення суду надсилається органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем народження такої особи.

Відповідно до частини першої статті 225 СК, частини сьомої статті 255 ЦПК усиновлення вважається здійсненим з дня набрання рішенням суду законної сили.

У ЦПК не передбачено обов'язку чи права суду за будь-яких обставин допускати негайне виконання рішення у справі про усиновлення.

10. При розгляді справи про усиновлення дитини, яка є громадянином України, іноземцями судам необхідно мати на увазі, що:

а) така дитина може бути усиновлена іноземцем, якщо вона не менше ніж один рік перебуває на обліку в Державному департаменті з усиновлення та захисту прав дитини і при цьому не виявилося громадянина України, який бажав би її усиновити або взяти під опіку чи піклування до себе в сім'ю. Якщо усиновлювач є родичем дитини або вона страждає на хворобу, що внесена до спеціального переліку, затвердженого Міністерством охорони здоров'я України, усиновлення можна здійснити до закінчення цього строку;

б) на усиновлення дитини іноземцем потрібна згода уповноваженого органу виконавчої влади, в тому числі у випадку, коли усиновлювач є чоловіком матері, дружиною батька цієї дитини;

в) усиновлення іноземцями здійснюється за умови забезпечення дитині прав в обсязі, не меншому від установленого законами України.

З метою визначення змісту норм сімейного права країни усиновлювача суд може звернутися в установленому порядку за роз'ясненнями до Міністерства юстиції України та інших компетентних органів або залучити експерта (спеціаліста) в галузі іноземного права. Суд також має право запропонувати заявникам надати легалізовані в установленому порядку витяги з нормативних актів, що забезпечують за кордоном права дитини (на житло, освіту, охорону здоров'я, утримання тощо) в тому обсязі, в якому вона має їх в Україні.

Під час дослідження судом висновку іноземної організації з усиновлення дітей про умови життя іноземців та про наявність у них можливості бути усиновлювачами необхідно перевіряти, чи надано цій організації

повноваження складати такі висновки від імені компетентного органу відповідної держави.

При встановленні особи перекладача судам слід з'ясувати місце його роботи, проживання, обставини знайомства із заявниками, а також те, чи не є він колишнім або дійсним працівником органу опіки та піклування чи закладу, в якому виховуються діти, які підлягають усиновленню. З'ясування цих обставин зумовлене необхідністю запобігати забороненій статтею 216 СК посередницькій, комерційній діяльності щодо усиновлення дітей і гарантувати зацікавленим особам реалізацію права заявляти відводи, передбаченого частиною першою статті 27 ЦПК.

Ухвалюючи рішення, суди повинні неухильно дотримувати вимог статті 7 ЦПК щодо складання судових документів державною мовою. Зокрема, неприпустимо зазначати іноземною мовою прізвище та ім'я дитини після усиновлення в резолютивній частині судового рішення.

11. Суд визнає іноземні офіційні документи письмовими доказами без їхньої легалізації у випадках, передбачених міжнародними договорами України. Зокрема, вона не вимагається у відносинах між державами-учасницями Конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів (Гаага, 5 жовтня 1961 року), до якої Україна приєдналася згідно із Законом України від 10 січня 2002 року № 2933-III "Про приєднання України до Конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів". Замість дипломатичної чи консульської легалізації офіційних документів у цих державах для посвідчення автентичності підпису, якості, в якій виступала особа, що підписала документ, та у відповідному випадку автентичності відбитку печатки або штампу, якими він скріплений, компетентний орган держави, в якій було видано документ, проставляє на ньому апостиль (статті 3, 5 названої Конвенції).

12. Усиновлення може бути скасовано або визнано недійсним тільки за рішенням суду за позовами батьків, усиновлювача, опікуна, піклувальника, органу опіки та піклування, прокурора, а також усиновленої дитини, яка досягла чотирнадцяти років.

13. Слід відрізняти підстави та порядок визнання усиновлення недійсним від підстав і порядку його скасування.

У СК визначено як підстави, з яких усиновлення обов'язково має бути визнане недійсним, так і підстави, за наявності яких суд вирішує це питання на свій розсуд.

Відповідно до частин першої, другої статті 236 СК суд обов’язково визнає усиновлення недійсним, якщо воно було здійснене без згоди дитини і батьків, яка була необхідна, або якщо усиновлювач не бажав настання прав та обов’язків, що виникають унаслідок усиновлення (фіктивне усиновлення). Згідно ж із частинами третьою, четвертою цієї статті суд може, але не зобов’язаний визнати недійсним усиновлення, здійснене на підставі підроблених документів або за відсутності згоди осіб, зазначених у статтях 220—222 СК.

За наявності підстав для задоволення позову про визнання усиновлення недійсним суд у кожному конкретному випадку повинен вирішити питання про передачу дитини її батькам або іншим родичам, а якщо буде встановлено обставини, які свідчать про неможливість цього, — на опікування органу опіки та піклування.

Усиновлення може бути скасоване, якщо: воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання; дитина страждає недоумством, на психічну чи іншу тяжку невиліковну хворобу, про що усиновлювач не знав і не міг знати на час усиновлення; між усиновлювачем і дитиною незалежно від його волі склалися стосунки, які роблять неможливим виконання ним своїх батьківських обов’язків.

Скасування усиновлення не допускається після досягнення дитиною повноліття, крім випадків, передбачених частинами другою, третьою статті 238 СК.

З огляду на те, що частиною п’ятою статті 237, частиною п’ятою статті 239 СК передбачено можливість альтернативного вирішення дитиною питання щодо збереження прізвища, імені та по батькові, які вона одержала у зв’язку з усиновленням, у разі визнання його недійсним або скасування, необхідно з’ясувати її бажання і відобразити його в судовому рішенні.

Виявивши під час розгляду справ про скасування усиновлення або визнання його недійсним факти вчинення службовими особами дій, у яких вбачаються ознаки злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України (незаконні дії щодо усиновлення), суди мають реагувати на це окремими ухвалами.

14. Відповідно до статті 242 СК усиновлювач може бути позбавлений батьківських прав. При цьому настають наслідки, встановлені статтею 166 СК. У разі смерті усиновлювача, позбавленого батьківських прав, дитина одержує право на спадкування на загальних підставах, оскільки діти не позбавляються

майнових прав, заснованих на родинному зв'язку, та залишаються спадкоємцями першої черги.

Батьківські права усиновлювача можна поновити за умов, зазначених у статті 169 СК.

15. Позбавлення батьківських прав (тобто прав на виховання дитини, захист її інтересів, на відібрання дитини в інших осіб, які незаконно її утримують, та ін.), що надані батькам до досягнення дитиною повноліття і ґрунтуються на факті спорідненості з нею, є крайнім заходом впливу на осіб, які не виконують батьківських обов’язків, а тому питання про його застосування слід вирішувати лише після повного, всебічного, об’єктивного з’ясування обставин справи, зокрема ставлення батьків до дітей.

16. Особи можуть бути позбавлені батьківських прав лише щодо дитини, яка не досягла вісімнадцяти років, і тільки з підстав, передбачених статтею 164 СК.

Ухилення батьків від виконання своїх обов’язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальновизнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти. Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов’язками.

Жорстоке поводження полягає у фізичному або психічному насильстві, застосуванні недопустимих методів виховання, приниженні людської гідності дитини тощо.

Хронічний алкоголізм батьків і захворювання їх на наркоманію мають бути підтверджені відповідними медичними висновками.

Як експлуатацію дитини слід розглядати залучення її до непосильної праці, до заняття проституцією, злочинною діяльністю або примушування до жебракування.

Якщо позов про позбавлення батьківських прав заявлений із декількох підстав, суди повинні перевіряти та обґрунтовувати в рішенні кожну з них.

Одночасно з позбавленням батьківських прав суд може на вимогу позивача або з власної ініціативи вирішити питання про стягнення аліментів на дитину.

17. Із підстав, передбачених пунктами 2, 4, 5 частини першої статті 164 СК, особи можуть бути позбавлені батьківських прав тільки в разі досягнення ними повноліття.

Позбавлення батьківських прав неповнолітніх батька, матері можливе лише у випадках, визначених пунктами 1, 3 частини першої статті 164 СК, а саме якщо вони не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважних причин і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування або якщо вони жорстоко поводяться з дитиною.

Не можна позбавити батьківських прав особу, яка не виконує своїх батьківських обов'язків унаслідок душевної хвороби, недоумства чи іншого тяжкого захворювання (крім хронічного алкоголізму чи наркоманії) або з інших не залежних від неї причин.

18. Відповідно до статті 165 СК з позовом про позбавлення батьківських прав можуть звернутися: один із батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина; заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, у якому вона перебуває; орган опіки та піклування; прокурор; сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Зважаючи на те, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд може у виняткових випадках при доведеності винної поведінки когось із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері, а також інших конкретних обставин справи відмовити в задоволенні позову про позбавлення цих прав, попередивши відповідача про необхідність змінити ставлення до виховання дитини (дітей) і поклавши на органи опіки та піклування контроль за виконанням ним батьківських обов'язків. Ухвалюючи таке рішення, суд має право вирішити питання про відібрання дитини у відповідача і передачу органам опіки та піклування (якщо цього потребують її інтереси), але не повинен визначати при цьому конкретний заклад.

19. Статтею 169 СК особам, позбавленим батьківських прав, надано право звернутися до суду з позовом про їх поновлення.

Розглядаючи такі справи, суди зобов'язані перевіряти, наскільки змінилися поведінка особи та обставини, що були підставою для позбавлення її батьківських прав.

При вирішенні питання про поновлення батьківських прав одного з батьків суд бере до уваги думку другого з них та інших осіб, із якими проживає дитина, враховує її інтереси, а також думку дитини, якщо вона її може висловити.

Поновлення батьківських прав неможливе, якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття або була усиновлена й усиновлення не скасоване чи не визнане недійсним.

У разі відмови в задоволенні позову про поновлення батьківських прав повторно звернутися до суду з таким позовом можна лише через один рік із часу набрання відповідним рішенням суду законної сили.

20. Визнати такими, що втратили чинність, пункти 25—31 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 1998 року № 16 “Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім’ю України”.

Про практику застосування судами законодавства про житлово-будівельні кооперативи

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 18 вересня 1987 р. № 9

(Із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92 N 15 від 25.05.98)

Одним з напрямів прискорення вирішення житлової проблеми в країні є розширення кооперативного житлового будівництва, забезпечення суворого додержання законодавства, що регулює діяльність житлово-будівельних кооперативів (ЖБК). Вивчення судової практики показує, що справи цієї категорії розглядаються судами в основному правильно. Разом з тим у ряді випадків суди допускають помилки у застосуванні законодавства про ЖБК, тяганину при підготовці і розгляді справ, не реагують на виявлені порушення законності і недоліки у діяльності кооперативів та житлових органів. Деякі питання застосування законодавства про житлово-будівельні кооперативи судами вирішуються неоднаково.

(Преамбула із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

Пленум Верховного Суду України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Звернути увагу судів на необхідність усунення недоліків у практиці розгляду справ, пов'язаних з користуванням жилими приміщеннями у будинках ЖБК, забезпечити їх розгляд у точній відповідності з ЖК України , Примірним статутом житлово-будівельного кооперативу, затвердженим постановою Ради Міністрів УРСР від 30 квітня 1985 р. N 186, статутом даного кооперативу, іншими нормативними актами про ЖБК, при неухильному додержанні норм процесуального законодавства.

(Абзац перший пункту 1 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

Судам слід мати на увазі, що правильним і своєчасним розглядом справ цієї категорії вони покликані сприяти посиленню гарантій житлових прав і виконанню обов'язків членів ЖБК, охороні законних інтересів ЖБК, зміцненню законності в їх діяльності.

2. Виходячи з правил ст.24 ЦПК України, судам підвідомчі спори між ЖБК та їх членами чи іншими громадянами. Судам підвідомчі, зокрема, спори:

а) за позовами кооперативів:

- про стягнення з членів ЖБК заборгованості по платежах у погашення банківського кредиту, платежах у рахунок покриття витрат на експлуатацію та капітальний ремонт жилого будинку і утримання прибудинкової території, по сплаті комунальних послуг, коли втрачено можливість стягнення її за виконавчим написом, а також по внесках у спеціальні фонди;

- про стягнення з членів кооперативу додаткових сум пайових внесків у зв'язку зі збільшенням загальними зборами членів ЖБК їх розміру при збільшенні будівельної вартості квартири;

- про переселення членів кооперативу та членів його сім'ї в інше жиле приміщення на час капітального ремонту жилого будинку;

- про виселення членів кооперативу, членів їх сім'ї з жилих приміщень у будинку ЖБК, наданих на час капітального ремонту жилого будинку (п.44 Примірного статуту ЖБК), із займаного приміщення при одержанні на всю сім'ю у порядку поліпшення житлових умов жилого приміщення, що звільнилось у будинку ЖБК (підпункт 8 п.46 Примірного статуту ЖБК), у випадках, передбачених ст.148 ЖК України пунктами 48, 52, 59 Примірного статуту ЖБК, якщо член ЖБК не є власником квартири; осіб, які самовільно

зайняли жиле приміщення (ст.150 ЦК України); інших осіб з передбачених статтями 94, 97, 144 ЖК України і п.59 Примірного статуту ЖБК підстав;

(Абзац п'ятий підпункту "а" пункту 2 в редакції Постанови Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

- про стягнення з члена ЖБК, який вибув до повної сплати пайового внеску, сум на проведення поточного ремонту для приведення квартири у належний стан (підпункт 6 п.46 Примірного статуту ЖБК);

(Абзац шостий підпункту "а" пункту 2 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

б) за позовами членів ЖБК:

- про надання в користування визначеної відповідно до п.4 Примірного статуту ЖБК квартири (і в разі скасування рішення про це), про відмову виконкому місцевої Ради видати ордер на цю квартиру;

- про відмову у наданні звільненої у будинку ЖБК квартири членові цього кооперативу, який потребує поліпшення житлових умов і користується переважним правом на її одержання відповідно до ст.142 ЖК України, пунктів 32, 34, 35 Примірного статуту ЖБК;

- про відмову у переважному праві на надання членові кооперативу кімнати, що звільнилася у квартирі, в якій він проживає (ст.142 ЖК України, пункти 33, 35 Примірного статуту ЖБК);

- про виключення з ЖБК (ст.147 ЖК України, п.50 Примірного статуту ЖБК);

- про відмову (при неповній сплаті пайового внеску) правління ЖБК у згоді на здачу жилого приміщення в найом, загальних зборів членів ЖБК - у передачі паю членові сім'ї, в обміні жилими приміщеннями між членами того самого ЖБК, виконкому місцевої Ради - у видачі ордерів на обмін жилих приміщень, а також про примусовий обмін жилого приміщення, якщо між членом кооперативу, який не повністю сплатив пайовий внесок, і членами його сім'ї не досягнуто згоди про обмін (статті 143, 144 ЖК України, пункти 31, 36, 38, 39, 41 Примірного статуту ЖБК);

(Абзац шостий підпункту "б" пункту 2 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

- про стягнення з кооперативу вартості проведеного ремонту у випадках, передбачених підпунктом 4 п.30 Примірного статуту ЖБК, стягнення сум, що виплачені зайво у рахунок паєнагромадження, оспорювання виконавчого

напису нотаріального органу за простроченими платежами (ч.5 ст.285 ЦПК України);

- про виділ члену кооперативу, який повністю сплатив пайовий внесок (члену його сім'ї, за яким визнано право на частину паєнагромадження) частки із спільної власності у вигляді ізольованих приміщень.

(Підпункт "б" пункту 2 доповнено абзацом восьмим згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

в) за позовами до кооперативу про відмову в прийомі до ЖБК особам, які користуються згідно з чинним законодавством переважним правом на вступ до кооперативу (ст.145 ЖК України, пункти 31, 37, 43, 51, 56 Примірного статуту ЖБК), а також особі, якій член кооперативу провів відчуження квартири в ЖБК;

(Підпункт "в" пункту 2 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

г) спори між членами кооперативу і членами їх сімей (в тому числі колишніми членами сім'ї) про порядок користування жилими приміщеннями; *(Пункт 2 доповнено підпунктом "г" згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)*

д) спори між кількома спадкоємцями, що проживають в одній квартирі, з питань про право на членство у кооперативі і право на жиле приміщення, яким користувався померлий.

(Пункт 2 доповнено підпунктом "д" згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

(Пункт 2 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

(Пункт 3 виключено на підставі Постанови Пленуму Верховного Суду України N15 від 25.05.98)

Не підвідомчий суду також спір між членами кооперативу, які потребують поліпшення житлових умов, про те, хто з них має переважне право на одержання жилого приміщення, що звільнилось у будинку ЖБК, чи кому з членів кооперативу, що проживають у квартирі, має бути надана кімната (кімнати), що звільнилась в цій квартирі, якою особа, що вибула, не вправі була розпорядитись. Ці питання відповідно до п.32 Примірного статуту ЖБК вирішуються загальними зборами членів кооперативу (зборами уповноважених).

(Пункт 3 доповнено абзацом другим згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N13 від 25.12.92)

4. При розгляді справ у спорах про жилу площу у будинках ЖБК судам необхідно мати на увазі:

а) якщо буде встановлено, що рішення загальних зборів про надання членові ЖБК квартири було винесено відповідно до закону та статуту кооперативу, але виконком місцевої Ради відмовив у видачі ордера, суд визнає відмову у видачі ордера необгрунтованою і право на жиле приміщення за членом кооперативу, якому воно було надано в установленому порядку. Виданий на нього ордер іншій особі визнається недійсним;

б) якщо до заселення будинку склад сім'ї члена кооперативу зменшився, ця обставина може бути підставою для надання йому меншої квартири, замість раніше виділеної, тільки на його прохання (п.29 Примірного статуту ЖБК).

(Пункт 4 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N15 від 25.05.98)

5. У випадку визнання судом недійсним ордера, виданого виконкомом місцевої Ради на право зайняття квартири у будинку ЖБК особи, вселені на підставі цього ордера у приміщення, про яке йде спір, підлягають виселенню. При цьому, якщо особи, вказані в ордері, раніше користувалися за договором найму жилим приміщенням у будинку державного або громадського житлового фонду, їм стосовно до ст.117 ЖК України повинно бути надано жиле приміщення, яке вони раніше займали або інше жиле приміщення.

При розгляді таких позовів як співвідповідачі до участі у справі притягуються всі повнолітні члени сім'ї пайовика і виконком місцевої Ради чи організація, у будинку яких відповідачі до цього користувалися жилим приміщенням за договором найму.

(Пункт 5 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

5-1. Судам слід мати на увазі, що згідно із ст.15 Закону України "Про власність" член ЖБК, який повністю вніс свій пайовий внесок за квартиру, надану йому в користування, набуває право власності на квартиру і вправі розпоряджатись нею на свій розсуд - продавати, заповідати, обмінювати, в тому числі на інше жиле приміщення у будинку державного або громадського житлового фонду чи іншого ЖБК, на жилий будинок (частину будинку), що належить громадянину на праві власності і вчиняти відносно неї інші угоди, що

не заборонені законом. Виходячи з цього, особа, якій відчужена членом ЖБК квартира, має переважне право на вступ до цього кооперативу.

Якщо квартира, пай за яку був повністю сплачений членом ЖБК, що помер до 1 липня 1990 р., не була заселена кооперативом, право на неї визнається за спадкоємцем, який не проживав із спадкодавцем.

(Постанову доповнено пунктом 5-1 згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N13 від 25.12.92)

6. При розгляді спорів про поділ квартири між подружжям, яке розлучилося, судові слід керуватися ст.146 ЖК України, ст.15 Закону "Про власність", п.43 Примірного статуту ЖБК і чинним законодавством про шлюб та сім'ю (статті 22, 24, 28, 29 КпШС України), враховуючи таке:

а) пай, внесений подружжям в ЖБК у період сумісного проживання за рахунок спільних коштів, а також за рахунок коштів, подарованих подружжю або одержаних ним у позичку, а після повної сплати пайового внеску - квартира, є їх спільним майном і підлягає поділу на загальних підставах. При цьому суд повинен враховувати суму боргу, яку один з подружжя зобов'язаний повернути кредитору;

б) внесений одним з подружжя до вступу в шлюб пай є його особистим майном. Якщо паєнагромадження згодом збільшилися за рахунок коштів, одержаних одним з подружжя у дар або в порядку спадкування чи за рахунок дошлюбного майна, то ці кошти також є особистою власністю того з подружжя, який їх одержав. При поділі квартири на цю суму може бути збільшена його частка в паєнагромадженні;

в) поділ квартири у будинку ЖБК може бути проведений, якщо кожному з колишнього подружжя можливо виділити ізольоване жиле приміщення. Поділ приміщень при цьому провадиться відповідно до виділених їм часток у паєнагромадженні або визначених у праві власності на квартиру;

г) оцінка окремих приміщень провадиться, виходячи з кошторисної вартості квартири, що визначається проектною організацією, з урахуванням поправочного коефіцієнта, який встановлюється загальними зборами членів кооперативу (п.12 Примірного статуту ЖБК). Витрати на обладнання балконів, вбудованих шаф тощо, які маються лише в одному жилому приміщенні квартири, слід включати до вартості цього приміщення. Якщо пайовий внесок за надану квартиру внесено повністю і за твердженням сторони вартість її перевищує кошторисну, дійсна вартість квартири може бути визначена за

погодженням сторін, а при недосягненні такої згоди - шляхом призначення судом експертизи;

д) у тому разі, коли при поділі квартири вартість приміщення, виділеного одному з колишнього подружжя, перевищує розмір його частки в паєнагромадженні, другому з подружжя в порядку компенсації можуть бути передані інші предмети з спільного майна або стягнута на його користь грошова сума;

є) якщо будівництво будинку ЖБК не закінчено або один з подружжя відмовився від вселення в квартиру у будинку кооперативу, вимоги про поділ жилого приміщення задоволенню не підлягають. У цьому випадку до одного з подружжя, який є членом кооперативу, можуть бути заявлені вимоги про виплату грошової компенсації на відшкодування належної іншому з подружжя частки в паєнагромадженні;

ж) відповідно до п.43 Примірного статуту ЖБК з часу набрання законної сили рішенням суду про поділ квартири колишній з подружжя визнається членом кооперативу. Тому суд не повинен покладати обов'язок на ЖБК на прийом цього подружжя до кооперативу;

з) до участі у справі про поділ квартири як третю особу суди повинні залучати ЖБК, оскільки цим зачіпаються його інтереси;

и) до повної сплати пайового внеску за квартиру суд вирішує питання про право власності на частку в паєнагромадженні, а після завершення сплати - про право на частку в праві власності на квартиру залежно від належної особі частки у паєнагромадженні.

(Пункт 6 із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92, N 15 від 25.05.98)

6-1. Відповідно до п.1 ст.17 Закону "Про власність" при внесенні паю в ЖБК за рахунок коштів, одержаних внаслідок сумісної праці сім'ї члена кооперативу, паєнагромадження, а після повного внесення паю - квартира є спільною сумісною власністю членів сім'ї, якщо інше не було встановлено письмовою угодою між ними.

Інші особи права власності на пай та квартиру не набувають і можуть претендувати лише на відшкодування членом кооперативу коштів, наданих йому для внесення паю.

(Постанову доповнено пунктом 6-1 згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N13 від 25.12.92)

6-2. Право власності на куплену квартиру у будинку ЖБК у покупця виникає з моменту укладення нотаріально посвідченого договору.

При вирішенні спорів, що виникають у зв'язку з продажею одним із співвласників квартири належної йому частки у вигляді ізольованого приміщення третім особам, має враховуватись право інших співвласників привілеєвої купівлі відчужуваної частки по ціні її продажу.

(Постанову доповнено пунктом 6-2 згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

7. У тих випадках, коли за колишнім з подружжя судом було визнано право на частину паєнагромадження, він вправі вимагати поділу займаної квартири у будинку ЖБК на загальних підставах (ст.146 ЖК України). При неможливості поділу квартири йому присуджується сума, що відповідає його частині паєнагромадження, коли він цього просить. Вимоги про його виселення у зв'язку з одержанням компенсації за частку у паї можуть бути заявлені тим з подружжя, який виплатив компенсацію, а у разі його смерті або вибуття з кооперативу - особами, до яких перейшло право користування квартирою, якщо їх не залишилося, - ЖБК.

8. Якщо вимоги про поділ квартири і паю заявлені одночасно з позовом про розірвання шлюбу, суд повинен мати на увазі, що оскільки їх вирішення зачіпає інтереси кооперативу, вони повинні бути роз'єднані і розглянуті на загальних підставах з оплатою державного мита в залежності від ціни позову.

9. Суд вправі провести поділ квартири між спадкоємцями померлого члена кооперативу, якщо є можливість надання їм ізольованих кімнат, за умови вступу їх до кооперативу (п.55 Примірного статуту ЖБК).

(Абзац перший пункту 9 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

При неможливості такого поділу спадкоємці, які прийняті до кооперативу, компенсують іншим спадкоємцям, які прийняли спадщину, спадкову частку в паєнагромадженні.

10. Розглядаючи справи у спорах про обмін жилого приміщення у будинку ЖБК, суди повинні мати на увазі:

а) вимагати проведення примусового обміну жилого приміщення вправі член ЖБК, який не набув права власності на квартиру, його дружина чи члени сім'ї, яким належить право власності на частину паєнагромадження, якщо між ними не досягнуто згоди про обмін. При вирішенні такого позову повинні

враховуватись інтереси, що заслуговують на увагу членів сім'ї, які проживають у жилому приміщенні, оскільки вони мають однакове право користуватись ним;

(Підпункт "а" пункту 10 в редакції Постанови Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

б) в силу правил пунктів 36, 40 Примірного статуту ЖБК член сім'ї пайовика вправі провести обмін жилої площі, що припадає на нього, у тому числі суміжної кімнати або частини кімнати і у випадках, коли він не має права на частку у паї (коли пайовий внесок ще не сплачено повністю). Обмін частини жилої площі в квартирі ЖБК допускається лише за умови, якщо особа, з якою проводиться її обмін, є близьким родичем з членом кооперативу або членами його сім'ї, які залишилися проживати в квартирі (батьки, діти, дід, бабка, рідні брати і сестри), до них вселяється як член сім'ї і у порядку обміну передає жиле приміщення, яким вона користується як наймач або член ЖБК (у тому числі того самого). Примусовий обмін у таких випадках чинне законодавство не передбачає;

(Підпункт "б" пункту 10 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

в) загальні збори членів ЖБК (до повної сплати пайового внеску) можуть відмовити в обміні жилих приміщень у будинку того ж кооперативу або у прийомі до членів ЖБК особи, яка вступає до кооперативу у зв'язку з обміном жилого приміщення, а виконком місцевої Ради - у видачі ордера учасникам обміну лише за наявності передбачених ст.86 ЖК України підстав. Відмова у видачі ордера є також обгрунтованою, якщо учасниками обміну не подані необхідні документи (довідки установи банку про внесення особою, яка вступила до кооперативу, пайового внеску, правління кооперативу про передачу членом кооперативу, який вибув, паєнагромадження особі, яка є його близьким родичем (п.40 Примірного статуту ЖБК);

(Підпункт "в" пункту 10 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

г) надання відповідачеві в порядку примусового обміну жилого приміщення у будинку ЖБК можливе лише у випадку, коли загальні збори членів кооперативу дали згоду прийняти його членом ЖБК і він не заперечує стати членом даного кооперативу.

(Пункт 10 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N15 від 25.05.98)

11. Рішення суду про визнання необгрунтованою відмови у прийомі до ЖБК особи, яка за чинним законодавством користується переважним правом вступу до кооперативу, в силу ст.14 ЦПК є обов'язковим для кооперативу і тягне за собою поновлення порушеного права. Додаткового рішення суду про прийом позивача до членів кооперативу або про покладення на нього такого обов'язку в даному випадку не вимагається.

12. При розгляді позовів про необгрунтованість виключення з кооперативу судам необхідно враховувати, що член ЖБК може бути виключений з нього лише у передбачених ст.147 ЖК України і п.50 Примірного статуту ЖБК випадках і за умови, що це рішення відповідно до п.62 статуту прийняте загальними зборами, на яких були присутніми не менше 2/3 загального числа членів кооперативу (уповноважених), а за виключення проголосувало не менше 3/4 присутніх на зборах членів кооперативу (уповноважених). У зв'язку з цим судом обов'язково повинні бути витребувані дані про наявність підстав для виключення, а також про склад кооперативу і кількість членів кооперативу (уповноважених), які були присутні на зборах і проголосували за виключення.

13. По справах про виселення осіб, виключених з кооперативу, слід мати на увазі:

а) відповідачеві по справі, виключеному з кооперативу, повинно бути роз'яснено суддею або судом його право пред'явити зустрічний позов про визнання виключення з ЖБК необгрунтованим;

б) позов про виселення може бути пред'явлений кооперативом або прокурором. Можливість пред'явлення такого позову виконкомом місцевої Ради законодавством не передбачена;

в) у разі виключення особи з кооперативу за неможливістю сумісного проживання з таким позовом вправі звернутися також його дружина або інший член сім'ї, який прийнятий до кооперативу замість виключеного;

г) члена кооперативу не можна виселити з квартири, якщо його не виключено з кооперативу, крім випадків визнання судом недійсним ордера на право заселення даної квартири і виселення з наданням іншого жилого приміщення на час капітального ремонту будинку. Особа, яка набула права власності на квартиру у будинку ЖБК, не може бути виселена з неї з мотивів виключення з кооперативу. Вона може бути позбавлена права власності на квартиру лише в порядку і з підстав, передбачених законом.

(Пункт 13 доповнено підпунктом "г" згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N13 від 25.12.92)

(Пункт 13 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N15 від 25.05.98)

14. Згідно з п.57 Примірного статуту ЖБК член сім'ї пайовика, якому належить право на частину паєнагромадження, може бути визнаний таким, що втратив право на жиле приміщення в кооперативній квартирі лише в разі доведення, що він вибув на інше постійне місце проживання. Інші члени сім'ї можуть бути визнані такими, що втратили право на жиле приміщення, як при виїзді їх на інше постійне місце проживання (стосовно до правил ст.107 ЖК України), так і в разі тимчасової їх відсутності понад строки, передбачені ст.71 ЖК України, або строку броні. Встановивши, що член сім'ї пайовика був відсутній понад зазначені строки з поважних причин, суд може продовжити пропущений строк.

15. Роз'яснити судам, що на відносини, які виникають між громадянами і житлово-будівельними кооперативами, поширюються загальні правила позовної давності, передбачені статтями 71, 73-84 ЦК України.

16. Якщо при розгляді справи будуть виявлені недоліки у діяльності ЖБК і житлових органів, порушення прав громадян і законних інтересів ЖБК, суд повинен реагувати на них окремими ухвалами.

17. Визнати такою, що втратила силу, постанову Пленуму Верховного Суду УРСР від 8 липня 1977 р. N 4 (із змінами, внесеними постановою Пленуму від 30 березня 1984 р. N 3) "Про деякі питання, що виникають у практиці судів по застосуванню законодавства про житлово-будівельні кооперативи".

Про практику застосування судами законодавства про оплату праці

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 24 грудня 1999 р. № 13

Вивчення судової практики у справах про оплату праці показує, що деякі суди допускають помилки в застосуванні законодавства, яке регулює це питання, іноді за його нормами вирішують спори, що виникають із цивільних правовідносин, зокрема про стягнення дивідендів, виплату паїв та часток із

майна кооперативів, колективних, орендних підприємств, господарських товариств тощо.

З метою поліпшення розгляду справ даної категорії та роз'яснення питань, що виникли в судах, Пленум Верховного Суду України **постановляє:**

1. Звернути увагу судів на необхідність вжиття заходів до належного виконання вимог закону при розгляді справ про оплату праці, маючи на увазі, що судовий захист є важливою гарантією конституційного права громадянина заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

2. Згідно з ч. 2 ст. 124 Конституції України суди вирішують будь-які індивідуальні трудові спори щодо оплати праці в порядку, передбаченому гл. XV Кодексу законів про працю України (далі — КЗпП), за вибором працівника безпосередньо або після попереднього розгляду в комісії по трудових спорах (далі — КТС). Вимоги про оплату праці декількох або групи працівників, у тому числі заявлені в їхніх інтересах уповноваженими на це законом органами, не можуть бути об'єднані в одному провадженні через відсутність необхідної для цього спільності предмета позову.

Передбачені законодавством про працю норми її оплати і порядок вирішення спорів про останню не поширюються на військовослужбовців та прирівняних до них осіб (рядовий і начальницький склад органів внутрішніх справ тощо).

3. Особливості оплати праці членів кооперативів та їх об'єднань, колективних сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств, працівників підприємств з іноземними інвестиціями визначаються законодавством про ці суб'єкти господарювання, їх статутами та іншими нормативно-правовими актами. За відсутності такого врегулювання спори про оплату праці вирішуються на підставі положень КЗпП та прийнятих відповідно до нього актів законодавства України.

4. При розгляді справ про оплату праці осіб, які працюють за трудовим договором, судам слід відмежовувати сферу державного регулювання оплати праці від сфери її договірного регулювання.

Державне регулювання оплати праці полягає, зокрема, у встановленні розміру мінімальної заробітної плати та інших зазначених у законодавстві норм і гарантій оплати праці працівників підприємств, установ, організацій усіх форм власності, а також умов і розмірів оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній, комунальній власності, працівників підприємств,

установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету (статті 8, 12 Закону “Про оплату праці”. Далі — Закон).

За цими межами здійснюється договірне регулювання оплати праці на основі системи угод, що укладаються на державному (генеральна угода), галузевому (галузева угода), регіональному (регіональна угода) та виробничому (колективний договір) рівнях відповідно до Закону “Про колективні договори і угоди”.

Згідно зі ст. 21 КЗпП, ст. 20 Закону оплата праці за контрактом визначається за угодою сторін на підставі чинного законодавства, колективного договору і пов’язана з виконанням умов контракту.

5. Необхідно враховувати, що норми і гарантії оплати праці, визначені законодавством для працівників підприємств, установ, організацій усіх форм власності, є мінімальними державними гарантіями і тому при договірному регулюванні вони не можуть бути погіршені. Йдеться як про мінімальний розмір заробітної плати, так і про норми оплати праці: за роботу в надурочний час; у святкові, неробочі та вихідні дні; у нічний час; за час простою, який мав місце не з вини працівника; при виготовленні продукції, що виявилась браком не з вини працівника; працівників молодше 18 років при скороченій тривалості їхньої щоденної роботи тощо; а також про гарантії для працівників на оплату: щорічних відпусток; за час виконання державних обов’язків; для тих, які направляються для підвищення кваліфікації, на обстеження в медичний заклад; при переведенні за станом здоров’я на легшу нижчеоплачувану роботу або тимчасово на іншу роботу у зв’язку з виробничою необхідністю; для переведених на легшу роботу вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; при різних формах виробничого навчання, перекваліфікації або навчання інших спеціальностей; для донорів тощо; гарантії та компенсації в разі переїзду на роботу до іншої місцевості, службових відряджень, роботи в польових умовах тощо.

У будь-якому випадку оплата праці при виконанні працівником місячної (годинної) норми праці (обсягу робіт) не може бути нижчою від встановленої законом мінімальної заробітної плати. При визначенні, чи не є заробітна плата нижчою від мінімальної, до неї не включаються доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати (ст. 3 Закону).

Мінімальні розміри ставок (окладів) заробітної плати, визначені як мінімальні гарантії оплати праці генеральною, галузевою або регіональною угодами, можуть бути зменшені (але не нижче від державних норм і гарантій) колективними договорами лише тимчасово на період подолання підприємством фінансових труднощів терміном не більше ніж на шість місяців.

6. Судам належить мати на увазі, що відповідно до загальних положень статей 1 і 2 Закону розмір заробітної плати за працю на підставі трудового договору залежить від професійно-ділових якостей працівника, складності й умов виконуваної ним роботи, результатів останньої та господарської діяльності підприємства і що за своєю структурою заробітна плата складається: з основної — винагороди за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норм часу, виробітку, обслуговування, посадових обов'язків); із додаткової — винагороди за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці (доплати, надбавки, гарантійні й компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством, премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій); а також із заохочувальних та компенсаційних виплат — винагороди за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційних та інших грошових і матеріальних виплат, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад установлені цими актами норми.

Заробітна плата, як правило, визначається у грошовому виразі та виплачується у грошових знаках, що мають законний обіг на території України. Як виняток із цього правила колективним договором може бути передбачено часткову виплату заробітної плати натурою (за цінами не нижче собівартості) в тих галузях або за тими професіями, де така виплата, що еквівалентна оплаті праці в грошовому виразі, є звичайною або бажаною для працівників, крім товарів, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України (затверджений постановою від 3 квітня 1993 р. № 244, зміни внесено постановою від 3 квітня 1996 р. № 400).

Поряд із цим заборонено виплачувати заробітну плату у формі боргових зобов'язань і розписок або в будь-якій іншій формі, крім банківських чеків у встановленому порядку (ст. 23 Закону).

При неможливості стягнення натурою заборгованості по заробітній платі, що виплачувалась у такій формі, її належить стягувати в грошовому еквіваленті заробітної плати, виходячи з якої була нарахована оплата натурою.

Задовольняючи вимоги про оплату праці, суд має навести в рішенні розрахунки, з яких він виходив при визначенні сум, що підлягають стягненню. Оскільки справляння і сплата прибуткового податку з громадян є відповідно обов'язком роботодавця та працівника, суд визначає зазначену суму без утримання цього податку й інших обов'язкових платежів, про що зазначає в резолютивній частині рішення.

7. Оскільки відповідно до ст. 97 КЗпП форми і системи оплати праці, норми праці, розцінки, тарифні ставки, схеми посадових окладів, умови запровадження й розміри надбавок, доплат, премій, винагород та інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат встановлюються підприємствами, установами, організаціями самостійно в колективному договорі, а у випадку, коли його не укладено, – власником або уповноваженим ним органом за погодженням із профспілковим органом, що представляє інтереси більшості працівників, або, за його відсутності, – з іншим органом, уповноваженим на представництво трудовим колективом, з урахуванням загальних положень законодавства про оплату праці, суд у разі вирішення спорів з цих питань має з'ясовувати, чи були і як саме вони врегульовані у зазначеному порядку та чи було при цьому додержано норм і гарантій, передбачених законодавством, генеральною й галузевою (регіональною) угодами. При їх недодержанні застосовуються відповідно норми і гарантії, передбачені законодавством, генеральною, галузевою (регіональною) угодами.

Слід також враховувати, що умови та розмір оплати праці працівників установ і організацій, які фінансуються з бюджету, визначаються Кабінетом Міністрів України.

8. При вирішенні спорів про виплату премій, винагороди за підсумками роботи за рік чи за вислугу років, надбавок і доплат необхідно виходити з нормативно-правових актів, якими визначено умови та розмір цих виплат. Працівники, на яких поширюються зазначені нормативно-правові акти, можуть бути позбавлені таких виплат (або розмір останніх може бути зменшено) лише у випадках і за умов, передбачених цими актами. З мотивів відсутності коштів у проведенні вказаних виплат може бути відмовлено в тому разі, коли вони обумовлені в зазначених актах наявністю певних коштів чи фінансування.

9. Звільнення у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці (п. 1 ст. 40 КЗпП) особи, яка досягла пенсійного віку, не припиняє її конституційного права на працю, тому суд не може відмовити їй із цих підстав у задоволенні її вимог про виплату середньої заробітної плати на період працевлаштування у визначених ст. 49-3 КЗпП межах незалежно від того, чи одержує ця особа пенсію.

На працівників, які звільнені за п. 1 ст. 40 КЗпП з роботи за сумісництвом, передбачене ст. 49-3 КЗпП правило про збереження заробітної плати не поширюється (крім вихідної допомоги), оскільки їх не можна віднести до категорії працівників, що потребують працевлаштування, в розумінні чинного законодавства.

10. Якщо буде встановлено, що на порушення ст. 46 КЗпП роботодавець із власної ініціативи без законних підстав відсторонив працівника від роботи із зупиненням виплати заробітної плати, суд має задовольнити позов останнього про стягнення у зв'язку з цим середньої заробітної плати за час вимушеного прогулу (ст. 235 КЗпП).

11. При припиненні трудового договору вихідна допомога виплачується у випадках і розмірі, передбачених як ст. 44 КЗпП, так і іншими нормами закону.

Наприклад, при звільненні державного службовця у зв'язку з досягненням граничного віку перебування на державній службі вихідна допомога виплачується йому не за ст. 44 КЗпП, а згідно зі ст. 37 Закону "Про державну службу".

Працівникові, який звільняється за станом здоров'я, вихідна допомога на підставі ст. 44 КЗпП виплачується в тому разі, коли трудовий договір із ним розривається з ініціативи роботодавця за п. 2 ст. 40 КЗпП.

Якщо ж трудовий договір розривається на вимогу працівника внаслідок порушення роботодавцем законодавства про охорону праці, вихідна допомога стягується на його користь у розмірі тримісячного середнього заробітку, коли колективним договором не передбачено більшого її розміру.

12. Судам слід мати на увазі, що відповідно до статей 21, 22 Закону роботодавець не може в односторонньому порядку приймати рішення з питань оплати праці, які погіршують умови, встановлені законодавством, угодами і колективним договором. Розмір заробітної плати за працю може бути нижчим за встановлений трудовим договором та мінімальний розмір заробітної плати тільки в разі невиконання норм виробітку, виготовлення продукції, що виявилась браком, та з інших передбачених чинним законодавством причин, які мали місце з вини працівника.

Оскільки при зміні систем та розмірів оплати праці у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці (ч. 3 ст. 32 КЗпП), введенні нових або зміні діючих умов оплати праці у бік погіршення (ст. 103 КЗпП) роботодавець повинен повідомити про це працівника не пізніше ніж за два місяці до їх запровадження, порушення цього строку може бути підставою для задоволення вимог працівника про оплату праці згідно з попередніми умовами за період, на який було скорочено зазначений строк попередження.

Зі змісту ст. 103 КЗпП не вбачається, що її правила не застосовуються у випадках зміни робітникові розряду на підставі ч. 5 ст. 96 КЗпП або зменшення службовцю посадового окладу за результатами атестації згідно з ч. 6 цієї статті.

13. Розглядаючи позови про оплату праці членів виробничих бригад, суди повинні виходити з того, що заробіток за колективні результати праці визначається відповідно до чинних на підприємстві систем її оплати і форм матеріального заохочення, а його розподіл між членами бригади провадиться з урахуванням присвоєних їм кваліфікаційних розрядів, годинних тарифних ставок, фактично відпрацьованого часу і коефіцієнта трудової участі (якщо він був установлений). Відповідачем у такому спорі є не бригада, а підприємство як сторона в трудовому договорі (ст. 21 КЗпП).

Якщо відповідно до ст. 252-7 КЗпП колективний заробіток розподіляється із застосуванням коефіцієнта трудової участі, затвердженого колективом бригади, спори її членів, пов'язані з незгодою із цим коефіцієнтом, вирішуються з урахуванням обставин, виходячи з яких він був установлений, а також його відповідності загальним положенням щодо розміру заробітної плати (ч. 2 ст. 94 КЗпП).

14. Згідно зі ст. 102-1 КЗпП працівники, які працюють за сумісництвом (виконують крім основної у вільний від неї час і іншу роботу на умовах трудового договору в того самого чи іншого роботодавця), одержують заробітну плату за фактично виконану роботу без обмеження її певним розміром. Сумісники мають право на оплату фактично виконаної роботи й тоді, коли було порушено встановлені для певної категорії працівників обмеження для роботи за сумісництвом. Такі порушення за певних умов можуть бути підставою для припинення трудового договору за сумісництвом.

Визначені Кабінетом Міністрів України відповідно до ст. 102-1 КЗпП умови роботи за сумісництвом, у тому числі щодо її тривалості, яка протягом місяця не повинна перевищувати половину місячної норми робочого часу, поширюються лише на працівників державних підприємств, установ і організацій.

Робота за трудовим договором осіб, які поєднують її з денною формою навчання, не є сумісництвом і оплачується на загальних підставах.

15. Роз'яснити судам, що в тому разі, коли умови про розміри доплат за виконання працівником поряд з основною роботою додаткової роботи за іншою професією чи посадою (суміщення професій, посад) або обов'язків тимчасово відсутнього працівника без звільнення від основної роботи не були визначені відповідно до ст. 105 КЗпП у колективному договорі чи погоджені інакше за відсутності останнього, розмір доплати за таку роботу, виконану за розпорядженням власника або з його відома, визначається судом з урахуванням її складності, характеру, обсягу, а також ступеня використання робочого часу та тарифної ставки працівника.

При цьому слід мати на увазі, що згідно з п. 5 постанови Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 31 серпня 1996 р. № 1033 (з наступними змінами) на період погашення заборгованості по заробітній платі працівникам бюджетних установ, умови оплати праці яких затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1996 р. № 565 "Про упорядкування умов оплати праці працівників окремих галузей бюджетної сфери", доплати за виконання обов'язків тимчасово відсутніх працівників та суміщення професій (посад) здійснюються в розмірі до 30 відсотків посадового окладу (тарифної ставки).

Зазначені правила не застосовуються, коли йдеться про виконання робітниками і службовцями робіт різної кваліфікації, оплата за які провадиться згідно зі ст. 104 КЗпП.

16. При вирішенні спорів про оплату роботи в надурочний час судам слід мати на увазі, що передбачене ч. 4 ст. 106 КЗпП положення про заборону компенсації надурочних робіт шляхом надання відгулу поширюється і на випадки їх виконання у святкові, неробочі та вихідні дні. В разі проведення таких робіт за розпорядженням або з відома роботодавця години роботи понад нормальну тривалість робочого дня, а в разі підсумованого обліку робочого часу — понад установлений робочий час в обліковому періоді оплачуються при погодинній системі оплати праці — у подвійному розмірі годинної ставки, а при відрядній системі – шляхом доплати 100 відсотків тарифної ставки працівника відповідної кваліфікації, оплата праці якого здійснюється за погодинною системою (ст. 106 КЗпП), і в тому разі, коли ці роботи було виконано без додержання умов і порядку залучення до них.

Робота працівника з неповним робочим днем понад передбачений трудовим договором час, але в межах установленої законодавством тривалості повного робочого дня не вважається надурочною і оплачується в одинарному розмірі.

Так само не є надурочною робота працівника з ненормованим робочим днем понад установлену норму робочого часу, крім випадків виконання за дорученням роботодавця роботи, що не входила до кола його обов'язків.

Працівникам, які залучались до роботи у святковий чи неробочий день, вона оплачується за години, відпрацьовані в ці дні: відрядникам — за подвійними відрядними розцінками; тим, чия праця оплачується за годинними або денними ставками, — у розмірі подвійної такої ставки, а тим, хто одержує місячний оклад, – у розмірі одинарної годинної або денної ставки понад оклад, якщо ця робота провадилась у межах місячної норми робочого часу, і в розмірі подвійної такої ставки, якщо цю норму було перевищено.

На бажання працівника, який працював у святковий або неробочий день, йому може бути надано інший день відпочинку за умови, що робота в цей день виконувалась понад установлену місячну норму робочого часу.

Робота у вихідний день може компенсуватися, за згодою сторін, наданням іншого дня відпочинку або в грошовій формі у подвійному розмірі.

17. У справах за позовами про оплату простою необхідно виходити як із правил ст. 113 КЗпП, так і з відповідних норм інших актів законодавства, маючи на увазі, зокрема, таке:

1. оплата часу простою не з вини працівника у розмірі не нижче двох третин тарифної ставки встановленого йому розряду ставиться у залежність від повідомлення ним про початок простою власника або уповноважений ним орган (бригадира, майстра, інших службових осіб) у тому разі, коли не йдеться про простій певного структурного підрозділу чи всього підприємства;

2. за час простою, коли виникла виробнича ситуація, небезпечна для здоров'я чи життя працівника або для людей, які його оточують, і навколишнього природного середовища не з вини працівника, за ним зберігається середній заробіток;

3. відповідно до ч. 3 ст. 84 КЗпП у разі простою підприємства (установи, організації) з не залежних від працівників причин власник або уповноважений ним орган (роботодавець) може у визначеному колективним договором порядку надавати відпустки без збереження або з частковим збереженням заробітної плати. За цих умов надання відпустки не ставиться у залежність від подання працівником заяви і термін перебування в ній не входить до часу оплачуваного простою, якщо це передбачено колективним договором;

4. простій з вини працівника в будь-якому разі оплаті не підлягає.

18. Необхідно мати на увазі, що положення ст. 114 КЗпП про збереження середнього заробітку за працівником, переведеним на нижчеоплачувану роботу, протягом двох тижнів з дня переведення застосовується, якщо інше не передбачено законодавством, і в тому разі, коли переведення мало місце з ініціативи самого працівника.

За потерпілими, тимчасово переведеними згідно з висновком лікарсько-консультативної комісії на легшу нижчеоплачувану роботу, середньомісячний заробіток зберігається на термін, визначений цією комісією, або до встановлення медико-соціальною експертною комісією стійкої повної (часткової) втрати професійної працездатності не на підставі ст. 114 КЗпП, а відповідно до ст. 170 цього Кодексу і Правил відшкодування власником

підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 23 червня 1993 р. № 472 (з наступними змінами).

За змістом ст. 114 КЗпП при переміщенні працівника (ч. 2 ст. 32 КЗпП) йому провадиться доплата до попереднього середнього заробітку протягом двох місяців з дня переміщення, якщо на новому робочому місці він належно виконує свої трудові обов'язки, але його заробіток зменшився з не залежних від нього причин.

19. При вирішенні спорів про доплату за роботу в нічний час судам належить виходити з положень статей 54, 108 КЗпП і враховувати, що нічним вважається час із 10-ї години вечора до 6-ї години ранку і робота в такий час має оплачуватись роботодавцем у підвищеному розмірі, встановленому генеральною, галузевою, регіональною угодами або колективним договором, але в будь-якому разі не нижче від 20 відсотків тарифної ставки (окладу) працівника за кожну годину. Оплата в зазначеному розмірі провадиться незалежно від того, скільки годин робочого часу припадає на нічний час.

20. Установивши при розгляді справи про стягнення заробітної плати у зв'язку із затримкою розрахунку при звільненні, що працівникові не були виплачені належні йому від підприємства, установи, організації суми в день звільнення, коли ж він у цей день не був на роботі, – наступного дня після пред'явлення ним роботодавцеві вимог про розрахунок, суд на підставі ст. 117 КЗпП стягує на користь працівника середній заробіток за весь період затримки розрахунку, а при непроведенні його до розгляду справи — по день постановлення рішення, якщо роботодавець не доведе відсутності в цьому своєї вини. Сама по собі відсутність коштів у роботодавця не виключає його відповідальності.

У разі непроведення розрахунку у зв'язку із виникненням спору про розмір належних до виплати сум вимоги про відповідальність за затримку розрахунку підлягають задоволенню у повному обсязі, якщо спір вирішено на користь позивача або такого висновку дійде суд, що розглядає справу. При частковому задоволенні позову працівника суд визначає розмір відшкодування за час затримки розрахунку з урахуванням спірної суми, на яку той мав право, частки, яку вона становила у заявлених вимогах, істотності цієї частки порівняно із середнім заробітком та інших конкретних обставин справи.

Не можна вважати спором про розмір сум, належних до виплати при звільненні, спір про відрахування із заробітної плати (на відшкодування

матеріальної шкоди, на повернення авансу тощо), оскільки він вирішується в іншому встановленому для нього порядку.

21. При визначенні середньої заробітної плати слід виходити з того, що в усіх випадках, коли за чинним законодавством вона зберігається за працівниками підприємств, установ, організацій, це слід робити відповідно до Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100 (з наступними змінами і доповненнями). Цей нормативний акт не застосовується лише тоді, коли середня заробітна плата визначається для відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я, та призначення пенсії.

22. У справах, пов'язаних із вирішенням спорів про індексацію заробітної плати або компенсацію працівникам втрати її частини у зв'язку із затримкою її виплати, суди мають враховувати, що:

1. індексація заробітної плати провадиться згідно зі ст. 33 Закону в період між переглядами Верховною Радою України розміру мінімальної заробітної плати і здійснюється відповідно до Закону "Про індексацію грошових доходів населення" і тих положень Порядку проведення індексації грошових доходів громадян, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 1998 р. № 663 (з внесеними змінами та доповненнями), котрі йому відповідають, підприємством, установою чи організацією, які виплачують заробітну плату, при її нарахуванні починаючи з першого числа місяця, що настає за місяцем, в якому офіційно опубліковано індекс споживчих цін, який перевищив 105 відсотків (величину порога індексації).

За наявності зазначених умов у тому ж порядку індексації підлягає присуджена за рішенням суду сума заробітної плати, якщо ці умови настали у зв'язку з несвоєчасним виконанням рішення. Наприклад, коли воно мало бути виконано до січня 1998 р., то він і є місяцем, з якого обчислюється (береться за 100 відсотків) величина порога індексації. Спір із цього приводу розглядається судом за заявою стягувача в позовному провадженні;

1. компенсація втрати частини заробітної плати провадиться згідно зі ст. 34 Закону і Положенням про порядок компенсації працівникам втрати частини заробітної плати у зв'язку з порушенням термінів її виплати, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 1997 р. № 1427 (зі змінами, внесеними постановою від 23 квітня 1999 р. № 692), підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності й господарювання своїм працівникам у будь-якому разі затримки виплати нарахованої заробітної плати (проіндексованої за наявності необхідних для цього умов) на один і більше календарних місяців, незалежно від того, чи була в цьому вина роботодавця,

якщо в цей час індекс цін на споживчі товари і тарифів на послуги зріс більше ніж на один відсоток.

23. Розглядаючи спори про виплату грошової компенсації за невикористану відпустку, необхідно виходити з того, що згідно зі ст. 83 КЗпП вона може бути стягнена на вимогу працівника за всі дні невикористаної ним основної й додаткової щорічної відпустки та додаткової відпустки для працівників, які мають дітей (ст. 182^1 КЗпП), тільки в разі звільнення його з роботи, а під час неї – лише за частину цих відпусток за умови, що тривалість наданих йому при цьому щорічної й додаткової відпусток становить не менше 24 календарних днів та що працівник не є особою віком до 18 років.

Керівним, педагогічним, науковим, науково-педагогічним працівникам, спеціалістам закладів освіти, які до звільнення пропрацювали не менше 10 місяців, грошова компенсація за невикористані дні щорічних відпусток виплачується з розрахунку повної тривалості останніх.

Інші, крім зазначених, відпустки надаються лише за призначенням і грошовою компенсацією замінюватись не можуть.

Якщо працівник з не залежних від нього причин (не з його вини) не використав щорічну відпустку і за роки, що передували звільненню, суд на підставі ст. 238 КЗпП має право стягнути грошову компенсацію за всі дні невикористаної відпустки. Не виключається можливість такого ж вирішення цього питання і при частковій компенсації невикористаної відпустки працівникові, який продовжує роботу. При цьому слід мати на увазі, що тривалість визначеної в робочих днях щорічної відпустки (основної й додаткової), яка не була використана працівником за попередні роки, зберігається такою, якою вона була до набрання чинності Законом “Про відпустки” (до 1 січня 1997 р.). Розмір грошової компенсації за невикористану відпустку за попередні роки визначається виходячи із середнього заробітку, який працівник має на час її проведення.

24. При вирішенні спорів, пов’язаних із застосуванням ст. 127 КЗпП, суди мають враховувати, що:

1) вимоги про повернення працівником авансу, виданого в рахунок заробітної плати, і сум, зайво виплачених внаслідок лічильних помилок, а також погашення невитраченого і своєчасно не поверненого авансу, виданого на службове відрядження, переведення до іншої місцевості чи на господарські потреби, розглядаються судами в тому разі, коли роботодавець не має можливості провести відрахування із заробітної плати у зв’язку з тим, що працівник оспорює підстави і розмір останнього, або минув місячний строк

для видання відповідного наказу (розпорядження), або з інших причин. До лічильних помилок належать неправильності в обчисленнях, дворазове нарахування заробітної плати за один і той самий період тощо. Не можуть вважатися ними не пов'язані з обчисленнями помилки в застосуванні закону та інших нормативно-правових актів, у тому числі колективного договору;

2) не утримані при звільненні суми за невідпрацьовані дні використаної працівником відпустки не можуть бути стягнені з нього судом у тому разі, коли трудовий договір припинено з підстав, зазначених у пунктах 3, 5, 6 ст. 36, пунктах 1, 2, 5 ст. 40 КЗпП, а також при направленні на навчання та у зв'язку з виходом на пенсію.

Роботодавець може звернутися із зазначеними вимогами до суду стосовно до правил ч. 2 ст. 233 КЗпП протягом одного року з дня виникнення права на відрахування відповідних сум.

25. За вирішенням спору про оплату праці працівники, як ті, що працюють за трудовим договором, так і члени кооперативів та їх об'єднань, колективних сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств, можуть звернутись до обраної на підприємстві (в установі, організації) КТС або до суду в строки, передбачені статтями 225, 228, 233 КЗпП.

Пропуск зазначених строків не може бути підставою для відмови у прийнятті позовної заяви, оскільки при визнанні його причин поважними ці строки можуть бути поновлені відповідно КТС чи судом.

Суди мають враховувати, що у справах про оплату праці діє тримісячний строк звернення із заявою до КТС або безпосередньо до суду, який обчислюється з дня, коли працівник дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права (статті 225, 233 КЗпП), і відповідно до цього з'ясовувати зазначену дату. Десятиденний строк на оскарження рішення КТС обчислюється з дня вручення виписки з протоколу засідання комісії чи копії рішення.

Закінчення строку виплати заробітної плати (ст. 115 КЗпП) не є початком перебігу зазначеного процесуального строку, якщо не оспорюється право на її одержання; у відповідних випадках ця обставина може бути підставою для вимог про компенсацію втрати частини заробітку у зв'язку із затримкою його виплати.

Непроведення розрахунку з працівником у день звільнення або, якщо в цей день він не був на роботі, наступного дня після його звернення з вимогою про розрахунок є підставою для застосування відповідальності, передбаченої

ст. 117 КЗпП. У цьому разі перебіг тримісячного строку звернення до суду починається з наступного дня після проведення зазначених виплат незалежно від тривалості затримки розрахунку.

Пропуск без поважних причин тримісячного строку звернення до суду є самостійною підставою для відмови в позові, однак якщо суд установить, що останній є необгрунтованим, він відмовляє в його задоволенні саме з цих підстав.

Глава XV КЗпП не передбачає винятків щодо застосування строків звернення до суду. Тому і правило ст. 238 КЗпП про право органу, який розглядає спір, постановити рішення про виплату працівникові належних йому сум (крім передбачених ст. 235 КЗпП виплат середнього заробітку за час вимушеного прогулу або різниці в заробітку за час виконання нижчеоплачуваної роботи) без обмеження будь-яким строком застосовується за умови додержання строків звернення за вирішенням спору.

26. Задовольняючи вимоги про оплату праці, суди повинні в усіх випадках відповідно до ст. 217 Цивільного процесуального кодексу зазначати в рішенні про негайне його виконання в частині стягнення заробітної плати не більше ніж за один місяць, а суди касаційної і наглядної інстанцій – не залишати без реагування виявлені при розгляді справ даної категорії факти порушення судами першої інстанції вимог цього закону.

При розгляді скарг на дії (бездіяльність) органів і посадових осіб Державної виконавчої служби по виконанню рішень про оплату праці судам слід мати на увазі, що згідно зі ст. 64 Закону “Про виконавче провадження” в разі відсутності у боржника–юридичної особи коштів, достатніх для покриття заборгованості, стягнення має звертатись на інше належне боржникові на праві власності або закріплене за ним майно (за винятком майна, обмежуваного в обороті чи виключеного з нього) незалежно від того, хто фактично його використовує.

27. Судам необхідно враховувати, що згідно зі ст. 21 КЗпП належним відповідачем у справі за позовом про оплату праці є та юридична особа (підприємство, установа, організація), з якою позивачем укладено трудовий договір. Разом з тим на зазначені вимоги поширюються положення ч. 3 ст. 32 Цивільного кодексу і п. 3 ст. 39 Закону “Про власність”, згідно з якими в разі недостатності у державної установи (організації) коштів відповідальність за її зобов’язаннями несе власник.

Відповідно до правил гл. XV КЗпП порушення справи про банкрутство юридичної особи не позбавляє її працівника права звернутись із заявою в органи по розгляду трудових спорів, у тому числі в районний (міський) суд.

28. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду УРСР від 23 грудня 1988 р. № 13 “Про практику розгляду судами спорів про оплату праці робітників і службовців”.

Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 4 жовтня 1991 р. № 7

(Із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92 N 15 від 25.05.98)

Україна законодавчо забезпечує громадянам рівні з іншими власниками умови захисту права приватної власності на жилий будинок, що здійснюється судом. Вивчення практики розгляду судами республіки цивільних справ, пов'язаних з правом приватної власності на жилий будинок, показує, що суди в основному правильно вирішують ці справи. Разом з тим деякі суди неповно готують їх до судового розгляду, недостатньо перевіряють обгрунтованість позовних вимог, допускають помилки в застосуванні законодавства, що регулює право власності на жилий будинок, особливо в справах про поділ будинку, про визнання права власності на будинок за особами, які допомагали забудовнику. Виникли також питання щодо застосування цього законодавства, які потребують роз'яснення.

(Преамбула із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N15 від 25.05.98)

Пленум Верховного Суду України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Звернути увагу судів республіки на необхідність поліпшення їх діяльності по розгляду справ, пов'язаних з правом приватної власності громадян на жилий будинок, і неухильного додержання законодавства, що регулює це право.

При вирішенні справ даної категорії слід мати на увазі, що відповідно до Закону України "Про власність" від 7 лютого 1991 року:

- ним встановлені основні положення про право приватної власності громадян на жилий будинок, а інші відносини цієї власності регулюються ЦК та іншими законодавчими актами України (ст.8);

- громадянин, якому належить право приватної власності на жилий будинок (частину будинку), має право розпоряджатись цим майном на свій розсуд: заповідати, продавати, обмінювати, здавати в оренду, передавати його в тимчасове користування іншим громадянам, юридичним особам та державі (статті 4, 15, 19);

- при здійсненні своїх прав і виконанні обов'язків власник зобов'язаний не порушувати права та охоронювані законом інтереси громадян, юридичних осіб і держави; додержувати моральних засад суспільства (ст.4);

- склад, кількість і вартість майна, що може бути у власності громадян, а також діяльність власника може бути відповідно обмежено чи припинено лише у випадках і порядку, встановлених законом (статті 4, 13, 55).

Згідно зі ст.11 Закону України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України" від 17 жовтня 1990 року розміри індивідуальних житлових і господарських споруд на селі не регламентуються.

(Пункт 1 із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України N13 від 25.12.92, N15 від 25.05.98)

2. Судам підвідомчі спори, пов'язані з правом приватної власності на жилий будинок, зокрема: а) про визнання права власності на будинок або його частину (частку), витребування цього майна з чужого незаконного володіння, усунення будь-яких порушень зазначеного права, хоча б ці порушення і не були поєднані з позбавленням володіння і відшкодування заподіяних цим збитків;

б) про виділ частки з будинку (поділ будинку), що є спільною власністю (частковою чи сумісною);

в) про надбудову, прибудову або перебудову будинку і підсобних будівель, якщо є дозвіл виконкому місцевої Ради, але проти цього заперечують інші учасники спільної часткової власності;

г) про визначення порядку користування жилим будинком;

д) про зміну розміру часток будинку, що знаходиться в спільній частковій власності;

є) про право привілеєвої купівлі частки в спільній частковій власності на будинок;

ж) про визнання недійсними договорів купівлі-продажу, міни, дарування будинку і т.ін.;

з) про компенсацію, пов'язану із зниженням цінності будинку, викликану діяльністю підприємств, організацій.

(Пункт 2 із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України N13 від 25.12.92, N15 від 25.05.98)

(Пункт 3 виключено на підставі Постанови Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

3. Не підлягають судовому розгляду вимоги про визнання права власності на самовільно збудовані жилі будинки (прибудови) і господарські та побутові будівлі (споруди) або про їх знесення (ст.105 ЦК). Разом з тим, скарги на рішення виконкомів місцевих Рад народних депутатів з цих питань можуть бути предметом розгляду суду в порядку, встановленому для оскарження неправомірних дій органів державного управління і службових осіб, що ущемляють права громадян.

4. Відповідно до ст.12 Закону України "Про власність" у приватній власності громадян можуть знаходитись жилі будинки, збудовані на відведеній у встановленому порядку земельній ділянці або придбані на законних підставах, наприклад, за договором купівлі-продажу, міни, дарування, за правом спадщини.

Оскільки згідно зі ст.17 ЗК і ст.14 Закону України "Про власність" земельна ділянка для будівництва жилого будинку і господарських будівель надається громадянину у приватну власність, участь інших осіб у будівництві не створює для них права приватної власності на жилий будинок, крім випадків, коли це передбачено законом.

Згідно зі статтями 16 і 17 Закону України "Про власність", таке право, зокрема, виникає, коли будівництво велось подружжям в період шлюбу - жилий будинок у зв'язку з цим є їх спільною сумісною власністю, або велось за рахунок спільної праці членів сім'ї - жилий будинок стає їх спільною сумісною власністю, якщо інше не було встановлено письмовою угодою між ними.

Інші особи, які приймали участь у будівництві жилого будинку (його купівлі) не на підставі угоди про створення спільної власності, яка відповідає законодавству, вправі вимагати не визнання права власності на будинок, а відшкодування своїх затрат на будівництво (купівлю будинку), якщо допомогу забудовнику (покупцю) вони надавали не безоплатно.

Таке ж право за цих умов належить членам сім'ї власника жилого будинку, якщо вони приймали участь лише у будівництві підсобних будівель (літньої кухні, сараю, тощо) і підсобних приміщень або коли їх затрати на ремонт жилого будинку перевищували покладений на них ст.156 ЖК обов'язок.

(Пункт 4 із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України N13 від 25.12.92, N15 від 25.05.98)

5. Роз'яснити судам, що будинок, який належав одному з подружжя, може бути визнаний згідно зі ст.25 КпШС спільним майном подружжя, якщо в період шлюбу істотно збільшилась його цінність внаслідок трудових або грошових затрат другого з подружжя або їх обох. При цьому на суму вартості будинку до його поліпшення збільшується частка одного з подружжя, якому він належав, у тому числі і у випадках, коли суд відступає від начала рівності часток подружжя в спільній сумісній власності з урахуванням інтересів неповнолітніх дітей або інтересів одного з подружжя, що заслуговують на увагу.

Виходячи з правил ст.29 КпШС, при неможливості поділу будинку, що є спільною власністю подружжя, в натурі і відсутності згоди подружжя про спосіб поділу спільного майна, суд з урахуванням інтересів неповнолітніх дітей і заслуговуючих уваги інтересів одного з подружжя, забезпеченості житлом в іншому місці другого з них, може залишити будинок одному з подружжя і покласти на нього обов'язок компенсувати право на частку в будинку другого за рахунок іншого спільного майна або грішми.

У тих випадках, коли жилий будинок належить подружжю на праві спільної часткової власності, при вирішенні спору про його поділ суд керується ст.115 ЦК.

6. При вирішенні справ про виділ в натурі часток жилого будинку, що є спільною частковою власністю, судам належить мати на увазі, що, виходячи зі змісту ст.115 ЦК, це можливо, якщо кожній із сторін може бути виділено відокремлену частину будинку з самостійним виходом (квартиру). Виділ також може мати місце при наявності технічної можливості переобладнати приміщення в ізольовані квартири.

Якщо виділ частки будинку в натурі неможливий, суд вправі за заявленим про це позовом встановити порядок користування відособленими приміщеннями (квартирами, кімнатами) такого будинку. У цьому разі окремі підсобні приміщення (кухня, коридор тощо) можуть бути залишені в загальному користуванні учасників спільної часткової власності. Порядок користування жилим будинком може бути встановлено також і між учасниками спільної сумісної власності.

При неможливості виділу частки будинку в натурі або встановлення порядку користування ним, власнику, що виділяється, за його згодою присуджується грошова компенсація. Розмір грошової компенсації визначається за угодою сторін, а при відсутності такої угоди - судом по дійсній вартості будинку на час розгляду справи.

Під дійсною вартістю будинку розуміється грошова сума, за яку він може бути проданий в даному населеному пункті чи місцевості. Для її визначення при необхідності призначається експертиза.

В окремих випадках суд може, враховуючи конкретні обставини справи, і при відсутності згоди власника, що виділяється, зобов'язати решту учасників спільної власності сплатити йому грошову компенсацію за належну частку з обов'язковим наведенням відповідних мотивів. Зокрема, це може мати місце, якщо частка у спільній власності на будинок є незначною й не може бути виділена в натурі чи за особливими обставинами сумісне користування ним неможливе, а власник в будинку не проживає і забезпечений іншою жилою площею.

7. В спорах про поділ будинку в натурі учасникам спільної часткової власності на будинок може бути виділено відокремлену частину будинку, яка відповідає розміру їх часток у праві власності.

Якщо виділ технічно можливий, але з відхиленням від розміру часток кожного власника, суд з врахуванням конкретних обставин може провести його зі зміною у зв'язку з цим стосовно до ст.119 ЦК ідеальних часток і присудженням грошової компенсації учаснику спільної власності, частка якого зменшилась.

У тих випадках, коли для поділу необхідне переобладнання та перепланування будинку, він проводиться при наявності дозволу на це виконкому місцевої Ради (ст.152 ЖК). Якщо сторона оспорює рішення виконкому щодо дозволу на переобладнання та перепланування і воно є необгрунтованим, суд може не погодитись з ним, мотивуючи це в рішенні.

При поділі жилого будинку суд зобов'язаний зазначити в рішенні, яка відокремлена (ізольована після переобладнання) частина будинку конкретно виділяється і яку частку в будинку вона складає, а також, які підсобні будівлі передаються власнику.

(Пункт 7 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

8. Різні господарські будівлі (літні кухні, сараї тощо) є підсобними будівлями і складають з будинком одне ціле. Тому при відчуженні жилого будинку вони переходять до нового власника разом з будинком, якщо при укладенні договору про відчуження не було обумовлено їх знесення або перенос попереднім власником.

9. Суди мають враховувати, що право власності на жилий будинок, збудований громадянином на відведеній йому в установленому порядку земельній ділянці і прийнятий в експлуатацію, виникає з часу його реєстрації у виконкомі місцевої Ради.

За позовом дружини, членів сім'ї забудовника, які спільно будували будинок, а також спадкоємців суд вправі провести поділ незакінченого будівництвом будинку, якщо, враховуючи ступінь його готовності, можна визначити окремі частини, що підлягають виділу, і технічно можливо довести до кінця будівництво зазначеними особами.

При неможливості поділу незакінченого будівництвом будинку суд може визнати право за цими особами на будівельні матеріали і конструктивні елементи будинку або з врахуванням конкретних обставин залишити його одній із сторін, а іншій присудити грошову компенсацію.

(Пункт 9 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N13 від 25.12.92)

10. Затверджуючи мирову угоду про поділ жилого будинку, суд згідно зі ст.103 ЦПК зобов'язаний перевірити, чи не суперечить мирова угода закону і чи не порушує вона чиї-небудь права і охоронювані інтереси, а також чи є технічна можливість поділу будинку у відповідності з умовами мирової угоди та дозвіл на це виконкому місцевої Ради, якщо для поділу необхідне переобладнання і перепланування будинку.

(Пункт 10 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N15 від 25.05.98)

11. Одночасно з розв'язанням спору про право власності на будинок, виділ частки або встановлення порядку користування конкретними приміщеннями, суд може також згідно зі ст.105 ЗК вирішити позов, якщо він заявлений, про порядок використання і розпорядження земельною ділянкою між громадянами, яким жилий будинок належить на праві спільної власності.

(Абзац другий пункту 11 виключено на підставі Постанови Пленуму Верховного Суду України N15 від 25.05.98)

Спори щодо меж між сусідніми будинками можуть бути предметом розгляду суду за умови, що вони попередньо вирішувались узгоджувальною комісією, утвореною відповідною Радою народних депутатів, і в ній не було досягнуто згоди (ст.107 ЗК).

(Пункт 11 із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України N13 від 25.12.92, N 15 від 25.05.98)

12. При розгляді спорів між учасниками спільної часткової власності на жилий будинок про зміну часток суди повинні враховувати, що такі вимоги можуть бути задоволені, якщо учасник спільної власності збільшить в ньому за свій рахунок корисну площу будинку (жилих і підсобних його приміщень) шляхом прибудови, надбудови або перебудови, проведеної з дозволу виконкому місцевої Ради і за згодою решти учасників спільної власності.

Спорудження господарських будівель (сараїв, гаражів тощо) не є підставою для збільшення встановленого раніше розміру частки в праві власності на будинок.

Згідно зі ст.119 ЦК вимоги про зміну розміру часток можуть бути пред'явлені як учасниками спільної власності, частка яких збільшилась, так і тими з них, частка яких зменшилась внаслідок проведеної іншими співвласниками прибудови, надбудови чи перебудови, а також у зв'язку зі зносом частини будинку, що входила до їх частки.

(Пункт 12 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

13. Відповідно до ст.114 ЦК при продажу частки в спільній власності сторонній особі решта учасників спільної часткової власності мають право привілеєвої купівлі цієї частки по ціні, за якою вона продається, і на інших рівних умовах (додержання строків платежів, обов'язок по уплаті державного мита, тощо). У зв'язку з цим при переводі прав і обов'язків покупця необхідно перевіряти реальність вимог, що пред'являються учасниками спільної часткової власності.

Доказом бажання і реальних можливостей для переводу прав і обов'язків покупця є внесення позивачем на депозитний рахунок суду всіх сум, які за договором зобов'язаний сплатити покупець. Невиконання позивачем цих умов може бути підставою для відмови в позові про перевід на нього прав і обов'язків покупця.

Пропуск встановленого ч.3 ст.114 ЦК тримісячного строку не є підставою для відмови в прийнятті позову про перевід прав і обов'язків покупця. Суд вправі поновити цей строк, якщо прийде до висновку, що його пропущено з поважних причин.

У рішенні про задоволення позову має бути зазначено про заміну покупця позивачем в договорі купівлі-продажу та в інших документах про реєстрацію будинку, а також про стягнення з позивача на користь відповідача сплаченої останнім суми.

Оскільки з виділом учаснику спільної власності на будинок його частки в натурі спільна власність на неї припиняється, решта учасників спільної власності втрачає право привілеєвої купівлі цієї частки.

14. Судам слід враховувати, що відповідно до правил кредитування приватного житлового будівництва позичальник до закінчення виплати одержаної позички не має права відчужувати збудований або капітально відремонтований за рахунок позички будинок без дозволу банку або підприємства (організації), що видали позичку.

При вирішенні спору про право власності на будинок обов'язок виплатити заборгованість по позичці за згодою позикодавця може бути покладено на інших співвласників - учасників будівництва. При відсутності такої згоди обов'язок виплати позички лежить на особі, яка її одержала. Ця обставина має прийматись судом до уваги при визначенні частки кожного учасника спільної власності і при вирішенні питання про грошові розрахунки між сторонами.

Згідно зі ст.108 ЦПК банк, підприємство (організація), що надали позичку, повинні притягатись до участі в справі.

(Пункт 14 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

15. При вирішенні спорів про витребування жилого будинку з чужого незаконого володіння необхідно враховувати, що встановлений ст.50 Закону України "Про власність" трирічний строк позовної давності для таких вимог може бути поновлений судом, якщо його пропущено з поважних причин.

Перебіг цього строку починається з дня, коли власник дізнався або повинен був дізнатись, що будинок вибув з його володіння.

16. При вирішенні спорів про припинення права власності громадянина на будинок у зв'язку з вилученням земельної ділянки, на якій він знаходиться, суди повинні мати на увазі, що відповідно до ст.52 Закону "Про власність", ст.46 ЗК і ст.171 ЖК право вибору виду компенсації належить власнику. Зокрема, вилучення для державних або громадських потреб земельних ділянок, наданих громадянам України, провадиться після виділення за їх бажанням Радою народних депутатів рівноцінної земельної ділянки, будівництва на новому місці підприємствами, установами, організаціями, для яких відводиться земельна ділянка, жилих, виробничих та інших будівель замість тих, що вилучаються, і відшкодування в повному обсязі всіх інших збитків.

17. Купівля-продаж, дарування, застава, оренда жилих будинків і інші договори, що фактично прикривають продаж всупереч закону земельної ділянки або самовільний їх обмін, повинні визнаватись недійсними з передбаченими ст.49 ЦК наслідками.

(Пункт 17 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N15 від 25.05.98)

18. Порушуючи справу даної категорії, суддя зобов'язаний згідно з вимогами ст.143 ЦПК, з метою забезпечення її своєчасного і правильного розгляду, провести всі необхідні для цього підготовчі дії, зокрема, відповідно до заявлених вимог запропонувати сторонам подати або за їх клопотанням витребувати документи (дані):

- про право власності на жилий будинок і розмір часток співвласників (про надання земельної ділянки для спорудження будинку і про його будівництво, про купівлю-продаж, міну, дарування, спадкування, про право на частку в спільному майні подружжя, рішення суду, що набрало законної сили, про визнання права власності на будинок чи його частину, довідку з бюро технічної інвентаризації);

- план будинку і земельної ділянки;

- висновки технічної експертизи щодо можливих варіантів поділу будинку в натурі або встановлення порядку користування ним відповідно до належних співвласникам часток, а у необхідних випадках - органів державного архітектурно-будівельного контролю, пожежної і санітарної інспекції про допустимість пов'язаних з цим переобладнань;

- про дозвіл виконкому місцевої Ради на переобладнання і перепланування жилого будинку;

- про зміну в розмірах корисної площі будинку і в частках співвласників внаслідок його надбудови, прибудови або перебудови;

- про розмір збитків, заподіяних власнику жилого будинку у зв'язку з порушенням його прав, зниженням цінності будинку, викликаних діяльністю підприємств, організацій, у зв'язку з вилученням земельної ділянки.

(Пункт 18 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

19. Звернути увагу судів на необхідність додержання вимог Декрету Кабінету Міністрів України "Про державне мито" 7-93 щодо розміру державного мита.

В позовах про поділ будинку в натурі державне мито обчислюється в залежності від вартості відшукуваної частини будинку. В такому ж порядку обчислюється державне мито і в тих випадках, коли ідеальні частки сторін в спільній власності були визначені раніше.

В позовах про зміну ідеальних часток в праві власності на будинок державне мито обчислюється в залежності від вартості ідеальної частки, на яку позивач просить збільшити її розмір.

(Пункт 19 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

20. Рекомендувати судам обласного рівня періодично узагальнювати судову практику по цій категорії справ, вживати заходи до усунення виявлених недоліків у роботі судів та вдосконалення судової діяльності.

(Пункт 20 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N15 від 25.05.98)

21. Визнати такою, що втратила силу, постанову Пленуму Верховного Суду України від 14 травня 1976 року N 2 "Про деякі питання, що виникли в судовій практиці по застосуванню законодавства про право особистої власності на жилий будинок" (з внесеними в неї змінами).

Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 16 квітня 2004 р. № 7

(Із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

Відповідно до частини першої статті 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, яка полягає в забезпеченні раціонального використання земельних ресурсів, збереженні й відтворенні родючості ґрунтів, захисті їх від псування і забруднення, реалізації громадянами, юридичними особами та державою їхніх прав власності та землекористування відповідно до закону. Важлива роль у захисті прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та держави в земельних і пов'язаних із ними майнових правовідносинах належить судам.

Узагальнення практики розгляду судами земельних та пов'язаних із земельними відносинами майнових спорів свідчить про те, що вони вирішуються в основному правильно. Водночас у ряді випадків допускаються помилки: у визначенні юрисдикції цих спорів; застосуванні норм про вилучення земель і відшкодування заподіяних порушенням земельного законодавства збитків; визначенні порядку використання земельної ділянки громадянами, яким належать жилий будинок, господарські будівлі та споруди на праві спільної власності, тощо.

(Друге речення абзацу другого Преамбули із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

З метою забезпечення правильного й однакового застосування законодавства при розгляді судами земельних та пов'язаних із земельними відносинами майнових спорів Пленум Верховного Суду України **постановляє:**

1. Звернути увагу судів на необхідність неухильно додержувати норм Конституції та законів України, прийнятих відповідно до них інших нормативно-правових актів про землю та її охорону, захищати права всіх суб'єктів права власності на землю та господарювання на ній при вирішенні земельних та пов'язаних із земельними відносинами майнових спорів.

2. За загальним правилом розмежування компетенції судів з розгляду земельних та пов'язаних із земельними відносинами майнових спорів

відбувається залежно від суб'єктного складу їх учасників. Ті земельні та пов'язані із земельними відносинами майнові спори, сторонами в яких є юридичні особи, а також громадяни, що здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статус суб'єкта підприємницької діяльності, розглядаються господарськими судами, а всі інші – в порядку цивільного судочинства, крім спорів, зокрема, щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень при реалізації ними управлінських функцій у сфері земельних правовідносин, вирішення яких згідно з пунктами 1, 3 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства віднесено до компетенції адміністративних судів.

(Перше та друге речення абзацу першого пункту 2 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

Виходячи з положень статей 8, 124 Конституції, статей 26, 30, 87–90, 97, 100, 102, 118, 123, 128, 143–146, 149, 151, 153–158, 161, 210, 212 Земельного кодексу України (далі – ЗК), глав 27, 33, 34 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), статті 15 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК), статті 12 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК) судам підсудні справи за заявами, зокрема:

(Абзац другий пункту 2 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

- з приводу володіння, користування, розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян чи юридичних осіб, і визнання недійсними державних актів про право власності та право постійного користування земельними ділянками;

- про право громадян на земельну частку (пай) при приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, використання при цьому земельних ділянок із меліоративними системами;

- про розподіл несільськогосподарських угідь при ліквідації сільськогосподарських підприємств, установ, організацій;

- про визнання недійсною відмови у розгляді заяв громадян про безоплатну передачу у власність (приватизацію) земельних ділянок із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського й особистого селянського господарства, садівництва, будівництва та обслуговування

жилого будинку, господарських будівель і споруд, дачного будинку та індивідуального гаража;

- про визнання недійсною відмови в наданні у постійне користування земельних ділянок юридичним особам;

- про визнання незаконною відмови у продажу земельних ділянок із земель державної або комунальної власності громадянам і юридичним особам, які мають право на набуття цих ділянок у власність, а також іноземним державам;

- про вирішення спорів, пов'язаних з орендою землі;

- про встановлення та припинення дії земельних сервітутів;

- про примусове припинення права на земельну ділянку з передбачених ЗК підстав;

- про недійсність відмови у розгляді заяви про погодження місця розташування об'єкта, щодо якого порушується питання про вилучення (викуп) земельної ділянки;

- про вирішення спорів щодо проведення розвідувальних робіт на землях, що перебувають у власності чи користуванні громадян або юридичних осіб;

- про вирішення майнових спорів, пов'язаних із земельними відносинами, в тому числі про відшкодування власникам і землекористувачам збитків, заподіяних вилученням (викупом) визначених угідь, обмеженням їхніх прав або порушенням земельного законодавства;

- про відшкодування витрат сільсько- та лісогосподарського виробництва;

- про визнання недійсними угод купівлі-продажу, дарування, застави, обміну, ренти земельних ділянок, договорів довічного утримання, за якими набувачеві передаються у власність земельні ділянки, укладених із порушенням встановленого законом порядку;

(Абзац шістнадцятий пункту 2 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

- про повернення самовільно зайнятої земельної ділянки чи про звільнення земельної ділянки особою, що займає її без належних на те підстав;

- про вирішення спорів щодо користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб або для забудови, сервітутів;

(Абзац вісімнадцятий пункт 2 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

- про вирішення земельного спору, що відповідно до визначеної ЗК компетенції розглядався органом місцевого самоврядування чи органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів, з рішенням якого одна зі сторін у земельному спорі не погоджується.

3. Земельні спори громадян з органами державної влади та органами місцевого самоврядування з питань надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства у випадках, передбачених законодавством, а також спори з майнових питань, пов'язаних із земельними відносинами, за участю громадян, що є членами фермерського господарства, їхніх спадкоємців тощо розглядаються за правилами цивільного судочинства.

(Абзац перший пункту 3 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

Оскільки фермерські господарства є юридичними особами, їхні земельні спори з іншими юридичними особами, у тому числі про надання чи продаж із земель державної або комунальної власності земельної ділянки для розширення господарства, підсудні господарським судам.

(Абзац другий пункту 3 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

4. Згідно зі статтею 158 ЗК суди розглядають справи за спорами про межі земельних ділянок, що перебувають у власності чи користуванні громадян-заявників, які не погоджуються з рішенням органу місцевого самоврядування чи органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів. Зазначені спори підлягають розгляду місцевими судами незалежно від того, розглядалися вони попередньо органом місцевого самоврядування або органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів чи ні. Рішення цих органів щодо такого спору не може бути підставою для відмови в прийнятті заяви чи для закриття провадження в порушеній справі.

5. У випадках, коли вимоги пов'язуються з визнанням права на земельну ділянку, встановленням порядку користування земельною ділянкою чи усуненням перешкод у цьому, іншими вимогами з приводу земельної ділянки чи розташованої на ній нерухомості, зокрема про відшкодування шкоди,

заподіяної порушенням земельного законодавства, суди обов'язково застосовують правила про виключну підсудність (стаття 114 ЦПК).

(Пункт 5 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

6. Спори щодо додержання правил добросусідства – обов'язку власників і землекористувачів обирати такі способи використання земельних ділянок відповідно до їх цільового призначення, при яких власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок завдається найменше незручностей (затінення, задимлення, неприємні запахи, шумове забруднення тощо), – розглядаються судами відповідно до статей 103–109 ЗК і в тому разі, коли вони попередньо не розглядалися відповідним органом місцевого самоврядування чи органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

Зазначені спори потрібно відрізняти від спорів щодо земельних сервітутів – права власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне чи безоплатне користування чужою земельною ділянкою (право проходу чи проїзду на велосипеді; проїзду на транспортному засобі по наявному шляху; право прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку, трубопроводів, інших лінійних комунікацій; право прокладати на свою земельну ділянку водопровід із чужої природної водойми або через чужу земельну ділянку; право відводу води зі своєї земельної ділянки на сусідню або через сусідню земельну ділянку; право забору води з природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право проходу до природної водойми; право поїти свою худобу із природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право прогону худоби до природної водойми; право прогону худоби по наявному шляху; право встановлення будівельних риштувань та складування будівельних матеріалів з метою ремонту будівель та споруд; тощо), – вирішення яких не віднесено до компетенції органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

7. Судам слід мати на увазі, що спори, пов'язані із земельними відносинами, розглядаються в позовному провадженні.

Власник земельної ділянки або землекористувач може вимагати усунення будь-яких порушень його права, навіть якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння земельною ділянкою.

Захист прав громадян та юридичних осіб на земельні ділянки здійснюється згідно з частиною третьою статті 152 ЗК шляхом: визнання прав;

відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав; визнання угоди недійсною; визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування; відшкодування заподіяних збитків; застосування інших, передбачених законом, способів захисту (стаття 16 ЦК). Власник земельної ділянки, права якого порушено, може вимагати відшкодування завданої цим моральної шкоди (частина третя статті 386 ЦК).

При розгляді справ за позовами до органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування в разі незгоди з рішеннями з питань, віднесених у галузі земельних відносин до їх компетенції (зокрема, про відмову в передачі земельної ділянки у власність чи користування, у продажі земельної ділянки, в наданні дозволу і вимог на розроблення проекту відведення земельної ділянки тощо), суд за наявності підстав для задоволення позову визнає рішення такого органу недійсним і зобов'язує його залежно від характеру спору виконати певні дії, передбачені його компетенцією (або не вчиняти чи припинити їх), на захист порушеного права, як цього вимагає законодавство, або надає право позивачеві вчинити певні дії для усунення порушень його права. Суд вирішує ці питання по суті, якщо це відповідає закону (наприклад, визнає відповідно до частини третьої статті 1 Закону України від 5 червня 2003 р. № 899-IV "Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)" право на земельну частку (пай), якщо районною (міською) державною адміністрацією безпідставно відмовлено у видачі документа, що посвідчує право на земельну частку (пай); вирішує відповідно до частини четвертої статті 7 Закону України від 19 червня 2003 р. № 973-IV "Про фермерське господарство" питання про надання земельної ділянки у власність або оренду для створення фермерського господарства, якщо відповідна районна (міська) державна адміністрація чи орган місцевого самоврядування безпідставно відмовили в цьому або, незважаючи на рішення суду, що зобов'язує їх розглянути заяву з цього приводу, не розглядають її за наявності необхідних документів). В інших випадках суд не може вирішувати питання, віднесені до компетенції органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, зокрема про передачу земельних ділянок у постійне користування, оренду, укладення чи поновлення договору оренди земельної ділянки, зміну цільового призначення землі тощо.

(Пункт 7 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

8. Вирішуючи спори про припинення права власності на земельну ділянку чи права користування нею, суди повинні враховувати, що орган виконавчої

влади або орган місцевого самоврядування має право прийняти рішення про це лише в порядку, з підстав і за умов, передбачених статтями 140–149 ЗК. У випадках, визначених цими нормами, припинення права власності на землю чи права землекористування провадиться за позовом відповідного органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування в судовому порядку, недодержання якого є підставою для визнання рішення цього органу та виданих державних актів недійсними. У разі пред'явлення до органу виконавчої влади або місцевого самоврядування позову про незаконність припинення права землекористування через відсутність судового рішення про вилучення земельної ділянки відповідач вправі пред'явити зустрічний позов про таке вилучення, а суд має розглянути його разом із первинним позовом.

При вирішенні в судовому порядку питання про недійсність документів, виданих на підставі переглянутого рішення органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування про скасування свого рішення, за яким земельна ділянка була неправомірно одержана у власність чи користування, слід враховувати Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2009 р. № 7-рп/2009 (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування), відповідно до пункту 5 мотивувальної частини якого органи місцевого самоврядування не можуть скасовувати свої попередні рішення, вносити до них зміни, якщо відповідно до приписів цих рішень виникли правовідносини, пов'язані з реалізацією певних суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, і суб'єкти цих правовідносин заперечують проти їх зміни чи припинення.

(Абзац другий пункту 8 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

Рішення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування перерозподілити землю інакше після встановлення меж земельних ділянок у натурі (на місцевості), одержання власником або землекористувачем документів, що посвідчують право на них, та державної реєстрації, не може бути підставою для припинення права власності на земельну ділянку або права користування земельною ділянкою як повністю, так і частково, оскільки визначений статтями 140, 141 ЗК перелік підстав для цього є вичерпним.

(Абзац третій пункту 8 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

Питання про дострокове припинення користування землею на умовах оренди вирішується шляхом пред'явлення позову ро розірвання договору. В разі закінчення зазначеного в договорі строку оренди переважне право орендарів на поновлення договору оренди, передбачене статтею 33 Закону

від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV “Про оренду землі”, поширюється на випадки, коли земля знову передається в оренду.

При розгляді спорів про переукладення договорів оренди землі суди повинні враховувати, що згідно з пунктом 2.3 Типового договору оренди земельної частки (паю), затвердженого наказом Державного комітету України по земельних ресурсах від 17 січня 2000 р. № 5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 23 лютого 2000 р. за № 101/4322, після виділення земельної ділянки в натурі (на місцевості) і одержання державного акта на право приватної власності на землю зобов’язання сторін припиняються відповідно до чинного законодавства. З часу отримання особою державного акта на право приватної власності на землю вона набуває статусу власника земельної ділянки, у зв’язку з чим змінився предмет оренди та статус сторін договору оренди, а тому договір оренди земельної частки (паю) припиняється. Враховуючи вимоги статей 203, 215 ЦК про недійсність правочину, переукладення договору оренди земельної частки (паю) після виділення в натурі (на місцевості) земельної ділянки і одержання власником земельної частки (паю) державного акта на право власності на земельну ділянку можливе лише за наявності волевиявлення на те сторін.

(Абзац п’ятий пункту 8 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

9. Викуп земельних ділянок для суспільних потреб і примусове відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності (статті 146, 147 ЗК) проводиться відповідно до Закону України від 17 листопада 2009 р. № 1559-VI “Про відчуження земельних ділянок, інших об’єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності” у порядку, передбаченому відповідними процесуальними кодексами.

(Пункт 9 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

10. Згідно зі статтею 118 ЗК питання про безоплатну приватизацію земельної ділянки для ведення фермерського господарства в межах норм за заявою громадянина із зазначенням бажаного розміру та мети одержання землі вирішується районною, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями щодо земель державної власності, а стосовно земель комунальної власності - сільською, селищною, міською радою.

У судовому порядку це питання вирішується в разі відмови зазначених органів у передачі земельної ділянки у власність для цієї мети в бажаному розмірі чи місці або в разі нерозгляду ними заяви.

При цьому слід ураховувати, що право на створення фермерського господарства має кожний вісімнадцятирічний дієздатний громадянин України, який виявив бажання та пройшов професійний відбір на право створення фермерського господарства в районній (міській) професійній комісії з питань створення фермерських господарств (статті 5, 6 Закону "Про фермерське господарство"). Порядок проведення професійного відбору регулюється Положенням про порядок проведення професійного відбору з питань створення фермерських господарств (затверджений наказом Міністерства аграрної політики України і Міністерством праці та соціальної політики України від 17 грудня 2003 р. № 452/335 та зареєстрований у Міністерстві юстиції України 28 січня 2004 р. за № 118/8717).

(В абзаці третьому пункту 10 слова та цифри "від 19 червня 2003 р. № 973-IV" виключено на підставі постанови Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

Для ведення фермерського господарства земельні ділянки із земель державної або комунальної власності безоплатно передаються в розмірі земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради за місцем знаходження фермерського господарства. Якщо їх декілька, розмір частки (паю) визначається як середній по цих підприємствах, а в разі відсутності там таких – як середній по району (стаття 121 ЗК).

(Абзац п'ятий пункту 10 виключено на підставі постанови Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

11. Розглядаючи позови про захист прав власників земельних ділянок і землекористувачів (про усунення перешкод у користуванні ними тощо), суд має перевіряти законність рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про передачу земельної ділянки іншій особі без вилучення (викупу) її в позивача в установленому порядку і за наявності для цього підстав ухвалювати рішення про його недійсність.

(Пункт 11 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

12. Вирішуючи позови про відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, суди повинні мати на увазі, що при вилученні (викупі)

сільськогосподарських угідь, лісових земель, чагарників для потреб, не пов’язаних із сільсько- чи лісогосподарським виробництвом, їх тимчасовому зайнятті для інших видів використання, встановленні обмежень щодо використання земельних ділянок, погіршенні якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників, приведенні сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників у не придатний для використання стан, неодержанні доходів за час тимчасового невикористання земельної ділянки, відшкодування збитків згідно зі статтями 156, 157 ЗК здійснюється органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадянами та юридичними особами, які використовують земельні ділянки і діяльність яких обмежує права власників та землекористувачів або погіршує якість земель, розташованих у зоні їх впливу (в тому числі внаслідок хімічного і радіоактивного забруднення території, засмічення промисловими, побутовими й іншими відходами та стічними водами).

У випадках самовільного зайняття земельних ділянок, псування, забруднення земель чи вчинення інших порушень земельного законодавства шкода відшкодовується відповідно до статей 211, 212 ЗК, статей 22, 623, 1166, 1172, 1192 ЦК особами, що її заподіяли. При заподіянні шкоди джерелом підвищеної небезпеки її відшкодовує володілець цього джерела згідно зі статтею 1187 ЦК.

13. Роз’яснити судам, що на підставі статей 207–209 ЗК втрати сільсько- і лісогосподарського виробництва, заподіяні вилученням (викупом) сільськогосподарських і лісових угідь для використання їх у цілях, не пов’язаних із веденням сільського й лісового господарства, обмеженням прав власників чи землекористувачів або погіршенням якості земель внаслідок негативного впливу, спричиненого діяльністю громадян, підприємств, установ і організацій, не належать до збитків, на відшкодування яких мають право власники земельних ділянок та землекористувачі, і відшкодовуються Уряду Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським, сільським, селищним, міським радам разом із відшкодуванням збитків власникам землі й землекористувачам.

14. Розміри збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам вилученням (викупом) або тимчасовим зайняттям земельних ділянок у встановленому порядку, визначаються комісіями, створеними Київською та Севастопольською міськими, районними державними адміністраціями, виконавчими комітетами міських (міст обласного значення) рад відповідно о Порядку визначення та відшкодування збитків власникам землі та

землекористувачам (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284).

У такому ж порядку визначаються збитки, заподіяні обмеженням прав власників землі та землекористувачів, погіршенням якості земель або приведенням їх у не придатний для використання за цільовим призначенням стан унаслідок негативного впливу, спричиненого діяльністю підприємств, установ, організацій та громадян.

При тимчасовому зайнятті земельних ділянок для розвідувальних робіт розмір збитків і порядок їх відшкодування визначаються угодою між власниками землі або землекористувачами та підприємствами, установами, організаціями, що провадять розвідувальні роботи. При недосягненні згоди між ними розмір збитків визначається зазначеними вище комісіями, рішення яких можуть бути переглянуті судом при вирішенні відповідних позовів.

15. При невиконанні підприємствами, установами, організаціями, що тимчасово використовували земельні ділянки для проведення геологознімальних, пошукових, геодезичних та інших розвідувальних робіт, передбаченого статтею 97 ЗК обов'язку привести займану земельну ділянку в попередній стан за свій рахунок в установлений строк вони повинні відповідно до статті 211 ЗК, статей 22, 623, 1166, 1192 ЦК відшкодувати власникові або землекористувачеві заподіяну шкоду в розмірі вартості робіт, потрібних для приведення земельної ділянки в такий стан. Для визначення розміру цієї шкоди суд у разі необхідності може призначити експертизу.

16. Вирішуючи спори про відшкодування власникам землі й землекористувачам шкоди, заподіяної самовільним зайняттям або забрудненням земельних ділянок та іншими порушеннями земельного законодавства, суди мають виходити з того, що відповідно до статті 156 ЗК, статті 1166 ЦК така шкода відшкодовується у повному обсязі.

Розмір шкоди, заподіяної пошкодженням посівів і насаджень при прокладенні шляхів, трубопроводів та проведенні розвідувальних, бурових, будівельних робіт, псуванням і забрудненням сільськогосподарських та інших земель, іншими порушеннями земельного законодавства, визначається з урахуванням витрат на відновлення родючості землі, а також доходів, які власник землі або землекористувач міг би одержати при використанні земельної ділянки і які він не одержав за час до приведення землі у стан, придатний для її використання за цільовим призначенням, або до повернення самовільно зайнятої ділянки.

Зокрема, при пошкодженні посівів, самовільному зайнятті ріллі або сінокосінні на користь землекористувача (власника) стягується вартість неодержаних сільськогосподарської продукції чи сіна, обчислена за ринковими цінами, з урахуванням середньої врожайності певної культури в господарстві, за винятком витрат виробництва, пов'язаних зі збиранням урожаю, а також витрат на відновлення якості земель відповідно до їхнього призначення. Якщо замість пошкоджених посівів землекористувач провів у тому ж сезоні повторний посів культур, відшкодуванню підлягають витрати на пересівання (вартість насіння, обробітку землі тощо).

Відповідно до статей 90, 95, 212 ЗК самовільно зайняті земельні ділянки повертаються їх власникам або землекористувачам з передачею останнім незібраного врожаю без відшкодування затрат, понесених за час незаконного користування ними.

17. У справах про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням земельного законодавства, на підставі статті 1193 ЦК розмір відшкодування шкоди, заподіяної громадянином, зменшується у випадку, коли груба необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди. Таке зменшення можливе, якщо інше не встановлено законом. Тому суди, розглядаючи такі спори, у кожному випадку мають досліджувати наявність зазначених обставин.

Суд може зменшити розмір відшкодування шкоди, завданої фізичною особою, залежно від установленого ним матеріального становища цієї особи з обов'язковим наведенням мотивів прийнятого рішення, крім випадків, коли шкоду завдано вчиненням злочину.

При розгляді позовів про відшкодування шкоди, заподіяної псуванням чи забрудненням землі, судам слід з'ясовувати наявність у відповідача можливості провести роботи по відновленню її попередньої якості. Якщо така можливість є, суд може відповідно до статті 1192 ЦК з урахуванням думки позивача зобов'язати відповідача відшкодувати шкоду в натурі, встановивши для цього відповідний строк.

18. Вирішуючи спори про право власності на земельну ділянку, суди мають виходити з того, що:

а) згідно з частинами першими статей 81, 82 ЗК право власності на земельну ділянку набувають громадяни України та юридичні особи, створені громадянами або юридичними особами України, а іноземні громадяни та юридичні особи й особи без громадянства та спільні підприємства, засновані за участю іноземних юридичних і фізичних осіб, можуть набувати право

власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення на підставах, передбачених частинами другою, третьою статті 81, частинами другою, третьою статті 82 ЗК;

б) згідно з положеннями статті 119 ЗК передача громадянину у власність або в користування земельної ділянки, якою він добросовісно, відкрито і безперервно користується протягом 15 років за відсутності документів про право на цю земельну ділянку, здійснюється у порядку, встановленому ЗК. Зворотної дії в часі ця норма не має;

(Підпункт «б» пункту 18 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

в) з 1 січня 2002 р. відповідно до статті 125 ЗК право користування земельною ділянкою виникало після одержання її власником або землекористувачем документа, що посвідчує право власності чи право постійного користування або укладення договору оренди, їх державної реєстрації та встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості), а з 2 травня 2009 р. у відповідності із Законом України від 5 березня 2009 р. № 1066-VI право власності на земельну ділянку, а також право постійного користування та право оренди земельної ділянки виникають з моменту державної реєстрації цих прав;

(Підпункт «в» пункту 18 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

г) громадяни та юридичні особи зберігають право на земельні ділянки (пункт 7 розділу X “Перехідні положення” ЗК), одержані ними до 1 січня 2002 р. у власність, у тимчасове користування або на умовах оренди в розмірах, що були раніше передбачені чинним законодавством;

ґ) при переході права власності на будівлі та споруди за цивільно-правовими угодами, укладеними до 1 січня 2002 р., згідно з положеннями чинної до цієї дати статті 30 ЗК до набувача від відчужувача переходить належне йому право власності або право користування земельною ділянкою, на якій розташовані будівлі та споруди, якщо інше не передбачалось у договорі відчуження. Після 31 грудня 2001 р. в таких випадках право власності на земельну ділянку або її частини могло переходити відповідно до статті 120 ЗК 2001 року на підставі цивільно-правових угод, а право користування – на підставі договору оренди, укладених відповідно відчужувачем або набувачем. До особи, яка придбала житловий будинок, будівлю або споруду після 31 грудня 2003 р., згідно зі статтею 377 ЦК, а з часу внесення змін до статті 120 ЗК Законом України від 27 квітня 2007 р. № 997-V – і згідно зі статтею 120 ЗК,

переходило право власності на земельну ділянку, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення, у розмірах, встановлених договором; а якщо договором це не було визначено, до набувача переходило право власності на ту частину земельної ділянки, яка зайнята житловим будинком, будівлею або спорудою, та на частину земельної ділянки, яка необхідна для її обслуговування. При переході права власності на будинок або його частину за договором довічного утримання до набувача переходило право на земельну ділянку, де вони розташовані, на умовах, на яких ця ділянка належала відчужувачу. В разі переходу права власності на будівлі та споруди до кількох осіб право на земельну ділянку визначалось пропорційно часткам осіб у вартості будівлі та споруди, якщо інше не передбачено в договорі відчуження останніх, а при переході права власності на будівлі та споруди до фізичних або юридичних осіб, які не могли мати у власності земельні ділянки, до них переходило право користування земельною ділянкою. З 1 січня 2010 р. до особи, яка набула право власності на житловий будинок (крім багатоквартирного), будівлю або споруду, переходить право власності, право користування на земельну ділянку, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення в обсязі та на умовах, встановлених для попереднього землевласника (землекористувача) відповідно до статті 377 ЦК і статті 120 ЗК в редакції Закону України від 5 листопада 2009 р. № 1702-VI;

(Підпункт «ґ» пункту 18 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

д) при приватизації державного житлового фонду особи, яким передано у власність жилі приміщення в одноквартирних будинках, набувають право власності на земельні ділянки, де розташований будинок, шляхом їх приватизації згідно із положеннями ЗК. У разі приватизації громадянами багатоквартирного жилого будинку відповідна земельна ділянка може передаватися безоплатно у власність або надаватись у користування об’єднанню власників (стаття 42 ЗК);

е) у випадках, передбачених статтями 86–89 ЗК, володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою, яка перебуває в спільній частковій власності, здійснюються за згодою всіх співвласників згідно з договором, у разі недосягнення згоди – за рішенням суду, а при перебуванні ділянки в спільній сумісній власності (у подружжя, членів фермерського господарства, якщо інше не передбачалось угодою між ними, співвласників жилого будинку) – за договором або законом. Учасник спільної часткової власності має право вимагати виділення належної йому частки зі складу земельної ділянки (у тому числі й разом з іншими учасниками, які цього вимагають) або виплати рештою учасників грошової компенсації за цю частку при неможливості її виділення та

отримання в його володіння, користування частини спільної земельної ділянки, що відповідає розміру його частки. Учаснику спільної сумісної власності зазначене право належить за умови попереднього визначення розміру рівних земельних часток, якщо інше не передбачено законом або не встановлено судом. Набута юридичною особою земельна ділянка не є спільною власністю її засновників, учасників або членів і не може розподілятися між ними як співвласниками;

(Підпункт «е» пункту 18 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

є) не може здійснюватися перехід права власності за судовими рішеннями (через визнання права власності на відчужену земельну ділянку або визнання дійсним договору щодо її відчуження, звернення стягнення на земельну ділянку в рахунок зобов'язань власника земельної ділянки або передачу її у власність кредитору з цих підстав, видачу виконавчого документа за аналогічним рішенням третейського суду тощо) на земельні ділянки, щодо яких встановлена заборона на продаж або іншим способом відчуження, а саме: сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім вилучення (викупу) їх для суспільних потреб, відчуження та зміни цільового призначення земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв), крім передачі їх у спадщину, обміну земельної ділянки на іншу земельну ділянку відповідно до закону (без доплат) і вилучення (викуп) для суспільних потреб (пункт 15 розділу X "Перехідні положення" ЗК).

(Підпункт «є» пункту 18 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

18^1. При вирішенні вимог про визначення розміру земельної ділянки, необхідної для обслуговування житлового будинку, будівлі або споруди, право власності на які при їх відчуженні перейшло до набувача без визначення в договорі права на земельну ділянку, суд має з'ясовувати, зокрема, чому це питання не було визначено в договорі, можливість укладення між відчужувачем і набувачем додатку до цього договору щодо права набувача на земельну ділянку та чи не свідчить реальна можливість використання всієї земельної ділянки за цільовим призначенням саме про той розмір земельної ділянки для обслуговування житлового будинку, будівлі або споруди, який існував до їх відчуження.

Розмір земельної ділянки, необхідної для обслуговування житлового будинку, будівлі або споруди, визначається шляхом проведення за клопотанням сторін експертизи з врахуванням чинних нормативних документів у галузі будівництва, санітарних норм та правил тощо.

18^2. Відповідно до положень статей 81, 116 ЗК окрема земельна ділянка, одержана громадянином у період шлюбу в приватну власність шляхом приватизації, є його особистою приватною власністю, а не спільною сумісною власністю подружжя, оскільки йдеться не про майно, нажите подружжям у шлюбі, а про одержану громадянином частку із земельного фонду.

Якщо на такій земельній ділянці знаходиться будинок, будівля, споруда, що є спільною сумісною власністю подружжя, то у разі поділу будинку, будівлі, споруди між подружжям та виділу конкретної частини будинку, будівлі, споруди до особи, яка не мала права власності чи користування земельною ділянкою переходить це право у розмірі частки права власності у спільному майні будинку, будівлі, споруди у відповідності до статей 120 ЗК, 377 ЦК.

(Постанову доповнено пунктами 18^1, 18^2 *згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)*

19. У справах за позовом учасників спільної власності на землю про встановлення порядку володіння й користування спільною земельною ділянкою, на якій розташовані належні їм жилий будинок, господарські будівлі та споруди, суд з'ясовує і враховує можливість нормального користування будинком і здійснення догляду за ним, розташування господарських будівель, споруд, необхідність зведення будівель, розташування плодово-ягідних насаджень співвласників, можливість проходу з вулиці на подвір'я тощо. Враховуються також вимоги санітарних правил і правил протипожежної безпеки. В разі неможливості перенесення співвласником господарських будівель і насаджень на надану в його користування частину ділянки суд має обговорити питання про відповідну грошову компенсацію.

При пред'явленні вимог кожним з учасників спільної власності про встановлення порядку користування спільною земельною ділянкою суд може залишити в спільному користуванні лише ділянки, роздільне користування якими встановити неможливо.

Абзаци перший і другий цього пункту стосуються також випадків, коли належні особам на праві спільної власності жилий будинок, господарські будівлі та споруди розташовані на земельній ділянці, яка знаходилася в їх користуванні до її приватизації або за договором оренди.

При приватизації громадянами одно- або багатоквартирного будинку державного житлового фонду порядок користування закріпленою за ним прибудинковою територією згідно з пунктом 5 статті 10 Закону від 19 червня 1992 р. № 2482-XII “Про приватизацію державного житлового фонду” здійснюється в порядку та на умовах, передбачених частиною третьою статті 42 ЗК, якою встановлено, що порядок використання земельних ділянок, де розташовані багатоквартирні жилі будинки, а також належні до них будівлі, споруди та прибудинкові території, визначається співвласниками. Якщо в жилому будинку приватизовано частину квартир, питання про користування прибудинковою територією вирішується відповідно до положень частини третьої статті 88 ЗК, тобто шляхом отримання в користування її частини, що відповідає частці приватизованих квартир та інших приміщень у вартості будинку і споруд. При цьому розміри та конфігурація земельних ділянок, на яких розташовані багатоквартирні жилі будинки, а також належні до них будівлі, споруди та прибудинкові території, визначаються на підставі проектів розподілу території кварталу, мікрорайону та відповідної землевпорядної документації.

20. У разі, коли громадяни, яким жилий будинок належить на праві спільної власності, крім наданої для будівництва й обслуговування цього будинку та господарських будівель земельної (присадибної) ділянки з належного дозволу відповідного органу виконавчої влади або місцевої ради тимчасово користуються ще й незайнятою суміжною ділянкою, суд, вирішуючи спір про порядок користування присадибною ділянкою та розпорядження нею, може одночасно визначити за тими ж правилами і порядок тимчасового користування суміжною ділянкою, зазначивши в рішенні, що він встановлюється на період до припинення права користування нею.

21. Виходячи з того, що порядок користування спільною земельною ділянкою, у тому числі тією, на якій розташовані належні співвласникам жилий будинок, господарські будівлі та споруди, визначається насамперед їхньою угодою залежно від розміру їхніх часток у спільній власності на будинок, суд відповідно до статті 88 ЗК бере до уваги цю угоду при вирішенні спорів як між ними самими, так і за участю осіб, котрі пізніше придбали відповідну частку в спільній власності на землю або на жилий будинок і для яких зазначена угода також є обов’язковою. Це правило стосується тих випадків, коли жилий будинок було поділено в натурі.

Суд може не визнати угоду про порядок користування земельною ділянкою, коли дійде висновку, що угода явно ущемляє законні права когось зі співвласників, позбавляє його можливості належно користуватися своєю

частиною будинку, фактично виключає його з числа користувачів спільної земельної ділянки, суперечить архітектурно-будівельним, санітарним чи протипожежним правилам.

Якщо до вирішення судом спору між співвласниками жилого будинку розмір часток у спільній власності на земельну ділянку, на якій розташовані будинок, господарські будівлі та споруди, не визначався або вона перебувала у користуванні співвласників і ними не було досягнуто угоди про порядок користування нею, суду при визначенні частини спільної ділянки, право на користування якою має позивач (позивачі), слід виходити з розміру його (їх) частки у вартості будинку, господарських будівель та споруд на час перетворення спільної сумісної власності на спільну часткову чи на час виникнення останньої.

22. Суд не може відмовити в позові або закрити провадження у справі про встановлення порядку користування земельною ділянкою з тих підстав, що його визначено угодою сторін. Якщо при вирішенні спору суд установить, що співвласники визначили порядок користування й розпорядження земельною ділянкою, для зміни якого підстав немає, він ухвалює рішення про встановлення саме такого порядку.

У резолютивній частині рішення в такій справі суд залежно від її обставин повинен вказати розміри й межі тих ділянок, які має використовувати кожна зі сторін, і тих, які виділено для спільного користування, а також зазначити, як сторони мають проходити до будинку, будівель, споруд та на вулицю.

22^1. Відповідно до статей 1225 ЦК і 131 ЗК право власності на земельну ділянку переходить до спадкоємців на загальних підставах, із збереженням її цільового призначення. До спадкоємців житлового будинку, інших будівель та споруд переходить право власності або право користування земельною ділянкою, на якій вони розміщені, а також право власності або право користування земельною ділянкою, яка необхідна для їх обслуговування, якщо інший її розмір не визначений заповітом.

При успадкуванні фермерського господарства (цілісного майнового комплексу або його частини) двома або більше спадкоємцями його земельна ділянка поділу не підлягає, якщо в результаті її поділу утворюється хоча б одна ділянка, менша мінімального розміру, встановленого для даного регіону. Мінімальний розмір визначається центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики України та Українською академією аграрних наук і затверджується Кабінетом Міністрів України (стаття 23 Закону України “Про фермерське господарство”). При цьому слід враховувати постанову Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. № 1908 “Про затвердження

мінімальних розмірів земельних ділянок, які утворюються в результаті поділу земельної ділянки фермерського господарства, що успадковується".

22^2. Вирішуючи спори про встановлення сервітуту, суд має враховувати, що земельний сервітут встановлюється відносно певного об'єкта і не залежить від власників цих об'єктів, оскільки його дія зберігається у разі переходу прав на земельну ділянку, щодо якої його встановлено, до іншої особи (частина перша статті 401 ЦК, частина перша статті 101 ЗК), а при встановленні особистого сервітуту права закріплюються за певною особою і він припиняється внаслідок її смерті (частина друга статті 401, пункт 6 частини першої статті 406 ЦК).

Види земельних сервітутів, які можуть бути встановлені рішенням суду, визначені статтею 99 ЗК; цей перелік не є вичерпним.

Встановлюючи земельний сервітут на певний строк чи без зазначення строку (постійний), суд має враховувати, що метою сервітуту є задоволення потреб власника або землекористувача земельної ділянки для ефективного її використання; умовою встановлення є неможливість задовольнити такі потреби в інший спосіб, і в рішенні суд має чітко визначити обсяг прав особи, що звертається відносно обмеженого користування чужим майном.

Вирішуючи питання про відшкодування збитків, завданих власникові (володільцеві) земельної ділянки або іншого нерухомого майна, особою, яка користується сервітутом, суд має виходити з того, що таке відшкодування здійснюється на загальних підставах (частина сьома статті 403 ЦК); щодо земельних сервітутів такі підстави регламентуються Порядком визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284.

При розгляді спору щодо припинення сервітуту на вимогу власника землі суд має враховувати обставини, які мають істотне значення (наприклад, порушення умов використання земельної ділянки); інші випадки припинення сервітуту визначені в статтях 406 ЦК, 102 ЗК.

22^3. При вирішенні спорів щодо права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) або для забудови (суперфіцій) слід виходити з того, що згідно зі статтею 102^1 ЗК право на таке користування виникає на підставі договору між власником земельної ділянки та особою, яка виявила бажання користуватися нею для сільськогосподарських потреб або для забудови відповідно до ЦК. Підставою для виникнення права користування чужою земельною ділянкою для забудови може також бути заповіт.

З урахуванням вимог ЗК укладення, умови цих договорів, їх строки, права, обов'язки сторін за ними, підстави припинення регулюються главами 33 і 34 ЦК.

Право користування чужою земельною ділянкою як для сільськогосподарських потреб, так і для забудови може відчужуватися та передаватися в порядку спадкування, крім відчуження, внесення до статутного фонду, передачі в заставу права користування земельною ділянкою державної або комунальної власності (за виключенням випадків переходу права власності на будівлі та споруди).

Зазначене право припиняється: у разі поєднання в одній особі власника і землекористувача; спливу строку, на який надано право користування; а також щодо використання земельної ділянки для сільськогосподарських потреб – у зв'язку з її викупом через суспільну необхідність; щодо використання земельної ділянки для забудови – у зв'язку з відмовою землекористувача від використання земельної ділянки або невикористанням її протягом трьох років підряд.

Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб або для забудови може бути припинено за рішенням суду і в інших випадках, встановлених законом.

22^4. Вирішуючи спори, що виникають із договору ренти земельної ділянки, суди повинні мати на увазі, що відповідно до положень статті 131 ЗК і глави 56 ЦК такий договір укладається у письмовій формі з нотаріальним посвідченням його і державною реєстрацією, сторонами в ньому можуть бути громадяни і юридичні особи. За ним одна сторона (одержувач ренти) передає іншій стороні (платникові ренти) у власність належну їй земельну ділянку (частину її), а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачу ренту у формі певної грошової суми або в іншій формі. Сторони можуть встановити договором, що рента виплачується безстроково (безстрокова рента) або протягом певного строку, а також що одержувач ренти передає земельну ділянку у власність платника ренти за плату або безоплатно.

Якщо договором ренти встановлено, що земельна ділянка передається за плату (крім рентних платежів, виплачується компенсація вартості земельної ділянки), до відносин сторін щодо її передання у власність застосовуються загальні положення про купівлю–продаж, у тому числі правила статті 362 ЦК про переважне право купівлі частки у праві спільної часткової власності, а при безоплатній передачі – положення про договір дарування, якщо це не суперечить суті договору ренти.

За прострочення виплати ренти платник ренти сплачує одержувачу ренти проценти в розмірі, встановленому договором, або на підставі частини другої статті 625 ЦК – три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлено договором або законом.

Платник безстрокової ренти має право відмовитися від договору ренти і в тому разі, коли умови її здійснення не передбачалися договором, а умова договору про недопустимість такої відмови є нікчемною.

Одержувач ренти має право на розірвання договору безстрокової ренти, якщо платник цієї ренти прострочив її виплату більш як на один рік, порушив свої зобов'язання щодо забезпечення виплати ренти або визнаний неплатоспроможним чи виникли обставини, які явно свідчать про його неплатоспроможність, а також в інших випадках, встановлених договором ренти.

Розрахунки між сторонами в разі розірвання договору ренти провадяться відповідно до умов договору, а якщо ці умови не були встановлені ним – відповідно до положень статті 741 ЦК.

(Постанову доповнено пунктами 22^1–22^4 *згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)*

23. Судам потрібно мати на увазі, що згідно зі статтею 25 ЗК при приватизації земель державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, установ, організацій земельні ділянки передаються їх працівникам, а також пенсіонерам з числа працівників з визначенням кожному з них земельної частки (паю) за рішенням органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування і кожна з цих осіб має гарантоване право одержати безоплатно свою земельну частку (пай), виділену в натурі (на місцевості).

24. Сертифікати на право на земельну частку (пай) є дійсними до виділення земельної ділянки в натурі (на місцевості) та видачі державного акта про право власності на землю (пункт 17 розділу X "Перехідні положення" ЗК).

Член колективного сільськогосподарського підприємства (далі – КСП), включений до списку, що додається до державного акта на право колективної власності на землю, набуває права на земельну частку (пай) з дня видачі цього акта, і в разі його смерті успадкування права на земельний пай здійснюється за нормами ЦК, у тому числі й у випадку, коли з різних причин ця особа не отримала сертифікат на право на земельну частку (пай). Невнесення до

зазначеного вище списку особи, яка була членом КСП на час передачі у колективну власність землі, не може позбавити її права на земельну частку.

При неможливості надати такій особі земельну частку (пай) з колективної власності через відсутність необхідної для цього землі остання відповідно до пункту 7 Указу Президента України від 8 серпня 1995 р. № 720/95 “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям” має бути надана із земель запасу, створеного місцевою радою під час передачі землі у колективну власність.

Позови громадян, пов’язані з паюванням земель (зокрема, про визнання права на земельну частку (пай), її розмір, незаконність відмови у видачі сертифіката, виділення паю в натурі), можуть бути предметом розгляду судів. Відповідачами в таких справах є КСП, сільськогосподарські кооперативи, районна державна адміністрація, яка затверджувала розмір паю, вирішувала питання про видачу сертифіката, а також виконавчий орган чи орган місцевого самоврядування, що має вирішувати питання про виділення земельної частки (паю) в натурі, тощо.

25. Звернути увагу судів на необхідність неухильного додержання вимог статті 130 ЦПК щодо повного використання можливостей попереднього судового засідання для врегулювання земельних та пов’язаних із земельними відносинами майнових спорів до судового розгляду або забезпечення їх правильного та швидкого вирішення.

Сторони зобов’язані подати свої докази чи повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання, зокрема:

– у справах про встановлення порядку користування земельною ділянкою співвласників житлового будинку: документи про надання її для будівництва та обслуговування житлового будинку й господарських будівель та споруд; план земельної ділянки, відведеної в натурі (на місцевості); план цієї ділянки із зазначенням її частин, що перебувають у фактичному користуванні кожного із співвласників житлового будинку, а також розташованих на ній будівель, плодоягідних насаджень; правовстановлюючі документи на будинок із зазначенням розміру часток кожного із співвласників; угоду чи рішення суду про поділ будинку в натурі або визначення порядку користування ним і угоду про порядок користування земельною ділянкою, якщо вона мала місце;

– у справах про надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства (згідно з положеннями статті 118 ЗК в редакції, чинній до введення в дію Закону України від 5 листопада 2009 р. № 1702-VI): документи

конкурсної комісії про розгляд заяви та проходження конкурсного відбору, а також проект відведення земельної ділянки, розроблений організацією, яка має на це відповідний дозвіл (ліцензію), погоджений згідно з частиною дев'ятою статті 118 ЗК;

– у справах про відшкодування збитків або шкоди: акт відповідної комісії, створеної Київською, Севастопольською міськими, районною державною адміністрацією чи виконавчим комітетом міської (міст обласного значення) ради для визначення розміру збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам, затверджений органом, що створив цю комісію; проект заходів для приведення у стан, придатний для використання за цільовим призначенням, земельних ділянок, наданих у тимчасове користування, та кошторис витрат на це; документи про вартість робіт з приведення в попередній стан зіпсованих або пошкоджених земель і довідку належної служби районної державної адміністрації про середню врожайність відповідних культур та довідку про ринкову ціну цих культур.

Суд сприяє сторонам у виконанні їх обов'язку подати свої докази.

Для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань, суд відповідно до статей 143, 144 ЦПК призначає експертизу за заявою осіб, які беруть участь у справі.

(Пункт 25 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

26. Судам необхідно мати на увазі, що купівля-продаж, рента, дарування, застава, самовільний обмін земельних ділянок землекористувачами, у тому числі орендарями, а також угоди, укладені власниками землі з порушенням встановленого для них порядку придбання або відчуження земельних ділянок, відповідно до статті 210 ЗК повинні визнаватися недійсними – із наслідками, передбаченими відповідними статтями ЦК.

(Пункт 26 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

27. Згідно зі статтею 257 ЦК у спорах про захист прав власників земельних ділянок застосовується позовна давність тривалістю у три роки, якщо інше не передбачено законом.

(Абзац перший пункту 27 із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

Якщо для певних правовідносин, пов’язаних зі здійсненням права власності на землю чи користування нею, законом встановлено інші строки звернення до суду за вирішенням спору, застосовуються ці строки.

28. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1996 р. № 13 “Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ”.

(У тексті постанови скорочення “ст.”, “ч.”, “п.” замінено словами “стаття”, “частина”, “пункт” у відповідних відмінках, номери частин статей, абзаців вказано словами згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 2010 року № 2)

Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 22 грудня 2006 р. № 9

Забезпечення позову — це сукупність процесуальних дій, які гарантують виконання рішення суду в разі задоволення позовних вимог.

Точне і неухильне додержання судами України норм чинного законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову є необхідною умовою здійснення завдань цивільного судочинства, які полягають у справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді й вирішенні цивільних справ із метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

З метою однакового й правильного застосування чинного законодавства щодо забезпечення позову Пленум Верховного Суду України **постановляє** дати судам такі роз’яснення:

1. Звернути увагу судів на те, що за змістом ч. 1 ст. 151 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) єдиною підставою для

забезпечення позову є відповідне клопотання у формі мотивованої заяви будь-якої з осіб, котрі беруть участь у справі.

Забезпечення позову допускається на будь-якій стадії розгляду справи після відкриття провадження у ній (за винятком випадку, передбаченого ч. 4 ст. 151 ЦПК), якщо невжиття заходів забезпечення може утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду.

2. Вирішуючи питання щодо застосування певного виду забезпечення позову, суди повинні виходити з того, що наведений у ч. 1 ст. 152 ЦПК перелік видів такого забезпечення не є вичерпним, тому за наявності відповідного клопотання можуть бути застосовані й інші його види, але з урахуванням обмежень, установлених ч. 4 зазначеної статті. Недопустимо забезпечувати позов шляхом зупинення виконання судових рішень, що набрали законної сили.

Судам слід ураховувати, що у справах окремих категорій позови можна забезпечувати за допомогою спеціальних заходів, які регулюються нормами відповідних законів (наприклад, ст. 53 Закону України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII в редакції Закону від 11 липня 2001 р. № 2627-III, з наступними змінами) “Про авторське право і суміжні права”.

3. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 152 ЦПК позов майнового характеру дозволяється забезпечувати шляхом накладення арешту на майно або грошові кошти, що належать відповідачеві і знаходяться у нього або в інших осіб.

На підставі цього пункту з метою забезпечити виконання судового рішення в майбутньому можна накласти арешт також на випущені у будь-якій формі акції, що належать відповідачеві і знаходяться у нього або в інших осіб, оскільки такий арешт не зупиняє та не обмежує інші права учасників товариства, у тому числі право на участь в управлінні останнім, на одержання інформації про його діяльність і дивідендів.

4. Розглядаючи заяву про забезпечення позову, суд (суддя) має з урахуванням доказів, наданих позивачем на підтвердження своїх вимог, пересвідчитися, зокрема, в тому, що між сторонами дійсно виник спір та існує реальна загроза невиконання чи утруднення виконання можливого рішення суду про

задоволення позову; з’ясувати обсяг позовних вимог, дані про особу відповідача, а також відповідність виду забезпечення позову, який просить застосувати особа, котра звернулася з такою заявою, позовним вимогам.

При встановленні зазначеної відповідності слід враховувати, що вжиті заходи не повинні перешкоджати господарській діяльності юридичної особи або фізичної особи, яка здійснює таку діяльність і зареєстрована відповідно до закону як підприємець.

Вирішуючи питання про забезпечення позову, суд має брати до уваги інтереси не тільки позивача, а й інших осіб, права яких можуть бути порушені у зв’язку із застосуванням відповідних заходів. Наприклад, обмеження можливості господарюючого суб’єкта користуватися та розпоряджатися власним майном іноді призводить до незворотних наслідків.

5. При розгляді справ, предметом яких є оскаржене рішення загальних зборів господарського товариства, судам необхідно враховувати, що заборона проводити такі збори порушує право на участь у них та управлінні товариством тих його учасників, котрі не оскаржили це рішення, і суперечить змісту заходів забезпечення та меті їх застосування, яка полягає в захисті інтересів учасника процесу, а не в позбавленні (порушенні) прав інших осіб.

Суд не повинен вживати таких заходів забезпечення позову, які пов’язані із втручанням у внутрішню діяльність господарських товариств (наприклад, забороняти скликати загальні збори товариства, складати список акціонерів, що мають право на участь у них, надавати реєстр акціонерів та приміщення для проведення зборів, підбивати підсумки голосування з питань порядку денного тощо).

У справах про захист трудових чи корпоративних прав не допускається забезпечення позову шляхом зупинення дії рішення про звільнення позивача з роботи та зобов’язання відповідача й інших осіб не чинити перешкод позивачеві у виконанні ним своїх попередніх трудових обов’язків, оскільки таким чином фактично ухвалюється рішення без розгляду справи по суті.

6. Особам, які беруть участь у справі, має бути гарантована реальна можливість захистити свої права при вирішенні заяви про забезпечення

позову, оскільки існує ризик спричинення їм збитків у разі, якщо сам позов або пов'язані з матеріально-правовими обмеженнями заходи з його забезпечення виявляться необґрунтованими. Тому, допускаючи забезпечення позову, суд відповідно до ч. 4 ст. 153 ЦПК вправі покласти на позивача обов'язок внести на депозитний рахунок суду заставу, достатню для того, щоб запобігти зловживанню забезпеченням позову (проте її розмір не повинен перевищувати розміру ціни позову). За змістом цієї норми суд (суддя), визначивши вид забезпечення позову та розмір застави, повинен зазначити у відповідній ухвалі, що остання звертається до виконання негайно після внесення предмета застави у повному розмірі.

Якщо заходи забезпечення позову вживаються за ініціативою прокурора або осіб, яким за законом надано право звертатися до суду за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб, то їх заява має бути у будь-який спосіб підтверджена особою, в інтересах якої вони діють, оскільки відшкодування можливих збитків і його забезпечення здійснюється лише за рахунок цієї особи.

7. Забезпечення позову допускається на будь-якій стадії розгляду справи, в тому числі й на стадії апеляційного провадження, якщо заява про це надійшла до суду апеляційної інстанції або її не вирішив суд першої інстанції. Оскільки, на відміну від ч. 3 ст. 151, п. 7 ч. 1 ст. 301 ЦПК, у гл. 2 розд. V цього Кодексу не передбачено забезпечення позову на стадії касаційного провадження, у разі надходження відповідної заяви її повертають заявникові.

Питання про забезпечення позову вирішує суддя одноособово або суд у судовому засіданні (залежно від стадії розгляду справи) в день надходження заяви.

Ухвала про забезпечення позову постановляється в порядку, визначеному ст. 209 ЦПК, і повинна включати мотивувальну частину, де поряд із зазначенням мотивів, із яких суд (суддя) дійшов висновку про обґрунтованість припущення про те, що невжиття заходів забезпечення може в майбутньому утруднити чи зробити неможливим виконання судового рішення, наводиться посилання на закон, яким суд керувався при постановленні ухвали.

8. Згідно зі ст. 154 ЦПК суд за заявою однієї зі сторін і зважаючи на пояснення другої сторони вправі допустити заміну одного виду забезпечення позову

іншим. Відповідну заяву необхідно розглядати в судовому засіданні з повідомленням осіб, які беруть участь у справі. При цьому слід мати на увазі, що замінити спосіб забезпечення позову за заявою відповідача можна тільки за згодою позивача, за винятком випадку, коли відповідач згідно з ч. 2 ст. 154 ЦПК із дозволу суду замість допущеного виду забезпечення позову про стягнення грошових коштів внесе на депозитний рахунок суду суму, зазначену в позовній заяві.

9. Звернути увагу судів на те, що відповідно до частин 9, 10 ст. 153 ЦПК ухвала про забезпечення позову виконується негайно, а її оскарження, на відміну від ухвали про скасування цього забезпечення, не зупиняє її виконання, а також не перешкоджає подальшому розгляду справи.

Для забезпечення виконання цих норм як спеціальних, на відміну від загальної — ст. 296 ЦПК, та розгляду справи в установлені строки необхідно в разі оскарження ухвал-и про забезпечення позову направляти суду апеляційної інстанції виділені відповідні матеріали (копії позовної заяви й заяви про забезпечення позову, оригінал оскарженої ухвали, копії документів про звернення її до виконання тощо) та вживати заходів до подальшого розгляду справи по суті заявлених вимог. Після розгляду скарги апеляційним судом зазначені матеріали долучають до матеріалів цивільної справи.

За змістом ст. 293 ЦПК окремо від рішення суду в апеляційному порядку можуть бути оскаржені ухвали суду першої інстанції про задоволення заяви про забезпечення позову, а також про його скасування, проте ухвали про відмову у забезпеченні позову оскарженню не підлягають.

Оскільки ухвала про забезпечення позову або про його скасування не перешкоджає подальшому провадженню у справі, ця ухвала відповідно до ч. 1 ст. 324 ЦПК у касаційному порядку оскаржена бути не може.

10. Заходи забезпечення позову мають тимчасовий характер і діють до виконання рішення суду, яким закінчується розгляд справи по суті. Зважаючи на це, суд при задоволенні позову не вправі скасовувати вжиті заходи до виконання рішення або зміни способу його виконання, за винятком випадків, коли потреба в забезпеченні позову з тих чи інших причин відпала або змінились обставини, що зумовили його застосування.

11. Суди апеляційної інстанції при розгляді цивільних справ мають перевіряти дотримання судами процесуального законодавства щодо забезпечення позову та у випадках і в порядку, встановлених ст. 211 ЦПК, відповідно до ст. 320 зазначеного Кодексу реагувати на допущені судами помилки шляхом постановлення окремих ухвал.

12. Визнати таким, що втратив чинність, п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 р. № 9 “Про практику застосування судами процесуального законодавства при розгляді цивільних справ по першій інстанції”.

Про практику перегляду судами у зв’язку з нововиявленими обставинами рішень, ухвал і постанов у цивільних справах, що набрали законної сили

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 27 лютого 1981 р. № 1

Узагальнення практики перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами рішень, ухвал і постанов в цивільних справах, що набрали законної сили, показує, що суди заяви та подання про перегляд судових рішень в основному вирішують відповідно до правил статей 343-347 ЦПК України. Разом з тим у практиці судів мають місце істотні недоліки. В ряді випадків обставини визнавалися нововиявленими лише тому, що суд не знав про їх наявність без з'ясування того, чи могли вони бути відомі заявнику. До них помилково відносилися нові, тобто ті, що виникли після постановлення рішення, обставини, чи виявлені після розгляду справи нові докази.

Деякі суди переглядали у зв'язку з нововиявленими обставинами судові рішення без відповідних заяв або за заявами осіб, які не брали участі у справі, розглядали заяви (подання) не в одному провадженні зі справою, не повідомляли про розгляд заяви чи подання всіх осіб, які брали участь у справі, неправильно визначали їх процесуальне становище, одночасно зі скасуванням за цими підставами судових рішень вирішували вимоги по суті.

Нерідко за наявності підстав для перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами вони переглядалися у порядку судового нагляду.

В судовій практиці виникли питання, що потребують роз'яснення.

З метою однакового і правильного застосування законодавства Пленум Верховного Суду України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Звернути увагу судів на необхідність усунення недоліків, що мають місце у практиці перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами судових рішень, і неухильного додержання правил статей 343-347 ЦПК, маючи на увазі, що правильне застосування судами цих норм має важливе значення у забезпеченні постановлення законних й обгрунтованих рішень і виконанні завдань цивільного судочинства.

2. Підставою перегляду судових рішень у порядку, передбаченому главою 43 ЦПК, можуть бути лише обставини, передбачені в ст.343 цього Кодексу.

Об'єктом перегляду з цих підстав можуть бути рішення суду в будь-якій цивільній справі, незалежно від виду провадження, ухвали суду першої інстанції (про відмову в прийнятті заяви, закриття провадження в справі, залишення заяви без розгляду та з інших питань, якщо вони перешкоджають дальшому рухові справи), що набрали законної сили, а також ухвали і постанови касаційної та наглядної інстанції, якими рішення було змінено, постановлене нове рішення, закрите провадження в справі або заява залишена без розгляду. Якщо в одне провадження були об'єднані декілька позовних вимог (статті 104, 144 ЦПК, рішення може бути переглянуте тільки в частині тих вимог, які стосуються нововиявлених обставин.

3. В силу статей 106, 344 ЦПК рішення, ухвали або постанови суду можуть бути переглянуті за поданням прокурора чи за заявою сторони, іншої особи, яка брала участь у справі, або правонаступника сторони, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво. Прокурор вправі звертатися з таким поданням незалежно від того, чи брав він участь у справі.

В разі звернення з заявою особи, яка не брала участі у справі, суддя ухвалою відмовляє в прийнятті заяви.

Якщо заяви від належної особи про перегляд судового рішення не надійшло, суд (суддя), якому стало відомо про нововиявлені обставини по розглянутій судом справі, повідомляє про їх наявність відповідному прокурору, оскільки закон не передбачає можливості перегляду судових рішень за ініціативою суду.

4. Перевіряючи обгрунтованість заяви чи подання про перегляд судових рішень, суд виходить із загальних положень про докази, у тому числі про належність і допустимість засобів доказування, обов'язку доказування і подання доказів.

При цьому слід мати на увазі, що встановлення перелічених в пунктах 1, 2, 4 ст.343 ЦПК обставин є підставою для скасування рішення, ухвали, постанови, коли від їх наявності чи відсутності залежали наслідки справи. Встановлення обставин, перелічених у п.3 ст.343 ЦПК, відносно даної справи саме по собі є достатньою підставою для перегляду судового рішення, незалежно від того, чи вплинули вони фактично на його наслідки.

5. Як нововиявлені можуть розглядатися обставини, що обгрунтовують вимоги або заперечення сторін чи мають інше істотне значення для правильного вирішення справи, які існували на час постановлення рішення, ухвали, постанови, але про них не знали і не могли знати заявник і суд (наприклад, виявлення факту, що сторона була недієздатною, угода чи актовий запис недійсні, що є або скасований заповіт на майно, наявність даних про недійсність розірваного судом шлюбу, вказівки Конституційного Суду України про преюдиціальність його рішення при розгляді судами загальної юрисдикції позовів, пов'язаних із правовідносинами, що виникли внаслідок дії неконституційного акта тощо).

Не можуть бути визнані нововиявленими нові, тобто такі, що виникли чи змінилися після постановлення рішення обставини, а також обставини, на які посилалася особа, яка брала участь у справі, у своїх поясненнях, касаційній скарзі або які могли бути встановлені при виконанні судом вимог ст.15 ЦПК.

(Пункт 5 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

6. Суди повинні виходити з того, що посилання в заяві або поданні на наявність у матеріалах справи завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправильного перекладу, фальшивих документів або речових доказів чи вчинення по даній справі злочинних дій сторонами, іншими особами, які беруть участь у справі, їх представниками або суддями, за загальним правилом визнається підставою для перегляду судового рішення, якщо ці обставини встановлені вироком суду, що набрав законної сили.

У випадках, коли відносно особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, провадження у кримінальній справі в силу закону не може бути закінчене постановленням вироку (за спливом строків давності, внаслідок акта

амністії, помилування, недосягнення віку кримінальної відповідальності, у зв'язку зі смертю), на підтвердження наявності вказаних обставин суд може врахувати постанову слідчих органів по результатах розслідування, проведеного в порядку кримінального судочинства, якщо вона винесена у суворій відповідності з законом.

7. При розгляді заяви або подання про перегляд судового рішення у зв'язку із скасуванням рішення, вироку, ухвали, постанови суду по іншій справі або постанови іншого органу необхідно мати на увазі, що скасування такого акта може бути визнано нововиявленою обставиною лише у тому випадку, коли суд обгрунтовував дане судове рішення цим актом чи виходив із вказаного акта, не посилаючись прямо на нього, і якщо вже прийнято новий акт, протилежний за змістом скасованому, або коли саме скасування акта означає протилежне вирішення питання (наприклад, виконком міської, районної Ради народних депутатів скасував своє рішення з приводу безоплатного вилучення самовільно збудованого громадянином будинку і дав згоду узаконити будівлю).

Під постановою іншого органу у цих випадках слід вважати як постанову органу державного управління, так і іншого (наприклад, господарського, кооперативного, профспілкового), в компетенцію якого входило вирішення питання.

8. Передбачений ст.345 ЦПК тримісячний строк для подачі заяви про перегляд судового рішення не поширюється на подання прокурора з цього питання.

При пропущенні заявником вказаного строку з поважних причин суд у відповідності з правилами ст.89 ЦПК вправі його поновити.

У разі, якщо суд не знайде підстав для поновлення вказаного строку, заява залишається без розгляду (ст.85 ЦПК).

9. Оскільки відповідно до правил глави 43 ЦПК перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами рішень, ухвал, постанов є самостійним видом перевірки їх законності і обгрунтованості, при наявності нововиявлених обставин судові рішення повинні переглядатися за цими правилами, а не в порядку судового нагляду, крім випадків, коли пропущені строки на подачу заяви і правом на внесення подання з цього приводу особа, яка принесла протест в порядку нагляду, не користується.

10. Стосовно до правил ст.137 ЦПК заява або подання про перегляд судового рішення подається до суду в письмовій формі і повинна містити

необхідні для її розгляду відомості, зокрема, назву сторін по справі і предмет позову, дату судового рішення і його зміст, виклад нововиявлених обставин, якими обгрунтовується прохання про перегляд, час, коли заявнику стали відомі ці обставини, посилання на докази, що стверджують їх наявність. Якщо заява не містить усіх необхідних відомостей, настають наслідки, передбачені ст.139 ЦПК.

При надходженні заяви (подання) суддя проводить необхідні підготовчі дії (ст.143 ЦПК).

Заява (подання) підлягає розгляду в одному провадженні зі справою, по якій винесене судове рішення. Якщо справа не збереглася, заява може бути розглянута лише після відновлення судового провадження.

За змістом ст.343 ЦПК у заяві (поданні) можливо ставити питання про перегляд рішення, ухвали, постанови по одній справі. У тих випадках, коли нововиявлені обставини стосуються судових рішень взаємозв'язаних справ, заява подається і розглядається по кожній справі окремо.

11. Роз'яснити судам, що заяви і подання про перегляд судового рішення розглядаються стосовно до правил, які регулюють розгляд справи у судовому засіданні, з урахуванням особливостей даного питання. Особа, яка подала заяву, виступає в процесі як заявник, першою дає пояснення і виступає у дебатах; за рештою осіб, які беруть участь у справі, зберігається їх попереднє процесуальне становище.

При розгляді подання першим дає пояснення прокурор, а потім особа, в інтересах якої внесене подання. Незалежно від того, за ініціативою кого розглядалося питання про перегляд судових рішень, прокурор також дає свій висновок про можливість перегляду рішення, ухвали, постанови у зв'язку з нововиявленими обставинами.

(Абзац третій пункту 11 виключено на підставі Постанови Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98) Схвалити практику судів, які, виходячи з важливості питання, визнають відповідно до п.2 ст.119 ЦПК участь прокурора у розгляді заяви про перегляд судового рішення за необхідну.

12. Рішення (ухвалу) суду першої інстанції переглядає у зв'язку з нововиявленими обставинами суд, що постановив його. При неможливості розгляду справи у цьому суді, рішення переглядається тим судом, якому буде передана у встановленому порядку (ст.133 ЦПК) заява і справа.

Ухвала і постанова касаційної та наглядної інстанції, якими змінено рішення суду першої інстанції, постановлене нове рішення, закрите провадження в справі або залишено заяву без розгляду, переглядається судом, що змінив або скасував рішення (колегією, президією). Цей суд ухвалою також вирішує питання про направлення справи для розгляду судові, рішення якого ним було скасоване чи змінене, або відповідно до правил ст.316 ЦПК - про прийняття справи до свого провадження по першій інстанції.

13. Розглянувши заяву (подання) про перегляд рішення, ухвали, постанови, суд виносить мотивовану ухвалу стосовно до правил ст.234 ЦПК. Зокрема, в ухвалі повинні бути вказані дата і зміст рішення (ухвали) суду першої інстанції, а також усі інші ухвали і постанови по справі, висновки суду з приводу наявності нововиявлених обставин і фактичні дані, з яких при цьому виходив суд.

Визнавши заяву (подання) обгрунтованою, суд у резолютивній частині ухвали вказує про її задоволення і скасування рішення.

При розгляді заяви судом, що змінив у касаційному порядку або в порядку судового нагляду рішення, цей суд у резолютивній частині ухвали вказує як про скасування своєї ухвали (постанови), так і про скасування судових рішень, що були змінені.

Ухвали або постанови, якими залишені без зміни рішення суду чи ухвала касаційної або наглядної інстанції про винесення нового рішення, закриття провадження в справі або залишення заяви без розгляду, після скасування залишених ними без зміни судових рішень втрачають свою силу, тому суди не вирішують питання про їх скасування.

14. Виходячи із змісту ст.346 ЦПК, перевірка обгрунтованості заяви про перегляд судового рішення і новий розгляд справи по суті проводяться в окремих судових засіданнях.

15. Судам слід мати на увазі, що відповідно до законодавства України заяви про перегляд рішень, ухвал і постанов суду в цивільних справах у зв'язку з нововиявленими обставинами державним митом не оплачуються.

(Пункт 15 в редакції Постанови Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

16. Визнати таким, що втратив силу, п.9 постанови Пленуму Верховного Суду УРСР від 3 липня 1964 р. N 3 "Про деякі питання судової практики застосування Цивільного процесуального кодексу України"

Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 24 грудня 1999 р. № 12

Узагальнення практики розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України, свідчить про неоднаковий підхід судів до визначення умов, за яких рішення іноземних судів підлягають визнанню і примусовому виконанню в Україні, та наявність помилок при розгляді клопотань про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на її території.

У зв'язку з необхідністю забезпечити однакове вирішення зазначених питань і неухильне додержання при цьому положень нормативно-правових актів, які їх регулюють, Пленум Верховного Суду України **постановляє** дати судам такі роз'яснення:

1. Розгляд судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів є особливою формою взаємної правової допомоги, яка надається Україною та іншими державами—учасницями відповідних міжнародних договорів.

При їх вирішенні суди повинні виходити з положень ст. 84 Закону від 21 квітня 1999 р. "Про виконавче провадження", статей 35, 36 Закону від 24 лютого 1994 р. "Про міжнародний комерційний арбітраж" і відповідних міжнародних договорів України, що передбачають порядок визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів, і враховувати, що згідно зі ст. 9 Конституції України міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, входять до національного законодавства України та що відповідно до Закону від 10 грудня 1991 р. "Про дію міжнародних договорів на території України" такі договори застосовуються в Україні в порядку, передбаченому для норм цього законодавства.

При цьому належить виходити також із загальних правил про те, що міжнародні договори про правову допомогу поширюються лише на суб'єкти держав-учасниць та що за наявності між учасниками багатосторонніх договорів ще й договорів двосторонніх або спеціальних угод з питань правової

допомоги мають застосовуватися відповідні норми тих договорів і угод, що набрали чинності пізніше.

З питань визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів, не врегульованих законодавством України, згідно з Постановою Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. “Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР” застосовуються у встановлених нею межах відповідні положення Указу Президії Верховної Ради СРСР від 21 червня 1988 р. “Про визнання і виконання в СРСР рішень іноземних судів та арбітражів” (далі — Указ).

Своєчасне і правильне вирішення зазначених клопотань сприяє підвищенню міжнародного авторитету України.

2. Згідно зі ст. 2 Указу компетентними судами України по розгляду клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів є обласні, Київський і Севастопольський міські суди та Верховний суд Автономної Республіки Крим за місцем проживання (перебування) боржника, а якщо останній такого в Україні не має, — за місцем знаходження його майна.

Клопотання про скасування рішення (постанови), постановленого в порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України, також розглядаються судами цього рівня за місцем проведення арбітражу (статті 6, 16, 34 Закону “Про міжнародний комерційний арбітраж”).

Якщо рішення іноземного суду (арбітражу), на виконання якого в Україні було дано дозвіл компетентним судом, не повністю виконано і повернене стягувачу (через вибуття боржника за межі України тощо), у разі звернення стягувача за продовженням його виконання останнє провадиться згідно з раніше даним дозволом.

У тому разі, коли рішення іноземного суду (арбітражу) постановлено щодо кількох боржників, частина яких не проживає (не перебуває) в Україні і не має на її території майна, суд розглядає питання про визнання й виконання цього рішення лише щодо боржників, які проживають (перебувають) на території України або мають там майно.

Безоплатно для заявника і боржника провадиться лише розгляд компетентним судом України клопотання про визнання й виконання рішення іноземного суду та арбітражу. При дачі таким судом дозволу на примусове виконання рішення на території України воно здійснюється за відповідними правилами Закону “Про виконавче провадження”, в тому числі щодо відшкодування судових витрат на проведення виконавчих дій.

3. Суди повинні з’ясовувати наявність міжнародних договорів про взаємне надання правової допомоги між Україною і державою, про визнання й виконання рішення суду чи арбітражу якої надійшло клопотання. У даний час є чинними, зокрема, такі міжнародні договори з цього питання, які уклала Україна або до яких вона приєдналась:

а) Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, укладена державами—членами Співдружності Незалежних Держав у м. Мінську 22 січня 1993 р. (далі — мінська Конвенція). Крім України учасницями цієї Конвенції є республіки Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Грузія, Киргизька Республіка та Російська Федерація. Конвенцію ратифіковано Верховною Радою України із застереженням, що Україна бере на себе зобов’язання визнавати й виконувати рішення, постановлені на територіях держав—учасниць Конвенції за винятком визнання і виконання виконавчих написів та нотаріальних актів щодо грошових зобов’язань;

б) Угода про порядок вирішення спорів, пов’язаних зі здійсненням господарської діяльності, підписана урядами держав—учасниць Співдружності Незалежних Держав у м. Києві 20 березня 1992 р. (далі — київська Угода). До учасниць даної Угоди належать республіки Білорусь, Вірменія, Таджикистан, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан, Киргизька Республіка, Російська Федерація та Україна;

в) Конвенція про визнання й виконання іноземних арбітражних рішень, укладена у м. Нью-Йорку в 1958 р. (далі — нью-йоркська Конвенція). Відповідно до ст. 2 цієї Конвенції термін “арбітражне рішення” включає як рішення, постановлені арбітрами, призначеними в кожній окремій справі, так і рішення, постановлені постійними арбітражними органами, до яких звернулися сторони. Сторонами у таких справах можуть бути і фізичні, і юридичні особи. Учасницями цієї Конвенції є значна частина держав світу, в тому числі Україна. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 22 серпня 1960 р. про ратифікацію Конвенції визначено, що Україна застосовуватиме її положення щодо арбітражних рішень, постановлених на території держав, які не є учасницями Конвенції, лише на умовах взаємності. При виникненні у зазначених випадках спору щодо наявності взаємності питання слід з’ясовувати через Міністерство закордонних справ України. Згідно зі ст. 15 Закону “Про міжнародні договори України” зазначене міністерство на вимогу органів, що застосовують міжнародні договори України, повинно надати офіційну інформацію з питань, що виникають у зв’язку з виконанням міжнародного договору України;

г) Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж, підписана в м. Женеві 21 квітня 1961 р., ратифікована Верховною Радою УРСР 25 січня 1963 р. (далі — Європейська конвенція), якою передбачено деякі особливості проведення арбітражу порівняно з положеннями нью-йоркської Конвенції;

д) двосторонні договори України:

— про правову допомогу та правові відносини в цивільних і кримінальних справах:

з Республікою Грузія (підписано 9 січня 1995 р., ратифіковано Україною 22 листопада 1995 р.). В розумінні цього Договору цивільними визнаються також сімейні справи;

з Естонською Республікою (підписано 15 лютого 1995 р., ратифіковано Україною 22 листопада 1995 р.). Згідно з цим Договором цивільними вважаються також сімейні справи;

з Республікою Молдова (підписано 13 грудня 1993 р., ратифіковано Україною 10 листопада 1994 р.). Вжите в цьому Договорі поняття “цивільні справи” охоплює також сімейні і трудові справи;

з Республікою Польща (підписано 14 травня 1993 р., ратифіковано Україною 4 лютого 1994 р.). Під цивільними в цьому Договорі розуміються також сімейні і трудові справи;

з Китайською Народною Республікою (підписано 31 жовтня 1992 р., ратифіковано Україною 5 лютого 1993 р.). За цим Договором термін “цивільні справи” включає також торгові, господарські, шлюбно-сімейні і трудові справи;

— про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах із Литовською Республікою (підписано 7 липня 1993 р., ратифіковано Україною 17 грудня 1993 р.);

— про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах із Латвійською Республікою (підписано 23 травня 1995 р., ратифіковано Україною 22 листопада 1995 р.);

— про правову допомогу в цивільних і кримінальних справах із Монголією (підписано 27 червня 1995 р., ратифіковано Україною 1 листопада 1996 р.), згідно з яким термін “цивільні справи” охоплює також торгові, господарські, сімейні та трудові справи;

— про правову допомогу та правові відносини в цивільних і сімейних справах із Республікою Узбекистан (підписано 19 лютого 1998 р., ратифіковано Україною 5 листопада 1998 р.);

е) згідно із Законом від 12 вересня 1991 р. “Про правонаступництво України” (ст. 7) нотами України, надісланими в січні 1994 р. до посольств іноземних держав, з якими у СРСР були двосторонні договори про правову допомогу, про застосування цих договорів щодо України, поки обидві сторони не домовляться про інше, а також відповідно до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів від 23 серпня 1978 р., яка набула чинності для України 6 листопада 1996 р. і передбачає, що двосторонній міжнародний договір, який у момент правонаступництва держав був чинним щодо території, що є об’єктом правонаступництва, вважається чинним між новою незалежною державою та іншою державою-учасницею, коли вони чітко про це домовились або внаслідок їх поведінки вони повинні вважатись такими, що висловили зазначену домовленість, в Україні застосовуються положення таких міжнародних угод СРСР:

— Договору між СРСР та Народною Республікою Албанія про надання правової допомоги в цивільних, шлюбно-сімейних і кримінальних справах від 30 червня 1958 р.;

— Договору між СРСР та Алжирською Народною Демократичною Республікою про взаємне надання правової допомоги від 23 лютого 1982 р.;

— Договору між СРСР та Народною Республікою Болгарія про надання правової допомоги в цивільних, сімейних і кримінальних справах від 19 лютого 1975 р.;

— Договору між СРСР та Угорською Народною Республікою про надання правової допомоги в цивільних, сімейних і кримінальних справах від 15 липня 1958 р., а також Протоколу від 15 липня 1958 р. про внесення змін і доповнень до цього Договору;

— Договору між СРСР та Соціалістичною Республікою В’єтнам про правову допомогу в цивільних, сімейних і кримінальних справах від 10 грудня 1981 р.;

— Договору між СРСР та Грецькою Республікою про правову допомогу в цивільних і кримінальних справах від 21 травня 1981 р.;

— Договору про взаємне надання правової допомоги між СРСР та Іракською Республікою від 22 червня 1973 р.;

— Договору між СРСР та Народною Демократичною Республікою Ємен про правову допомогу в цивільних і кримінальних справах від 6 грудня 1985р.;

— Договору між СРСР та Республікою Кіпр про правову допомогу в цивільних і кримінальних справах від 19 січня 1984 р.;

— Договору між СРСР та Корейською Народно-Демократичною Республікою про надання правової допомоги в цивільних, сімейних і кримінальних справах від 16 грудня 1957 р.;

— Договору між СРСР та Республікою Куба про правову допомогу в цивільних, сімейних і кримінальних справах від 28 листопада 1984 р.;

— Договору між СРСР та Румунською Народною Республікою про надання правової допомоги в цивільних, сімейних і кримінальних справах від 3 квітня 1958 р.;

— Договору між СРСР та Туніською Республікою про правову допомогу в цивільних і кримінальних справах від 26 червня 1984 р.;

— Договору між СРСР та Фінляндською Республікою про правовий захист та правову допомогу в цивільних, сімейних і кримінальних справах від 11 серпня 1978 р.;

— Договору між СРСР та Федеративною Народною Республікою Югославія про правову допомогу в цивільних, сімейних і кримінальних справах від 24 лютого 1962 р.;

— Конвенції між СРСР та Італійською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 25 січня 1979 р.;

є) у зв’язку з офіційним оформленням правонаступництва України для неї залишається чинною Конвенція з питань цивільного процесу, що була укладена в Гаазі 1 березня 1954 р. і набула чинності для СРСР з 26 липня 1967 р. (далі — гаазька Конвенція).

Клопотання про визнання й виконання арбітражного рішення (рішення третейського суду), постановленого на території держави—Договірної Сторони, відповідно до київської Угоди вирішується компетентним судом іншої Договірної Сторони за правилами цієї Угоди. Наявність у клопотанні посилань на нью-йоркську або Європейську конвенцію сама по собі не може бути підставою для відмови в його задоволенні.

4. Оскільки згідно зі ст. 84 Закону “Про виконавче провадження” рішення іноземних судів (арбітражів) визнаються й виконуються в Україні за наявності

відповідного міжнародного договору (конвенції, угоди) за її участю, то в разі, коли держава, про виконання рішення суду чи арбітражу якої надійшло клопотання, не є учасницею такого договору, суди України не розглядають цього клопотання і відмовляють у його прийнятті на підставі п. 1 ст. 136 Цивільного процесуального кодексу (далі — ЦПК), а якщо справу було заведено, — закривають провадження в ній на підставі п. 1 ст. 227 цього Кодексу, крім випадків, коли арбітражні рішення відповідно до застережень України до нью-йоркської Конвенції виконуються на умовах взаємності.

Разом з тим для вирішення питання про визнання й виконання рішення не має правового значення, чи була особа, щодо якої постановлено рішення судом (арбітражем) Договірної Сторони міжнародного договору, громадянином цієї держави, якщо інше не випливає з даного договору.

5. Клопотання про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів в Україні подаються в порядку, визначеному відповідним міжнародним договором.

Згідно зі ст. 53 мінської Конвенції воно подається в компетентний суд Договірної Сторони, де рішення підлягає виконанню, або ж у суд, що постановив рішення у справі по першій інстанції, який надсилає його компетентному суду. Такий самий порядок подачі клопотань передбачено договорами України з республіками Молдова, Узбекистан, Польща.

За договорами України з Республікою Грузія, Литовською, Естонською, Латвійською республіками клопотання про дозвіл на виконання рішення подається до суду, що розглядав справу по першій інстанції, а той надсилає його до суду, компетентного постановити за ним рішення.

Договорами між Україною і Китайською Народною Республікою, Україною та Монголією визначено, що клопотання про визнання й виконання судового рішення подається заявником до суду, який постановив це рішення, і пересилається останнім до суду іншої Договірної Сторони через її центральні установи (у даному разі — через Верховні Суди). Якщо ж заявник проживає або перебуває на території Договірної Сторони, де рішення підлягає виконанню, клопотання може бути подано і безпосередньо до суду цієї Сторони.

Відповідно до київської Угоди господарюючі суб’єкти кожної з держав-учасниць можуть звертатись із клопотанням про виконання рішення загального, арбітражного (господарського) чи третейського суду однієї з них безпосередньо до компетентного суду іншої, на території якої це рішення підлягає виконанню.

Через Міністерство юстиції України зазначені клопотання пересилаються в тому разі, коли такий порядок їх подання встановлено міжнародним договором, на підставі якого в даному випадку провадяться визнання й виконання рішення. У випадку, коли міжнародним договором передбачено, що відповідний іноземний суд має пересилати клопотання компетентному суду України через центральні органи, цим органом є Міністерство юстиції, якщо це прямо передбачено міжнародним договором. Якщо ж такої прямої вказівки в міжнародному договорі немає, таким центральним органом є Верховний Суд України, який за ст. 125 Конституції України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції.

Із додержанням усіх наведених вище вимог щодо порядку подачі, форми і змісту клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів мають подаватись і клопотання про визнання й виконання рішень судів та арбітражів України на території держави — іншої Договірної Сторони.

У випадках, коли клопотання, яке згідно з установленим порядком обов'язково має подаватись лише через суд (арбітраж), що постановив рішення, або через відповідний центральний орган Договірної Сторони, подано безпосередньо компетентному суду України, останній відмовляє в його прийнятті на підставі п. 1 ст. 136 ЦПК, оскільки за таких умов воно не може бути предметом судового розгляду. Разом з тим якщо клопотання, з яким сторона у справі мала право звернутися безпосередньо до компетентного суду України, направлено зазначеному суду через центральний чи інший орган Договірної Сторони, це не є перешкодою для розгляду даного клопотання.

6. У порядку, передбаченому статтями 35, 36 Закону "Про міжнародний комерційний арбітраж" і нью-йоркською Конвенцією, розглядаються клопотання про визнання й виконання рішень комерційного арбітражу, що провадяться за арбітражною угодою сторін (третейського суду), а не органів судової системи держави, до відання яких законодавством останньої віднесено розгляд господарських та інших комерційних спорів (господарських, арбітражних судів тощо).

Зокрема, нью-йоркською Конвенцією визначено, що вона застосовується щодо визнання й виконання арбітражних рішень, постановлених на території іншої держави, ніж держава, де запитуються їх визнання й виконання, за спорами, сторонами в яких можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Вона застосовується також щодо арбітражних рішень, які не вважаються внутрішніми рішеннями у тій державі, де запитуються їх визнання й виконання. Йдеться про арбітражні рішення, постановлені як арбітрами, призначеними в кожній конкретній справі, так і постійними арбітражними органами, до яких сторони звернулись (ст. 1) відповідно до їх письмової угоди

про зобов'язання передавати в арбітраж усі або які-небудь спори, що виникли або можуть виникати між ними у зв'язку з будь-якими конкретними договірними чи іншими правовідносинами, об'єкт яких може бути предметом арбітражного розгляду (ст. 2).

7. При вирішенні питання про прийняття до розгляду клопотання про визнання й виконання рішення іноземного суду (арбітражу) судам відповідно до вимог ст. 137 ЦПК необхідно перевіряти, чи відповідають їх форма та зміст і додані до них документи вимогам певного міжнародного договору та Указу. Таке клопотання повинно мати письмову форму і містити:

а) найменування стягувача, а також його представника (якщо клопотання подається останнім), вказівку про місце їх проживання, а якщо стягувач є юридичною особою, — про її місцезнаходження;

б) найменування боржника і вказівку про місце його проживання, а якщо він є юридичною особою, — про її місцезнаходження (місцезнаходження майна боржника на території України, якщо місцем його проживання чи перебування не є Україна);

в) прохання стягувача про дозвіл на примусове виконання, а в тому разі, коли раніше рішення вже виконувалось, — вказівку на те, в якій частині або з якого часу потрібне його виконання.

До клопотання мають бути додані всі документи, передбачені відповідним міжнародним договором, зокрема:

— рішення іноземного суду або його засвідчена копія та офіційний документ про те, що рішення набрало законної сили і підлягає виконанню, або про те, що воно підлягає виконанню до набрання законної сили (якщо цього не видно з самого рішення), а також належно засвідчені оригінал арбітражного рішення або його копія, а якщо цього вимагає відповідний міжнародний договір, — і офіційний документ про те, що воно набрало законної сили;

— документ, із якого видно, що сторона, проти якої постановлено рішення і яка не брала участі у процесі, була в належному порядку і своєчасно викликана в суд, а в разі її процесуальної недієздатності була належним чином представлена (мала уповноваженого представника). Виклик у судове засідання може підтверджуватись оригіналом або засвідченою копією документа, за допомогою якого мав здійснюватися виклик згідно з міжнародним договором або законодавством держави, де розглядалася справа;

— документ, що підтверджує часткове виконання рішення на час його пересилання, а згідно з київською Угодою — ще й виконавчий документ;

— за договором із Республікою Узбекистан — ще й документ, що підтверджує угоду сторін щодо справ договірної підсудності.

Відповідно до мінської Конвенції клопотання і додані до нього документи надсилаються разом із засвідченим їх перекладом мовою запитуваної Договірної Сторони або російською мовою.

Такі самі в основному вимоги щодо додатків до клопотань та перекладу тих і інших передбачають і чинні двосторонні міжнародні договори України. Однак у деяких із них є уточнення.

Так, за договором із Монголією, республіками Молдова і Польща до клопотання додається засвідчений переклад останнього, а також доданих документів мовою тієї сторони, на території якої рішення має бути визнано й виконано.

Договором з Китайською Народною Республікою визначено, що до клопотання додається засвідчена судом копія судового рішення і що клопотання й додані до нього документи мають бути перекладені й державною мовою запитуваної сторони або англійською мовою.

Згідно із договорами з республіками Грузія, Узбекистан, Естонською, Латвійською, Литовською республіками до клопотання додаються засвідчені судом копії рішення, і саме воно й додані до нього документи мають бути подані й у перекладі державною мовою його виконавця або російською мовою. При цьому за договором з Естонською Республікою переклад засвідчується офіційним перекладачем, або нотаріусом, або посадовою особою Договірної Сторони, яка запитує, а за договорами з Республікою Грузія, Латвійською і Литовською республіками він може засвідчуватися також дипломатичним представництвом чи консульською установою цієї Договірної Сторони.

Згідно з нью-йоркською Конвенцією до клопотання про визнання й виконання іноземних арбітражних рішень повинні бути додані належно засвідчені оригінал чи копія письмової угоди, за якою сторони зобов’язались передавати в арбітраж усі або які-небудь спори, що виникали чи можуть виникнути між ними у зв’язку з певним договором або іншими правовідносинами, об’єкт яких може бути предметом арбітражного розгляду (термін “письмова угода” включає арбітражне застереження в договорі чи арбітражну угоду, що підписана сторонами або міститься в листах чи

телеграмах, якими вони обмінялися). Якщо арбітражне рішення або зазначена угода викладені не офіційною мовою тієї держави, в якій запитуються визнання й виконання цього рішення, подається також переклад названих документів мовою даної держави. Переклад засвідчується офіційним чи присяжним перекладачем або дипломатичною чи консульською установою.

Сторона, що порушує клопотання про виконання арбітражного рішення на підставі ст. 35 Закону “Про міжнародний комерційний арбітраж”, повинна подати оригінал належним чином засвідченого арбітражного рішення або засвідчену копію останнього, а також оригінал або належним чином засвідчену копію арбітражної угоди. Згідно зі ст. 7 цього Закону остання вважається укладеною в письмовій формі, якщо міститься в документі, підписаному сторонами, або укладена шляхом обміну листами, повідомленнями по телетайпу, телеграфу чи з використанням інших засобів електрозв’язку, що забезпечують фіксацію такої угоди, або шляхом обміну позовною заявою та відзивом на позов, у яких одна зі сторін стверджує наявність угоди, а інша не заперечує проти цього. Посилання в угоді на документ, що містить арбітражне застереження, є арбітражною угодою за умови, що угоду укладено в письмовій формі і це посилання є таким, що робить згадане застереження її частиною. Якщо арбітражне рішення або арбітражна угода викладені іноземною мовою, сторона повинна подати належним чином засвідчений переклад цих документів українською або російською мовою.

8. Поряд із належним міжнародним договором до прийняття відповідного законодавчого акта України можуть застосовуватись положення Указу, зокрема:

ст. 3 — щодо форми і змісту клопотання про визнання й виконання рішення іноземного суду, а також щодо переліку документів, які до нього додаються, — за відсутності відповідних вказівок у міжнародному договорі. Виняток становить лише положення цієї норми про те, що клопотання і додані до нього документи мають бути перекладені російською мовою. Якщо інше не передбачено міжнародним договором України, переклад клопотання й доданих до нього документів відповідно до ст. 10 Конституції України має бути зроблено на її державну мову, тобто на українську;

ст. 5 — щодо постановлення за наслідками розгляду клопотання ухвали про дозвіл на примусове виконання рішення або про відмову в цьому;

ст. 6 — про направлення в триденний строк з дня розгляду клопотання копій ухвали стягувачеві або його представникові і боржнику;

ст. 8 — про видачу на підставі рішення іноземного суду (арбітражного рішення) та ухвали про дозвіл на примусове виконання цього рішення, що набрала законної сили, виконавчого листа, який надсилається в районний (міський) суд за місцем виконання рішення;

ст. 10 — про те, що рішення іноземних судів, які не підлягають примусовому виконанню, визнаються без будь-якого подальшого провадження, якщо з боку заінтересованої особи не надійшло заперечень проти цього, а також щодо порядку подачі й розгляду такого заперечення.

Наведені положення Указу (крім переліку документів, які додаються до клопотання, — його визначають міжнародні договори) застосовуються також при розгляді клопотань про визнання й виконання іноземних арбітражних рішень.

Ухвала про наслідки розгляду клопотання про визнання і дозвіл на виконання рішення іноземного суду на території України може бути оскаржена в касаційному порядку на підставі ст. 7 Указу.

9. Судами розглядаються питання про визнання й виконання лише тих рішень іноземних судів та арбітражів, коло яких визначено міжнародним договором, що поширюється на дані правовідносини.

Зокрема, ст. 51 мінської Конвенції і двосторонніми міжнародними договорами України до цього кола включено рішення судів, у тому числі мирові угоди в цивільних і сімейних справах, інших компетентних органів, до відання яких віднесено ці справи, а також рішення про відшкодування шкоди в кримінальних справах.

Згідно з київською Угодою до компетентного суду Договірної Сторони можуть подаватися клопотання про виконання рішень загальних, арбітражних (господарських), третейських судів, а також інших органів, до компетенції яких віднесено вирішення справ, що випливають із договірних та інших цивільно-правових відносин між господарюючими суб’єктами.

У тих випадках, коли йдеться про судові рішення держави, яка у питаннях розгляду цивільних справ пов’язана з Україною тільки гаазькою Конвенцією, компетентні суди України можуть розглядати лише прохання (передані у дипломатичному порядку) в частині судових витрат.

Норми міжнародних договорів щодо кола судових рішень у цивільних (сімейних) справах, про визнання й виконання яких можуть порушуватися клопотання в компетентних судах України, свідчать про те, що в них під рішеннями розуміються владні постанови суду або арбітражу, якими

визначаються певні обов'язкові для сторін права й обов'язки. Тому ними можуть бути як рішення у вузькому розумінні цього слова, так і затверджена судом мирова угода (інший акт примирення), ухвала, постанова (у тому числі про стягнення аліментів) суду (судді) і судовий наказ.

Оскільки міжнародними договорами України не встановлено відповідних обмежень, їх правила щодо дозволу на примусове виконання стосуються рішень іноземних судів у цивільних справах і в частині стягнення з боржника судових витрат, у тому числі державного мита й інших витрат у дохід держави—Договірної Сторони, суд якої постановив рішення. Враховуючи характер стягнень в останньому випадку, належить визнати правильною практику тих судів, які питання про дозвіл виконання рішень у цій частині вирішують за клопотанням іноземного суду, який постановив таке рішення.

10. Під визначеним міжнародними договорами України судовим порядком розгляду клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів (арбітражів) розуміється порядок провадження в цивільних справах, встановлений ЦПК. Тому при розгляді зазначених клопотань повинні застосовуватися відповідні інститути ЦПК, які згідно із засадами цивільного судочинства забезпечили б права стягувача та боржника, об'єктивне, правильне і своєчасне вирішення питання.

Йдеться, зокрема, про застосування норм ЦПК про порушення цивільної справи (ст. 5), про розгляд її по першій інстанції одноособово суддею у відкритому судовому засіданні, проведення судочинства державною мовою України (статті 7, 9, 10, 16), про судові доручення (ст. 33), засади змагальності (статті 15, 30), права й обов'язки осіб, які беруть участь у справі (ст. 99), про судові повідомлення (статті 90, 93), прийняття заяв (ст. 136 у відповідних межах), про ознайомлення боржника з клопотанням у порядку підготовки справи, його попереднє опитування, роз'яснення йому процесуальних прав і обов'язків, проведення необхідних уточнень, запитів, призначення справи (статті 143, 147), про судовий розгляд (гл. 20 з урахуванням особливостей вимог і без судових дебатів), про протоколи (гл. 21), про закриття провадження при письмовій відмові заявника від клопотання (ст. 227 у зазначеній частині), про ухвали суду першої інстанції (гл. 28), про провадження справ у касаційній та наглядній інстанціях (розд. IV у відповідній частині), інших відповідних норм. При застосуванні правил ЦПК щодо можливості за певних умов відстрочити чи розстрочити виконання рішення (ст. 33 Закону "Про виконавче провадження") необхідно враховувати положення Конвенції Організації Об'єднаних Націй 1980 р. про договори міжнародної купівлі-продажу товарів у випадках, коли про це порушувалось клопотання комерційним підприємством держави—учасниці зазначеної Конвенції. Згідно з цією

Конвенцією ніяка відстрочка не може бути надана судом або арбітражем продавцю чи покупцю, якщо той вдається до якогось засобу правового захисту від порушення договору (п. 3 ст. 45, п. 3 ст. 61).

11. Міжнародні договори України про правову допомогу не виключають для суду, що має розглядати клопотання, можливості уточнити дані, необхідні для вирішення останнього. Більше того, міжнародні договори України з республіками Грузія, Молдова, Польща, Естонською, Латвійською республіками передбачають, що в тому разі, коли при дачі дозволу на виконання рішення у суду виникне сумнів у чомусь, він може зажадати пояснень від особи, яка порушує клопотання, а також опитати боржника по суті останнього і за наявності необхідності запитати роз'яснення суду, який постановив рішення. В такому порядку суд може, наприклад, уточнити місце проживання боржника, з'ясувати, чи дійсно він викликався в судове засідання при розгляді справи по суті, як це зазначено у приєднаній до клопотання довідці, чи набрало рішення законної сили, чи виконувалось воно раніше, з якого часу має провадитися стягнення за ним, чи відбулося після постановлення рішення правонаступництво у зв'язку з реорганізацією юридичної особи або смертю фізичної особи, які були стороною у справі.

Якщо за міжнародним договором клопотання передаються тільки через центральні органи Договірних Сторін і він не передбачає можливості з'ясування питань, щодо яких виник сумнів, безпосередньо через суд, що постановив рішення, необхідні уточнення здійснюються через органи, визначені цим договором (через Міністерство юстиції або Верховний Суд України).

У тому ж разі, коли недоліки клопотання не можуть бути усунені шляхом уточнення, суд на підставі п. 1 ст. 136 ЦПК ухвалою відмовляє в його прийнятті і повертає заявникові, оскільки не оформлене належним чином клопотання не підлягає судовому розгляду.

Якщо до суду, якому подано клопотання, надійдуть відомості про те, що фактичним місцем проживання (перебування) боржника є територія, на яку поширюється юрисдикція іншого компетентного суду України, він пересилає клопотання за належністю. Коли за даними адресного обліку, органів ОВІР тощо боржник не проживає на території України (вибув із неї) і не має там майна, суд закриває провадження у справі на підставі п. 1 ст. 227 ЦПК, оскільки за цих умов клопотання не може бути предметом розгляду компетентного суду України.

12. Клопотання про визнання й виконання рішень іноземних судів (арбітражів) суд розглядає у визначених ними межах і не може входити в

обговорення правильності цих рішень по суті, вносити до останніх будь-які зміни.

Відповідно до міжнародних договорів України суд відмовляє у задоволенні клопотання про визнання й виконання рішення іноземного суду у випадках, коли:

згідно із законодавством Договірної Сторони, на території якої постановлено рішення, воно не набрало законної сили, за винятком випадків, коли рішення підлягає виконанню до набрання законної сили;

відповідач не брав участі у процесі внаслідок того, що йому або його уповноваженому не було своєчасно і належним чином вручений виклик у суд;

у справі між тими самими сторонами, про той же предмет і з тих самих підстав на території Договірної Сторони, де має бути визнано й виконано рішення, вже було постановлено рішення, що набрало законної сили, або установою цієї Договірної Сторони раніше було порушено провадження, або ж є визнане рішення суду третьої держави;

згідно з положеннями даного міжнародного договору, а в не передбачених ним випадках — згідно із законодавством Договірної Сторони, на території якої рішення має бути визнано й виконано, справа належить до виключної компетенції її установи, спір вирішено не компетентним судом;

відсутній документ, що підтверджує угоду сторін у справі про договірну підсудність;

закінчився строк давності примусового виконання, передбачений законодавством Договірної Сторони, суд якої виконує доручення.

У зазначених випадках згідно з київською Угодою суд відмовляє у визнанні та виконанні й арбітражного рішення.

Договір із Монголією крім цього передбачає, що у визнанні й виконанні рішення суду може бути відмовлено, якщо те або інше може заподіяти шкоду суверенітету, безпеці чи публічному порядку Договірної Сторони, до якої звернено клопотання. Під публічним порядком у цьому та інших випадках, коли незаподіяння йому шкоди обумовлює можливість визнання й виконання рішення, належить розуміти правопорядок держави, визначальні принципи і засади, які становлять основу існуючого в ній ладу (стосуються її незалежності, цілісності, самостійності й недоторканності, основних конституційних прав, свобод, гарантій тощо).

Відповідно до ст. 5 нью-йоркської Конвенції і ст. 36 Закону “Про міжнародний комерційний арбітраж” у визнанні й виконанні арбітражного рішення може бути відмовлено на прохання тієї сторони, проти якої воно спрямоване, тільки якщо ця сторона надасть компетентній владі за місцем, де запитуються визнання й виконання, докази того, що:

сторони в арбітражній угоді були за застосованим до них законом якоюсь мірою недієздатними або ця угода недійсна за законом, якому сторони підпорядкували цю угоду, а за відсутності в арбітражній угоді вказівки про нього — за законом держави, де рішення було постановлено;

сторона, проти якої постановлено рішення, не була належним чином повідомлена про призначення арбітра або про арбітражний розгляд чи з інших причин не могла подати свої пояснення;

дане рішення постановлене щодо спору, не передбаченого арбітражною угодою або такого, що не підпадає під умови останньої чи арбітражного застереження в договорі сторін, або містить постанови з питань, що виходять за межі арбітражної угоди чи арбітражного застереження (однак та частина арбітражного рішення, яка містить постанови з питань, що охоплюються арбітражною угодою чи арбітражним застереженням, може бути визнана й виконана, якщо ці постанови можуть бути відокремлені від постанов з питань, які не охоплюються такими угодою або застереженням);

склад арбітражного органу або арбітражний процес не відповідали угоді сторін чи, за відсутності такої, — закону тієї держави, де мав місце арбітраж;

рішення ще не стало обов’язковим для сторін, або було скасовано, або його виконання було зупинене компетентною владою держави, в якій воно було постановлене чи закон якої було застосовано.

Оскільки Україна є учасницею як нью-йоркської Конвенції, так і Європейської конвенції, при вирішенні клопотань про визнання й виконання рішень про зовнішньоторговельний арбітраж необхідно враховувати положення ст. IX Європейської конвенції щодо оголошення арбітражного рішення недійсним, зокрема п. 2, який передбачає, що у відносинах між державами—учасницями цієї Конвенції, які одночасно є учасницями нью-йоркської Конвенції, п. 1 зазначеної статті обмежує застосування статей V, I “е” нью-йоркської Конвенції передбаченими в ньому випадками.

У визнанні й виконанні арбітражного рішення може бути також відмовлено, якщо компетентна влада (в Україні — компетентний суд) держави, в якій вони запитуються, визнає, що:

об’єкт спору не може бути предметом арбітражного розгляду за законом цієї держави;

визнання й виконання цього рішення суперечать її публічному порядку.

Пред’явлення для примусового виконання рішення іноземного суду чи арбітражу після закінчення трирічного строку з дня набрання ними законної сили є підставою згідно зі ст. 84 Закону “Про виконавче провадження” для відмови у дозволі на виконання незалежно від того, чи такі наслідки прямо передбачені міжнародним договором, чи він містить загальне посилання на те, що порядок виконання рішень регулюється законодавством Договірної Сторони, на території якої повинно бути здійснено виконання. Пропуск цього строку у справах про періодичні платежі має своїм наслідком стягнення їх у межах трьох років до звернення з клопотанням, а не відмову в задоволенні останнього.

За наявності даних про сплату боргу після постановлення рішення іноземного суду (арбітражу) суд може вирішити клопотання з урахуванням сплаченого. Якщо борг сплачено повністю, а стягувач не відмовляється від клопотання, воно залишається без задоволення.

Встановивши, що аналогічне клопотання вже вирішувалось компетентним судом України, суд відмовляє з цих підстав у його задоволенні, крім випадків, коли раніше така відмова вже мала місце або провадження в справі було закрито внаслідок відсутності необхідних умов, які у зв’язку з наступними змінами стали відповідати вимогам міжнародних договорів (рішення набрало законної сили, місцем проживання чи перебування боржника стала Україна тощо).

13. Виходячи з положень міжнародних договорів (наприклад, ст. 9 київської Угоди, ст. V нью-йоркської Конвенції), ст. 36 Закону “Про міжнародний комерційний арбітраж” про те, що відмова у визнанні й виконанні рішення іноземного суду чи арбітражу провадиться на прохання тієї сторони, проти якої це рішення спрямовано, не можна виключати можливості звернення останньої за наявності для цього підстав із таким проханням до компетентного суду в тому разі, коли сторона, на користь якої постановлено дане рішення, не порушує клопотання про його визнання й виконання, але поряд із цим використовує його на шкоду інтересам боржника.

14. При вирішенні питання, чи компетентним судом постановлено рішення, про визнання і примусове виконання якого порушено клопотання, а також при визначенні своєї компетенції щодо розгляду справи, одна зі сторін якої проживає (перебуває) на території України, а друга — на території іншої

держави, що є Договірною Стороною, суди мають виходити як із загальних положень відповідного міжнародного договору, так і з його положень, а якщо їх немає — із положень законодавства Договірної Сторони, якими встановлено виключну компетенцію судів останньої на розгляд певних категорій справ.

Зокрема, згідно з мінською Конвенцією справи про право власності та інші майнові права на нерухоме майно належать до виключної підсудності судів Договірної Сторони, на території якої знаходиться майно; справи про позбавлення батьківства, стягнення аліментів на неповнолітніх дітей, визначення місця проживання останніх, інші справи, що виникають із правовідносин між батьками й дітьми, підсудні судам держави, на території якої постійно проживають діти; справи про встановлення й оспорення батьківства або материнства підсудні судам держави, на території якої проживає відповідач; у справах про відшкодування шкоди, крім тих, що виникають із договорів та інших правомірних дій, компетентним є суд держави—учасниці цієї Конвенції, на території якої мала місце та чи інша обставина, що стала підставою для вимог про відшкодування шкоди (потерпілий може також пред'явити позов у суд держави—учасниці Конвенції, на території якої проживає відповідач).

Згідно з київською Угодою справи про визнання недійсними повністю чи частково актів державних та інших органів, які не мають нормативного характеру, а також про відшкодування збитків, завданих господарюючим суб'єктам такими діями, або збитків, що виникли внаслідок неналежного виконання зазначеними органами своїх обов'язків щодо цих суб'єктів, розглядаються виключно судом за місцем знаходження зазначеного органу.

15. Коли документ, поданий на підтвердження виклику сторони в судове засідання, не свідчить про те, яким чином та коли їй вручений цей виклик, і вона оспорює даний факт, суд повинен з'ясувати дійсні обставини її виклику на підставі інших поданих сторонами доказів, а в необхідних випадках — запитати із суду, що постановив рішення, й оглянути документи про виклик сторони, встановлені процесуальним законодавством, за яким провадився розгляд справи.

Згідно з нью-йоркською Конвенцією у клопотанні про визнання й виконання іноземних арбітражних рішень може бути відмовлено з мотивів неповідомлення про призначення арбітра та про час розгляду справи за умови, що боржник, який звернувся з проханням про таку відмову, подав докази того, що йому належним чином не було повідомлено про призначення арбітра або про арбітражний розгляд чи він не міг подати свої пояснення з інших причин. При з'ясуванні того, чи було зазначене повідомлення здійснено належним чином, суд має виходити з відповідних процедур, які були

визначені сторонами в арбітражній угоді чи в арбітражному застереженні або на застосування яких вони при цьому погодились, з Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ (Комісія ООН по праву міжнародної торгівлі, 1976 р.), на який спиралися сторони в арбітражній угоді, чи з Європейської конвенції, а також із регламенту органу, який за угодою сторін мав здійснити арбітраж.

16. Відповідно до статей 232—234 ЦПК і ст. 5 Указу суд вирішує клопотання про визнання й виконання рішення іноземного суду (арбітражу) мотивованою ухвалою, яка постановляється в кімнаті, призначеній для постановлення рішень. Ухвала повинна, зокрема, містити: повне найменування суб'єкта клопотання, рішення, про визнання й виконання якого йдеться, органу, що його постановив, та держави, до якої він належить; зміст цього рішення і визначені заявником межі його виконання; зміст пояснень стягувача і боржника (якщо вони беруть участь у судовому засіданні), відомості про подані ними додаткові докази, що стосуються умов задоволення клопотання; мотиви, з яких суд дійшов висновку (мотивувальна частина ухвали); висновок суду, порядок і строк оскарження ухвали (резолютивна частина останньої).

У мотивувальній частині ухвали мають бути наведені встановлені судом обставини, які відповідно до міжнародного договору є підставою для визнання і надання дозволу на виконання рішення або для відмови в цьому (щодо правомочності суду, набрання рішенням законної сили, повідомлення належним чином і своєчасно боржника, який не брав участі у процесі, про час і місце розгляду справи, наявності або відсутності інших умов, від яких залежать наслідки вирішення клопотання), мотиви, з яких суд відхиляє доводи боржника про наявність обставин, що виключають можливість дати згоду на примусове виконання рішення на території України, а також повну назву міжнародного договору й законодавчого акту України (із посиланням на їх статті, частини, пункти тощо), якими керувався суд, постановлюючи ухвалу.

Виходячи з відповідних міжнародних договорів і чинного законодавства України про валютне регулювання в резолютивній частині ухвали викладається висновок про відмову в задоволенні клопотання, коли для його позитивного вирішення немає підстав, або про задоволення клопотання і надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду (арбітражу) на території України з викладенням змісту цього рішення та визначенням сум, що підлягають стягненню, в зазначеній у рішенні валюті у випадках, коли грошові зобов'язання виникли і мають виконуватись в іноземній валюті відповідно до вимог законодавчих та інших нормативних актів України (при платежах у такій валюті, що здійснюються на виконання зобов'язань у ній, перед нерезидентами щодо оплати продукції, послуг, робіт,

прав інтелектуальної власності тощо), а в решті випадків — в українській грошовій одиниці за офіційним валютним курсом Національного Банку України.

Згідно зі ст. 8 Указу виконавчий лист видається на підставі рішення іноземного суду (арбітражу) й ухвали компетентного суду України про дозвіл на примусове виконання, що набрала законної сили, без вказівки про це в ухвалі.

При відмові від клопотання суд закриває провадження у справі на підставі п. 4 ст. 227 ЦПК.

Оскільки за ухвалою про задоволення клопотання виконується рішення іноземного суду (арбітражу), в разі скасування в наступному цього рішення виконання припиняється згідно з п. 5 ч. 1 ст. 37 Закону "Про виконавче провадження", при цьому провадження закривається за постановою державного виконавця, а ухвала не переглядається.

17. Згідно з міжнародними договорами України рішення, які не потребують виконання (про визнання прав, оголошення банкрутом, визнання недійсними певних актів, визнання, оспорення чи позбавлення батьківства, розірвання шлюбу, встановлення фактів, що мають юридичне значення, усиновлення, визнання громадянина безвісно відсутнім чи оголошення померлим тощо), які постановлені судом однієї з Договірних Сторін і набрали законної сили, визнаються на територіях інших Договірних Сторін без спеціального провадження за умови, що установою юстиції запитуваної Договірної Сторони раніше в цій справі не було постановлено рішення, яке набрало законної сили, або якщо згідно з даним договором, а в не передбачених ним випадках — згідно із законодавством Договірної Сторони, на території якої рішення має бути визнано, справа не належить до виключної компетенції її установ юстиції.

Якщо згідно з міжнародним договором така справа порушується за клопотанням особи, на захист прав якої спрямовано рішення, провадження розпочинається лише за його наявності. В протилежному випадку слід застосовувати правила ст. 10 Указу, суть яких полягає в тому, що компетентний суд вирішує питання про визнання рішення іноземного суду, яке не потребує виконання, лише за наявності заперечення проти нього з боку заінтересованої особи (інші такі рішення вважаються визнаними без судового розгляду чи будь-яких спеціальних процедур). Це заперечення може бути подано й задоволено тільки з підстав, установлених для відмови у визнанні рішення, і не може стосуватися суті останнього. Воно подається у компетентний суд за місцем проживання (перебування) заінтересованої особи і розглядається та

вирішується судом у такому ж порядку, що й клопотання про визнання і примусове виконання рішення іноземного суду.

З урахуванням особливостей даного питання має постановлятися й ухвала суду за наслідками розгляду заперечення. В її резолютивній частині суд постановляє про відмову у визнанні рішення, а за відсутності підстав для цього визнає заперечення безпідставним. У кожному разі в резолютивній частині ухвали має бути зазначено, про рішення якого саме суду і держави йшлося, в якій справі воно постановлено, і викладено його зміст.

Оскільки обласні та відповідні їм суди вирішують клопотання про визнання й виконання рішення іноземного суду (арбітражу), а також заперечення проти його визнання від імені України за її зобов'язаннями як Договірної Сторони, на їх ухвали поширюються правила ч. 5 ст. 124 Конституції України про те, що судові рішення ухвалюються судами іменем України.

18. Положення Закону "Про міжнародний комерційний арбітраж" щодо скасування рішень такого арбітражу застосовуються, якщо місцем його проведення є Україна. Затвердження цим Законом Положення про Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України і Положення про Морську арбітражну комісію при Торгово-промисловій палаті України не означає, що міжнародний арбітраж в Україні може здійснюватися тільки цими органами. Поряд із ними це можуть здійснювати також спеціально створений для розгляду окремої справи арбітраж або постійно діюча поза системою судів загальної юрисдикції арбітражна установа, яким за угодою сторін передано вирішення: спорів із договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторгових та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї зі сторін знаходиться не на території України; спорів створених на території України підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій між собою або між їх учасниками, а так само їх спорів з іншими суб'єктами права в Україні. Зокрема, відповідно до ст. 11 Закону від 2 грудня 1997 р. "Про торгово-промислові палати в Україні" регіональні торгово-промислові палати мають право створювати за ініціативою учасників спору третейські суди, які можуть здійснювати і міжнародний комерційний арбітраж.

У відповідних випадках щодо скасування рішень міжнародного комерційного арбітражу мають застосовуватись також положення Європейської конвенції, зокрема її статті V, IX.

19. Згідно зі ст. 5 Закону "Про міжнародний комерційний арбітраж" з питань, що регулюються даним Законом, не повинно мати місця ніяке

втручання суду загальної юрисдикції, крім випадків, коли воно передбачене цим Законом. Такими випадками, зокрема, є звернення сторони до компетентного суду:

за вирішенням її заяви про відсутність у третейського суду компетенції на розгляд спору (ст. 16). Якщо третейський суд ухвалить з питань попереднього характеру постанову про те, що він має відповідну компетенцію, сторона протягом 30 днів після одержання повідомлення про таку постанову може просити компетентний суд постановити рішення з цього питання, яке не підлягає ніякому оскарженню;

із клопотанням про скасування арбітражного рішення з визначених Законом підстав (ст. 34).

Ці заяви і клопотання підсудні компетентному суду (Верховному суду Автономної Республіки Крим, обласному, Київському та Севастопольському міським) за місцем проведення арбітражу.

20. При розгляді й вирішенні зазначених заяв і клопотань суд має керуватися відповідними нормами ЦПК, Законом “Про міжнародний комерційний арбітраж”, Положенням про Міжнародний комерційний арбітражний суд або Положенням про Морську арбітражну комісію при Торгово-промисловій палаті України, положеннями міжнародних договорів про міжнародний арбітраж, Регламентом Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України, Законом “Про торгово-промислові палати в Україні”, арбітражною угодою чи арбітражним застереженням сторін.

Якщо сторони в арбітражній угоді чи в арбітражному застереженні домовились про передачу спору в арбітраж, при розгляді заяви про відсутність у третейського суду компетенції необхідно виходити з узгодженого волевиявлення сторін. За наявності спору щодо того, хто повинен проводити арбітраж, це питання перш за все має бути предметом уточнення, узгодження і врегулювання самих сторін, адже лише вони мають повноваження визначити, який саме орган здійснюватиме арбітраж. Тільки якщо сторонами була письмово виявлена в угоді або арбітражному застереженні узгоджена воля з цього питання, суд може вважати, що арбітраж має компетенцію.

Заяви і клопотання мають розглядатися та вирішуватися в тому ж порядку, що й клопотання про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів, про який ідеться у п. 10 даної постанови.

Згідно з положеннями ст. 3 Декрету Кабінету Міністрів України “Про державне мито” щодо розміру ставок оплати державним митом скарг на судові рішення клопотання про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу мають оплачуватись державним митом у розмірі 50 відсотків ставки, встановленої для оплати державним митом позовної заяви, що подається до суду. Заяви про скасування постанов цього арбітражу з питань його компетенції оплаті державним митом не підлягають.

На рішення і постанови міжнародного комерційного арбітражу не поширюються правила гл. 42 ЦПК про перегляд судових рішень, що набрали законної сили. Разом з тим для постановлених щодо них ухвал винятків із цих правил не існує.

21. Згідно зі ст. 34 Закону “Про міжнародний комерційний арбітраж” постановлене в Україні в порядку такого арбітражу рішення може бути оспорено в суді лише шляхом подання клопотання про його скасування в порядку і з підстав, передбачених цією статтею.

Клопотання може бути заявлено не пізніше трьох місяців починаючи з дня, коли сторона, що його заявляє, отримала арбітражне рішення, а в разі, коли постановлювалося ще й рішення про виправлення і роз’яснення останнього або додаткове рішення, — з дня їх постановлення. Оскільки згаданою статтею передбачено, що після закінчення зазначених строків клопотання про скасування арбітражного рішення не може бути заявлено, компетентний суд залишає подане всупереч цьому положенню клопотання без розгляду відповідно до ст. 85 ЦПК, якщо не знайде підстав для задоволення заяви сторони про продовження або поновлення строків.

Арбітражне рішення може бути скасовано, коли сторона, що заявляє клопотання, надасть докази того, що: одна зі сторін в арбітражній угоді була якоюсь мірою недієздатною і (або) ця угода є недійсною за законом, якому сторони її підпорядкували, а в разі відсутності такої вказівки — за законом України; або її не було належним чином повідомлено про призначення арбітра чи арбітражний розгляд, або вона не могла подати свої пояснення з інших причин; або рішення постановлено щодо не передбаченого арбітражною угодою спору чи такого, що не підпадає під її умови, або містить постанови з питань, що виходять за її межі (проте, якщо постанови з питань, які охоплюються арбітражною угодою, можуть бути відокремлені від тих, що не охоплюються такою угодою, то може бути скасована тільки та частина арбітражного рішення, яка містить постанови з питань, що не охоплюються арбітражною угодою); або склад третейського суду чи арбітражна процедура не відповідають угоді сторін (якщо тільки остання не суперечить будь-якому положенню цього Закону, від якого сторони не можуть відступати) чи, за

відсутності такої угоди, не відповідають цьому Закону. Арбітражне рішення також підлягає скасуванню, якщо компетентний суд визнає, що об’єкт спору не може бути предметом арбітражного розгляду за законодавством України або арбітражне рішення суперечить її публічному порядку.

Згідно з п. 5 ст. 1 Закону “Про міжнародний комерційний арбітраж” до арбітражних рішень, на які поширюється дія Європейської конвенції, наведені підстави скасування рішень застосовуються у межах, передбачених ст. IX цієї Конвенції.

Закон не надає компетентному суду права зупиняти виконання рішення. Останній може лише, якщо визнає це необхідним і якщо про це просить одна зі сторін, зупинити на встановлений ним строк провадження з питання скасування рішення з тим, щоб надати третейському суду можливість відновити арбітражний розгляд або вжити інших дій, які, на думку третейського суду, дадуть можливість усунути підстави для скасування арбітражного рішення.

В інших випадках суд постановлює мотивовану ухвалу про відмову у задоволенні клопотання, якщо відсутні наведені вище підстави для нього, а за їх наявності — про скасування рішення (без будь-яких інших висновків). Оскільки така ухвала за своїм змістом є актом правосуддя, вона відповідно до ч. 5 ст. 124 Конституції України постановлюється іменем України.

Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та звернень учасників виконавчого провадження

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 26 грудня 2003 р. № 14

Законами України від 24 березня 1998 р. № 202/98-ВР (з наступними змінами) “Про державну виконавчу службу” (далі – Закон № 202/98-ВР) та від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV (з наступними змінами) “Про виконавче провадження” (далі – Закон № 606-XIV) до компетенції судів віднесено розгляд скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та вирішення ряду питань виконавчого провадження за зверненнями його учасників.

З метою усунення недоліків у розгляді цих скарг та звернень, а також роз'яснення питань, що виникли у суддів, забезпечення правильного й однакового застосування відповідного законодавства Пленум Верховного Суду України на підставі ст. 55 Закону України від 7 лютого 2002 р. № 3018-III "Про судоустрій України" **п о с т а н о в л я є**:

1. При розгляді справ за скаргами на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та за зверненнями учасників виконавчого провадження суди мають керуватися положеннями ст. 55 Конституції України, ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (Рим, 4 листопада 1950 р.; ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР), Закону № 202/98-ВР, Закону № 606-XIV, гл. 31-Г Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), розд. XIV Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК), іншого законодавства, яким врегульовано ці питання.

Скарги розглядаються за правилами гл. 31-Г ЦПК та ст. 121^2 ГПК, якщо вони стосуються примусового виконання документів, перелік яких наведений у ст. 3 Закону № 606-XIV, звернення – за правилами, встановленими Законом № 606-XIV, розд. V ЦПК, статтями 89, 118–122 ГПК, якщо цими й іншими актами законодавства передбачено вирішення судом порушуваних у зверненнях питань.

Прокурор набуває статусу учасника виконавчого провадження за умови, що в передбачених ст. 36^1 Закону України від 5 листопада 1991 р. № 1789-XII "Про прокуратуру" випадках він здійснював представництво інтересів громадянина або держави в суді й зазначене провадження було відкрито на підставі виконавчого документа за його заявою (п. 2 ст. 18 Закону № 606-XIV).

Оскарження рішення, дії або бездіяльності державного виконавця та інших посадових осіб державної виконавчої служби до начальника відповідного відділу або керівника вищого в порядку підлеглості органу цієї служби в передбачених Законом № 606-XIV випадках не може бути підставою для відмови у прийнятті скарги судом, оскільки на ці правовідносини поширюється юрисдикція суду (статті 55, 124 Конституції).

2. Відповідно до статей 248^{20}, 248^{21} ЦПК, ст. 85 Закону № 606-XIV скарги на рішення, дії (бездіяльність) державного виконавця або начальника відділу державної виконавчої служби, державних виконавців і посадових осіб Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України (далі – Департамент) та відділів державної виконавчої служби Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласного, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції,

що стосуються виконання судових рішень, подаються до суду, який видав виконавчий документ.

Скарги щодо виконання інших рішень подаються до місцевого суду за місцем знаходження відповідного відділу державної виконавчої служби, а якщо оскаржуються дії (бездіяльність) державних виконавців та посадових осіб Департаменту та відділів державної виконавчої служби Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласного, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції, – до апеляційного суду за місцем знаходження відповідного органу зазначеної служби.

Стягувач, боржник або прокурор мають право оскаржити дії чи бездіяльність органів державної виконавчої служби щодо виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів тільки до господарського суду, який розглянув відповідну справу по першій інстанції (ст. 121^2 ГПК). Враховуючи, що примусове виконання судових рішень, постановлених господарськими судами, згідно зі ст. 4 Закону № 202/98-ВР та ст. 2 Закону № 606-XIV здійснюють державні виконавці, скарги на дії чи бездіяльність останніх розглядаються господарськими судами за правилами ст. 121^2 ГПК. Оскільки ст. 11^1 Закону № 606-XIV інші учасники цього провадження також наділені правом оскарження дій (бездіяльності) державного виконавця щодо примусового виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів, їхні скарги відповідно до ст. 85 Закону № 606-XIV підлягають розгляду начальником відділу державної виконавчої служби, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, або відповідним господарським судом.

3. Скарги, заяви, подання мають відповідати загальним вимогам щодо форми та змісту позовної заяви, передбаченим положеннями ЦПК і ГПК, та містити відомості, перелічені в пунктах 3–5 ч. 3 ст. 85 Закону № 606-XIV.

У разі відсутності спеціальної норми щодо вирішення певних питань, які виникають при розгляді скарг на рішення, дії або бездіяльність посадових осіб державної виконавчої служби, до заяв (скарг, подань) учасників виконавчого провадження мають застосовуватися положення ЦПК і ГПК, якими врегульовано аналогічні питання, зокрема: ст. 5 ЦПК – про порушення цивільної справи в загальному суді; статей 98, 99 і гл. 14 ЦПК – щодо кола осіб, які беруть участь у справі, їхніх прав та обов’язків; статей 90, 93 ЦПК – про судові виклики та повідомлення; гл. 20 ЦПК – про судовий розгляд; глав 40, 41 ЦПК – щодо апеляційного та касаційного оскарження рішень суду першої інстанції; статей 2,18, 21, 22, 26, 29, 31, 41, 42, 64, розділів XI, XII, XII^1 ГПК тощо.

4. За змістом ст. 98 ЦПК, статей 18 і 121^2 ГПК учасник виконавчого провадження (особа, залучена до проведення виконавчих дій), який звернувся до суду зі скаргою, заявою (поданням), бере участь у їх розгляді як заявник, а інші учасники цього провадження, прав і обов'язків яких безпосередньо стосується зазначене звернення, – як заінтересовані особи.

Справи за скаргами на рішення, дії або бездіяльність посадових осіб державної виконавчої служби розглядаються загальними судами згідно зі ст. 248^{23}ЦПК за участю як заінтересованих осіб державного виконавця або іншої посадової особи державної виконавчої служби (у тому числі начальника відділу цієї служби – при оскарженні відмови у відводі державного виконавця), а господарськими судами – справи за скаргами на рішення, дії або бездіяльність органів державної виконавчої служби згідно зі ст. 121^2 ГПК – за участю відповідного органу цієї служби (ст. 3 Закону № 202/98-ВР).

За змістом ст. 248^{23} ЦПК неявка в судове засідання в зазначених справах заявника або заінтересованої особи, яким повідомлено про час і місце його проведення, не перешкоджає розгляду скарги, заяви чи подання.

5. Судам необхідно враховувати, що в тому разі, коли законом встановлено спеціальний порядок обчислення строків звернення заявника зі скаргою до суду (наприклад, ст. 26, ч. 4 ст. 57 Закону № 606-XIV, ст. 121^2 ГПК), їх перебіг має визначатися за цими нормами, а не за загальними правилами ст. 248^{22} ЦПК. Скарга (заява), пропущений строк на подання якої не поновлено в порядку, передбаченому статтями 85, 89 ЦПК, залишається без розгляду. Відповідно до ст. 53 ГПК у разі відмови у відновленні пропущеного строку постановлюється ухвала.

Державний виконавець може звернутися в суд із поданням (заявою), а стягувач, боржник – із заявою про проведення у виконавчому провадженні дій, питання про які вирішує суд, відповідно загальний або господарський (зокрема, заяви про: роз'яснення рішення; видачу дубліката виконавчого документа; поновлення (відновлення) строку пред'явлення виконавчого документа до виконання; заміну сторони, яка вибула, її правонаступником; встановлення чи зміну способу й порядку виконання рішення; відстрочку та розстрочку його виконання; закінчення виконавчого провадження; поворот виконання; подання про: оголошення розшуку боржника за виконавчими документами про стягнення аліментів; відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, або у зв'язку із втратою годувальника; тимчасове влаштування до дитячого чи лікувального закладу дитини, про відібрання якої виконується рішення) у будь-який момент цього провадження, якщо спеціальною нормою закону (наприклад, ст. 421 ЦПК, ст. 120 ГПК) не встановлено обмежень у часі.

Заяви про поновлення (відновлення) пропущеного строку для пред'явлення до виконання наказу, виданого на підставі рішення, ухвали чи постанови господарського суду, заяви чи подання про відстрочку або розстрочку, зміну способу та порядку виконання рішення, ухвали чи постанови господарського суду, затвердження мирової угоди при виконанні останніх, поворот виконання, скарги на дії чи бездіяльність органів державної виконавчої служби щодо виконання зазначених рішень, ухвал, постанов подаються до господарського суду, який постановив рішення, у порядку, визначеному в ГПК (статті 119, 121, 121^2, 122).

6. Судам слід мати на увазі, що встановлений ч. 1 ст. 248^{23} ЦПК десятиденний строк розгляду справи за скаргою на рішення, дії або бездіяльність посадових осіб державної виконавчої служби відповідно до загальних правил ст. 148 цього Кодексу обчислюється з дня, наступного після закінчення підготовки справи до судового розгляду.

Заяви, подання щодо проведення у виконавчому провадженні дій, вирішення питання про які віднесено до компетенції загального суду, мають бути розглянуті ним у межах визначеного п. 3 ст. 148 ЦПК п'ятнадцятиденного строку, а у випадках, коли для їх розгляду встановлено інший строк (наприклад, статті 23, 28, 33 Закону № 606-XIV), – протягом цього строку.

Розгляд зазначених скарг, заяв, подань господарським судом здійснюється в строки, визначені у статтях 69, 121 ГПК, якщо інше не встановлено Законом № 606-XIV.

7. За результатами розгляду скарги загальний суд постановляє рішення, а господарський – ухвалу, які мають відповідати вимогам відповідно статей 202, 203, 248^{24} ЦПК та статей 86, 121^2 ГПК.

Заяви, подання учасників виконавчого провадження вирішуються загальним і господарським судами мотивованими ухвалами відповідно до вимог статей 232–234 ЦПК та статей 86, 121^2 ГПК. Виходячи зі змісту ст. 248^{24} ЦПК у разі визнання неправомірними рішення, дій або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби суд зобов'язує їх усунути допущені порушення або іншим шляхом поновлює порушені права чи свободи заявника. При цьому суд не вправі зобов'язувати зазначених осіб до вчинення тих дій, які згідно із Законом № 606-XIV можуть здійснюватися тільки державним виконавцем або відповідною посадовою особою державної виконавчої служби (наприклад, постановити ухвалу про зупинення виконавчого провадження у випадках, передбачених ст. 35 Закону № 606-XIV), проте може привести визначений

державним виконавцем строк зупинення провадження у відповідність із законом або скоротити його (ч. 3 ст. 36 Закону № 606-XIV).

8. При визначенні підсудності слід мати на увазі, що загальними судами за місцем виконання рішення розглядаються заяви (подання) про: відмову стягувача від стягнення або затвердження мирової угоди сторін про закінчення виконавчого провадження (частини 2, 3 статті 11^1 Закону № 606-XIV, ст. 352 ЦПК); визначення частки боржника в спільній власності на майно (ч. 8 ст. 50 Закону № 606-XIV); вилучення в інших осіб коштів і майна, а також коштів, які знаходяться на рахунках в установах банків та інших фінансових установах і належать боржнику (частини 4, 5 ст. 53 Закону № 606-XIV); тимчасове влаштування дитини до дитячого чи лікувального закладу (ч. 2 ст. 78 Закону № 606-XIV, ст. 354 ЦПК).

Заяви стягувача про поновлення строку для пред'явлення до виконання виданого судом виконавчого документа розглядаються судом за місцем виконання рішення або судом, який його постановив (ч. 2 ст. 23 Закону № 606-XIV, ст. 350 ЦПК, ст. 119 ГПК). Питання про відстрочку або розстрочку виконання, встановлення чи зміну способу й порядку виконання рішення (ч. 1 ст. 33 Закону № 606-XIV, ст. 351 ЦПК, ст. 121 ГПК), про його подальше виконання (ч. 8 ст. 79 Закону № 606-XIV), роз'яснення рішення (ст. 28 Закону № 606-XIV, ст. 215 ЦПК, ст. 89 ГПК), видачу дубліката виконавчого листа (ст. 353 ЦПК) чи наказу (ст. 120 ГПК), поворот виконання рішення (статті 420–422 ЦПК, 122 ГПК) розглядаються судом, який постановив рішення та видав виконавчий документ.

У визначених ст. 42 Закону № 606-XIV випадках державний виконавець може звертатися з поданням про оголошення розшуку боржника до відповідного суду за місцем виконання рішення, або за останнім відомим місцем проживання (знаходження) боржника чи місцем знаходження його майна, або за місцем проживання (знаходження) стягувача. Зазначені подання розглядаються за правилами розд. V ЦПК.

9. Оскільки визначені Законом № 606-XIV права й обов'язки сторін у виконавчому провадженні (ст. 11^1), у тому числі право стягувача подати заяву про відмову від стягнення та право сторін укласти мирову угоду про закінчення виконавчого провадження, стосуються всіх виконавчих документів, що підлягають виконанню державною виконавчою службою, правила ст. 352 ЦПК про мирову угоду й відмову від примусового виконання рішення мають застосовуватися загальним судом у виконавчому провадженні як за судовими рішеннями, так і за іншими виконавчими документами.

Питання про затвердження мирової угоди у виконавчому провадженні, порушеному за наказом господарського суду, вирішується господарським судом, який постановив відповідне рішення, за правилами ст. 121 ГПК.

З урахуванням прав осіб, які беруть участь у цивільній чи господарській справі, заяви й подання в будь-якому разі мають розглядатись у судовому засіданні (з обов'язковим повідомленням про час і місце його проведення заявника та заінтересованих осіб).

10. При вирішенні заяв державного виконавця чи сторони про відстрочку або розстрочку виконання рішення, встановлення або зміну способу й порядку його виконання суду потрібно мати на увазі, що відповідно до ст. 351 ЦПК і ст. 121 ГПК їх задоволення можливе лише у виняткових випадках, які суд визначає виходячи з особливого характеру обставин, що ускладнюють або виключають виконання рішення (хвороба боржника або членів його сім'ї, відсутність у нього майна, яке за рішенням суду має бути передане стягувачу, стихійне лихо, інші надзвичайні події тощо).

У разі звернення державного виконавця з поданням щодо визначення порядку подальшого виконання рішення про виселення особи із займаного приміщення з наданням іншого за умови його невиконання зобов'язаною особою (ч. 8 ст. 79 Закону № 606-XIV) суд залежно від фактичних обставин та за наявності згоди особи (осіб), яка підлягає виселенню, може постановити ухвалу про заміну жилого приміщення, яке мало бути надане при виселенні, іншим.

11. Стягувачам, які з поважних причин пропустили строк для пред'явлення виконавчого документа до виконання, суд може поновити його тільки щодо виконавчих листів, виданих на підставі рішення, ухвали, постанови в цивільній справі, та вироку, ухвали, постанови в кримінальній справі.

Пропущений строк для пред'явлення до виконання наказу господарського суду може бути відновлений судом, який постановив судове рішення, за наявності умов, передбачених ст. 119 ГПК.

Заяви про поновлення (відновлення) пропущених строків для пред'явлення до виконання інших виконавчих документів судовому розгляду не підлягають.

12. Частка боржника у спільній власності з іншими особами визначається за поданням державного виконавця відповідно до положень законодавства, що регулює право власності.

Такі подання мають розглядатися з обов'язковим викликом у судове засідання не лише державного виконавця, боржника, стягувача й прокурора (у випадках здійснення останнім представництва інтересів громадянина або держави в суді), а й учасників спільної власності на майно та з додержанням вимог ст. 29 ЦПК щодо допустимості засобів доказування.

13. У справах за скаргами на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи інших посадових осіб державної виконавчої служби предметом судового розгляду можуть бути рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби (дії чи бездіяльність органів державної виконавчої служби щодо виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів).

Суди розглядають справи за такими скаргами в передбаченому гл. 31-Г ЦПК і ст. 121^2 ГПК порядку незалежно від наявності у сторін спору про право, який підлягає розгляду в позовному провадженні. Такий спір не може бути підставою для залишення скарг без розгляду або яким-небудь чином впливати на останній.

14. Державний виконавець відмовляє у відкритті виконавчого провадження в тому разі, коли минув установлений строк для пред'явлення виконавчого документа до виконання, або його не подано, або подано документ, не зазначений у ст. 18^1 Закону № 606-XIV, або наявні інші передбачені законодавством обставини, які виключають можливість здійснення виконавчого провадження (ст. 26 Закону № 606-XIV).

Перевіряючи додержання строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання, суд має виходити як із положень ст. 21 Закону № 606-XIV, так і з інших актів законодавства, якими врегульовано це питання.

Наведений у ст. 18^1 Закону № 606-XIV перелік виконавчих документів, що виконуються державною виконавчою службою, не є вичерпним. У передбачених законом випадках примусовому виконанню підлягають рішення й інших органів державної влади, якщо це покладено на зазначену службу.

До інших обставин, що можуть бути підставою для відмови у відкритті виконавчого провадження, можна віднести, зокрема, звернення за виконанням рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України з порушенням вимог статей 35, 36 Закону України від 24 лютого 1994 р. № 4002-XII "Про міжнародний комерційний арбітраж" щодо попереднього звернення стягувача до компетентного суду з клопотанням про визнання й виконання рішення названого третейського суду.

15. Суди повинні мати на увазі, що при виконанні рішень про стягнення грошових коштів державний виконавець згідно зі ст. 50 Закону № 606-XIV у першу чергу звертає стягнення на кошти боржника в гривнях та іноземній валюті, інші цінності, в тому числі кошти на рахунках і вкладах в установах банків та інших кредитних організаціях, а також на рахунки в цінних паперах у депозитаріях останніх, і лише за відсутності у боржника коштів і цінностей – на належне йому інше майно, за винятком того, на яке згідно із законом не може бути звернено стягнення.

Наведений у додатку до Закону № 606-XIV Перелік видів майна громадян, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами, є єдиним для всіх випадків звернення стягнення на зазначене майно.

Стягнення на нерухоме майно (будинок, квартиру, приміщення, земельну ділянку) звертається за відсутності у боржника достатніх коштів чи рухомого майна з додержанням правил ст. 62 Закону № 606-XIV. При введенні спеціальною нормою закону мораторію на примусову реалізацію певного майна виконавче провадження підлягає зупиненню.

Боржник має право вказати ті види майна чи предмети, на які необхідно звернути стягнення в першу чергу (ст. 56 Закону № 606-XIV). Відмова державного виконавця задовольнити зазначену вимогу боржника може бути визнана в судовому порядку необґрунтованою, коли очевидно, що ця вимога не порушувала інтересів стягувача й не ускладнювала виконання рішення.

16. У справах за скаргами стягувача чи боржника на дії державного виконавця, пов’язані з арештом і вилученням майна та його оцінкою, суд перевіряє відповідність цих дій положенням статей 55, 57 Закону № 606-XIV. При цьому необхідно враховувати, що оцінка майна боржника провадиться самим державним виконавцем, якщо вартість майна не перевищує 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за ринковими цінами на день її проведення, крім випадків, коли застосовуються регульовані ціни. При складності оцінки чи наявності у стягувача або боржника заперечень проти її результатів до участі у виконавчому провадженні та складенні висновку залучається експерт (спеціаліст).

Для проведення оцінки нерухомого майна, транспортних засобів, повітряних, морських, річкових суден, а також майна, вартість якого перевищує 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, державний виконавець зобов’язаний залучити до участі у виконавчому провадженні оцінювача, який здійснює свою діяльність відповідно до Закону України від 12 липня 2001 р. № 2658-III “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні”.

Вимоги інших осіб щодо належності їм, а не боржнику майна, на яке накладено арешт, вирішуються шляхом пред'явлення ними відповідно до правил підвідомчості (ст. 24 ЦПК, ст. 12 ГПК) позову до боржника та особи, в інтересах якої накладено арешт, про визнання права власності на майно і звільнення його з-під арешту. В такому ж порядку розглядаються вимоги осіб, які не є власниками майна, але володіють ним на законних підставах.

17. Розглядаючи скарги на дії державного виконавця, пов'язані з реалізацією арештованого майна, суд повинен перевірити їх відповідність як положенням ст. 61 Закону № 606-XIV, так і прийнятим відповідно до цього Закону нормативно-правовим актам, зокрема: Порядку накладення арешту на цінні папери (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 1999 р. № 1744); Положенню про порядок і умови зберігання та реалізації грошей, у тому числі іноземної валюти, цінних паперів, ювелірних та інших побутових виробів із золота, срібла, платини і металів платинової групи, дорогоцінних каменів і перлів, а також лому і окремих частин таких виробів, на які накладено арешт (затверджене постановою правління Національного банку України від 4 жовтня 1999 р. № 489 (з наступними змінами), зареєстроване в Міністерстві юстиції України (далі – Мін'юст) 29 жовтня 1999 р. за № 740/4033); Тимчасовому положенню про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна (затверджене наказом Мін'юсту від 27 жовтня 1999 р. № 68/5 (з наступними змінами), зареєстроване в Мін'юсті 2 листопада 1999 р. за № 745/4038); Порядку реалізації арештованого майна (затверджений наказом Мін'юсту від 15 липня 1999 р. № 42/5 (з наступними змінами), зареєстрованому в Мін'юсті 19 липня 1999 р. за № 480/3773).

Оскільки дії державного виконавця, пов'язані з реалізацією арештованого майна, є підставою для виникнення цивільних прав та обов'язків, до таких правовідносин мають застосовуватися загальні положення про захист цивільних прав шляхом пред'явлення позову, у зв'язку з чим у цій частині скаргу на дії державного виконавця суд ухвалою залишає без розгляду і роз'яснює заявникові можливість вирішення спору в позовному провадженні.

18. Судам необхідно враховувати, що розмір заборгованості за виконавчим документом про стягнення аліментів державний виконавець повинен визначати виходячи з правил ст. 74 Закону № 606-XIV, відповідних норм сімейного законодавства, а також постанови Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 р. № 146 (з наступними змінами) "Про перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб". При цьому він не може вирішувати питання про повне або часткове звільнення від сплати заборгованості.

19. При розгляді справ за скаргами на постанови державного виконавця чи начальника відповідного відділу державної виконавчої служби про накладення штрафів, передбачених статтями 87, 88 Закону № 606-XIV, суд повинен виходити з того, що вони є не адміністративним стягненням, а санкцією за невиконання зазначених у цих статтях вимог. Такі постанови оскаржуються за правилами гл. 31-Г ЦПК.

20. Відповідно до статей 45, 46 Закону № 606-XIV витрати виконавчого провадження та виконавчий збір стягуються за постановою державного виконавця з боржника, якщо останній не виконав рішення добровільно в установлений для цього строк і воно було виконане примусово.

Суд може визнати стягнення виконавчого збору необґрунтованим, якщо встановлений державним виконавцем строк для добровільного виконання рішення не узгоджувався зі строками, встановленими в ч. 2 ст. 24 Закону № 606-XIV, і був нереальним.

21. Роз’яснити судам, що передбачене ст. 86 Закону № 606-XIV право стягувача звернутися з позовом до юридичної особи, яка зобов’язана провадити стягнення коштів з боржника, поширюється й на випадки невиконання юридичними особами рішень про стягнення аліментів, а також рішень, на підставі яких здійснюється утримання за виконавчими документами із заробітної плати, пенсії, стипендії та інших доходів боржника.

За змістом цієї норми відповідальність юридичної особи може застосовуватись як при неможливості, так і при утрудненні виконання рішення з вини зазначеної особи.

Вина юридичної особи в невиконанні рішення доводиться відповідно до положень ст. 30 ЦПК і може полягати у непроведенні стягнення коштів з боржника як навмисно, так і внаслідок недбалості, в тому числі й у разі невиплати йому заробітку (доходу), на який звертається стягнення.

До юридичної особи не переходять зобов’язання боржника за виконавчим документом. Присуджені з неї на користь стягувача кошти мають компенсаційний характер.

При розгляді позовів фізичних і юридичних осіб про відшкодування шкоди (збитків), заподіяної діями (бездіяльністю) державного виконавця, суди повинні виходити з положень ст. 11 Закону № 202/98-ВР, ст. 86 Закону № 606-XIV і враховувати, що в таких справах відповідачами можуть бути відповідні відділи державної виконавчої служби, в яких працюють державні виконавці, та відповідні територіальні органи Державного казначейства України.

22. Скарги на рішення, дії або бездіяльність посадових осіб державної виконавчої служби оплачуються державним митом відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 р. № 7-93 “Про державне мито”.

Інші витрати, пов’язані з розглядом таких скарг, включаючи й витрати для надання юридичної допомоги, а також витрати, пов’язані з поїздками, згідно зі ст. 248[25] ЦПК, ч. 5 ст. 49 ГПК покладаються судом у разі задоволення скарг – на відділ державної виконавчої служби, а в разі відмови в цьому – на заявника.

Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 27 березня 1992 р. № 6

(Із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94 N 11 від 30.09.94 N 15 від 25.05.98 N 9 від 24.10.2003)

Обговоривши матеріали узагальнення судової практики в цивільних справах за позовами про відшкодування шкоди, Пленум Верховного Суду України відмічає, що суди республіки в цілому правильно вирішують ці справи. Разом з тим, окремими судами неповно з'ясовується наявність передбачених законом підстав для застосування майнової відповідальності, неправильно визначається розмір відшкодування шкоди, зокрема, при заподіянні її ушкодженням здоров'я, допускаються інші помилки в застосуванні норм, які регулюють зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди. Суди не завжди виявляють причини і умови, що сприяють заподіянню шкоди, і реагують на них окремими ухвалами.

(Преамбула із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N15 від 25.05.98)

Пленум Верховного Суду ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Судам необхідно усунути недоліки, що є в діяльності по розгляду цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди, підвищити рівень

здійснення правосуддя в цих справах і забезпечити вирішення їх в точній відповідності із законом.

При покладенні обов'язку по відшкодуванню шкоди (майнової відповідальності) суди повинні виходити з положень глави 40 ЦК, Закону України "Про власність" і іншого законодавства України, що регулює дані правовідносини, і враховувати, що правильне вирішення цього питання має важливе значення в захисті цивільних прав громадян та юридичних осіб.

Відшкодування шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням його здоров'я від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, провадиться згідно із законодавством про страхування від нещасного випадку. Це законодавство складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Закону від 23 вересня 1999 р. N 1105-XIV "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" (далі - Закон N 1105-XIV), Закону від 14 жовтня 1992 р. N 2694-XII "Про охорону праці" (в редакції Закону від 21 листопада 2002 р. N 229-IV, Кодексу законів про працю України (далі - КЗпП), а також законодавчих та інших нормативно-правових актів у тій їх частині, що не суперечить Закону N 1105-XIV. Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство України про страхування від нещасного випадку, то застосовуються правила відповідного міжнародного договору.

(Пункт 1 доповнено абзацом третім згідно з Постановою Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

1-1. Вирішуючи питання про прийняття до провадження заяв про відшкодування шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням його здоров'я, пов'язаним із виконанням трудових обов'язків, суди повинні враховувати, що спори між потерпілим працівником та роботодавцем (незалежно від форм власності та виду діяльності) щодо права на відшкодування зазначеної шкоди підлягають судовому розгляду в порядку, встановленому для вирішення трудових спорів (гл. XV КЗпП). Суд повинен обговорити також питання про притягнення до участі у справі відповідного органу Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (далі - Фонд) як третьої особи на стороні відповідача, яка не заявляє самостійних вимог.

(Абзац перший пункту 1-1 в редакції Постанови Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

Із заявою про розгляд такого спору потерпілий або інша заінтересована особа можуть звернутися на свій розсуд до суду як безпосередньо, так і після попереднього розгляду спору комісією по трудових спорах (КТС). При цьому необхідно враховувати роз'яснення Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. про те, що суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку" (п.8 постанови від 1 листопада 1996 р. N 9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя").

Спори щодо розміру шкоди та права на її відшкодування у вигляді страхових виплат на підставі Закону N 1105-XIV між особами (які підлягають страхуванню від нещасного випадку, членами сім'ї чи утриманцями таких осіб, особами, які добровільно застрахувалися від зазначених випадків) та страховиком розглядаються судами в позовному провадженні за загальними правилами.

(Пункт 1-1 доповнено абзацом третім згідно з Постановою Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

(Пункт 1-1 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

1-2. На підставі Закону N 1105-XIV у вигляді страхових виплат відшкодовується шкода особам, які застраховані від нещасного випадку відповідно до цього Закону, та особам, право яких на отримання відшкодування шкоди, заподіяної їм унаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання, пов'язаних із виконанням ними трудових обов'язків, було встановлено раніше згідно з відповідним законодавством СРСР, Української РСР або України. У разі смерті зазначених потерпілих право на страхові виплати належить членам їхніх сімей та утриманцям.

Особам, які потерпіли на виробництві до 1 квітня 2001 р., Фонд сплачує страхові виплати та надає соціальні послуги з того часу, коли відповідні підприємства передали йому в установленому порядку документи, що підтверджують право цих працівників (членів їхніх сімей) на такі виплати й послуги, або коли таке право встановлено в судовому порядку.

Уся заборгованість із відшкодування зазначеної матеріальної та моральної шкоди виплачується потерпілим на виробництві та членам їхніх сімей (утриманцям) роботодавцями, а в разі їх ліквідації без створення правонаступника - Фондом. Спори, що виникають із приводу заборгованості,

повинні вирішуватись на підставі законодавства, яке було чинним на момент виникнення в потерпілого права на відшкодування шкоди.

(Постанову доповнено пунктом 1-2 згідно з Постановою Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

1-3. Дія Закону N 1105-XIV не поширюється на працівників, які виконували роботу не відповідно до трудового договору, а на інших юридичних підставах і не є суб'єктами страхування від нещасного випадку, а також на осіб, зазначених у ст. 11 цього Закону, які не сплачували страхових внесків із добровільного страхування від нещасного випадку. Питання про відповідальність за ушкодження їхнього здоров'я має вирішуватись на підставі відповідних норм цивільного законодавства.

(Постанову доповнено пунктом 1-3 згідно з Постановою Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

1-4. Зміни в регулюванні порядку відшкодування шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням його здоров'я при виконанні трудових обов'язків, не можуть бути підставою для відмови у прийнятті заяви або закриття провадження у справі з тих мотивів, що згідно із Законом N 1105-XIV відшкодування шкоди має провадитися не роботодавцем, про що заявляються вимоги, а Фондом. У тому разі, коли позов пред'явлено до неналежного відповідача, питання про його заміну вирішується згідно зі ст. 105 Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПК).

(Постанову доповнено пунктом 1-4 згідно з Постановою Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

2. Розглядаючи позови про відшкодування шкоди, суди повинні мати на увазі, що відповідно до статей 440 і 450 ЦК шкода, заподіяна особі і майну громадянина або заподіяна майну юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її заподіяла, за умови, що дії останньої були неправомірними, між ними і шкодою є безпосередній причинний зв'язок та є вина зазначеної особи, а коли це було наслідком дії джерела підвищеної небезпеки, незалежно від наявності вини.

(Абзац перший пункту 2 із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

При заподіянні шкоди джерелом підвищеної небезпеки на його володільця не може бути покладено обов'язок по її відшкодуванню, якщо вона виникла внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого, а у випадках, передбачених спеціальним законом, - тільки умислу потерпілого. Якщо груба

необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди, то залежно від ступеня вини потерпілого, коли іншого не встановлено законом, розмір належного з володільця джерела підвищеної небезпеки відшкодування має бути зменшений або у відшкодуванні шкоди має бути відмовлено.

Правила ст.454 ЦК про зменшення розміру відшкодування або відмову у відшкодуванні шкоди з врахуванням ступеня вини потерпілого застосовуються і в інших випадках заподіяння шкоди майну, а також особі громадянина, однак у кожному разі підставою до цього може бути груба необережність потерпілого (знаходження в нетверезому стані, нехтування правилами безпеки руху і т.п.), а не проста необачність. Правила цієї норми закону про можливість зменшення розміру відшкодування шкоди, заподіяної громадянином, залежно від його майнового стану застосовуються у виняткових випадках, коли стягнення шкоди у повному розмірі неможливе або поставить відповідача в дуже тяжке становище.

(Абзац третій пункту 2 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94)

3. Роз'яснити судам, що шкода, заподіяна кількома особами, відшкодовується кожною з них в частині, заподіяної нею (в порядку часткової відповідальності).

Особи, які спільно заподіяли шкоду, тобто заподіяли неподільну шкоду взаємопов'язаними, сукупними діями, або діями з єдністю наміру, несуть солідарну відповідальність перед потерпілими. У такому ж порядку відповідають володільці джерел підвищеної небезпеки за шкоду, заподіяну внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки іншим особам. Питання про відповідальність за шкоду, заподіяну при цьому самим джерелам підвищеної небезпеки кожного із їх володільців перед іншим з них, вирішується за правилами ст.440 ЦК: шкода, заподіяна одному з володільців з вини іншого - відшкодовується винним; при наявності лише вини володільця, якому заподіяна шкода, вона йому не відшкодовується; при наявності вини обох володільців - розмір відшкодування визначається відповідно до ступеня вини кожного; при відсутності вини володільців у взаємному заподіянні шкоди - жоден з них не має права на відшкодування.

(Абзац другий пункту 3 із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

Володілець джерела підвищеної небезпеки не відповідає за шкоду, заподіяну цим джерелом, якщо доведе, що воно вибуло з його володіння

внаслідок протиправних дій інших осіб, а не з його вини. Особи, які вчинили ці протиправні дії, відшкодовують шкоду за правилами відповідальності володільців джерел підвищеної небезпеки, а коли цьому сприяла винна поведінка володільця (не була забезпечена належна охорона і т.п.), відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, може бути покладено на особу, що протиправно заволоділа цим джерелом, і на його володільця відповідно до ступеня вини кожного з них.

Особи, винними діями яких заподіяна шкода джерелу підвищеної небезпеки і які самі не є потерпілими внаслідок шкоди, заподіяної цим джерелом підвищеної небезпеки, відповідають за заподіяну шкоду на підставі ст.440 ЦК.

(Пункт 3 доповнено абзацом четвертим згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94)

У тих випадках, коли разом із заподіянням джерелом підвищеної небезпеки шкоди (не внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки) заподіяно також шкоду джерелу підвищеної небезпеки і цьому сприяла груба необережність потерпілого, згідно з нормами ст.454 ЦК може бути зменшено розмір відшкодування шкоди потерпілому. Покладення на нього з цих підстав відповідальності за шкоду, заподіяну при цьому джерелу підвищеної небезпеки, ст.454 ЦК не передбачено.

(Пункт 3 доповнено абзацом п'ятим згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94; із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

4. Джерелом підвищеної небезпеки належить визнавати будь-яку діяльність, здійснення якої створює підвищену імовірність заподіяння шкоди через неможливість контролю за нею людини, а також діяльність по використанню, транспортуванню, зберіганню предметів, речовин і інших об'єктів виробничого, господарського чи іншого призначення, які мають такі ж властивості. Майнова відповідальність за шкоду, заподіяну діями таких джерел, має наставати як при цілеспрямованому їх використанні, так і при мимовільному прояву їх шкідливих властивостей (наприклад, у випадку заподіяння шкоди внаслідок мимовільного руху автомобіля).

Під володільцем джерела підвищеної небезпеки розуміється юридична особа або громадянин, що здійснюють експлуатацію джерела підвищеної небезпеки в силу права власності, повного господарського відання, оперативного управління або з інших підстав (договору оренди, довіреності тощо).

Не вважається володільцем джерела підвищеної небезпеки і не несе відповідальності за шкоду перед потерпілим особа, яка управляє джерелом підвищеної небезпеки в силу трудових відносин з володільцем цього джерела (шофер, машиніст, оператор і т.ін.).

5. При розгляді справ про відшкодування шкоди за ст.441 ЦК суди повинні мати на увазі, що крім загальних підстав, передбачених ст.440 ЦК, відповідальність юридичної особи настає лише у випадках, коли особа, з вини якої заподіяна шкода, знаходиться з даною організацією в трудових відносинах, і шкода, заподіяна нею у зв'язку з виконанням трудових (службових) обов'язків, незалежно від того, постійним, сезонним, тимчасовим за трудовим договором чи на інших умовах вона була працівником цієї організації.

Господарські (підприємницькі) товариства, кооперативи відповідають за шкоду на підставі ст. 441 ЦК у випадках її заподіяння як їхнім учасником (членом) під час здійснення ним підприємницької або іншої діяльності від їх імені, так і особами, які виконують роботу за трудовим договором.

(Абзац другий пункту 5 в редакції Постанови Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

6. За шкоду, заподіяну неповнолітнім, який не досяг п'ятнадцяти років, згідно зі ст.446 ЦК несуть відповідальність перед потерпілим його батьки (усиновителі), опікуни, а у відповідних випадках - учбові, виховні або лікувальні заклади за наявністю загальних підстав, передбачених ст.440 ЦК.

При цьому слід мати на увазі, що батьки (усиновителі) або опікуни несуть майнову відповідальність у випадках, коли шкода, заподіяна неповнолітнім, є наслідком нездійснення за ним контролю, неналежного виховання або неправильного використання щодо них своїх прав; учбові, виховні і лікувальні заклади несуть майнову відповідальність за шкоду, якщо вона виникла внаслідок нездійснення ними належного контролю за неповнолітнім в час знаходження його під їх наглядом.

Зазначений в ст.446 ЦК перелік фізичних і юридичних осіб, які несуть відповідальність за шкоду, заподіяну неповнолітніми віком до п'ятнадцяти років, є вичерпним і поширеному тлумаченню не підлягає.

Шкода, заподіяна неповнолітнім віком від 15 до 18 років, згідно зі ст.447 ЦК відшкодовується самим заподіювачем. Якщо в останнього немає майна або заробітку, достатнього для відшкодування заподіяної ним шкоди, відповідний обов'язок покладається на його батьків (усиновителів) або

піклувальників за умови їх винної поведінки, що сприяла виникненню шкоди. Цей їх обов'язок припиняється при досягненні заподіювачем повноліття або появи в нього майна чи заробітку, достатніх для відшкодування шкоди.

7. Відповідно до ст.440 ЦК і ст.17 Закону України "Про захист прав споживачів" (у редакції Закону від 15 грудня 1993 року) шкода, заподіяна життю, здоров'ю або майну громадянина внаслідок наявності конструктивних, рецептурних та інших недоліків товару або результатів виконання робіт, підлягає відшкодуванню особою, якою вона заподіяна (продавцем, виготівником чи виконавцем), незалежно від того, чи знаходився потерпілий з цією особою у договірних відносинах. Вони звільняються від відповідальності, якщо доведуть, що шкода виникла внаслідок порушення потерпілим правил користування товаром або його зберігання.

(Пункт 7 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94)

8. Оскільки в силу ст.452 ЦК особа, яка відповідає за шкоду, заподіяну з вини іншого, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи, не буде суперечити закону пред'явлення за вибором потерпілого вимог про відшкодування шкоди безпосередньо до винної особи, якщо за законом межі відповідальності останньої і особи, яка за неї відповідає, однакові.

З винної особи за регресною вимогою стягується сума майнових витрат, понесених на виконання зобов'язання по відшкодуванню шкоди, а якщо законом встановлено межі відшкодування або межі відповідальності винної особи, то з неї витрати стягуються в цих межах.

Особа, що відшкодувала шкоду, за яку передбачена відповідальність у солідарному порядку, має на підставі ст.175 ЦК право зворотної вимоги до кожного з солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено законом, як у випадках, коли відшкодування було присуджено з усіх боржників, так і при покладенні цього обов'язку на вимогу потерпілого на частину з них. Регресна вимога може бути пред'явлена протягом трьох років, з дня виконання зобов'язання про відшкодування шкоди (відшкодування в натурі, виплати суми періодичних платежів тощо).

(Пункт 8 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

9. Оскільки згідно зі ст.48 Закону України "Про власність" положення щодо захисту права власності поширюється також на особу, яка хоч і не є власником, але володіє майном на праві повного господарського відання,

оперативного управління, або на іншій підставі, передбаченій законом чи договором, така особа також вправі вимагати відшкодування шкоди, заподіяної цьому майну.

(Абзац перший пункту 9 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94)

При визначенні розміру відшкодування шкоди, заподіяної майну, незалежно від форм власності, судам належить виходити з положень ст.453 ЦК , статей 48, 51, 52, 54, 56, 57 Закону України "Про власність". Зокрема, слід враховувати, що відшкодування шкоди шляхом покладення на відповідальну за неї особу обов'язку надати річ того ж роду і якості, виправити пошкоджену річ, іншим шляхом відновити попереднє становище в натурі, застосовується, якщо за обставинами справи цей спосіб відшкодування шкоди можливий. Коли відшкодування шкоди в натурі неможливе, потерпілому відшкодовуються в повному обсязі збитки відповідно до реальної вартості на час розгляду справи втраченого майна, робіт, які необхідно провести, щоб виправити пошкоджену річ, усунути інші негативні наслідки неправомірних дій заподіювача шкоди. Як при відшкодуванні в натурі, так і при відшкодуванні заподіяних збитків грішми потерпілому на його вимогу відшкодовуються неодержані доходи у зв'язку з заподіянням шкоди майну.

Постановлюючи рішення про стягнення на користь потерпілого відшкодування вартості майна, що не може використовуватись за призначенням, але має певну цінність, суд одночасно повинен обговорити питання про передачу цього майна після відшкодування збитків особі, відповідальній за шкоду.

Якщо для відновлення попереднього стану речі, що мала певну зношеність (наприклад, автомобіля), були використані нові вузли, деталі, комплектуючі частини іншої модифікації, що випускаються взамін знятих з виробництва однорідних виробів, особа, відповідальна за шкоду, не вправі вимагати врахування зношеності майна або меншої вартості пошкоджених частин попередньої модифікації. Зношеність пошкодженого майна враховується у випадках стягнення на користь потерпілого його вартості (при відшкодуванні збитків).

У тому разі, коли на час виконання рішення про відшкодування шкоди, виправлення пошкодження за одержані за рішенням кошти, збільшились ціни на майно або роботи, на придбання чи проведення яких воно було присуджено, потерпілий з цих підстав може заявити додаткові вимоги до особи, відповідальної за шкоду, якщо не було його вини в тому, що виконання проводилося вже після збільшення цін і тарифів.

(Абзац п'ятий пункту 9 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94)

10. Роз'яснити судам, що шкода, заподіяна ушкодженням здоров'я, відшкодовується за правилами гл. 40 ЦК у тих випадках, коли вона була заподіяна життю або здоров'ю громадянина при виконанні ним договірних зобов'язань (договір перевозки, підряду тощо), якщо чинним законодавством не передбачено інше.

Дія Закону N 1105-XIV не поширюється на військовослужбовців, осіб рядового й начальницького складу органів внутрішніх справ і деякі інші категорії осіб, порядок та умови страхування яких установлено спеціальним законодавством.

(Пункт 10 в редакції Постанови Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

11. У разі настання страхового випадку Фонд виплачує застрахованому чи особам, які мають на це право, страхові виплати, передбачені ст. 28 Закону N 1105-XIV. Право на отримання потерпілим одноразової допомоги та щомісячної страхової виплати настає з дня встановлення йому медико-соціальною експертною комісією (далі - МСЕК) стійкої втрати професійної працездатності.

На підставі статей 1, 5 та ч. 3 ст. 28 Закону N 1105-XIV страхова виплата за моральну шкоду провадиться потерпілому незалежно від втрати ним професійної працездатності. Порядок і розміри виплат, передбачені ч. 3 ст. 34 цього Закону, застосовуються лише при вирішенні питання про відшкодування моральної шкоди, заподіяної умовами виробництва, які не спричинили втрати потерпілим професійної працездатності.

(Пункт 11 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94; N 9 від 24.10.2003)

12. Розмір відшкодування шкоди, пов'язаної з втратою потерпілим заробітку (його частини) у зв'язку з ушкодженням здоров'я, встановлюється виходячи зі ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку, який потерпілий мав до ушкодження здоров'я.

При втраті заробітку внаслідок ушкодження здоров'я, пов'язаного з виконанням трудових обов'язків, його відшкодування має провадитися Фондом у вигляді щомісячних страхових виплат, сума яких при одночасному призначенні пенсії по інвалідності у зв'язку з одним і тим самим нещасним випадком (професійним захворюванням) не повинна перевищувати середньомісячного заробітку до ушкодження здоров'я (при цьому визначені

раніше розміри щомісячної страхової виплати та пенсії по інвалідності зменшенню не підлягають).

Якщо у випадках, передбачених статтями 457, 461 ЦК, у зв'язку з ушкодженням здоров'я потерпілому призначено пенсію або збільшено ту, яку він одержував раніше, розмір відшкодування визначається за відрахуванням із утраченого заробітку відповідно суми призначеної пенсії або суми, на яку її збільшено. Пенсія з інших підстав, призначена потерпілому як до, так і після ушкодження здоров'я, підлягає заліку в частині, яка могла бути призначена йому у зв'язку з цим ушкодженням здоров'я. Визначені таким чином суми відшкодування виплачуються незалежно від одержуваних у наступному потерпілим пенсії, заробітку, доходів, стипендії. Зміна розміру відшкодування на вимогу потерпілого провадиться у випадках і в порядку, передбачених ст. 463 ЦК.

При зміні в період виплати відшкодування шкоди ступеня втрати потерпілим професійної працездатності, складу сім'ї померлого, підвищенні розміру мінімальної заробітної плати у визначеному законодавством порядку розмір щомісячних страхових виплат і витрат на медичну та соціальну допомогу підлягає відповідному перерахуванню. Перерахування суми втраченого заробітку провадиться також у разі зростання в попередньому календарному році (за даними центрального органу з питань статистики) середньої заробітної плати в галузях національної економіки. Таке перерахування провадиться з 1 березня наступного року, при цьому визначена раніше сума щомісячної виплати зменшенню не підлягає (ст. 29 Закону N 1105-XIV).

Індексація суми страхової виплати провадиться відповідно до чинного законодавства.

Стаття 37 Закону N 1105-XIV містить вичерпний перелік підстав, за наявності яких Фонд може відмовити у страхових виплатах і наданні соціальних послуг. Встановлення вини потерпілого чи відсутності вини роботодавця не може бути підставою для відмови потерпілому або членам його сім'ї у таких виплатах чи зменшенні їх розміру, а також у наданні зазначених послуг, крім випадку, передбаченого абзацом третім ч. 2 ст. 34 Закону N 1105-XIV.

Якщо у випадках, передбачених статтями 454, 457, 461 ЦК, груба необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди, сума втраченого заробітку зменшується відповідно до ступеня вини, після чого визначається розмір відшкодування шляхом заліку пенсії за правилами, наведеними в абзаці третьому цього пункту. За наявності вини заподіювача

шкоди-володільця джерела підвищеної небезпеки груба необережність потерпілого не може бути підставою для відмови у відшкодуванні шкоди.

При визначенні розміру відшкодування за ушкодження здоров'я неповнолітнього, який не досяг 15 років, правила щодо врахування вини потерпілого не застосовуються, крім випадків, коли здоров'я ушкоджено у зв'язку зі вчиненням ним злочину, згаданого в ч. 2 ст. 22 Кримінального кодексу України.

(Пункт 12 в редакції Постанов Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94, N 9 від 24.10.2003)

13. Судам необхідно враховувати, що відповідно до ч. 10 ст. 34 Закону N 1105-XIV втрачений потерпілим у зв'язку з ушкодженням здоров'я заробіток (відповідна його частина) визначається із середньомісячного заробітку, обчисленого згідно із затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2001 р. N 1266 Порядком обчислення середньої заробітної плати (доходу) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

(Пункт 13 в редакції Постанови Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94; із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98; в редакції Постанови Верховного Суду України N 9 від 24.10.2003)

14. Вирішуючи спори про відшкодування шкоди з підстави втрати працездатності у зв'язку з професійним захворюванням, суди повинні мати на увазі, що перелік таких захворювань затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. N 1662. Як виняток, страховим випадком може бути визнано захворювання, не внесене до зазначеного переліку, якщо на момент прийняття рішення медична наука має нові відомості, які дають підстави вважати це захворювання професійним. Професійне захворювання є страховим випадком також у разі його встановлення чи виявлення в період, коли потерпілий не перебував у трудових відносинах із підприємством, під час роботи на якому він захворів.

(Пункт 14 в редакції Постанови Верховного Суду України N 9 від 24.10.2003)

15. У тих випадках, коли потерпілий на одному підприємстві (в установі, організації) мав кілька виробничих травм з втратою працездатності, розмір відшкодування визначається за загальним процентом втрати професійної працездатності. Середньомісячний заробіток при цьому за бажанням

потерпілого визначається за відповідні періоди (за вибором потерпілого), що передували втраті працездатності від будь-якої з цих травм (ч. 13 ст. 34 Закону N 1105-XIV.

(Абзац перший пункту 15 із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94, N 9 від 24.10.2003)

Якщо потерпілий одержав травми на різних підприємствах, розмір відшкодування визначається для кожного підприємства окремо, виходячи з проценту втрати професійної працездатності, встановленого МСЕК для кожного випадку, і середньомісячного заробітку за відповідні періоди, що передували втраті працездатності на кожному підприємстві.

(Абзац другий пункту 15 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94)

16. У разі ушкодження здоров'я в період виробничого навчання (практики) сума страхової виплати визначається за діючою на підприємстві ставкою (окладом) тієї професії (спеціальності), якій навчався потерпілий, але не нижче від найменшого розряду тарифної ставки відповідної професії. У такому ж порядку на підставі ч. 15 ст. 34 Закону N 1105-XIV має визначатися розмір відшкодування (сума страхової виплати) при заподіянні ушкодження здоров'я учням та студентам навчальних закладів, клінічним ординаторам, докторантам, залученим до будь-яких робіт під час, перед або після занять для набуття професійних навичок.

Якщо в період навчання (практики) потерпілий одержував заробіток, за його згодою сума страхової виплати визначається із середньомісячного заробітку за цей період. За бажанням потерпілого ця сума може бути визначена із середньомісячного заробітку до початку виробничого навчання (практики).

У такому ж порядку на підставі ст. 457 ЦК визначається розмір відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю студента або учня при виконанні робіт під час виробничої практики не за трудовим договором, у період канікул чи у вільний від навчання час.

(Пункт 16 в редакції Постанови Верховного Суду України N 9 від 24.10.2003)

17. За потерпілим, якого за висновком лікарсько-консультативної комісії (далі - ЛКК) або МСЕК тимчасово переведено за його згодою на легшу нижчеоплачувану роботу, зберігається його середньомісячний заробіток на строк, визначений цими комісіями, або до встановлення стійкої втрати

професійної працездатності. Якщо у встановлений ЛКК або МСЕК строк роботодавець не забезпечує потерпілого відповідною роботою, у тому числі й через відсутність відповідних вакансій, Фонд зобов'язаний сплачувати потерпілому страхову виплату в розмірі його середньомісячного заробітку. У наведених випадках середньомісячний заробіток визначається в порядку, передбаченому ст. 34 Закону N 1105-XIV.

(Пункт 17 в редакції Постанови Верховного Суду України N 9 від 24.10.2003)

18. Встановлення групи інвалідності потерпілих, причини і часу її виникнення провадиться в усіх випадках медико-соціальними експертними комісіями - МСЕК. Ступінь втрати професійної працездатності (у процентах), потребу в додаткових видах допомоги визначають: МСЕК - якщо шкода була заподіяна у зв'язку з виконанням працівником трудових обов'язків (в тому числі на шляху до роботи і з роботи); судово-медичною експертизою - в решті випадків.

(Пункт 18 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94)

19. Якщо в потерпілого у зв'язку з ушкодженням здоров'я є потреба у додаткових витратах на медичну та соціальну допомогу, що підтверджується із зазначенням їх тривалості висновком МСЕК, вони компенсуються Фондом відповідно до ч. 4 ст. 34 Закону N 1105-XIV. Додаткові витрати потерпілих, на яких дія цього Закону не поширюється (потреба в них та їх тривалість мають підтверджуватися висновком судово-медичної експертизи), підлягають стягненню з особи, відповідальної за шкоду, на підставі ст. 455 ЦК.

При вирішенні таких вимог судам належить виходити з того, що:

а) компенсація (відшкодування) витрат на додаткове харчування, якщо його неможливо забезпечити в лікувально-профілактичному або реабілітаційному закладі, визначається за раціоном, складеним дієтологом чи лікарем, який лікує, та затвердженим МСЕК (у відповідних випадках - судово-медичною експертизою) на підставі інформації органів державної статистики про середні ціни на продукти харчування в торговельній мережі того місяця, в якому їх придбали;

б) розмір витрат на необхідний догляд за потерпілим установлюється залежно від характеру цього догляду (який при ушкодженні здоров'я у зв'язку з виконанням трудових обов'язків визначається МСЕК, а в інших випадках - судово-медичною експертизою) і не може бути меншим (на місяць) від:

мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, - на спеціальний медичний догляд (масаж, уколи тощо); її половини - на постійний сторонній догляд; чверті - на побутове обслуговування (прибирання, прання білизни тощо). Для інвалідів I групи висновок МСЕК чи судово-медичної експертизи про потребу в звичайному сторонньому догляді або в побутовому обслуговуванні не вимагається. Якщо потерпілий потребує допомоги кількох видів, йому відшкодовуються витрати на кожен із них незалежно від того, ким вона здійснюється;

в) розмір витрат на ліки, лікування, протезування (крім протезів із дорогоцінних металів), предмети догляду за потерпілим визначається на підставі виданих лікарями рецептів, довідок або рахунків про їх вартість. За медичним висновком потерпілому, який став інвалідом, періодично, але не рідше одного разу на три роки, а інвалідам I групи - щорічно надається безоплатно путівка для санаторно-курортного лікування; у разі самостійного придбання путівки її вартість компенсується Фондом у розмірі, встановленому його правлінням. Потерпілому, який став інвалідом, компенсуються також витрати на проїзд до місця лікування й назад. Якщо він працює і використав щорічну відпустку до одержання путівки в санаторно-курортний заклад, йому надається додаткова відпустка для лікування (включаючи час проїзду) зі збереженням на цей період середньомісячного заробітку, який він мав до ушкодження здоров'я, або заробітку, який склався перед відпусткою, за його вибором.

У разі необхідності супроводжувати потерпілого особі, яка це робить, компенсуються витрати на проїзд і житло відповідно до законодавства про службові відрядження;

г) Фонд зобов'язаний компенсувати потерпілому (за наявності в нього відповідно до висновків МСЕК медичних показань) вартість автомобіля з ручним керуванням, запасних частин до нього, його ремонту й технічного обслуговування, пального, а також навчання керуванню автомобілем у розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України;

д) стягнення додаткових витрат потерпілого може бути проведено й на майбутній час у межах строків, зазначених у висновку МСЕК або судово-медичної експертизи. При стягненні сум витрат на протезування, придбання путівки на санаторно-курортне лікування, автомобіля суд повинен зазначити в рішенні, що присуджені суми підлягають перерахуванню відповідній організації, яка має надати ці послуги потерпілому.

(Пункт 19 в редакції Постанови Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94; із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму

Верховного Суду України N 15 від 25.05.98; в редакції Постанови Верховного Суду України N 9 від 24.10.2003)

20. При вирішенні позовів про відшкодування шкоди, заподіяної втратою годувальника, слід мати на увазі, що при наявності підстав, передбачених статтями 456, 457, 461 ЦК і Законом N 1105-XIV:

(Абзац перший пункту 20 із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94, N 9 від 24.10.2003)

а) право на відшкодування такої шкоди мають непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого, незалежно від родинних зв'язків, або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина померлого, яка народилася протягом не більше ніж десятимісячного строку після його смерті. Зокрема, у разі смерті потерпілого, який був застрахований, право на одержання страхових виплат на підставі Закону N 1105-XIV мають: діти, котрі не досягли 16 років; діти з 16 до 18 років, які не працюють, або старші, які через вади фізичного або розумового розвитку самі не спроможні заробляти на життя; діти, що є учнями, студентами (курсантами, слухачами, стажистами) денної форми навчання - до закінчення навчання, але не більше ніж до досягнення ними 23 років; жінки, які досягли 55 років, і чоловіки - 60 років, якщо вони не працюють; інваліди-члени сім'ї померлого - на час інвалідності; дружина (чоловік) або один із батьків померлого чи інший член сім'ї, якщо він не працює і доглядає дітей, братів, сестер, онуків померлого, які не досягли восьмирічного віку. В інших випадках (статті 456, 457, 461 ЦК до непрацездатних утриманців потерпілого, які мають право на відшкодування шкоди, належать: діти віком до 16 років, ті, що навчаються, - до 18 років, і непрацездатні діти старшого віку; жінки, які досягли 55 років, чоловіки - 60 років або особи, які є інвалідами; один із батьків або дружина (чоловік) померлого чи інший член його сім'ї, якщо він не працює й доглядає дітей, братів, сестер, онуків померлого, які не досягли восьмирічного віку;

(Підпункт "а" пункту 20 в редакції Постанов Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94, N 9 від 24.10.2003)

б) діти мають право на відшкодування до досягнення віку, зазначеного в підпункті "а" цього пункту, працездатні особи, які здійснюють догляд за малолітніми - до досягнення останніми 8 років. Інваліди мають право на відшкодування і у тому разі, коли їх фактична інвалідність була юридично оформлена після смерті потерпілого. Зберігається це право також за дружиною померлого у випадку реєстрації нового шлюбу. За дітьми право на одержання відшкодування зберігається і при усиновленні їх у майбутньому

або коли в майбутньому до досягнення зазначеного віку вони стали інвалідами;

(Підпункт "б" пункту 20 в редакції Постанови Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94)

в) право на одержання відшкодування у зв'язку з втратою годувальника виникає і у тому разі, коли останній помер внаслідок одержаної травми (що підтверджено висновком лікарської експертизи) через деякий період після призначення суми відшкодування або встановлення групи інвалідності у зв'язку з даним каліцтвом;

(Підпункт "в" із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

г) непрацездатні члени сім'ї загиблого, які мали самостійний заробіток або одержували пенсію на час його смерті, можуть бути визнані утриманцями потерпілого, якщо частка заробітку останнього, що припадала на кожного з них, була основним і постійним джерелом їх існування. Розмір відшкодування у зв'язку з втратою годувальника у цих випадках визначається з його заробітку без врахування заробітку або пенсії, що одержували зазначені особи.

21. Роз'яснити судам, що непрацездатним особам, які знаходились на утриманні померлого і мають право на відшкодування у зв'язку з його смертю, відшкодування визначається у розмірі середньомісячного заробітку померлого (при одночасній смерті годувальників, які разом їх утримували, - в розмірі загальної суми заробітку померлих) за відрахуванням частки, що припадала на нього самого і працездатних осіб, які знаходились на його утриманні, але не мають права на відшкодування шкоди. У такому ж порядку визначається розмір страхових виплат із цієї підстави, а в разі смерті потерпілого, який сам одержував зазначені виплати й не працював, розмір страхових виплат утриманцям визначається із суми таких виплат померлому та його пенсії.

(Абзац перший пункту 21 із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

Сума заробітку, що припадає на утриманців, ділиться на їх кількість і з одержаної частки у випадках, передбачених статтями 457, 461 ЦК, відраховується пенсія у зв'язку з втратою годувальника (або відповідна частина пенсії, призначеної на всіх утриманців); у разі ушкодження здоров'я з виконанням потерпілим трудових обов'язків - пенсія заліку не підлягає, якщо відшкодування не полягає в страховій виплаті у вигляді пенсії у зв'язку із

втратою годувальника. Неповнолітні діти, на утримання яких потерпілий виплачував або був зобов'язаний виплачувати аліменти, вважаються такими, що перебували на його утриманні.

(Абзац другий пункту 21 в редакції Постанови Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94; із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

Непрацездатним особам, які не знаходились на його утриманні, але мали право на відшкодування, його розмір визначається сумами, що стягувались за рішенням суду (за заявою потерпілого), а при їх відсутності - встановлюється судом з врахуванням матеріального стану непрацездатності осіб і можливості потерпілого до смерті надавати їм допомогу (статті 33, 89, 90, 97 КпШС з відрахуванням пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

(Абзац третій пункту 21 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94)

Якщо право на відшкодування одночасно мають непрацездатні особи, які перебували, і ті, що не перебували на утриманні померлого, то спочатку визначається розмір відшкодування для осіб, які не перебували на утриманні померлого, після чого визначається розмір відшкодування для решти непрацездатних відповідно до абзаца першого цього пункту.

При визначенні у випадках, передбачених статтями 457, 461 ЦК, розміру відшкодування шкоди непрацездатним утриманцям загиблого заліку підлягає лише пенсія у зв'язку з смертю годувальника. Якщо ці особи одержували раніше пенсію з інших підстав в меншому розмірі і обрали пенсію, призначену у зв'язку зі смертю годувальника, заліку підлягає лише частина пенсії, що перевищує ту, що непрацездатний одержував раніше. Заробіток і інші доходи (аліменти, будь-яка матеріальна допомога і т.п.), які має особа, що одержує відшкодування із зазначених підстав, заліку не підлягають.

21-1. При вирішенні позовів про стягнення одноразової допомоги у зв'язку з ушкодженням здоров'я судам слід мати на увазі, що умови, порядок та розміри її виплати регулюються Законом N 1105-XIV. Потерпілий має право на таку допомогу при стійкій втраті працездатності незалежно від встановлення йому певної групи інвалідності. Ця допомога визначається із середньомісячного заробітку потерпілого, обчисленого за тими ж правилами, що і при визначенні втраченого заробітку.

Якщо з вини Фонду одноразова допомога потерпілому або особам, які мають право на її одержання, не була своєчасно визначена або виплачена, її

розмір підлягає коригуванню у зв'язку зі зростанням цін на споживчі товари та послуги в установленому законодавством порядку.

У тих випадках, коли комісією з розслідування нещасного випадку встановлено, що ушкодження здоров'я мало місце не лише з вини роботодавця, а й унаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці, розмір одноразової допомоги як страхової виплати за рішенням цієї комісії зменшується, але не більше ніж на 50 %. В інших випадках одноразову допомогу може бути зменшено в цих же межах у порядку, визначеному трудовим колективом. Залежно від встановлених обставин розмір одноразової допомоги може бути зменшено із зазначених підстав судом. У разі виникнення спору суд вирішує це питання з урахуванням встановлених обставин, але при зменшенні з цих підстав розміру одноразової допомоги не може вийти за зазначені межі.

(Постанову доповнено пунктом 21-1 згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94; в редакції Постанови Верховного Суду України N 9 від 24.10.2003)

22. В рішенні суд повинен навести точний розрахунок присуджених сум для відшкодування шкоди, зазначені строки їх виплати.

Відшкодування шкоди у зв'язку з ушкодженням здоров'я складається зі щомісячних платежів (страхових виплат), що виплачуються протягом строку, на який встановлено втрату працездатності, та додаткових витрат, що виплачуються протягом строку, на який визначено потребу в них.

(Абзац другий пункту 22 в редакції Постанови Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

Суми на відшкодування шкоди (страхові виплати) мають присуджуватись потерпілому з дня втрати працездатності внаслідок нещасного випадку або з дня встановлення професійного захворювання, а особам, які мають право на виплати у зв'язку зі смертю годувальника, - з дня смерті потерпілого, але не раніше дня виникнення права на виплати у строки, зазначені в підпунктах "а", "б" п. 20 цієї постанови.

(Абзац третій пункту 22 із змінами, внесеними згідно з Постановами Верховного Суду України N 11 від 30.09.94, N 7 від 08.07.94; в редакції Постанови Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

При поданні заяви про відшкодування шкоди після закінчення трьох років із дня втрати потерпілим працездатності внаслідок нещасного випадку або з

дня смерті годувальника присудження виплат провадиться з дня звернення з такими вимогами.

(Абзац четвертий пункту 22 із змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду України N 11 від 30.09.94; в редакції Постанови Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

За вимогами про продовження платежів виплати провадяться за весь попередній час, протягом якого належало відшкодовувати шкоду, без обмеження будь-яким строком (з дня закінчення попередніх виплат вимоги про їх продовження задовольняються за умови, що МСЕК (а у відповідних випадках - судово-медична експертиза) підтвердила втрату працездатності та її відсоток за цей період). В інших випадках виплати, призначені, але своєчасно не одержані потерпілим або особою, яка має право на їх одержання, а також вимоги про перерахунок (наприклад, за відсотком втрати працездатності) сум щомісячних платежів, раніше визначених судом або роботодавцем, підлягають задоволенню за час, що не перевищує трьох років.

(Абзац п'ятий пункту 22 в редакції Постанови Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

(Пункт 22 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N15 від 25.05.98)

23. При вирішенні спорів щодо перерахування розміру страхових виплат судам необхідно мати на увазі, що воно провадиться лише з підстав і в порядку, передбачених ст. 29 Закону N 1105-XIV. Суди не можуть провадити або зобов'язувати провадити перерахування сум щомісячних страхових виплат і витрат на медичну й соціальну допомогу з інших підстав, зазначених позивачем.

(Абзац перший пункту 23 в редакції Постанови Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

Якщо потерпілому або особам, які мають право на одержання страхових виплат, з вини Фонду своєчасно не визначено чи не виплачено суму страхової виплати, вона виплачується без обмеження будь-яким строком і підлягає коригуванню у зв'язку зі зростанням цін на споживчі товари й послуги у порядку, встановленому ст. 34 Закону від 24 березня 1995 р. N 108/95-ВР "Про оплату праці".

(Абзац другий пункту 23 в редакції Постанови Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

Зміна розміру відшкодування особам, яким воно провадиться з підстав, передбачених статтями 457, 461, 467 ЦК, здійснюється відповідно до вимог статей 463, 464 ЦК.

(Абзац третій пункту 23 в редакції Постанови Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

Обчислена судом частина заробітку, що припадає на кожного з непрацездатних утриманців потерпілого, підлягає перерахунку також у випадках народження дитини після смерті годувальника або іншої зміни у складі його сім'ї. У цьому разі частка заробітку, що припадає на кожного з них, визначається, виходячи з фактичного числа утриманців потерпілого, а також непрацездатних осіб, які не були на його утриманні, але мали на це право.

(Пункт 23 в редакції Постанови Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94, із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

24. Відповідно до ст.459 ЦК у випадку смерті потерпілого організація або громадянин, відповідальні за заподіяння шкоди, зобов'язані відшкодувати витрати на поховання (в тому числі на ритуальні послуги і обряди) тій особі, яка понесла ці витрати. Тому вимоги про стягнення витрат на поховання можуть пред'являтись як особами, що мають право на відшкодування шкоди у зв'язку зі смертю годувальника, так і сторонніми до потерпілого громадянами і організаціями, що фактично понесли ці витрати.

Витрати на виготовлення пам'ятників і огорож визначаються, виходячи з їх фактичної вартості, але не вище граничної вартості стандартних пам'ятників і огорож в даній місцевості.

У разі смерті потерпілого, який був застрахований згідно із Законом N 1105-XIV від нещасного випадку або професійного захворювання, витрати на його поховання несе Фонд у порядку, визначеному постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2001 р. N 826.

(Пункт 24 доповнено абзацом третім згідно з Постановою Верховного Суду N 9 від 24.10.2003)

(Пункт 24 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 7 від 08.07.94)

25. Виходячи з вимог ст. 143 ЦПК суддя після прийняття позовної заяви зобов'язаний провести всі дії, необхідні для забезпечення своєчасного та правильного вирішення справи, зокрема залежно від характеру останньої

роз'яснити сторонам необхідність надати (сприяти в цьому): акти чи інші докази, що підтверджують заподіяння шкоди майну, реальний розмір останньої та не одержаних у зв'язку з її заподіянням доходів; оспорювану постанову Фонду; акт про нещасний випадок на виробництві або спеціальне розслідування професійного захворювання (отруєння) чи нещасного випадку невиробничого характеру; копії протоколу та постанови про адміністративне правопорушення або вироку суду, що стосуються нещасного випадку; висновок МСЕК (у відповідних випадках - судово-медичної експертизи) про втрату працездатності, її ступінь і строк, про необхідність у сторонньому догляді, інших видах допомоги, що зумовлюють додаткові витрати, про причинний зв'язок смерті потерпілого з каліцтвом (професійним захворюванням), за яке провадилося відшкодування; висновок обласного (Автономної Республіки Крим, міст Києва, Севастополя) спеціаліста з профпатології й відповідного лікувально-профілактичного закладу (перелік яких визначено Міністерством охорони здоров'я) щодо діагнозу захворювання потерпілого та зв'язку цього захворювання з умовами праці; довідку про середню заробітну плату (дохід) потерпілого перед ушкодженням здоров'я, а у визначених законодавством випадках - про його тарифну ставку (посадовий оклад), середній заробіток або тарифну ставку (посадовий оклад) відповідного працівника на підприємстві (у цеху, на дільниці), де працював потерпілий; про підвищення розміру мінімальної заробітної плати, зростання в попередньому календарному році середньої заробітної плати в галузі національної економіки; про розмір призначеної й фактично одержуваної пенсії або тієї, що могла бути призначена по інвалідності у зв'язку з цим нещасним випадком (невиробничого характеру) і про рівень зростання цін на споживчі товари й послуги за час затримки виплати відшкодування; про склад сім'ї та утриманців потерпілого; інші необхідні докази.

(Пункт 25 в редакції Постанов Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98, N 9 від 24.10.2003)

26. Вирішуючи справи про відшкодування шкоди, суди повинні виявляти, ретельно з'ясовувати причини правопорушень, особливо виробничого і іншого травматизму, порушень правил техніки безпеки і виробничої санітарії, у необхідних випадках реагувати на них окремими ухвалами або поданнями, при наявності для того підстав ставити питання про притягнення винних осіб до встановленої відповідальності.

27. Визнати такою, що втратила силу, постанову Пленуму Верховного Суду УРСР від 16 травня 1975 року N 5 "Про практику розгляду судами України

цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди" зі змінами, внесеними постановою Пленуму від 30 червня 1989 року N 6.

Про практику розгляду судами цивільних справ, пов’язаних з діяльністю гаражно-будівельних кооперативів

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 28 червня 1991 р. № 5

(Із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

Гаражно-будівельні кооперативи мають своїм завданням спорудження і наступну експлуатацію призначених для задоволення потреб своїх членів гаражів і стоянок для автомобілів і мотоциклів. Належним вирішенням цивільно-правових спорів, пов'язаних з діяльністю цих кооперативів, суди покликані забезпечити зміцнення законності в їх діяльності, захист прав і законних інтересів кооперативів, їх членів, інших осіб.

Вивчення судової практики свідчить про те, що справи цієї категорії в основному вирішуються правильно. Разом з тим деякі суди неповно готують справи до судового розгляду і з'ясовують їх обставини в судовому засіданні, допускають неправильне або неоднакове застосування законодавства.

Пленум Верховного Суду України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Звернути увагу судів на необхідність усунення недоліків, що є у розгляді цивільних справ, пов'язаних з діяльністю гаражно-будівельних кооперативів, і забезпечення їх вирішення в суворій відповідності з законом.

При вирішенні справ даної категорії судам належить керуватись Законом СРСР "Про кооперацію в СРСР", Законом України "Про власність", відповідним цивільним, шлюбно-сімейним і іншим законодавством, яке регулює правовідносини між гаражно-будівельними кооперативами, їх членами і іншими особами, а також статутами цих кооперативів. У тому разі, коли встановлені статутом гаражно-будівельного кооперативу правила суперечать законодавству, застосовується чинне законодавство.

2. В силу правил ст.24 ЦПК судовому розгляду підлягають цивільно-правові спори між гаражно-будівельними кооперативами (ГБК) та їх членами і іншими особами.

Судам, зокрема, підвідомчі справи:

- за скаргами засновників кооперативу з вимогами покласти на виконавчий орган сільської, селищної, міської, районної в місті ради обов'язок зареєструвати гаражно-будівельний кооператив, якщо останніми в цьому було відмовлено або не проведено реєстрацію в п'ятиденний строк з моменту подання заяви і необхідних документів;

- за заявами гаражно-будівельних кооперативів про визнання неправильним рішення виконавчого органу сільської, селищної, міської, районної в місті ради про відмову в згоді на внесення змін та доповнень до статуту кооперативу (не вирішення цього питання в п'ятиденний строк);

- за позовами кооперативів про звільнення гаражного приміщення (стоянки), стягнення внесків на утримання і експлуатацію гаражів-стоянок, відшкодування шкоди, заподіяної майну кооперативу;

- за позовами членів кооперативу про неправильність виключення з кооперативу, витребування гаража (гаражного приміщення, боксу, стоянки) з чужого незаконного володіння, усунення перешкод в користуванні гаражем і інших порушень їх прав, про стягнення паю, не повернутого в установлені статутом кооперативу строки після вибуття або виключення з кооперативу;

- за позовом дружини члена ГБК і членів його сім'ї, які приймали участь у придбанні гаража (внесенні паю), про визнання права власності на пай і на гараж, про переважне право на вступ в члени кооперативу;

- за позовами спадкоємців членів ГБК про визнання права власності на гараж, про неправильність відмови в прийомі в члени кооперативу, про стягнення вартості спадкової частки в гаражі з спадкоємця, прийнятого до кооперативу, про стягнення з кооперативу паю, а при повній сплаті спадкодавцем пайового внеску - вартості гаражного приміщення, якщо відповідно ніхто із спадкоємців не вступив до кооперативу і не розпорядився гаражем.

(Пункт 2 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

3. Судам непідвідомчі спори ГБК з іншим кооперативом, підприємством, установою, організацією, об'єднанням, у тому числі спори щодо визнання права власності на самовільно збудовані гаражі або їх знесення.

(Пункт 3 в редакції Постанови Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

4. Суди повинні мати на увазі, що згідно зі ст.11 Закону "Про кооперацію в СРСР" ГБК вважається створеним і набуває правоздатності (стає юридичною особою) з моменту його державної реєстрації виконавчим органом сільської, селищної, міської, районної в місті ради. Оскільки лише з цього часу він може бути стороною у віднесених до підвідомчості суду справах, пов'язаних з діяльністю гаражно-будівельних кооперативів, вирішуючи питання про прийняття заяви, суддя зобов'язаний з'ясувати, чи зареєстрований даний кооператив у відповідному виконкомі.

(Пункт 4 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

5. Судам необхідно відрізняти спори, пов'язані з діяльністю гаражно-будівельних кооперативів, від спорів, що виникають з правовідносин схову автотранспортних засобів на автостоянках, що перебувають у віданні Української республіканської спілки автомобілістів або в гаражних приміщеннях, що використовуються за договором оренди. Ці правовідносини регулюються, відповідно, статутом даної спілки, зареєстрованим постановою Ради Міністрів УРСР від 26 вересня 1990 року N 290, і Правилами експлуатації платних автостоянок Української республіканської спілки автомобілістів, затвердженими постановою президії Української республіканської спілки автомобілістів від 27 лютого 1990 року N 6, Законом України "Про оренду державного майна" і відповідними положеннями цивільного законодавства.

(Пункт 5 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

6. Справи за скаргами на відмову виконавчому органу сільської, селищної, міської, районної в місті ради у державній реєстрації ГБК або на непроведення реєстрації протягом п'яти днів, вирішуються судами в порядку, встановленому гл.31-А ЦПК України, а заяви про неправильність відмови виконкому в згоді на внесення згідно з рішенням загальних зборів членів кооперативу змін та доповнень до статуту (не вирішення цього питання протягом п'яти днів), - в порядку позовного провадження.

Заявниками при відмові в реєстрації кооперативу або непроведенні її в установлений строк можуть бути громадяни, загальними зборами яких було прийнято статут (засновники), або їх представники.

(Абзац третій пункту 6 виключено на підставі Постанови Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

Заяву про неправильність рішення про припинення діяльності ГБК може бути подано в місячний строк з дня вручення кооперативу рішення виконкому (ст.15 Закону "Про кооперацію в СРСР").

Відмова у реєстрації ГБК може бути оскаржена в суд безпосередньо або на розсуд заявника після попереднього оскарження рішення виконавчого органу до відповідної ради з додержанням, при оскарженні в суд строків, передбачених ст.248-5 ЦПК. Оскільки внесення змін до статуту ГБК провадиться в такому самому порядку, як і державна реєстрація цих кооперативів, з цього порядку слід виходити і при вирішенні питання щодо строку на оспорення відмови у державній реєстрації змін в установчих документах. Якщо зазначені строки пропущено з поважних причин, вони можуть бути поновлені відповідно до чинного законодавства (статті 85, 89 ЦПК, ст.80 ЦК).

(Пункт 6 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

7. При вирішенні справ про неправильність відмови виконкому місцевої Ради народних депутатів зареєструвати ГБК, дати згоду на внесення змін та доповнень до статуту чи невирішення цих питань у встановлений п'ятиденний строк, суди мають враховувати, що відповідно до статей 11, 15, 51 Закону "Про кооперацію в СРСР" кооператив може створюватися громадянами на добровільних засадах і діяти як самостійно, так і при державному, кооперативному і іншому підприємстві (організації, установі). Відмова у державній реєстрації ГБК виконавчим органом сільської, селищної, міської, районної в місті ради допускається лише у випадках порушення порядку створення кооперативу (не одержано згоди на землекористування від відповідного державного органу; згоду на утворення кооперативу від підприємства, при якому він створюється; не прийнято статут; кількість членів менше трьох осіб тощо) або невідповідності статуту кооперативу законодавству.

Відмова в згоді на внесення змін та доповнень до статуту ГБК може бути визнана обгрунтованою, якщо вони не відповідають закону, предмету і цілям діяльності кооперативу.

Діяльність ГБК може бути припинена за рішенням загальних зборів його членів або за рішенням суду.

(Пункт 7 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

8. У справах про право на пай і на гараж судам належить виходити з того, що:

а) член ГБК, який повністю вніс свій пай за гараж, наданий йому в користування, набуває право власності на це майно і вправі розпоряджатись ним на свій розсуд - продавати, заповідати, здавати в оренду, обміняти, вчиняти відносно нього інші угоди, що не заборонені законом (ст.15 Закону України "Про власність");

б) внесені подружжям в період шлюбу пайові внески, а після повного внесення паю - наданий в користування гараж є спільною сумісною власністю подружжя. Визначаючи розмір часток подружжя в спільній власності на пай і гараж, суд бере до уваги вкладення на це майно, зроблені ким-небудь із подружжя за рахунок роздільної власності. Оскільки гараж є неподільним майном, у разі спору між подружжям питання про залишення гаража одному з них і присудження грошової компенсації за частку в майні іншому розв'язується з урахуванням правил шлюбно-сімейного законодавства. Приймаючи до уваги цільове призначення гаража, інтереси неповнолітніх дітей, які залишились з подружжям, заслуговуючі на увагу інтереси одного з них, вибуття дружини в іншу місцевість, досягнуту сторонами угоду, інші подібні обставини, гараж може бути залишений судом дружині, що не є членом кооперативу, але має потребу в гаражі для автотранспортного засобу;

в) відповідно до п.1 ст.17 Закону України "Про власність", якщо пай ГБК внесено за рахунок коштів, одержаних внаслідок сумісної праці сім'ї члена кооперативу, паєнагромадження, а після повного внесення паю - гараж є спільною сумісною власністю членів сім'ї, якщо інше не встановлено письмовою угодою між ними;

г) інші особи, крім дружини члена кооперативу і членів його сім'ї, з мотивів їх участі у внесенні паю можуть вимагати лише відшкодування своїх витрат (наприклад, на підставі ст.469 ЦК, а не визнання права на пай і гараж.

9. Оскільки відповідно до ст.14 Закону "Про кооперацію в СРСР" визначення розміру пайових внесків віднесено до виключної компетенції загальних зборів членів ГБК (зборів уповноважених), при вирішенні вимог про повернення паю судам необхідно виходити з цих даних кооперативу про пай,

маючи на увазі, що пай, крім вартості гаражного приміщення, включає в себе витрати на проектування, благоустрій, прокладення комунікацій, розвиток кооперативу і повертається з урахуванням зносу основних фондів.

У справах про спори між подружжям або спадкоємцями члена ГБК про право власності на гараж слід виходити з дійсної вартості гаража, якщо вона вища за розмір паю. Ця вартість може бути визначена, за погодженням сторін, а при недосягненні такої згоди - шляхом призначення судом експертизи.

Слід також враховувати, що вимоги про повернення паю або про визнання права власності на гараж в ГБК за змістом ст.203 ЦПК не можуть вирішуватись у справі про розірвання шлюбу, оскільки вони зачіпають не лише інтереси подружжя.

10. Роз'яснити судам, що вимоги про неправильність відмови у прийомі в члени гаражно-будівельного кооперативу підлягають задоволенню лише у тому разі, коли право на вступ до кооперативу виникає з цивільних правовідносин. Зокрема, таке право виникає в особи, якій членом ГБК відчужено гараж, дружини або члена сім'ї особи, яка вибула з кооперативу, якщо вони були учасниками спільної власності на пай і гараж, спадкоємця померлого члена кооперативу.

Виходячи з того, що внесений в період шлюбу одним з подружжя пай і гараж є їх спільною сумісною власністю і кожен з них згідно з ст.22 КпШС має рівне право на це майно, у разі вибуття члена кооперативу переважне право на вступ замість нього до кооперативу належить його дружині, як співвласнику.

У спорах між спадкоємцями члена кооперативу про перевагу на вступ до кооперативу і право на гараж належить, зокрема, враховувати, кому з них член кооперативу заповів гараж, а при відсутності такого спадкоємця - в кого більша частка в спадщині, хто проживав із спадкоємцем і користувався гаражем або здійснював за ним догляд, якщо він має передбачений статутом кооперативу автотранспортний засіб.

(Пункт 10 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

11. Розглядаючи позови про неправильне виключення з ГБК, суди повинні мати на увазі, що відповідно до ст.12 Закону "Про кооперацію в СРСР" члена кооперативу може бути виключено з кооперативу лише за рішенням його загальних зборів (зборів уповноважених) і у випадках, передбачених статутом.

Якщо виключення з кооперативу проведено не з підстав, передбачених статутом ГБК або коли ці підстави суперечать закону, суд своїм рішенням визнає його неправильним.

При виході з ГБК член кооперативу вправі одержати пай або провести на свій розсуд відчуження гаража іншій особі, якщо до виходу вніс повністю пай.

(Пункт 11 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

12. Оскільки в силу ст.14 ЦПК рішення суду про визнання неправильними відмови в прийомі в члени гаражно-будівельного кооперативу чи виключення з кооперативу або про виділ паю чи гаража дружині члена кооперативу як учаснику спільної сумісної власності подружжя є обов'язковим для кооперативу, набрання рішенням законної сили тягне за собою визнання за стороною всіх прав члена ГБК.

13. При розгляді вимог до ГБК про відшкодування шкоди, заподіяної членам кооперативу крадіжкою або пошкодженням автотранспортних засобів, що знаходились у гаражах, суди повинні виходити з того, що позовні вимоги можуть бути задоволені лише за умови, коли статутом ГБК або його органом управління в межах наданої компетенції передбачено обов'язок кооперативу по охороні автотранспортних засобів членів кооперативу або по їх схову.

У випадках прийняття ГБК на себе обов'язку по охороні автотранспортних засобів він відповідає за заподіяну цьому майну шкоду, у разі неналежного виконання зазначеного обов'язку, з вини персоналу кооперативу за правилами ст.441 ЦК.

При прийнятті ГБК на себе обов'язку зберігати автотранспортні засоби членів кооперативу він відповідно до правил ст.418 ЦК може бути звільнений від відповідальності за втрату, нестачу або пошкодження цього майна, викликаних непереборною силою.

14. Роз'яснити судам, що вимоги члена ГБК про усунення перешкод у користуванні наданим йому гаражним приміщенням і інших порушень його права мають вирішуватись на підставі ст.48 Закону України "Про власність". При цьому повернення особі, поновленій у членах кооперативу, у зв'язку з незаконністю виключення, гаражного приміщення, яким вона користувалась до виключення, не повинно ставитись в залежність від вирішення питання про виключення з кооперативу прийнятої замість неї особи або про надання останній іншого гаражного приміщення.

(Пункт 14 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N15 від 25.05.98)

15. Суди повинні мати на увазі, що правила КПК і ЦПК про заборону звернення стягнення на пай по боргах члена кооперативу і конфіскації його за вироком суду не поширюються на суми паю, що підлягають поверненню особі, яка вибула або виключена з кооперативу, або спадкоємцям померлого члена кооперативу, а також на гараж, на який член кооперативу набув право власності.

16. Відповідно до правил ст.143 ЦПК на стадії підготовки справ даної категорії до судового розгляду судді мають провести всі необхідні підготовчі дії, які б забезпечили можливість своєчасного і правильного вирішення заявлених вимог. Зокрема, залежно від їх характеру на цій стадії належить зажадати подання статуту ГБК, інших внутрішньокооперативних нормативних положень або витягів з них, рішень органів управління кооперативу щодо питань, що стосуються предмета спору, правовстановлюючих документів на спірне гаражне приміщення, документів про те, хто і коли вступив до ГБК, докази про розмір паю і час його внесення, про наявність вкладень за рахунок роздільної власності подружжя, надбання гаража (паю) внаслідок сумісної праці членів сім'ї, про їх угоду щодо цього, а коли йдеться про спір між громадянами про визнання права на пай і на гаражне приміщення за особою, яка не була членом кооперативу, - необхідно вирішувати питання про притягнення або вступ до справи як третьої особи ГБК.

У справах про вимоги, підставою яких є виключення з кооперативу, у разі її оспорення - в числі інших прав і обов'язків відповідача слід роз'яснити його право зустрічним позовом оспорити виключення з кооперативу.

У справах за скаргами на рішення виконавчого органу сільської, селищної, міської, районної в місті ради про відмову в реєстрації ГБК необхідно витребувати матеріали, з яких виходив виконавчий орган сільської, селищної, міської, районної в місті ради при прийнятті такого рішення.

(Пункт 16 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N15 від 25.05.98)

17. Визнати такою, що втратила силу, постанову Пленуму Верховного Суду УРСР від 26 червня 1987 року N 6 "Про практику розгляду судами справ, пов'язаних з діяльністю гаражно-будівельних кооперативів".

Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 12 квітня 1996 р. № 5

(Із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

Важливою гарантією здійснення прав споживачів є їх судовий захист.

Вивчення практики розгляду судами справ даної категорії показало, що вони вирішуються в основному правильно. Поряд з цим є випадки неоднакового застосування чинного законодавства, деякі суди допускаються помилок при визначенні підвідомчості та підсудності справ, неповно з'ясовують їх дійсні обставини, не реагують окремими ухвалами на причини правопорушень, вирішують справи невиправдано тривалий час.

Враховуючи, що у судах виникли питання щодо застосування Закону України "Про захист прав споживачів", які потребують роз'яснень, та з метою забезпечення ефективності цього захисту Пленум Верховного Суду України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Звернути увагу судів на необхідність розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів у точній відповідності із законом та в установлені для цього строки.

При вирішенні цих справ суди мають виходити насамперед із положень Закону "Про захист прав споживачів" (далі - Закон), прийнятого 12 травня 1991 р. і введеного в дію з 1 жовтня 1991 р., який відповідно до Закону від 15 грудня 1993 р. діє в новій редакції з 15 січня 1994 р.

Споживачем, права якого захищаються на підставі Закону, є лише громадянин (фізична особа), котрий придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити товари (роботи, послуги) для власних побутових потреб. Закон регулює відносини споживача з підприємством, установою, організацією чи громадянином-підприємцем, які виготовляють та продають товари, виконують роботи і надають послуги, незалежно від форм власності та організаційних форм підприємництва.

На відносини по виготовленню та продажу товарів, виконанню робіт і наданню послуг громадянином, який не є підприємцем, а також на випадки придбання товарів, користування послугами громадянином лише для підприємницької діяльності або підприємствами, установами, організаціями дія цього Закону не поширюється.

2. Роз'яснити судам, що Закон поширюється на зазначені в ньому відносини, які виникли після введення його в дію. До правовідносин, які виникли до введення Закону в дію, він застосовується лише щодо тих прав і обов'язків, які виникли вже після введення його в дію.

Оскільки Закон не визначає певних меж своєї дії, судам слід мати на увазі, що до відносин, які ним регулюються, належать, зокрема, ті, що виникають із договорів купівлі-продажу, майнового найму (в тому числі найму (оренди) жилого приміщення - в частині відносин між наймачем (орендарем) і наймодавцем (орендодавцем), який одночасно є виконавцем комунальних послуг і послуг по ремонту житлового фонду та інженерного обладнання), побутового прокату, безоплатного користування майном, підряду (в тому числі побутового замовлення чи абонементного обслуговування), доручення, перевезення громадян та їх вантажу, комісії, схову, страхування, із договорів про надання фінансово-кредитних послуг для задоволення власних побутових потреб громадян (у тому числі про надання кредитів, відкриття й ведення рахунків, проведення розрахункових операцій, приймання і зберігання цінних паперів, надання консультаційних послуг). Відносини, щодо захисту прав споживачів можуть виникати також з актів законодавства або з інших угод, які не суперечать Закону.

3. Вирішуючи питання про характер правовідносин між споживачем та продавцем (виготівником, виконавцем), про наявність підстав і умов їх виникнення, про права і обов'язки сторін, суд має виходити як із норм Закону і прийнятих згідно з ним актів законодавства, так і з відповідних норм Цивільного кодексу України (далі - ЦК) та іншого законодавства, що регулюють ті ж питання і не суперечать Закону.

Якщо положення нормативних документів суперечать чинному законодавству, суд застосовує норми цього законодавства.

У тих випадках, коли в чинному законодавстві немає спеціальної норми щодо укладеної сторонами угоди про обслуговування, суд застосовує загальні положення про зобов'язання, передбачені главами 14-19 ЦК.

Якщо передбачені Законом відносини врегульовано міжнародним договором України інакше, застосовуються правила міжнародного договору.

4. Судам слід мати на увазі, що вимоги споживачів про захист їх прав розглядаються у позовному провадженні. В такому ж порядку можуть звертатися до суду Державний комітет України у справах захисту прав споживачів і його органи, а також громадські організації (об'єднання) споживачів, які відповідно до п.10 ч.1 ст.5 та ст.26 Закону мають право представляти й захищати в суді інтереси споживачів.

Скарги на рішення, дії або бездіяльність державних органів, що здійснюють захист прав споживачів, та їх службових осіб розглядаються судом у порядку, встановленому главою 31-А Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПК).

5. *(Абзац перший пункту 5 виключено на підставі Постанови Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)*

До вимог про захист прав споживачів порядок обов'язкового попереднього позасудового розгляду застосовується лише в тому разі, коли це передбачено законодавством. Якщо споживачем встановлений законодавством порядок не додержано, але можливість скористатися ним не втрачена, суддя відповідно до п.2 ст.136 ЦПК відмовляє у прийнятті позовної заяви. Пропуск строку для позасудового вирішення вимог споживача не є підставою для відмови йому в судовому захисті.

Відповідно до ст.24 Закону споживачі за власним вибором звертаються до суду за місцем свого проживання, або за місцем знаходження відповідача, або за місцем заподіяння шкоди, або за місцем виконання договору. Жоден із цих судів не вправі відмовити у прийнятті позовної заяви або переслати її до іншого суду з мотивів непідсудності.

6. Заява про захист прав споживача має повністю відповідати вимогам ст.137 ЦПК щодо форми й змісту позовної заяви, зокрема, містити відомості: про те, яке право споживача порушено; коли і в чому це виявилося; про способи захисту, які належить вжити суду; про розмір сум, щодо яких заявлено вимоги, з відповідними розрахунками і обгрунтуванням; про докази, що підтверджують позов. До заяви повинні бути додані необхідні документи - залежно від заявлених вимог (наприклад, договір, квитанція-замовлення, квитанція-зобов'язання, транспортна чи інша накладна, чек, касовий ордер).

При прийнятті заяви слід мати на увазі, що згідно з ч.4 ст.24 Закону споживачі звільняються від сплати державного мита за позовами, пов'язаними з порушенням їх прав. Відповідно до п.10 ст.4 Декрету Кабінету Міністрів України "Про державне мито" від оплати цим митом заяв про захист прав споживачів звільняються також Державний комітет України у справах

захисту прав споживачів і його органи, громадські організації (об'єднання) споживачів.

7. Вирішуючи справи про захист прав споживачів, суди мають виходити з того, що відповідно до ст.4 Закону держава: забезпечує громадянам захист їх інтересів як споживачів; надає можливість вільного вибору товарів (робіт, послуг) та набуття знань і кваліфікації, необхідних для прийняття самостійних рішень під час вибору й використання товарів (робіт, послуг) відповідно до їх потреб; гарантує придбання або одержання іншими законними способами товарів (робіт, послуг) в обсягах, що забезпечують рівень споживання, достатній для підтримання здоров'я та життєдіяльності.

Встановлений Законом перелік прав, якими користуються споживачі, не є вичерпним. Законодавчими актами і договорами, які не суперечать Закону, можуть бути передбачені й інші права споживачів та зобов'язання продавців, виготівників, виконавців.

Умови договору, що обмежують права споживача порівняно з положеннями, передбаченими законодавством, визнаються недійсними. Якщо внаслідок застосування умов такого договору споживачеві завдано збитків, вони мають бути відшкодовані винною особою в повному обсязі.

8. Оскільки за змістом ст.13 Закону виготівник (виконавець) зобов'язаний забезпечити протягом гарантійного строку нормальну роботу товару, в тому числі комплектуючих виробів, то необхідні спеціальна установка (підключення чи складання), технічне обслуговування (налагодження тощо), ремонт у цей період мають провадитися без додаткової плати.

При вирішенні спорів, що виникають із договорів про абонентне обслуговування або договорів підряду, укладених споживачем з майстернями по ремонту і обслуговуванню телевізорів, побутової техніки тощо, котрі в процесі ремонту провадять заміну різних деталей, вузлів, на які встановлено гарантійні строки (наприклад, кінескопів, моторів), застосовуються правила ст.15 Закону.

9. Вирішуючи справи про захист прав споживачів у зв'язку з придбанням товарів неналежної якості, суди повинні мати на увазі, що відповідно до статей 12, 14 Закону:

1) такі вимоги можуть заявляти споживачі, котрі мають на товари квитанції, товарні чи касові чеки або інші письмові документи, а щодо товарів, на які встановлено гарантійні строки, - технічні паспорти чи документи, що їх замінюють.

Оскільки в системі роздрібної торгівлі договір купівлі-продажу, як правило, збігається з його виконанням, на нього відповідно до статей 43, 44 ЦК не поширюються вимоги щодо обов'язкової письмової форми. Тому втрата зазначених документів, неодержання їх при придбанні товару чи неможливість їх відновлення не позбавляє споживача права доводити факт купівлі-продажу з допомогою свідків;

2) товаром неналежної якості слід вважати такий, що не відповідає вимогам нормативних документів, умовам договору або вимогам, які до нього пред'являються, наданій щодо нього виготівником чи продавцем інформації, а також проданий після закінчення строку його придатності чи фальсифікований.

При поверненні речі неналежної якості її амортизація в період гарантійного строку до уваги не береться;

3) вирішуючи питання про заміну товару (в тому числі виготовленого за межами України), суд за відсутності аналогічного товару на час розгляду справи може (залежно від вимог споживача) зобов'язати продавця надати такий же товар після його надходження або - за згодою споживача - інший товар з наявного асортименту з відповідним перерахунком вартості. При неможливості виконати рішення, яким продавця зобов'язано замінити товар на інший, суд може змінити спосіб виконання у порядку, передбаченому ст.366 ЦПК;

4) зазначені у п.1 ст.14 Закону вимоги споживача про застосування заходів захисту не можуть бути задоволені, коли продавець, виготівник (підприємство, яке виконує їх функції) доведуть, що недоліки товару виникли внаслідок порушення споживачем правил користування ним або його зберігання.

10. Споживачеві, який звернувся із заявою про безоплатне усунення недоліків товару, на його вимогу надається (з доставкою) на час ремонту аналогічний товар (але без урахування моделі). Перелік таких товарів наведено в додатку N 2 до постанови Кабінету Міністрів України від 19 березня 1994 р. N 172. За кожний день затримки виконання вимоги про надання в користування на час ремонту зазначеного у згаданому переліку товару та за кожний день затримки усунення недоліків понад чотирнадцятиденний або встановлений за домовленістю сторін строк споживачеві сплачується неустойка в розмірі одного відсотка вартості товару на час пред'явлення вимоги, а в разі зниження ціни - виходячи з вартості товару на час купівлі.

11. Згідно з п.9 ст.15 Закону виконавець зобов'язаний відшкодувати збитки, що виникли у зв'язку із втратою, псуванням чи пошкодженням речі, прийнятої ним від споживача для виконання робіт або надання послуг, не пізніше як у місячний строк.

Під збитками відповідно до ч.2 ст.203 ЦК слід розуміти витрати, зроблені кредитором (споживачем), втрати або пошкодження його майна, а також не одержані ним доходи, які він одержав би, якби зобов'язання було виконане боржником (продавцем, виконавцем, виготівником).

Виконавець не може бути звільнений від відповідальності з тих підстав, що рівень його наукових знань не дав йому змоги виявити особливі властивості речі, прийнятої ним від споживача для виконання роботи або надання послуг. Разом з тим відповідно до статей 341, 348 ЦК, якщо споживач, незважаючи на своєчасне і обгрунтоване попередження з боку виконавця про особливі властивості речі (матеріалу), що можуть потягти за собою її втрату чи пошкодження, не змінив своїх вказівок про спосіб виконання роботи (послуги) або не усунув обставин, що загрожували якості її виконання, суд може звільнити виконавця від відповідальності за повну чи часткову втрату (пошкодження) прийнятої від споживача речі (матеріалу).

За змістом п.6 ст.15 Закону, під відповідальністю виконавця за недоліки виконаних робіт або наданих послуг слід розуміти його обов'язок усунути (виправити) ті з них, які виникли не з вини самого споживача.

12. У справах за позовами про захист прав споживачів, порушених внаслідок недостовірної або неповної інформації про товар (роботу, послугу) чи недобросовісної його реклами, суд має виходити з припущення, що споживач не має спеціальних знань про властивості та характеристики товарів (робіт, послуг).

Відповідно до ст.18 Закону продавець, виготівник, виконавець зобов'язані своєчасно надавати споживачеві необхідну достовірну інформацію про товар (роботи, послуги) у доступній наочній формі, яка б забезпечувала можливість компетентного вибору. Надання інформації у технічній документації, на етикетці, тощо іноземною мовою без перекладу в зазначеному вище обсязі слід розцінювати як відсутність необхідної інформації.

13. Розглядаючи позови, пред'явлені у зв'язку з відмовою підприємства, установи, організації чи громадянина-підприємця укласти договір купівлі-продажу чи договір про виконання робіт або надання послуг, суду належить враховувати як передбачене ст.19 Закону право громадян на задоволення їх

потреб у сфері торговельного та інших видів обслуговування, так і наявність у підприємця реальної можливості задовольнити вимоги споживача. Зокрема, суд не може визнати безпідставною відмову в укладенні договору, якщо відповідач доведе, що виконання роботи (надання послуги) виходить за межі його статутної діяльності або перевищує його виробничі (технологічні) можливості. При цьому такими, що виходять за межі статутної діяльності підприємця, можна вважати роботи (послуги), виконання яких не передбачене установчими документами і не оголошене ним (у тому числі не зазначене у правилах побутового чи інших видів обслуговування, правилах виконання окремих видів робіт або надання окремих видів послуг). Проте відсутність у статутних документах положень про виконання певних робіт (послуг) ще не свідчить про правомірність відмови укласти договір, якщо така діяльність відповідає загальним завданням, передбаченим цими документами.

14. Роз'яснити судам, що відповідно до статей 15, 16, 17, 18 Закону шкода, заподіяна життю, здоров'ю або майну споживача: товарами (роботами, послугами), які містять конструктивні, виробничі, рецептурні чи інші недоліки; або у зв'язку з використанням виконавцем речей, матеріалів, обладнання, приладів, інструментів, пристосувань, інших засобів, необхідних для виконання даних робіт чи надання послуг, незалежно від знання ним їх властивостей; або внаслідок реалізації товарів (робіт, послуг) без додержання встановлених вимог щодо забезпечення безпеки життя, здоров'я споживачів та їх майна; або у зв'язку з придбанням споживачем товарів (робіт, послуг) через ненадання йому необхідної, доступної та достовірної інформації, яка б забезпечила можливість компетентного вибору, - підлягає відшкодуванню у повному обсязі, якщо нормою законодавства не передбачено більш високої міри відповідальності, а за наявності такої норми - у встановленому нею обсязі. Право вимагати відшкодування зазначеної шкоди належить кожному потерпілому споживачеві, незалежно від того, чи перебував він у договірних відносинах з виготівником (виконавцем, продавцем), і зберігається протягом встановленого строку служби (терміну придатності), а якщо його не встановлено, - протягом десяти років з часу виготовлення товару (прийняття роботи, послуги). Проте шкода, завдана споживачеві будь-якими діями третіх осіб, підлягає відшкодуванню на загальних підставах, а не на підставі Закону.

Якщо на порушення Закону виготівник (виконавець, продавець) не попередив споживача про наявність строку служби (придатності) товару або його частини (результатів роботи), про обов'язкові умови користування ним та можливі наслідки їх невиконання, а також про необхідні дії після закінчення цього строку, шкода підлягає відшкодуванню і в тому випадку, коли вона була заподіяна після закінчення зазначеного строку.

Виготівник (виконавець, продавець) несе відповідальність за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю, майну споживача за наявності його вини, крім випадків, передбачених законом (зокрема статтями 418, 450 ЦК або договором.

Якщо Законом, іншими законодавчими актами або договором передбачено, що продавець, виготівник, виконавець може бути звільнений від відповідальності лише в тому разі, коли доведе, що недоліки товару, роботи, послуги виникли з вини споживача або шкода життю, здоров'ю, майну споживача завдана внаслідок умислу останнього чи непереборної сили, загальні правила статей 209 та 440 ЦК про звільнення відповідача від відповідальності за умови доведення ним відсутності його вини не застосовуються.

15. Виходячи з правил статей 153, 154 ЦК, видача й одержання квитанції (квитанції-замовлення, квитанції-зобов'язання) чи іншого документа на підтвердження укладення договору про побутове обслуговування свідчить про згоду сторін з усіма його умовами. Отже, ці умови є обов'язковими для сторін і суд повинен виходити з них при вирішенні спору, коли не буде встановлено, що вони не відповідають фактичним даним або суперечать чинному законодавству.

16. При визначенні розміру збитків, заподіяних неповерненням (втратою, пошкодженням) майна, суди мають виходити з його роздрібної ціни у торговельних організаціях даної місцевості (з урахуванням зносу) або з оцінки, зробленої самим споживачем чи погодженої сторонами при укладенні договору. Проте якщо вартість майна, визначена в такому порядку, на час вирішення спору не відповідає дійсній або її взагалі не було визначено, сторони не позбавлені можливості доводити в суді дійсну вартість неповернутого, втраченого чи пошкодженого майна.

У випадках, передбачених договором або відповідним нормативним актом, розмір збитків визначається у кратному обчисленні. Процент зносу втраченого або приведеного у непридатність предмета договору встановлюється, виходячи з періоду, на який розрахована його нормальна експлуатація, часу, протягом якого він фактично використовувався, та інших доказів щодо його якості.

При необхідності для визначення вартості неповерненого (втраченого, пошкодженого) майна призначається експертиза, проведення якої може бути доручено працівникам відповідних експертних установ або іншим спеціалістам (ст.57 ЦПК 1501-06.

17. При укладенні підприємством договору про побутове обслуговування з громадянином, який пред'явив чужий паспорт або документ, що його замінює, особа, притягнута згідно з цими документами як відповідач, не несе відповідальності за невиконання договору, коли доведе, що документ вибув з володіння поза її волею. У цьому разі відповідальність покладається на особу, яка фактично уклала договір.

18. Договір побутового замовлення є різновидом договору підряду, тому до нього застосовуються і загальні правила про договір підряду (статті 335-337, 339-342, 346, 347 ЦК).

Умови договору побутового замовлення, визначені Законом і прийнятими відповідно до нього нормативними актами, не можуть бути змінені за погодженням сторін на шкоду інтересам споживача (наприклад, зменшено гарантійний строк).

Підприємства (господарські товариства, підприємці-громадяни) виконують роботи, надають послуги за цінами й тарифами, що встановлюються ними за домовленістю із споживачами або самостійно виходячи з попиту і пропозиції, за винятком товарів, робіт і послуг, щодо яких передбачено державне регулювання цін і тарифів.

19. Угода, укладена громадянином всупереч установленим правилам безпосередньо з неуповноваженим працівником підприємства побутового обслуговування про особисте виконання ним роботи без відповідного оформлення, не породжує прав і обов'язків між громадянином та цим підприємством і не може бути підставою для покладення на останнє відповідальності за невиконання такої угоди, втрату або пошкодження майна.

20. При вирішенні питання про відповідальність та про наявність і розмір збитків, заподіяних споживачеві у зв'язку з недоліками товару (робіт, послуг), суду належить виходити як із загальних положень Закону або статей 203-206 ЦК, так і зі спеціальних норм законодавства (статей 263, 271, 326, 337, 341, 347, 403, 410, 412, 419, 420, 422 ЦК, а також з умов укладеного сторонами договору.

Судам слід мати на увазі, що неустойка (штраф, пеня) стягується лише тоді, коли це передбачено укладеним сторонами договором чи відповідним нормативним актом. Пеня за порушення договору нараховується і стягується у відсотковому відношенні до суми заборгованості за кожний день прострочки, в тому числі за святкові, неробочі й вихідні дні. Неустойка, передбачена п.7 ст.14 Закону, застосовується в разі пред'явлення споживачем протягом гарантійного строку вимог про безоплатне усунення недоліків товару, а на випадки затримки задоволення вимог споживача про вжиття інших заходів

захисту дія цієї норми не поширюється. Разом з тим, коли споживач у зв'язку з невиконанням виготівником (виконавцем, продавцем) його вимоги про усунення недоліків товару змінює цей захід захисту на інший, він не втрачає права на одержання зазначеної неустойки за період, що передував такій зміні. Якщо товар, про усунення недоліків якого заявлено вимогу, належить до групи товарів, що входять до передбаченого Кабінетом Міністрів України обмінного фонду, і споживач вимагає надання йому на час ремонту аналогічного товару, зазначена неустойка виплачується і за час ненадання такого товару і за час затримки ремонту.

Згідно з правилами ст.205 ЦК суд за клопотанням відповідача вправі зменшити розмір неустойки (штрафу, пені), що підлягає стягненню, враховуючи при цьому, зокрема, занадто високий її розмір порівняно зі збитками споживача, ступінь виконання зобов'язання, майновий стан сторін, їх майнові та інші інтереси, що заслуговують на увагу.

Сплата неустойки (штрафу, пені), як і відшкодування збитків, коли при цьому не порушується питання про розірвання договору, не звільняє виготівника (виконавця, продавця) від виконання зобов'язання в натурі.

21. При вирішенні вимог про майнові стягнення, повернення майна, покладення майнової відповідальності судам слід перевіряти додержання строків позовної давності, передбачених статтями 71, 72 ЦК. Наприклад, для пред'явлення позовів про стягнення неустойки (штрафу, пені) встановлено шестимісячний строк давності.

У тому разі коли на момент звернення з позовом виконання зобов'язань було прострочено понад шість місяців, стягнення неустойки (штрафу, пені) за минулий час обмежується останніми шістьма місяцями перед зверненням до суду, якщо не будуть визнані поважними причини пропуску.

22. При вирішенні спорів про право споживача на обмін товару належної якості необхідно враховувати, що правила ст.20 Закону щодо такого обміну поширюються на непродовольчі товари, які не включено до переліку товарів, що містяться у додатку N 3 до постанови Кабінету Міністрів України від 19 березня 1994 р. N 172.

Вимоги споживача про заміну товару належної якості підлягають задоволенню, якщо їх заявлено протягом 14 днів з дня його придбання (не враховуючи дня купівлі), товар не може бути використаний споживачем за призначенням тому, що він не підійшов за формою, габаритами, фасоном, кольором, розміром або з інших причин, і при цьому споживачем збережено його товарний вигляд, споживчі властивості, пломби, ярлики, а також

товарний чи касовий чек. Зазначений строк може бути відновлено судом, якщо споживач з об'єктивних причин був позбавлений можливості заявити вимоги продавцю протягом цього строку.

23. При вирішенні вимог споживачів про відшкодування на підставі ст.24 Закону моральної шкоди суди повинні виходити з роз'яснень, які Пленум Верховного Суду України дав у постанові від 31 березня 1995 р. N 4 "Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди".

Зокрема, під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру, яких споживач зазнав унаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, що настали через незаконні винні дії продавця, виготівника, виконавця або через їх бездіяльність. Розмір відшкодування моральної шкоди встановлюється судом і визначення його не ставиться в залежність від наявності матеріальної шкоди, вартості товару (робіт, послуг), суми неустойки, а має грунтуватися на характері й обсязі моральних і фізичних страждань, заподіяних споживачеві у кожному конкретному випадку.

Якщо вимоги про відшкодування моральної шкоди не вирішувались разом з вимогами про застосування інших заходів захисту прав споживача, пред'явлення їх у подальшому окремо не суперечить правилам ст. 24 Закону.

24. Оскільки згідно із Законом повноважними органами щодо захисту прав споживачів є Державний комітет України у справах захисту прав споживачів, Державний комітет по стандартизації, метрології та сертифікації, їх територіальні органи, органи й установи державного санітарного нагляду України, Ради народних депутатів, їх виконавчі та розпорядчі органи, місцева державна адміністрація, інші відповідні органи державної виконавчої влади - їх представники можуть у необхідних випадках залучатися до участі у справі на підставі частин 2 і 3 ст.121 ЦПК 1501-06 для дачі висновку з питань, віднесених до відання цих органів.

25. При постановленні рішення, яким суд зобов'язує продавця, виготівника, виконавця вчинити певні дії на захист прав споживачів (наприклад, провести ремонт, здійснити обмін, заміну, купівлю-продаж), у резолютивній частині необхідно вказувати строк, протягом якого після набрання рішенням законної сили відповідач зобов'язаний це зробити.

Коли є підстави вважати, що виконання рішення згодом може стати неможливим чи утрудненим або від затримки виконання може настати значна шкода для споживача, на користь якого воно постановлене, суд відповідно до п.п.2, 3 ст.218 ЦПК вправі допустити негайне виконання рішення.

Рішення суду, яке набрало законної сили, про протиправність дій продавця, виготівника виконавця (підприємств, що виконують їх функції) щодо невизначеного кола споживачів і про припинення цих дій є обов'язковим для суду, що розглядає позов конкретного споживача про цивільно-правові наслідки зазначених дій, у питаннях, чи мали місце ці дії та чи вчинено їх даними особами.

26. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 6 липня 1979 р. N 4 "Про застосування в судовій практиці деяких норм законодавства, яким регулюються відносини по побутовому обслуговуванню населення" (зі змінами, внесеними постановами Пленуму від 29 червня 1984 р. N 6, від 30 червня 1989 р. N 6 та від 25 грудня 1992 р. N 13).

Про судове рішення у цивільній справі

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 18 грудня 2009 р. № 14

З метою забезпечення правильного й однакового застосування судами норм цивільного процесуального законодавства при ухваленні рішення суду Пленум Верховного Суду України постановляє дати судам такі роз’яснення:

1. Судові рішення викладаються у формі ухвали або рішення (частина перша статті 208 Цивільного процесуального кодексу України; далі – ЦПК). Судовий наказ і заочне рішення є різновидами судового рішення.

Судовий розгляд, яким справа вирішується по суті, закінчується ухваленням рішення суду іменем України, в тому числі при відшкодуванні шкоди відповідно до Закону України від 1 грудня 1994 року № 266/94-ВР “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду”, в якому вирішуються питання, що складають його зміст (статті 214–218 ЦПК). Інші випадки закінчення розгляду справи (зокрема, закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду) оформляються постановленням ухвали.

Судові рішення, що набрали законної сили, обов’язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ,

організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами (частина перша статті 14 ЦПК).

2. Рішення суду як найважливіший акт правосуддя покликане забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та здійснення проголошеного Основним Законом України принципу верховенства права. У зв'язку з цим суди повинні неухильно додержувати вимог про законність і обґрунтованість рішення у цивільній справі (частина перша статті 213 ЦПК).

Рішення є законним тоді, коли суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства відповідно до статті 2 ЦПК, вирішив справу згідно з нормами матеріального права, що підлягають застосуванню до даних правовідносин відповідно до статті 8 ЦПК, а також правильно витлумачив ці норми. Якщо спірні правовідносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права).

Якщо є суперечності між нормами процесуального чи матеріального права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, то рішення є законним, якщо судом застосовано відповідно до частини четвертої статті 8 ЦПК норми, що мають вищу юридичну силу. У разі наявності суперечності між нормами законів (кодексів), що мають однакову юридичну силу, застосуванню підлягає той з них, який прийнято пізніше. При встановленні суперечностей між нормами права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, суду також необхідно враховувати роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, що містяться в постанові від 1 листопада 1996 року № 9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя".

Обґрунтованим визнається рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених доказами, які були досліджені в судовому засіданні і які відповідають вимогам закону про їх належність та допустимість, або обставин, що не підлягають доказуванню, а також якщо рішення містить вичерпні висновки суду, що відповідають встановленим на підставі достовірних доказів обставинам, які мають значення для вирішення справи.

3. Відповідно до положень статей 10 і 11 ЦПК суд розглядає цивільні справи в межах заявлених позивачем вимог та зазначених і доведених ним обставин.

Відповідно до статті 19 Конституції України, статті 1 ЦПК та з урахуванням положення частини четвертої статті 10 ЦПК вийти за межі заявлених вимог (вирішити незаявлену вимогу, задовольнити вимогу позивача у більшому розмірі, ніж було заявлено) суд має право лише у випадках, прямо передбачених законом. Наприклад, суд має право вийти за межі заявлених вимог і з власної ініціативи вирішити питання про стягнення аліментів на дитину одночасно з позбавленням батьківських прав (частина друга статті 166 Сімейного кодексу України); застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину (частина п’ята статті 216 Цивільного кодексу України; далі – ЦК).

При цьому суди повинні мати на увазі, що справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду (частина третя статті 235 ЦПК).

4. Правила частини третьої статті 209 ЦПК застосовуються лише у виняткових випадках, коли внаслідок складності справи складання повного рішення потребує багато часу та може бути відкладено на строк не більше ніж п’ять днів з дня закінчення розгляду справи. В іншому разі суд має ухвалити повне рішення і проголосити його негайно після закінчення судового розгляду. Якщо складання повного рішення відкладається, його вступна і резолютивна частини викладаються у письмовому вигляді, підписуються всім складом суду, відразу проголошуються; цей процесуальний документ приєднується до справи і суд повідомляє, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним рішення суду, що має бути зафіксовано в журналі судового засідання.

Відкладення проголошення вступної і резолютивної частин рішення після закінчення розгляду справи не допускається.

Суди повинні суворо дотримуватися визначеного строку складання повного рішення.

5. При заочному розгляді справи складання повного рішення, яке слід називати заочним, може бути відкладено, проте в силу статті 227 ЦПК повний текст рішення відповідачеві у будь-якому випадку має бути направлено не пізніше п’яти днів з дня проголошення рішення суду або його вступної та резолютивної частин. Суд повинен ухвалити заочне рішення, яке за своїм змістом має відповідати вимогам статті 215 ЦПК (містити в собі вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини у визначеній послідовності). При цьому в описовій частині заочного рішення необхідно вказати, що заочний розгляд справи відбувся за відсутності відповідача (усіх відповідачів); у резолютивній частині цього рішення має бути зазначено, крім загального

порядку оскарження, також строк і порядок подання відповідачем заяви про його перегляд.

Повторне заочне рішення, в тому числі ухвалене тим же складом суду, оскаржується в загальному порядку, встановленому ЦПК, про що має бути зазначено в резолютивній частині рішення (частина третя статті 232 ЦПК).

Виправлення описок чи арифметичних помилок, ухвалення додаткового рішення чи роз'яснення рішення при заочному розгляді справи здійснюються за загальними правилами, передбаченими статтями 219–221 ЦПК. При цьому додаткове до заочного рішення не може бути оскаржене відповідачем до суду, що його ухвалив, у порядку статті 228 ЦПК.

6. Враховуючи принцип безпосередності судового розгляду (стаття 159 ЦПК), рішення може бути обґрунтоване лише доказами, одержаними у визначеному законом порядку та дослідженими в тому судовому засіданні, в якому ухвалюється рішення. Неприпустимим є витребування і приєднання до справи матеріалів на підтвердження висновків і мотивів рішення після його ухвалення.

Якщо докази у справі зібрані в порядку, передбаченому статтями 132, 133, 140 та частиною четвертою статті 191 ЦПК, суд може обґрунтувати ними рішення лише за умови, якщо вони були ним оголошені в судовому засіданні, пред'явлені для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, та досліджені в сукупності з іншими доказами. При ухваленні рішення суд відповідно до статті 212 ЦПК оцінює докази з урахуванням вимог статей 58 та 59 ЦПК про їх належність і допустимість. Обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування.

7. Відповідно до частини четвертої статті 61 ЦПК при розгляді справи про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок, що набрав законної сили, або постанову суду у справі про адміністративне правопорушення, цей вирок або постанова обов'язкові для суду лише з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою. Тому, розглядаючи позов, який випливає з кримінальної справи чи зі справи про адміністративне правопорушення, суд не вправі обговорювати вину відповідача, а може вирішувати питання лише про розмір відшкодування. Інші прийняті в рамках кримінальної справи чи справи про адміністративне правопорушення постанови оцінюються судом згідно з положеннями статті 212 ЦПК. На підтвердження висновку суду щодо розміру відшкодування збитків у рішенні, крім посилання на вирок у кримінальній справі чи постанову у справі про адміністративне правопорушення, необхідно також зазначати

докази, подані сторонами при розгляді цивільної справи (наприклад, врахування матеріального становища відповідача або вини потерпілого).

Оскільки обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді інших справ лише в тому разі, коли в них беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини, чи їх правонаступники (частина третя статті 61 ЦПК), то в інших випадках – ці обставини встановлюються на загальних підставах.

Під судовим рішенням, зазначеним у частині третій статті 61 ЦПК, мається на увазі будь-яке судове рішення, яким справа вирішується по суті, яке ухвалює суд у порядку цивільного судочинства (рішення, в тому числі й заочне, або ухвала, а також судовий наказ), у порядку господарського судочинства – відповідно до Господарського процесуального кодексу України, у порядку адміністративного судочинства – відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України.

За змістом частини третьої статті 14, частини третьої статті 61, частини другої статті 223 ЦПК особи, які не брали участі в цивільній, господарській або адміністративній справі, в якій судом ухвалено відповідне судове рішення, мають право при розгляді іншої цивільної справи за їх участю оспорювати обставини, встановлені цими судовими рішеннями. У даному випадку суд ухвалює рішення на основі досліджених у судовому засіданні доказів.

8. Ухвалене у справі рішення має бути гранично повним, ясним, чітким, викладеним у послідовності, встановленій статтею 215 ЦПК, і обов’язково містити вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини.

Разом з тим рішення не повинно містити зайвої деталізації, яка не має правового значення в даній справі, а також незрозумілих словосполучень, занадто довгих речень, через які викладення фактичних обставин важко сприймається.

9. У вступній частині рішення зазначаються: час та місце його ухвалення; повне найменування суду, що його ухвалив; прізвище та ініціали судді (суддів – при колегіальному розгляді) і секретаря судового засідання; імена (найменування) сторін та інших осіб, які брали участь у справі; предмет позовних вимог.

При цьому вказуються всі ті особи, які згідно зі статтею 26 ЦПК належать до складу осіб, які беруть участь у даній справі, а не лише ті, які фактично брали участь у розгляді справи. Якщо сторонами є юридичні особи, то найменування

такої особи слід наводити відповідно до документів про реєстрацію юридичної особи. Предмет позовних вимог (у тому числі первісного, зустрічного позову та позову третьої особи із самостійними вимогами) зазначається виходячи з вимог закону, який підлягає застосуванню до спірних правовідносин, та підстав заявленої вимоги.

10. В описовій частині рішення необхідно, зокрема, вказати: зміст і підстави позовних вимог відповідно до позовної заяви; про внесені зміни підстав чи предмета позову, розміру позовних вимог, якщо вони мали місце, і узагальнено викласти позицію відповідача: чи визнає він позов, а якщо визнає, то повністю чи частково; у разі заперечень – у чому суть заперечень проти позову; пояснення осіб, які беруть участь у справі, висновки органів державної влади або місцевого самоврядування, якщо вони брали участь у справі, а також зазначити докази і обставини, для встановлення яких вони досліджувалися. При цьому пред'явлення відповідачем зустрічного позову чи третьою особою самостійних вимог не змінює процесуального статусу цієї особи.

11. У мотивувальній частині рішення слід наводити дані про встановлені судом обставини, що мають значення для справи, їх юридичну оцінку та визначені відповідно до них правовідносини, а також оцінку всіх доказів, розрахунки, з яких суд виходив при задоволенні грошових та інших майнових вимог. Встановлюючи наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, визнаючи одні та відхиляючи інші докази, суд має свої дії мотивувати та враховувати, що доказування не може ґрунтуватися на припущеннях (частина четверта статті 60 ЦПК).

Оскільки правом на звернення до суду за захистом наділена особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси (частини перша та друга статті 3 ЦПК), то суд повинен встановити, чи були порушені, невизнані або оспорені права, свободи чи інтереси цих осіб, а якщо були, то вказати, чи є залучений у справі відповідач відповідальним за це.

Встановивши, що строк для звернення з позовом пропущено без поважної причини, суд у рішенні зазначає про відмову в позові з цих підстав, якщо про застосування позовної давності заявлено стороною у спорі, зробленою до ухвалення ним рішення, крім випадків, коли позов не доведено, що є самостійною підставою для цього.

Якщо сторона (її представник, повноваження якого не обмежені) визнавала обставини, якими інша сторона обґрунтовує свої вимоги або

заперечення, суд посилається на це в рішенні як на підставу звільнення від доказування цих обставин (частина перша статті 61 ЦПК), а при прийнятті згідно зі статтею 178 ЦПК відмови сторони від визнання обставини – зазначає про його відхилення.

У цій частині рішення має міститися обґрунтування щодо кожного доводу сторін по суті позову, що є складовою вимогою частини першої статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (РИМ, 4.XI.1950; далі – Конвенція).

За змістом частини четвертої статті 174 ЦПК у разі визнання відповідачем позову, яке не суперечить закону, не порушує права, свободи чи інтереси інших осіб, суд у мотивувальній частині рішення може вказати лише про визнання позову та прийняття його судом.

12. У мотивувальній частині кожного рішення має бути наведено також посилання на закон та інші нормативно-правові акти матеріального права (назва, стаття, її частина, абзац, пункт, підпункт закону), у відповідних випадках – на норми Конституції України, на підставі яких визначено права та обов'язки сторін у спірних правовідносинах, на статті 10, 11, 60, 212 та 214 ЦПК (статті 224–226 ЦПК – при ухваленні заочного рішення) й інші норми процесуального права, керуючись якими суд установив обставини справи, права та обов'язки сторін. У разі необхідності мають бути посилання на Конвенцію та рішення Європейського суду з прав людини, які згідно із Законом України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" є джерелом права та підлягають застосуванню в даній справі.

У необхідних випадках суд зазначає про урахування:

рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції та законів України, які підлягають застосуванню в даній справі та при вирішенні питання про відповідність Основному Закону України нормативно-правових актів, перелічених у пункті 1 частини першої статті 150 Конституції України, якими сторони доводять свої вимоги чи заперечення;

постанов Пленуму Верховного Суду України, прийнятих відповідно до статті 125 Конституції України і статті 55 Закону України від 7 лютого 2002 року № 3018-III "Про судоустрій України", з питання застосування норм процесуального та матеріального права, які підлягають застосуванню в даній справі.

Пояснення осіб, які беруть участь у справі, показання свідків, пояснення експерта, спеціаліста наводяться в рішенні суду від третьої особи. У тексті рішення не допускається використання скорочень і слів, які не прийнято застосовувати в офіційних документах, а також внесення виправлень, не застережених перед підписом судді.

13. Резолютивна частина повинна мати вичерпні, чіткі, безумовні й такі, що випливають зі встановлених фактичних обставин, висновки по суті розглянутих вимог і залежно від характеру справи давати відповіді на інші питання, зазначені у статтях 215–217 ЦПК.

У ній, зокрема, має бути зазначено:

висновок суду про задоволення позову або відмову в позові повністю чи частково (при відмові в позові слід точно зазначити, кому, відносно кого та в чому відмовлено);

висновок суду по суті позовних вимог: які саме права позивача визнано або поновлено;

розмір грошових сум чи перелік майна, присуджених стороні;

вартість майна, яке належить стягнути з відповідача, якщо при виконанні рішення присудженого майна у наявності не буде;

конкретні дії, які відповідач повинен вчинити та на чию користь, або інший передбачений законом спосіб захисту порушеного права;

розподіл судових витрат відповідно до вимог статті 88 ЦПК;

строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження;

у яких межах допускається негайне виконання рішення, коли суд зобов’язаний або має право його допустити.

При об’єднанні в одне провадження кількох вимог або прийнятті зустрічного позову чи позову третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги, має бути сформульовано, що саме ухвалив суд щодо кожної позовної вимоги.

Вирішуючи за позовами про визнання питання про наявність або відсутність тих чи інших правовідносин, суд при задоволенні позову зобов’язаний у необхідних випадках зазначити в резолютивній частині рішення і про ті правові наслідки, які тягне за собою таке визнання (наприклад, про анулювання актового запису про реєстрацію шлюбу в разі визнання його

недійсним, анулювання свідоцтва про право власності в разі задоволення позову про витребування майна від добросовісного набувача тощо).

З метою запобігання виникненню неясності при виконанні рішення у його резолютивній частині зазначається точне та повне найменування юридичної особи, прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи, відносно яких суд вирішив питання.

Суд не має права вирішувати питання про права та обов'язки осіб, не залучених до участі у справі, оскільки це є порушенням норм процесуального права, які тягнуть за собою безумовне скасування рішення суду (пункт 4 частини першої статті 311, пункт 4 частини першої статті 338 ЦПК).

14. Згідно з частиною першою статті 192 ЦК законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України – гривня. У зв'язку з цим при задоволенні позову про стягнення грошових сум суди повинні зазначати в резолютивній частині рішення розмір суми, що підлягає стягненню, цифрами і словами у грошовій одиниці України – гривні. При стягненні періодичних платежів суд має вказати період, протягом якого проводиться виконання.

У разі пред'явлення позову про стягнення грошової суми в іноземній валюті суду слід у мотивувальній частині рішення навести розрахунки з переведенням іноземної валюти в українську за курсом, встановленим Національним банком України на день ухвалення рішення.

Суд має право ухвалити рішення про стягнення грошової суми в іноземній валюті з правовідносин, які виникли при здійсненні валютних операцій, у випадках і в порядку, встановлених законом (частина друга статті 192 ЦК, частина третя статті 533 ЦК; Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 року № 15-93 "Про систему валютного регулювання і валютного контролю").

15. Рішення суду ухвалюється, оформлюється письмово і підписується в нарадчій кімнаті суддею, а в разі колегіального розгляду – суддями, які розглядали справу; воно може бути написаним від руки, виконаним машинописним способом чи набране на комп'ютері в одному примірнику. Рішення суду проголошується негайно після закінчення судового розгляду і прилюдно, крім випадків, установлених ЦПК.

Вимоги статей 209, 215 та 218 ЦПК щодо порядку ухвалення рішення суду, його змісту, а також проголошення рішення суду як єдиної процесуальної

форми вирішення справи є обов’язковими для позовного та окремого провадження.

Датою ухвалення рішення у справі є день його проголошення.

16. Згідно з положеннями статті 196 ЦПК суди повинні суворо дотримуватися таємниці нарадчої кімнати. Під час ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу. Вихід судді з нарадчої кімнати до проголошення судового рішення може мати місце під час перерви для відпочинку (протягом робочого часу та після його закінчення). Тому, наприклад, вихід до нарадчої кімнати у п’ятницю та проголошення рішення в понеділок є порушенням її таємниці. При цьому обмін суддею думками з ким-небудь із приводу судового рішення, що ухвалюється, не допускається.

Порушення правил про таємницю нарадчої кімнати є порушенням норм процесуального права і може бути підставою для скасування рішення суду, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи, зокрема в разі доведення факту спілкування судді поза межами нарадчої кімнати з учасником процесу чи іншими особами з приводу справи, що розглядається (частина третя статті 309 ЦПК, частина друга статті 338 ЦПК).

17. Відповідно до статті 217 ЦПК суд, який ухвалив рішення, не звернуте до негайного виконання, за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, може забезпечити його виконання, про що зазначає в резолютивній частині рішення, за правилами забезпечення позову, встановленими статтями 151–153 ЦПК. Проте таке забезпечення виконання рішення підлягає застосуванню лише після набрання ним законної сили.

18. За статтею 215 ЦПК у формі рішення ухвалюється той судовий акт, яким справа вирішується по суті. Закон не передбачає включення до резолютивної частини рішення висновків з процесуальних питань, не пов’язаних з вирішенням справи по суті. Тому в цій частині неприпустимо вирішувати питання про виділення частини вимог у самостійне провадження або про закриття провадження по них, залишення заяви без розгляду тощо. Висновки з таких питань викладаються у формі ухвал (частина друга статті 208 ЦПК), які постановляються у вигляді самостійного процесуального документа і можуть постановлятися одночасно з рішенням.

19. Вирішуючи питання про виправлення описок чи арифметичних помилок, допущених у судовому рішенні (рішенні або ухвалі), суд не має права змінювати зміст судового рішення, він лише усуває такі неточності, які впливають на можливість реалізації судового рішення чи його правосудності.

Проте якщо неправильне визначення стягнутої суми було наслідком, наприклад, застосування закону, який не підлягав застосуванню, то підстав для виправлення арифметичних помилок немає.

Питання про внесення виправлень може бути вирішено судом, що ухвалив рішення, як із власної ініціативи, так і за заявою осіб, які беруть участь у справі, і незалежно від того, чи виконано рішення, але в межах установленого законом строку, протягом якого воно може бути пред'явлено до примусового виконання. Внесення виправлень у судове рішення, яке не підлягає примусовому виконанню, строком не обмежено.

Після внесення виправлень чи арифметичних помилок текст рішення змінювати не можна, проте у виконавчому листі наводяться формулювання резолютивної частини рішення в тій редакції, яку воно отримало у зв'язку з постановленням відповідної ухвали.

20. Додаткове рішення може бути ухвалено лише у випадках і за умов, передбачених статтею 220 ЦПК; воно не може змінити суті основного рішення або містити в собі висновки про права та обов'язки осіб, які не брали участі у справі, чи вирішувати вимоги, не досліджені в судовому засіданні.

Додаткове рішення може ухвалити лише той склад суду, що ухвалив рішення в даній справі. В іншому разі особа має право звернутися до суду з тими ж вимогами на загальних підставах.

При порушенні питання про ухвалення додаткового рішення з інших підстав суд ухвалою відмовляє в задоволенні заяви.

У порядку, визначеному статтею 220 ЦПК, може бути ухвалено додаткове рішення й щодо заочного рішення.

Оскарження додаткового рішення провадиться на загальних підставах. Якщо на рішення суду подано апеляційну чи касаційну скаргу і разом із цим порушено питання про ухвалення додаткового рішення, суд повинен спочатку ухвалити додаткове рішення, а потім надсилати справу для перегляду до суду вищої інстанції.

У разі скасування рішення у справі ухвалене додаткове рішення втрачає силу.

21. Відповідно до статті 221 ЦПК роз'яснення рішення суду, а не ухвали, можливе тоді, коли воно не містить недоліків, що можуть бути усунені лише ухваленням додаткового рішення, а є незрозумілим, що ускладнює його реалізацію. Зазначене питання розглядається судом, що ухвалив рішення, і в

ухвалі суд викладає більш повно та ясно ті частини рішення, розуміння яких викликає труднощі, не вносячи змін у суть рішення і не торкаючись питань, які не були предметом судового розгляду. Роз'яснення рішення не допускається, якщо воно виконане або закінчився установлений законом строк, протягом якого рішення може бути пред'явлене до виконання.

Якщо фактично порушено питання про зміну рішення або внесення в нього нових даних, у тому числі й роз'яснення мотивів ухваленого рішення, суд ухвалою відмовляє в роз'ясненні рішення.

22. Передбачений статтею 222 ЦПК обов'язок суду надсилати протягом п'яти днів з дня проголошення судового рішення його копію рекомендованим листом з повідомленням про вручення особам, які брали участь у справі, але не були присутні в судовому засіданні, стосується як позовного, так і інших видів провадження. В останньому випадку копію судового рішення слід надсилати заявникові або заінтересованій особі, за відсутності якої розглянуто справу. У зазначеній статті йдеться про рішення суду, а також ухвали суду, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішення суду.

23. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 29 грудня 1976 року № 11 "Про судове рішення" (зі змінами, внесеними згідно з постановами від 24 квітня 1981 року № 4, від 25 грудня 1992 року № 13 та від 25 травня 1998 року № 15).

Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 8 червня 2007 р. № 5

(Із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

Обговоривши практику призначення судових експертиз і використання їх висновків у кримінальному та цивільному судочинстві, Пленум Верховного Суду України зазначає, що судова експертиза як один із засобів доказування сприяє всебічному, повному й об'єктивному дослідженню обставин справ, постановленню законних і обгрунтованих судових рішень.

Суди в основному додержують вимог закону щодо призначення експертиз та використання їх висновків.

Разом з тим є окремі випадки розгляду справ без проведення експертиз, коли їх призначення є обов'язковим за законом або за обставинами справи. Іноді всупереч закону суди розглядають висновки експертів як джерела доказів, що мають перевагу над іншими доказами, без належної їх перевірки й оцінки або переоцінюють доказове значення ймовірних висновків. Не завжди в ухвалах чи постановах суду чітко формулюються питання, що виносяться на вирішення експертів, а також мотивується необхідність призначення додаткової або повторної експертизи.

З метою усунення недоліків і роз'яснення питань, що виникають у судовій практиці при призначенні та проведенні експертиз, Пленум Верховного Суду України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Звернути увагу судів на необхідність суворого додержання вимог закону при призначенні судових експертиз та використанні їх висновків.

2. Вказати судам на неприпустимість призначення експертизи у випадках, коли з'ясування певних обставин не потребує спеціальних знань, а також порушення перед експертом правових питань, вирішення яких віднесено законом до компетенції суду (зокрема щодо вини, неосудності чи недієздатності особи тощо).

3. При дослідженні висновку експерта суди повинні виходити з того, що згідно зі ст.67 КПК чи ст.62 ЦПК висновок експерта не має наперед встановленої сили та переваги над іншими джерелами доказів, підлягає перевірці й оцінці за внутрішнім переконанням суду, яке має грунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи у сукупності.

4. Судам слід мати на увазі, що при розгляді справ вони не мають права приймати рішення без проведення експертизи, якщо за законом призначення останньої є обов'язковим. Непроведення такої експертизи є підставою для повернення справи на додаткове розслідування.

5. Призначення експертизи в цивільних справах допускається як під час судового розгляду, так і в процесі підготовки до нього.

У разі коли необхідність експертного висновку обумовлена обставинами, викладеними у позовній заяві, чи поданими доказами, суддя має призначати експертизу, як правило, при підготовці справи до судового розгляду, враховуючи при цьому думку осіб, які беруть участь у справі.

6. У кримінальному судочинстві обов'язковою умовою призначення експертизи є порушення кримінальної справи.

У кримінальних справах, які порушуються не інакше як за скаргою потерпілого, рішення про призначення експертизи може бути прийнято суддею при порушенні кримінальної справи або під час її судового розгляду шляхом винесення відповідної постанови.

7. Звернути увагу судів на те, що кримінально-процесуальне законодавство не передбачає проведення експертизи в стадії віддання обвинуваченого до суду. Коли в цій стадії з'ясується, що за обставинами справи проведення експертизи є необхідним, суд має викликати в судове засідання експерта для проведення додаткової або повторної експертизи чи для роз'яснення окремих положень висновку, а якщо на попередньому слідстві експертиза не проводилась, - особу, яка має відповідні спеціальні знання, для призначення її експертом.

У випадках, коли для забезпечення експертного дослідження потрібно зібрати додаткові матеріали (провести ревізію, відшукати документи чи речові докази тощо), але це неможливо зробити в судовому засіданні, справа підлягає поверненню на додаткове розслідування.

Судам слід мати на увазі, що порушення передбачених ст.197 КПК прав обвинуваченого при призначенні і проведенні експертизи під час дізнання чи попереднього слідства може бути підставою для направлення справи на додаткове розслідування лише тоді, коли поновити ці права в судовому засіданні неможливо.

8. Якщо питання про необхідність призначення експертизи виникне під час судового розгляду справи, суду необхідно з'ясувати можливість проведення її в судовому засіданні і викликати того ж експерта, який проводив експертизу при попередньому розслідуванні справи, а якщо експертиза не проводилась, - іншу особу, яка має необхідні спеціальні знання.

Експерт, який проводив експертизу на попередньому слідстві, бере участь у дослідженні доказів з початку судового слідства, а фахівець, який вперше залучається до проведення експертизи в даній справі, - тільки після винесення ухвали (постанови) про призначення його експертом.

9. Проведення експертизи в суді повинно здійснюватися з додержанням правил, передбачених статтями 310, 311 КПК, статтями 57-61, 190 ЦПК. При цьому суд виконує такі дії:

- з'ясовує обставини, що мають значення для дачі експертного висновку;

- пропонує учасникам судового розгляду письмово подати питання, які вони бажають порушити перед експертами;

- оголошує ці питання, а також питання, запропоновані судом;

- заслуховує думки учасників судового розгляду з приводу поданих питань;

- у нарадчій кімнаті обмірковує всі питання, виключає ті з них, що виходять за межі компетенції експерта або не стосуються предмета доказування, формулює питання, які він порушує перед експертом з власної ініціативи, остаточно визначає коло питань, що виносяться на вирішення експертизи, і виносить ухвалу (постанову) про її призначення;

- оголошує в судовому засіданні ухвалу (постанову) про призначення експертизи і вручає її експертові;

- після проведення експертом досліджень, складання й оголошення експертного висновку приєднує його до справи;

- допитує експерта з метою роз'яснення й доповнення ним висновку.

Судам слід мати на увазі, що визначення способу проведення експертизи є компетенцією експерта.

Відповідно до ст.273 КПК чи ст.232 ЦПК ухвала суду (постанова судді) повинна бути складена як окремий документ з наведенням у ній мотивів прийнятого рішення про призначення експертизи та чітким викладенням питань, що стосуються предмета останньої. В ухвалі (постанові) має бути зазначено, які подані учасниками судового розгляду питання і з яких мотивів відхилено.

У разі коли провести експертне дослідження в судовому засіданні неможливо, суд, керуючись статтями 273 і 310 КПК, виносить ухвалу про проведення експертизи і направляє її з необхідними матеріалами до судово-експертної установи для виконання в порядку, передбаченому ст.198 КПК. При цьому залежно від тривалості експертних досліджень і складності справи суд може або оголосити перерву, або відкласти слухання справи, або продовжити судове слідство і досліджувати інші докази.

10. Судам слід мати на увазі, що первинною є експертиза, при проведенні якої об'єкт досліджується вперше.

За змістом ст.75 КПК чи ст.61 ЦПК додаткова експертиза призначається після розгляду судом висновку первинної експертизи, коли з'ясується, що

усунути неповноту або неясність висновку шляхом допиту експерта неможливо.

Висновок визнається неповним, коли експерт дослідив не всі подані йому об'єкти чи не дав вичерпних відповідей на порушені перед ним питання. Неясним вважається висновок, який нечітко викладений або має невизначений, неконкретний характер.

В ухвалі про призначення додаткової експертизи суду необхідно зазначати, які висновки експерта суд вважає неповними чи неясними або які обставини зумовили необхідність розширення експертного дослідження.

Проведення додаткової експертизи може бути доручено тому самому або іншому експертові.

У випадках, коли виникає необхідність провести дослідження нових об'єктів або щодо інших обставин справи, суд призначає нову експертизу, яка не є додатковою.

11. Повторна експертиза призначається, коли є сумніви у правильності висновку експерта, пов'язані з його недостатньою обгрунтованістю чи з тим, що він суперечить іншим матеріалам справи, а також за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи. Істотними можуть визнаватися, зокрема, порушення, які призвели до обмеження прав обвинуваченого чи інших осіб.

В ухвалі (постанові) про призначення повторної експертизи зазначаються обставини, які викликають сумніви у правильності попереднього висновку експерта.

Проведення повторної експертизи може бути доручено тільки іншому експертові.

12. Комісійна експертиза призначається у випадках, коли є потреба провести дослідження за участю декількох експертів - фахівців у одній галузі знань.

Комплексна експертиза призначається у випадках, коли необхідно провести дослідження за участю декількох експертів, які є фахівцями у різних галузях знань.

Комісія експертів може бути створена судом чи за його рішенням керівником судово-експертної установи.

13. У випадках, коли в справі щодо одного й того ж предмета проведено декілька експертиз, у тому числі комплексну, комісійну, додаткову чи повторну, суд повинен дати оцінку кожному висновку з точки зору всебічності, повноти й об'єктивності експертного дослідження. Такій оцінці підлягають також окремі висновки експертів - членів комісійної чи комплексної експертизи, які не підписали спільний висновок.

Не повинна віддаватись перевага висновку експертизи лише тому, що вона проведена комісійно, повторно, експертом авторитетної установи або таким, який має більший досвід експертної роботи, тощо.

14. Судово-психіатрична експертиза призначається, коли вирішення кримінальної або цивільної справи залежить від визначення психічного стану особи на час вчинення нею певного діяння (бездіяльності) чи укладення угоди за наявності сумнівів щодо її спроможності усвідомлювати значення своєї поведінки внаслідок психічної хвороби або тимчасового розладу душевної діяльності.

Ознаками такої поведінки можуть бути невмотивовані, неадекватні чи неконтрольовані дії особи в момент вчинення протиправного діяння або в процесі провадження у справі, а так само при укладенні цивільно-правової угоди.

Судово-психіатрична експертиза обов'язково призначається:

- для визначення психічного стану обвинуваченого за наявності у справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності (п.3 ст.76 КПК);

- щодо особи, яка у зв'язку зі своїми психічними вадами нездатна правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати показання про них (ст.69 КПК);

- для визначення психічного стану особи в справах про визнання громадян недієздатними (ст.258 ЦПК);

- у справах про поновлення громадянина в дієздатності (ст.260 ЦПК).

Судово-психіатрична експертиза в судовому засіданні може мати характер амбулаторного обстеження, якщо питання про її проведення виникло під час судового слідства.

Коли під час дослідження в судовому засіданні висновку судово-психіатричної експертизи з'ясується, що для визначення психічного стану підсудного є необхідним тривале спостереження за ним в умовах стаціонару,

суд за мотивованою пропозицією експерта може вирішити питання про поміщення підсудного у відповідний медичний заклад.

За наявності сумнівів у здатності потерпілого, свідка, цивільного позивача чи відповідача в кримінальних справах, позивача, відповідача чи свідка в цивільних справах правильно сприймати події, адекватно на них реагувати та вірно відтворювати їх у своїх показаннях суд може викликати в судове засідання експерта-психіатра для участі в допиті цієї особи. Призначення судово-психіатричної експертизи щодо таких осіб з поміщенням до медичного стаціонару допускається лише за їх згодою.

15. Для встановлення рівня загального розвитку неповнолітнього, ступеня його розумової відсталості та для з'ясування питання, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою він міг керувати ними, може бути проведена відповідно до вимог ст.433 КПК судово-психіатрична, психологічна або комплексна психологічно-психіатрична експертиза.

16. Судово-медична експертиза призначається у випадках, коли для вирішення питань, що виникли у справі, необхідні спеціальні знання в галузі медицини.

Призначення судово-медичної експертизи є обов'язковим:

- для встановлення причин смерті (п.1 ст.76 КПК);

- для встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень (п.2 ст.76 КПК);

- для встановлення статевої зрілості потерпілої у справах про злочини, передбачені ст.120 КК (п.4 ст.76 КПК);

- для встановлення віку підозрюваного або обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність, а відповідних документів немає і їх неможливо одержати (п.5 ст.76 КПК);

- щодо осіб, які у зв'язку зі своїми фізичними вадами не здатні правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати про них показання (ст.69 КПК).

Звернути увагу судів на те, що в компетенцію судово-медичного експерта не входить вирішення питань щодо можливості перебування підсудного під вартою чи його участі у слідчих діях у зв'язку зі станом здоров'я. Перед судово-медичним експертом можуть бути порушені питання лише про стан здоров'я

підсудного та про можливість надання йому медичної допомоги - амбулаторної, в умовах стаціонару чи в інших спеціально створених умовах.

У справах про злочини, передбачені ст.106 та ч.1 ст.107 КК, суд може не призначати судово-медичну експертизу, а обмежитись дослідженням акта судово-медичного обстеження, якщо той відповідає вимогам, які пред'являються до цього документа, і якщо викладені в ньому дані не заперечуються учасниками судового розгляду та не викликають сумніву щодо їх достовірності.

Акт судово-медичного обстеження особи є документом, в якому викладаються і засвідчуються обставини, що мають значення для справи (наявність тілесного ушкодження, захворювання тощо), тому згідно зі статтями 65 і 83 КПК, 27 і 46 ЦПК вони можуть бути використані як докази в кримінальному чи цивільному судочинстві за умови, що проведення експертизи не є обов'язковим (ст.76 КПК, статті 258 і 260 ЦПК).

17. При перевірці й оцінці експертного висновку суд повинен з'ясувати:

- чи було додержано вимоги законодавства при призначенні та проведенні експертизи;

- чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі;

- компетентність експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень;

- достатність поданих експертові об'єктів дослідження;

- повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним;

- узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи;

- обгрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи.

18. Судам потрібно мати на увазі, що акти чи інші документи, в тому числі відомчі, де зазначаються обставини, встановлені із застосуванням спеціальних знань (наприклад, про причини аварії, вартість ремонту, розмір нестачі матеріальних цінностей), не можуть розглядатися як висновок експерта та бути підставою для відмови в призначенні експертизи, навіть якщо вони одержані на запит суду, органу дізнання, слідчого або адвоката.

19. Роз'яснити судам, що відповідно до Закону України від 25 лютого 1994 р. "Про судову експертизу" судово-експертна діяльність в Україні здійснюється державними спеціалізованими установами та відомчими службами, до яких належать:

- науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України;

- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України.

Судово-експертна діяльність також може здійснюватись на підприємницьких засадах на підставі спеціального дозволу (ліцензії), а також громадянами за разовими договорами. Видача ліцензій та атестація судових експертів з числа працівників підприємницьких структур та громадян здійснюється Міністерством юстиції України або Міністерством охорони здоров'я України відповідно до їх повноважень.

У випадках, коли проведення експертизи доручається працівникові підприємницької структури, яка має ліцензію на здійснення судово-експертної діяльності, суд повинен перевірити, чи є у спеціаліста свідоцтво про присвоєння йому кваліфікації судового експерта за відповідною спеціальністю.

Проведення експертизи за разовими договорами може мати місце лише у випадках, коли провести її в іншому порядку неможливо. У договорі мають бути зазначені строки виконання експертизи, розмір винагороди експертові та порядок її виплати.

20. При вирішенні питання про оплату праці експертів судам слід мати на увазі, що відповідно до ст.15 Закону України "Про судову експертизу", та постанови Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. "Про затвердження Інструкції про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів" проведення судових експертиз спеціалізованими науково-дослідними установами Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України здійснюється на підставі договору між цими установами та органами дізнання, попереднього слідства чи судом за рахунок коштів, що виділяються для цієї мети з державного та місцевих бюджетів. Остаточний

розрахунок провадиться після виконання замовлення на проведення експертизи.

Оплата експертизи в цивільній справі провадиться за рахунок сторони, яка порушила відповідне клопотання. Якщо експертиза призначається за клопотанням обох сторін або з ініціативи суду, кошти на її оплату вносяться обома сторонами порівну (ст.73 ЦПК). У разі незгоди сторони (сторін) оплатити вартість експертизи суд розглядає справу на підставі наявних доказів.

(Пункт 20 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

21. Судам необхідно реагувати шляхом винесення окремих ухвал (постанов) на факти порушення Закону України "Про судову експертизу", норм КПК і ЦПК, інших правових актів, що регулюють питання призначення та проведення судових експертиз.

Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 28 березня 1972 р. № 3

(Із змінами, внесеними згідно з постановами Пленуму Верховного Суду України N 13 від 29.11.74 N 4 від 24.04.81 N 3 від 30.03.84 N 13 від 25.12.92 N 15 від 25.05.98)

Встановлений статтями 15 і 16 ЦК судовий порядок вирішення питання про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним є важливою гарантією захисту прав і законних інтересів громадян. Обмеження в дієздатності громадянина внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами, крім того, спрямовано на посилення боротьби з пияцтвом та зловживанням наркотичними засобами і має велике значення для запобігання порушенням громадського порядку та виховання громадян у дусі свідомого ставлення до праці, сім'ї, додержання Конституції 254к/96-ВР та законів України, поважання прав і свобод, честі й гідності інших людей.

Вивчення практики судів України по розгляду справ цієї категорії свідчить, що суди в основному правильно їх вирішують. Разом з тим у роботі судів ще мають місце серйозні недоліки.

У ряді випадків народні суди приймають заяви про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним від осіб, які неправомочні пред'являти такі вимоги. Нерідко справи про визнання громадян недієздатними призначаються до слухання без проведення судово-психіатричної експертизи або така експертиза в порушення ст.258 ЦПК призначається при відсутності достатніх даних про психічну хворобу або недоумство.

Не завжди справи розглядаються з участю представників органів опіки та піклування.

У судовій практиці виникає також ряд питань, які потребують роз'яснення.

(Преамбула із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92; N 15 від 25.05.98)

З метою усунення зазначених недоліків у роботі судів і забезпечення однакового вирішення питань при розгляді справ про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним Пленум Верховного Суду України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Звернути увагу судів на необхідність неухильного додержання вимог закону при розгляді справ про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним та на підвищення виховного впливу судових процесів у справах про визнання громадянина обмежено дієздатним внаслідок зловживання спиртними напоями чи наркотичними засобами.

(Пункт 1 із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

2. Роз'яснити судам, що справа про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним може бути порушена лише за заявою осіб, зазначених у ст.256 ЦПК.

Заява повинна відповідати вимогам статей 137 і 257 ЦПК.

Якщо під час розгляду справи буде встановлено, що заява подана неправомочною особою, суд повинен, не закриваючи провадження в справі, обговорити питання про заміну неналежного заявника належним, виходячи з вимог ст.105 ЦПК.

Повнолітні члени сім'ї громадянина, інтересів яких безпосередньо стосується порушення справи про визнання його обмежено дієздатним чи недієздатним, беруть участь у процесі як заявники і у тому випадку, коли вони самі звертаються до суду, так і у випадку залучення їх до справи у зв'язку із заявою, поданою в їх інтересах профспілковою або іншою громадською організацією, прокурором, органом опіки та піклування, психіатричним лікувальним закладом.

3. Відповідно до ст.143 ЦПК при проведенні підготовки справи до судового розгляду від заявника повинні бути витребувані дані про психічну хворобу, недоумство громадянина або зловживання спиртними напоями чи наркотичними засобами. Даними про психічну хворобу можуть бути довідки про стан здоров'я, виписка з історії хвороби й інші документи, видані лікувально-профілактичними закладами.

В справах про визнання громадян обмежено дієздатними такими даними можуть бути акти міліції і громадських організацій, рішення товариських судів та інші докази, які підтверджують факти зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами, а також, що громадянин ставить себе і свою сім'ю в тяжке матеріальне становище.

(Пункт 3 із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92; N 15 від 25.05.98)

4. Згідно зі ст.258 ЦПК судово-психіатрична експертиза призначається у справах про визнання громадянина недієздатним.

В ухвалі про призначення експертизи на вирішення експертів мають бути поставлені такі питання:

1) чи хворіє даний громадянин на психічну хворобу;

2) чи розуміє він значення своїх дій та чи може керувати ними.

У виняткових випадках, коли громадянин явно ухиляється від проходження експертизи, він за ухвалою суду може бути направлений на експертизу в примусовому порядку. Питання про таке направлення на експертизу розглядається в судовому засіданні з обов'язковою участю прокурора та психіатра (ч.2 ст.258 ЦПК. Ухвала на виконання надсилається органам внутрішніх справ.

(Пункт 4 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

5. Звернути увагу судів на необхідність неухильного виконання вимог ст.259 ЦПК щодо розгляду справ про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним з обов'язковою участю представника органу опіки та піклування.

Громадянин, щодо якого розглядається справа, викликається в судове засідання, якщо це можливо за станом його здоров'я. Неявка громадянина в судове засідання не позбавляє суд права розглянути справу в його відсутності при додержанні вимог, передбачених ст.172 ЦПК.

6. Рішення суду в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним повинно відповідати вимогам ст.203 ЦПК. В резолютивній частині рішення слід зазначати лише висновок суду про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним або про відмову в задоволенні заявлених про це вимог.

Вирішення інших питань (наприклад, про призначення опікуна або піклувальника) до компетенції суду не входить.

Після набрання рішенням законної сили суд повинен надіслати копію його органові опіки та піклування для призначення опікуна або піклувальника, а також у разі потреби надіслати копію рішення за місцем роботи чи проживання особи, визнаної обмежено дієздатною, для організації і здійснення контролю за її поведінкою.

7. Роз'яснити судам, що питання про скасування обмеження або про поновлення в дієздатності розглядається судом в окремій справі за місцем проживання громадянина, який був обмежений в дієздатності або визнаний недієздатним, за заявою установ, організацій і осіб, вказаних у ст.256 ЦПК, опікуна, піклувальника або самого громадянина, якого було обмежено в дієздатності, а також за власною ініціативою суду.

В справах про поновлення дієздатності є обов'язковим проведення судово-психіатричної експертизи, яка призначається за ухвалою судді. Громадянина може бути поновлено в дієздатності лише при наявності висновку судово-психіатричної експертизи про значне поліпшення його стану здоров'я або видужання.

Обмеження в дієздатності скасовується, якщо є дані про припинення громадянином зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами.

Такі справи розглядаються з обов'язковою участю представника органу опіки та піклування.

(Пункт 7 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

8. Слід мати на увазі, що від вирішення питання щодо дієздатності громадянина залежить можливість його участі у розв'язанні інших цивільних справ. Тому заяви про визнання громадянина недієздатним підлягають розглядові окремо від інших вимог у порядку, передбаченому статтями 256-260 ЦПК.

Одночасно з спором про право цивільне питання про недієздатність громадянина може вирішуватись судом лише в тому разі, коли спір виник після смерті цього громадянина.

9. Роз'яснити судам, що за загальним правилом громадянин вважається недієздатним з часу набрання законної сили рішенням суду про визнання його недієздатним.

У тих випадках, коли від часу виникнення недієздатності залежать певні правові наслідки, суд на прохання осіб, які беруть участь у справі, з урахуванням висновку судово-психіатричної експертизи й інших даних про психічний стан громадянина, в рішенні може зазначити, з якого часу громадянин є недієздатним.

10. (Пункт 10 втратив силу на підставі Постанови Пленуму Верховного Суду України N 13 від 25.12.92)

Про судову практику в справах про виключення майна з опису

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 27 серпня 1976 р. № 6

(Із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України N 5 від 30.06.78 N 3 від 30.03.84 N 13 від 25.12.92 N 15 від 25.05.98)

Розгляд цивільних справ про виключення майна з опису в суворій відповідності з законом сприяє відновленню порушених прав громадян, забезпеченню охорони майнових інтересів держави, підприємств, установ, організацій.

Вивчення судової практики показує, що суди в основному вірно їх вирішують.

Разом з тим в роботі судів мають місце і серйозні недоліки.

Суди не завжди всебічно і повно перевіряють обгрунтованість позовних вимог, що призводить до фактів неправильного виключення з опису майна, на яке мають бути звернені конфіскація, стягнення збитків від злочинних посягань на власність або заборгованості по зобов'язаннях на користь держави, підприємств, установ, організацій, громадян.

Окремі суди всупереч вимогам ст.29 ЦПК на підтвердження права власності позивачів на жилий будинок чи інше майно в тих випадках, коли в силу закону для цього необхідні нотаріально посвідчені документи або інші письмові докази, приймали до уваги показання свідків або інші не передбачені законом докази.

В позовах про виключення з опису майна як частки в спільній сумісній власності подружжя або членів сім'ї осіб, що ведуть селянське (фермерське) господарство, суди не в усіх необхідних випадках з'ясовують, чи нема у вироку суду в кримінальній справі вказівки про те, що це майно придбане на кошти, здобуті злочинним шляхом. Іноді в порушення ст.380 ЦПК зазначені обставини встановлюються не вироком в кримінальній справі, а безпосередньо судом, що розглядає позов про виключення майна з опису.

Нерідко питання про належність майна та розмір часток в спільній сумісній власності вирішується не у відповідності з нормами матеріального права, що регулюють право власності громадян. Зокрема, в справах про виключення з опису конкретного майна, що складає спільну сумісну власність і підлягає згідно вироку конфіскації, іноді питання про право другого з подружжя або інших учасників спільної власності на це майно вирішувалось без урахування неописаного спільного майна, що залишилось у їх володінні.

Деякі суди, незалежно від представлених доказів, відмовляють в позовах лише тому, що у вироку суду в кримінальній справі зазначено про конфіскацію даного майна або звернення на нього стягнення для відшкодування збитків, завданих злочином.

В окремих випадках суди приймають рішення про виключення з опису певної частини неподільної речі.

Не завжди суди посилаються в рішеннях на матеріальний закон та докази, на яких грунтуються їх висновки.

В ряді випадків суди не вимагають належного оформлення позовних заяв і подання їх копій для відповідачів, документів про повноваження представників, неправильно визначають розмір державного мита та порушують установлені строки розгляду справ.

Недоліки в розгляді справ про виключення майна з опису в значній мірі є наслідками неналежної їх підготовки до судового розгляду. Нерідкі випадки, коли в порушення ст.143 ЦПК суди не приєднують до справи необхідних документів.

Не всі суди реагують на факти, коли опис майна для забезпечення конфіскації і цивільного позову в кримінальній справі провадиться несвоєчасно, в актах опису не вказуються індивідуальні ознаки речей, не зазначається в необхідних випадках про наявність майна, що не включене в опис, в проведенні опису не приймають участі поняті, майно не передається на відповідальне зберігання і оцінено не у відповідності з встановленими для цього правилами.

Є недоліки і в здійсненні судами обласного рівня нагляду за розглядом народними судами справ про виключення майна з опису, внаслідок чого не завжди виправляються допущені народними судами помилки.

(Преамбула із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду N 13 від 25.12.92, N 15 від 25.05.98)

З метою усунення зазначених недоліків Пленум Верховного Суду України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Звернути увагу судів на необхідність підвищення якості розгляду справ про виключення майна з опису і усунення наявних в практиці недоліків.

Судам, виходячи з покладених на них завдань по охороні від будь-яких посягань прав і законних інтересів громадян, підприємств, установ, організацій, їх майна, необхідно ці справи розглядати в суворій відповідності з законом.

(Абзац другий пункту 1 в редакції Постанови Пленуму Верховного Суду N 13 від 25.12.92)

2. При розгляді позовів про виключення майна з опису суди зобов'язані всебічно і повно з'ясовувати обставини, наведені позивачем на підтвердження своїх вимог, додержуючись при цьому неухильно як правових норм, що гарантують права осіб, які беруть участь у справі, так і правил про належність і допустимість доказів (статті 28 і 29 ЦПК).

Не обмежуючись поданими сторонами доказами, суд у разі виникнення у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, труднощів у витребуванні доказів, сприяє їм у цьому за їх відповідним клопотанням. Разом з тим в необхідних випадках слід використовувати матеріали кримінальної справи про належність описаного майна і джерела коштів на його придбання.

(Пункт 2 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду N 15 від 25.05.98)

3. Звернути увагу судів на те, що при розгляді кримінальних справ про крадіжки і інші корисливі злочини слід суворо виконувати вимоги постанов Пленуму Верховного Суду України про необхідність з'ясування, яке майно з того, що є у підсудного, придбане за кошти, здобуті злочинним шляхом, і про відображення цих обставин у вироку.

(Пункт 3 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду N 13 від 25.12.92)

4. За правилами, встановленими для розгляду позовів про виключення майна з опису, розглядаються вимоги громадян і організацій, що грунтуються на праві власності на описане майно або на праві володіння ним.

Відповідачами в справі суд притягує боржника, особу, в інтересах якої накладено арешт на майно, і в необхідних випадках - особу, якій передано майно, якщо воно було реалізоване.

У тих випадках, коли опис проводився для забезпечення конфіскації чи стягнення майна на користь держави, як відповідач притягується відповідна державна податкова інспекція.

Заяви боржників про неправильність включення майна в опис розглядаються в порядку, передбаченому ст.409 КПК , коли арешт на майно накладено при провадженні в кримінальній справі або в порядку, передбаченому ст.373 ЦПК, якщо опис проводився судовим виконавцем.

(Пункт 4 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду N 15 від 25.05.98)

4-1. Суд не вправі відмовити у прийнятті позовної заяви про виключення майна з опису, якщо справа, у зв'язку з якою накладено арешт на майно, не вирішена. Визнавши неможливим розглянути такий позов до вирішення іншої справи, суд відповідно до п.4 ст.221 ЦПК зупиняє провадження у справі про виключення майна з опису.

(Постанову доповнено пунктом 4-1 згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду N 13 від 25.12.92)

4-2. Прийнявши заяву про виключення майна з опису, суддя відповідно до п.5 ст.367 ЦПК має зупинити виконання рішення, по якому звернено стягнення на майно. Якщо виконавче провадження знаходиться в іншому суді, необхідно повідомити цей суд про пред'явлення позову для зупинення виконавчого провадження.

Пред'явлення позову про виключення майна з опису не перешкоджає зверненню стягнення на заробітну плату і інші види доходів боржника.

(Постанову доповнено пунктом 4-2 згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду N 13 від 25.12.92)

4-3. Слід мати на увазі, що на вимоги про виключення майна з опису поширюється передбачений ст.71 ЦК трирічний строк позовної давності. Перебіг цього строку починається з дня, коли заінтересована особа дізналась або повинна була дізнатись про опис належного їй майна.

(Постанову доповнено пунктом 4-3 згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду N 13 від 25.12.92)

4-4. При розгляді справи суд зобов'язаний звертати увагу, чи додержані відповідною службовою особою вимоги закону про опис майна, зокрема, чи перелічено у акті опису інше майно, в тому числі те, що знаходиться у власності боржника з іншими особами, яке не описувалось, а також чи не описано те майно, на яке стягнення не може бути звернене за виконавчими документами або може бути звернене лише у передбачених законодавством випадках.

Встановивши, що описане майно, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами або за даними вимогами, суд відповідно до ч.7 ст.203 ЦПК виключає це майно з опису незалежно від заявлених позивачем вимог.

(Постанову доповнено пунктом 4-4 згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду N 13 від 25.12.92)

5. Судам необхідно мати на увазі, що при вирішенні питання про належність описаного майна слід керуватись Законом України "Про власність" і нормами цивільного та шлюбно-сімейного законодавства, що регулюють право власності і його захист.

Вирішуючи позов одного з подружжя про виключення з опису належної йому частки майна у спільній сумісній власності подружжя, суду необхідно враховувати, що відповідно до статей 22, 28 КпШС майно, нажите подружжям за час шлюбу, є їх спільною сумісною власністю і у випадку поділу його їх частки визнаються рівними. Відхилення від начала рівності часток подружжя суд може допустити, враховуючи лише інтереси неповнолітніх дітей або заслуговуючі на увагу інтереси одного з подружжя. Майно, нажите кожним з подружжя під час їх роздільного проживання при фактичному припиненні шлюбу, суд може визнати власністю кожного з них. Розмір часток подружжя у спільному майні і яке конкретно майно має бути йому виділено, суд визначає з врахуванням всього нажитого майна, включаючи і те, на яке за законом не може бути звернено стягнення за виконавчими документами і яке не підлягає конфіскації. Разом з цим на частку кожного з подружжя має бути виділено як майно, що підлягало опису, так і майно, що не підлягало опису.

В справах про виключення з опису майна, що становить спільну сумісну власність сім'ї чи селянського (фермерського) господарства, частка боржника визначається відповідно до правил ст.ст.17,18 Закону "Про власність" і ст.123 Цивільного кодексу України.

(Пункт 5 в редакції Постанови Пленуму Верховного Суду N 13 від 25.12.92)

6. В силу ст.31 ЦПК сама по собі вказівка у вироку про звернення стягнення на конкретне майно або про його конфіскацію, незалежно від підстав її застосування, не позбавляє зацікавлених осіб можливості доказування свого права власності на це майно шляхом пред'явлення позову в порядку цивільного судочинства.

Якщо згідно вироку підлягає конфіскації конкретне майно, що складає спільну сумісну власність подружжя, членів сім'ї чи селянського (фермерського) господарства, позови інших учасників спільної власності про виключення з опису їх частки цього майна можуть бути задоволені, якщо не залишилось іншого сумісного майна, або його залишилось менше, ніж припадає на їх частку.

(Пункт 6 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду N 13 від 25.12.92)

7. Роз'яснити судам, що в тих випадках, коли предметом позову є частка в спільній сумісній власності на неподільну річ, на яку звертається конфіскація або стягнення на користь організації, питання про виключення цієї речі з опису (при відсутності іншого спільного майна) вирішується відповідно до ст.55

Закону "Про власність" і роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, даних у п.7 постанови від 22 грудня 1995 р. N 20 v0020700-95 "Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності". При цьому суд з урахуванням конкретних обставин може виключити річ з акта опису і стягнути з позивача в доход держави чи на користь організації грошову компенсацію за частку, що припадає боржнику, або залишити річ в опису, зобов'язавши відповідну державну податкову інспекцію або організацію виплатити позивачу відповідну частину її вартості.

(Пункт 7 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду N 15 від 25.05.98)

8. При розгляді позову про виключення майна з опису після виконання вироку про його конфіскацію суд, визнавши позов обгрунтованим, постановляє рішення про виключення майна з опису. Одночасно вирішується питання про повернення майна в натурі в тому випадку, коли воно відповідними державними податковими інспекціями було передано відповідній організації безоплатно. За цих умов обов'язок повернення майна покладається на організацію, яка одержала майно безоплатно, а якщо нею майно реалізоване, питання про повернення набувачем майна в натурі вирішується у відповідності з правилами ст.50 Закону України "Про власність" і ст.145 ЦК.

В тому разі, коли майно було реалізовано відповідними державними податковими інспекціями, воно або його вартість повертаються цими органами.

(Пункт 8 із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду N 13 від 25.12.92, N 15 від 25.05.98)

9. Оскільки згідно ст.144 ЦПК позивач вправі об'єднати в одній позовній заяві декілька вимог, пов'язаних між собою, в одному провадженні можуть розглядатись вимоги про визнання права власності на майно і виключення його з опису. Позовна заява у таких випадках оплачується державним митом в залежності від вартості майна, яке відшукується.

Позови, предметом яких є частка в спільній сумісній власності подружжя, членів сім'ї чи селянського (фермерського) господарства, оплачуються державним митом за ставками, встановленими для оплати позовних заяв немайнового характеру Декрет Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 р. "Про державне мито" 7-93 (Голос України. - 1993. - 12 лютого.).

(Пункт 9 із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду N 13 від 25.12.92, N 15 від 25.05.98)

10. Судам слід поліпшити якість підготовки справ про виключення майна з опису до судового розгляду на основі суворого додержання вимог статей 143, 146, 147 ЦПК.

При підготовці справи, зокрема, мають бути витребувані належно завірені копії акта опису, вироку, рішення суду або іншого органу, на виконання яких проводився опис, матеріали, що є в кримінальній справі щодо належності описаного майна і джерел коштів на його придбання, документи про право власності на будинок, кредитні зобов'язання, реєстраційні посвідчення, паспорти та інші документи, що видаються на дане майно, а також вручені відповідачам копії позовних заяв.

Якщо боржник (засуджений) знаходиться у місцях позбавлення волі, суддя при підготовці справи до судового розгляду повинен разом з повідомленням про день розгляду справи надіслати копію позовної заяви і з'ясувати його думку щодо заявленого позову.

(Пункт 10 доповнено абзацом третім згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду N 13 від 25.12.92)

11. Виявивши факти невжиття чи несвоєчасного вжиття передбачених законом заходів до забезпечення відшкодування заподіяних злочином збитків або конфіскації майна, порушення правил опису майна, суди повинні з метою їх усунення і запобігання виносити з цього приводу окремі ухвали.

11-1. Якщо описане майно було розтрачене, відчужено або приховане особами, яким воно передано на зберігання, суд повинен обговорити питання про притягнення цих осіб до встановленої законом відповідальності і роз'яснити організації або громадянину, в інтересах яких провадився опис, право пред'явити позов до винних осіб про відшкодування матеріальної шкоди.

(Постанову доповнено пунктом 11-1 згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду N 13 від 25.12.92)

12. Судовій колегії в цивільних справах Верховного Суду України, судам обласного рівня посилити нагляд за розглядом нижчестоящими судами справ про виключення майна з опису.

(Пункт 12 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду N 15 від 25.05.98)

Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 31 березня 1995 р. № 4

{Із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного суду N5 від 25.05.2001 N 1 від 27.02.2009}

Відповідно до положень Конституції України, зокрема статей 32, 56, 62 і чинного законодавства, фізичні та юридичні особи мають право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди, заподіяної внаслідок порушення їх прав і свобод та законних інтересів. (Абзац преамбули в редакції Постанови Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

Як свідчить судова практика, суди в основному правильно застосовують норми законодавства, які регулюють зазначені питання. Поряд із цим в окремих випадках припускаються помилок, рідко застосовують чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, неповно з'ясовують наявність підстав для відшкодування моральної шкоди, недостатньо обгрунтовують її розмір, допускають порушення процесуальних норм. (Абзац преамбули в редакції Постанови Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

Враховуючи це, а також, що при розгляді таких справ в судах виникли питання, які потребують роз'яснення, Пленум Верховного Суду України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Звернути увагу судів на те, що встановлене Конституцією та законами України право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди є важливою гарантією захисту прав і свобод громадян та законних інтересів юридичних осіб. Тому суди повинні забезпечити своєчасне, у повній відповідності із законом, вирішення справ, пов'язаних з відшкодуванням такої шкоди.

(Пункт 1 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

Відповідно до ст. 9 Конституції чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Зокрема, до них належить ратифікована Верховною Радою України Конвенція про захист прав людини та

основних свобод, яка, як і інші міжнародні договори, підлягає застосуванню при розгляді справ судами.

(Пункт 1 доповнено абзацом другим згідно з Постановою Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

2. Роз'яснити, що спори про відшкодування заподіяної фізичній чи юридичній особі моральної (немайнової) шкоди розглядаються, зокрема:

- коли право на її відшкодування безпосередньо передбачено нормами Конституції або випливає з її положень;

- у випадках, передбачених статтями 7, 440-1 Цивільного кодексу Української РСР (далі - ЦК) та іншим законодавством, яке встановлює відповідальність за заподіяння моральної шкоди (наприклад, ст. 49 Закону "Про інформацію", ст. 44 Закону "Про авторське право і суміжні права";

- при порушенні зобов'язань, які підпадають під дію Закону "Про захист прав споживачів" чи інших законів, що регулюють такі зобов'язання і передбачають відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

(Пункт 2 в редакції Постанови Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

3. Під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Відповідно до чинного законодавства моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків.

Під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності.

(Пункт 3 доповнено абзацом третім згідно з Постановою Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

4. Відповідно до ст.137 ЦПК у позовній заяві про відшкодування моральної (немайнової) шкоди має бути зазначено, в чому полягає ця шкода, якими неправомірними діями чи бездіяльністю її заподіяно позивачеві, з яких міркувань він виходив, визначаючи розмір шкоди, та якими доказами це підтверджується.

При недотриманні позивачем зазначених вимог настають наслідки, передбачені ст.139 ЦПК.

(Пункт 4 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

5. Оскільки питання відшкодування моральної шкоди регулюються законодавчими актами, введеними у дію в різні строки, суду необхідно в кожній справі з'ясовувати характер правовідносин сторін і встановлювати якими правовими нормами вони регулюються, чи допускає відповідне законодавство відшкодування моральної шкоди при даному виді правовідносин, коли набрав чинності законодавчий акт, що визначає умови і порядок відшкодування моральної шкоди в цих випадках, та коли були вчинені дії, якими заподіяно цю шкоду.

(Абзац перший пункту 5 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

Відповідно до загальних підстав цивільно-правової відповідальності обов'язковому з'ясуванню при вирішенні спору про відшкодування моральної (немайнової) шкоди підлягають: наявність такої шкоди, протиправність діяння її заподіювача, наявність причинного зв'язку між шкодою і протиправним діянням заподіювача та вини останнього в її заподіянні. Суд, зокрема, повинен з'ясувати, чим підтверджується факт заподіяння позивачеві моральних чи фізичних страждань або втрат немайнового характеру, за яких обставин чи якими діями (бездіяльністю) вони заподіяні, в якій грошовій сумі чи в якій матеріальній формі позивач оцінює заподіяну йому шкоду та з чого він при цьому виходить, а також інші обставини, що мають значення для вирішення спору.

(Абзац пункту 5 в редакції Постанови Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

Особа (фізична чи юридична) звільняється від відповідальності по відшкодуванню моральної шкоди, якщо доведе, що остання заподіяна не з її

вини. Відповідальність заподіювача шкоди без вини може мати місце лише у випадках, спеціально передбачених законодавством.

(Абзац пункту 5 в редакції Постанови Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

6. При застосуванні норм Кодексу законів про працю України (далі - КЗпП) щодо порядку розгляду трудових спорів у справах про відшкодування моральної шкоди, заподіяної працівникові у зв'язку з виконанням трудових обов'язків, суди повинні виходити з того, що за змістом ст. 124 Конституції потерпілий має право звернутися з такими вимогами до суду безпосередньо.

Суддя не вправі відмовити особі у прийнятті заяви з такими вимогами лише з тієї підстави, що вона не розглядалася комісією по трудових спорах.

(Пункт 6 в редакції Постанови Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

7. За змістом ст. 440-1 ЦК та інших норм законодавства, що регулюють ці правовідносини, заподіяна моральна (немайнова) шкода відшкодовується тій фізичній чи юридичній особі, права якої були безпосередньо порушені протиправними діями (бездіяльністю) інших осіб.

(Пункт 7 в редакції Постанови Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

8. *(Абзац перший пункту 8 виключено на підставі Постанови Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)*

За моральну (немайнову) шкоду, заподіяну працівником під час виконання трудових обов'язків, відповідальність несе організація з якою цей працівник перебуває у трудових відносинах, а останній відповідає перед нею в порядку регресу (статті 130, 132-134 КЗпП, якщо спеціальною нормою закону не встановлено іншого (наприклад, ст.47 Закону України "Про телебачення і радіомовлення".

9. Розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Зокрема, враховуються стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану,

добровільне - за власною ініціативою чи за зверненням потерпілого - спростування інформації редакцією засобу масової інформації. При цьому суд має виходити із засад розумності, виваженості та справедливості.

У випадках, коли межі відшкодування моральної шкоди визначаються у кратному співвідношенні з мінімальним розміром заробітної плати чи неоподатковуваним мінімумом доходів громадян, суд при вирішенні цього питання має виходити з такого розміру мінімальної заробітної плати чи неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, що діють на час розгляду справи.

Визначаючи розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди, суд повинен наводити в рішенні відповідні мотиви.

(Пункт 9 в редакції Постанови Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

10. Судам слід мати на увазі, що у разі заподіяння особі моральної шкоди неправомірно вчиненими діями кількох осіб, розмір відшкодування визначається з урахуванням ступеня вини кожної з них.

На осіб, які заподіяли моральну шкоду спільно (взаємопов'язаними, сукупними діями або діями з єдиним наміром), відповідно до статей 174, 451 ЦК покладається солідарна відповідальність по її відшкодуванню.

При заподіянні особі моральної шкоди, обов'язок по її відшкодуванню покладається на винних осіб незалежно від того, чи була заподіяна потерпілому майнова шкода та чи відшкодована вона.

Відповідно до ст.454 ЦК розмір відшкодування моральної шкоди може бути зменшений судом з урахуванням ступеня вини заподіювача і потерпілого та майнового стану відповідача (громадянина).

10-1. При розгляді справ за позовами про відшкодування моральної шкоди на підставі ст. 56 Конституції судам слід мати на увазі, що при встановленні факту заподіяння такої шкоди незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, місцевого самоврядування або їх посадових чи службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень вона підлягає відшкодуванню за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування. Дія цієї норми не поширюється на випадки заподіяння моральної шкоди рішеннями, діями чи бездіяльністю недержавних органів, їх посадових чи службових осіб. Така шкода за наявності необхідних підстав може бути відшкодована на підставі ст. 440-1 ЦК чи іншого законодавства.

При вирішенні спору про відшкодування моральної шкоди, заподіяної громадянинові незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, його посадовими або службовими особами, судам слід виходити з того, що зазначений орган має бути відповідачем у такій справі, якщо це передбачено відповідним законом (наприклад, ст. 9 Закону "Про оперативно-розшукову діяльність". Якщо ж відповідним законом чи іншим нормативним актом це не передбачено або в ньому зазначено, що шкода відшкодовується державою (за рахунок держави), то поряд із відповідним державним органом суд має притягнути як відповідача відповідний орган Державного казначейства України.

(Постанову доповнено пунктом 10-1 згідно з Постановою Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.200)

11. При вирішенні спорів про відшкодування моральної шкоди, заподіяної особі поширенням відомостей, які не відповідають дійсності і порочать її честь, гідність та ділову репутацію, необхідно враховувати роз'яснення, які дав Пленум Верховного Суду України в постанові від 28 вересня 1990 року N 7 "Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій" (зі змінами, внесеними постановами Пленуму від 4 червня 1993 р. N 3, від 31 березня 1995 р. N 4 (v0004700-95), від 25 грудня 1996 р. N 14 та від 3 грудня 1997 р. N 12.

(Абзац перший пункту 11 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

Зокрема, судам слід мати на увазі, що у справах про спростування відомостей, поширених засобами масової інформації (в пресі, по радіо і телебаченню), як відповідачі до участі притягаються автор, орган засобу масової інформації, що їх поширив, а у передбачених законом випадках, і відповідна службова особа цього органу, які й несуть обов'язок по відшкодуванню заподіяної моральної шкоди відповідно до ступеня вини кожного з них. Якщо позивач не бажає притягати когось з них до відповідальності, на решту заподіювачів моральної шкоди покладається обов'язок по відшкодуванню тієї її частини, яка відповідає ступеню їх вини. В разі, коли орган масової інформації не називає автора, суд виходить з того, що вину за поширення зазначених відомостей цей орган взяв на себе.

На відповідача може бути покладено обов'язок по відшкодуванню заподіяної моральної шкоди, не тільки тоді, коли суд задовольнив вимоги позивача про спростування поширених відомостей, а й тоді, коли відповідач спростував їх добровільно. Відповідно до ст.42 Закону України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" і ст.48 Закону України "Про

телебачення і радіомовлення", на органи масової інформації, їх працівників і автора не може бути покладено обов'язок по відшкодуванню моральної шкоди за публікацію чи поширення відомостей, які не відповідають дійсності, якщо вони містились в офіційних повідомленнях чи були одержані від інформаційних агентств чи прес-служб державних органів та органів об'єднань громадян або є дослівним відтворенням матеріалів, опублікованих іншим засобом інформації (з посиланням на нього), офіційних виступів посадових осіб державних органів, виступів народних депутатів, або містилися у авторських виступах, які передаються в ефір без попереднього запису.

Критична оцінка певних фактів і недоліків, думки та судження, критичні рецензії творів не можуть бути підставою для задоволення вимог про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Однак якщо при цьому допускаються образа чи порушення інших захищених законом прав особи (розголошення без її згоди конфіденційної інформації, втручання в приватне життя тощо), то це може тягти за собою відшкодування моральної шкоди.

(Абзац четвертий пункту 11 в редакції Постанови Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

Звернути увагу судів на те, що ст. 17 Закону "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів" передбачено певні особливості їх відповідальності за заподіяну моральну (немайнову) шкоду.

(Пункт 11 доповнено абзацом п'ятим згідно з Постановою Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

При вирішенні спорів про відшкодування моральної (немайнової) шкоди за позовами органів державної влади, місцевого самоврядування, офіційних осіб (наприклад, зареєстрований кандидат у депутати) чи посадових осіб до засобів масової інформації судам слід мати на увазі, що за змістом ч. 4 ст. 17 зазначеного Закону з'ясуванню підлягають наявність злого умислу журналіста або засобу масової інформації, а також наслідки використання потерпілим можливостей позасудового (досудового) спростування неправдивих відомостей, відстоювання його честі й гідності та врегулювання конфлікту в цілому.

(Пункт 11 доповнено абзацом шостим згідно з Постановою Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

Під злим умислом журналіста чи засобу масової інформації необхідно розуміти такі їх дії, коли вони перед поширенням інформації усвідомлювали її

неправдивість (недостовірність) або неправомірність інших дій (поширення конфіденційної інформації щодо особи без згоди останньої тощо).

(Пункт 11 доповнено абзацом сьомим згідно з Постановою Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

Вирішуючи питання про можливість покладення на журналіста і засіб масової інформації солідарної відповідальності та міру вини кожного, суд має виходити із загальних засад ЦК.

(Пункт 11 доповнено абзацом восьмим згідно з Постановою Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

12. Звернути увагу судів на те, що положення ст.24 Закону України "Про захист прав споживачів" щодо одночасного вирішення судом вимог споживача про захист його прав і відшкодування моральної шкоди не виключають можливості пред'явлення окремого позову про відшкодування цієї шкоди (наприклад, коли вимоги були задоволені без судового розгляду, але допущена тяганина).

Згідно з тим же законом ці справи можуть бути підсудні за вибором споживача районному (міському) суду за місцем проживання споживача, за місцем знаходження відповідача, за місцем заподіяння шкоди або за місцем виконання договору.

13. Судам необхідно враховувати, що відповідно до ст. 237-1 КЗпП (набрала чинності 13 січня 2000 р.) за наявності порушення прав працівника у сфері трудових відносин (незаконного звільнення або переведення, невиплати належних йому грошових сум, виконання робіт у небезпечних для життя і здоров'я умовах тощо), яке призвело до його моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків чи вимагає від нього додаткових зусиль для організації свого життя, обов'язок по відшкодуванню моральної (немайнової) шкоди покладається на власника або уповноважений ним орган незалежно від форми власності, виду діяльності чи галузевої належності.

Умови відшкодування моральної (немайнової) шкоди, передбачені укладеним сторонами контрактом, які погіршують становище працівника порівняно з положеннями ст. 237-1 КЗпП чи іншим законодавством, згідно зі ст. 9 КЗпП є недійсними.

(Пункт 13 в редакції Постанови Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

14. Відповідно до ст.13 Закону України "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду" питання про відшкодування моральної шкоди у зазначених випадках та її розмір вирішується за заявою громадянина ухвалою суду першої інстанції, який розглядав кримінальну справу або якому вона мала бути підсудна.

Розмір моральної шкоди в цих випадках визначається з урахуванням обставин справи, але за час незаконного перебування громадянина під слідством чи судом він має бути не меншим однієї мінімальної заробітної плати за кожен місяць перебування під слідством або судом. Відшкодування моральної шкоди в цих випадках провадиться за рахунок коштів державного бюджету, незалежно від вини посадових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду.

15. Судам слід мати на увазі, що на правовідносини, які виникли до набрання чинності відповідним законодавчим актом про відшкодування моральної шкоди, обов'язок по її відшкодуванню не поширюється, в тому числі й на ті випадки, коли позивач після набрання чинності цим актом ще зазнає моральних чи фізичних страждань від раніше вчинених неправомірних дій. Однак моральна шкода підлягає відшкодуванню, якщо неправомірні дії (бездіяльність) відповідача, що завдають позивачеві моральних або фізичних страждань, почалися до набрання законної сили актом законодавства, яким встановлена відповідальність за заподіяння такої шкоди, і продовжуються після набрання цим актом чинності.

16. До вимог про відшкодування моральної шкоди, заподіяної поширенням відомостей, що не відповідають дійсності і порочать честь, гідність чи ділову репутацію фізичної або юридичної особи, згідно з ч.3 ст.7 ЦК застосовується строк позовної давності в один рік. До вимог про відшкодування моральної шкоди у випадках, передбачених трудовим законодавством, - тримісячний строк (ст. 233 КЗпП. До інших вимог про відшкодування моральної шкоди, як вимог, що випливають з порушення особистих немайнових прав, строки позовної давності відповідно до ст.83 ЦК не застосовуються.

(Пункт 16 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

16-1. Відповідно до ст. 24 ЦПК спори про відшкодування моральної (немайнової) шкоди підвідомчі суду, якщо хоча б однією зі сторін у них є громадянин (фізична особа).

Суду підвідомчі також спори між юридичними особами про відшкодування моральної (немайнової) шкоди, якщо ці вимоги взаємопов'язані з іншими вимогами, вирішення яких віднесено до відання суду загальної юрисдикції (наприклад, про спростування поширеної інформації та відшкодування у зв'язку з цим заподіяної моральної шкоди).

Підсудність справ даної категорії визначається за правилами ст. 125 ЦПК, тобто за місцем знаходження відповідача, крім випадків, коли позивачеві надано законом право вибору підсудності.

(Постанову доповнено пунктом 16-1 згідно з Постановою Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

17. З метою забезпечення своєчасного і правильного вирішення справи, суддя повинен провести ретельну підготовку її до розгляду. Зокрема, в строки встановлені ст.146 ЦПК, вчинити всі необхідні підготовчі дії, передбачені ст.143 цього ж Кодексу, залежно від конкретних обставин справи, витребувати від позивача подання доказів про порушення його законних прав і заподіяну моральну шкоду, надіслати відповідачу копії позовної заяви та доданих до неї документів і зажадати від нього письмових пояснень щодо заявленого позову, а за наявності заперечень проти нього - подання доказів, що їх підтверджують.

17-1. Виходячи з правил статей 4, 5 ЦПК і статей 28, 49, 50 Кримінально-процесуального кодексу України (далі - КПК) потерпілий, тобто особа, якій злочином заподіяно моральну шкоду (внаслідок посягання на здоров'я, честь, гідність, знищення майна, позбавлення годувальника тощо), має право пред'явити позов про її відшкодування у кримінальному процесі або в порядку цивільного судочинства.

У кримінальній справі вимоги про відшкодування моральної шкоди розглядаються і вирішуються судом за умови, що особу, якій її заподіяно, визнано в установленому законом порядку потерпілим та цивільним позивачем і що у справі є письмова заява, яка за змістом відповідає ст. 137 ЦПК. У тих кримінальних справах, які відповідно до ст. 27 КПК порушуються не інакше як за скаргою потерпілого, вимоги про відшкодування моральної шкоди можуть бути викладені у скарзі про порушення кримінальної справи.

У разі, коли до надходження кримінальної справи до суду особа не була визнана потерпілим і цивільним позивачем, ці питання мають бути вирішені у стадії віддання обвинуваченого до суду або відповідно до вимог ст. 296 КПК у підготовчій частині судового засідання.

(Постанову доповнено пунктом 17-1 згідно з Постановою Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

18. При розгляді справ про відшкодування моральної шкоди суди мають виявляти і всебічно з'ясовувати причини й умови, що призводять до порушення прав фізичних і юридичних осіб та заподіяння їм моральної шкоди, і реагувати на них окремими ухвалами.

18-1. Рекомендувати судам при вирішенні справ даної категорії враховувати відповідні роз'яснення, які містяться в постановах Пленуму Верховного Суду України (із внесеними до них змінами) від 27 березня 1992 р. N 6 "Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди" та від 12 квітня 1996 р. N 5 "Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів.

(Постанову доповнено пунктом 18-1 згідно з Постановою Пленуму Верховного суду N 5 від 25.05.2001)

{Пункт 19 втратив чинність на підставі Постанови Верховного Суду N 1 від 27.02.2009}

Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 31 березня 1995 р. № 5

(Із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

Обговоривши матеріали узагальнення судової практики в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, Пленум відзначає, що при розгляді справ цієї категорії суди в основному правильно застосовують чинне законодавство. Разом з тим деякі суди допускають помилки при визначенні підвідомчості справ, неправильно вирішують питання щодо участі у справі заінтересованих осіб, неповно перевіряють обгрунтованість заявлених вимог.

З метою усунення недоліків, що мають місце в судовій практиці, і забезпечення однакового й правильного застосування судами чинного законодавства Пленум Верховного Суду України, ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Звернути увагу судів на те, що відповідно до статей 255, 271 Цивільного Процесуального Кодексу України (ЦПК) в порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, якщо:

- згідно з законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян;

- чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення;

- заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення;

- встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право.

Наведений у ст.273 ЦПК перелік фактів, які встановлюються судом, не є вичерпним. За наявності зазначених умов суд може встановлювати й інші факти, що мають юридичне значення, наприклад, факти визнання батьківства щодо дітей, які народилися до 1 жовтня 1968 року; батьківства; реєстрації батьківства; факти прийняття спадщини, встановлення місця відкриття спадщини та фактів володіння будівлею на праві приватної власності.

Суд може встановлювати факти, які й за іноземним законодавством тягнуть за собою правові наслідки для заявника і рішення суду необхідне заявникові для застосування у відносинах з громадянами інших держав (наприклад, для вирішення питання про наявність права на спадщину у особи, яка законодавством України не віднесена до кола спадкоємців за законом).

(Пункт 1 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

2. При вирішенні питання про підвідомчість справи суди мають право враховувати норми законодавчих актів, якими передбачено несудовий порядок встановлення певних фактів або визначено факти, які в даних правовідносинах можуть підтверджуватися рішенням суду. Зокрема:

- згідно з Законом України "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні" факти розкуркулювання, адміністративного виселення громадян встановлюються комісіями Рад народних депутатів з питань поновлення прав реабілітованих;

- відповідно до Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 року N 637, якщо документи не збереглися, підтвердження трудового стажу провадиться районними (міськими) відділами соціального захисту населення на підставі показань свідків; у інших випадках наявність певного стажу роботи визначається у порядку, передбаченому законодавством, що регулює правовідносини, з якими пов'язана необхідність встановлення цього стажу;

- згідно з Положенням про порядок розгляду питань, зв'язаних з громадянством України, затвердженим Указом Президента України від 31 березня 1992 року, для вирішення заяв про належність до громадянства України може бути представлено рішення суду про встановлення факту родинних відносин;

- (Абзац п'ятий пункту 2 виключено на підставі Постанови Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

- у відповідності із Законом "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" і затвердженим на підставі цього Закону Постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1992 року Порядком видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, посвідчення учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС може видаватись на підставі рішення суду про встановлення факту безпосередньої участі в будь-яких роботах за певний період (визначений законодавством), пов'язаних з усуненням самої аварії, її наслідків у зоні відчуження, в тому числі в проведенні евакуації людей і майна з цієї зони, а також у роботах на діючих пунктах санітарної обробки людей і дезактивації техніки. Інші питання визначення статусу осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, вирішуються на підставі відповідних документів, а спірні питання розв'язуються комісіями при виконкомах Київської і Житомирської обласних Рад народних депутатів і при Міністерстві у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;

- (Абзац шостий пункту 2 виключено на підставі Постанови Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

- згідно з Законом "Про охорону праці" і Положенням про розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на підприємствах, в установах і організаціях, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1993 року N 623, факт каліцтва та іншого ушкодження здоров'я на виробництві посвідчується актом про нещасний випадок, а в разі відмови власника підприємства, установи, організації або

уповноваженого ним органу, скласти такий акт чи незгоди потерпілого або іншої заінтересованої особи із змістом акта питання вирішується в порядку, передбаченому законодавством про розгляд трудових спорів.

Не можуть розглядатися судами заяви про встановлення фактів належності до осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи до ветеранів чи інвалідів війни, проходження військової служби, перебування на фронті, у партизанських загонах, одержання поранень і контузій при виконанні обов'язків військової служби, про встановлення причин і ступеня втрати працездатності, групи інвалідності та часу її настання, про закінчення учбового закладу і одержання відповідної освіти, одержання урядових нагород. Відмова відповідного органу в установленні такого факту може бути оскаржена заінтересованою особою до суду в порядку, передбаченому главою 31-А ЦПК.

(Пункт 2 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

3. Вирішуючи питання про прийняття заяв про встановлення фактів, що мають юридичне значення, судам необхідно враховувати, що ці заяви повинні відповідати як загальним правилам щодо змісту і форми позовної заяви, встановленим ст.137 ЦПК, так і вимогам щодо її змісту, передбаченим ст.274 ЦПК. Якщо в заяві не зазначено, який конкретно факт просить встановити заявник, з яких причин неможливо одержати або відновити документ, що посвідчує даний факт, якими доказами цей факт підтверджується або до заяви не приєднано довідки про неможливість одержання чи відновлення необхідних документів, суддя відповідно до ст.139 ЦПК постановляє ухвалу про залишення заяви без руху і надає заявникові строк для виправлення недоліків. У разі невиконання цих вказівок заява вважається неподаною і повертається заявникові, про що суддя постановляє мотивовану ухвалу.

У кожному разі суддя зобов'язаний перевірити підвідомчість даної заяви суду. Якщо за законом заява не підлягає судовому розгляду, суддя мотивованою ухвалою відмовляє у прийнятті заяви на підставі п.1 ст.136 ЦПК, а коли справу вже порушено - закриває провадження в ній на підставі п.1 ст.227 ЦПК.

У тому разі, коли буде виявлено, що встановлення підвідомчого судові факту пов'язане з вирішенням спору про право, суд відмовляє в прийнятті заяви до розгляду в окремому провадженні, а якщо це буде виявлено під час розгляду справи, залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

(Пункт 3 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

4. Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, можуть бути порушені в суді за заявами як безпосередньо заінтересованих у цьому осіб, так і інших громадян та організацій, коли за законом вони вправі звернутися до суду в інтересах інших осіб (ст.122 ЦПК, а також за заявою прокурора.

При подачі однією особою заяв про встановлення декількох фактів, що мають юридичне значення, всі ці заяви відповідно до правил ст.144 ЦПК можуть бути об'єднані і розглянуті судом в одному провадженні. Інші вимоги не можуть розглядатись у провадженні про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

5. Для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у кожній справі після її порушення суддя зобов'язаний провести підготовчі дії, передбачені ст.143 ЦПК, зокрема, з'ясувати, які фізичні особи і організації можуть бути заінтересовані у вирішенні даної справи і підлягають виклику в судове засідання, у необхідних випадках запропонувати заявникові та заінтересованим особам подати додаткові докази на підтвердження заявлених вимог чи заперечень проти них.

Залежно від мети встановлення фактів заінтересованими особами в цих справах можуть бути, наприклад, відділи соціального захисту населення - у справах про встановлення факту перебування на утриманні особи, яка померла, для призначення пенсії заявникові; інші спадкоємці - у справах про встановлення факту прийняття спадщини; органи внутрішніх справ - у справах про встановлення факту родинних відносин для вирішення питання про належність до громадянства України; органи страхування - у справах про встановлення факту належності страхового свідоцтва.

6. Судам слід мати на увазі, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, повинні розглядатись у порядку, передбаченому главою 37 ЦПК, за участю заявників і заінтересованих осіб.

Заявники й залучені до участі у справі заінтересовані особи вправі відповідно подавати докази на підтвердження обгрунтованості чи необгрунтованості заяви про встановлення факту, що розглядається судом, брати участь у дослідженні обставин справи, оскаржувати рішення і ухвали, вчиняти інші процесуальні дії, передбачені статтями 99, 103 ЦПК.

7. Відповідно до п.1 ст.273 ЦПК суд вправі розглядати справи про встановлення родинних відносин, коли цей факт безпосередньо породжує юридичні наслідки, наприклад, якщо підтвердження такого факту необхідне заявникові для одержання в органах, що вчиняють нотаріальні дії, свідоцтва про право на спадщину, для оформлення права на пенсію в зв'язку із втратою годувальника.

Суд не може відмовити в розгляді заяви про встановлення факту родинних відносин з мотивів, що заявник може вирішити це питання шляхом встановлення неправильності запису в актах громадянського стану.

Разом з цим для розгляду в порядку окремого провадження не може бути прийнята заява про встановлення факту родинних відносин, якщо заявник порушує справу з метою підтвердити в наступному своє право на жиле приміщення або на обмін жилого приміщення. У разі відмови в задоволенні вимог про визнання права на жилу площу або на обмін жилого приміщення, заінтересована особа має право звернутись до суду з відповідним позовом.

8. Судам необхідно мати на увазі, що встановлення факту перебування особи на утриманні померлого має значення для одержання спадщини, призначення пенсії або відшкодування шкоди (п.2 ст.273 ЦПК), якщо допомога, яка надавалась, була для заявника постійним і основним джерелом засобів до існування. Одержання заявником заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів не є підставою для відмови у встановленні факту перебування на утриманні, коли суд встановить, що основним і постійним джерелом засобів до існування була для заявника допомога з боку особи, яка надавала йому утримання.

Видана відповідним органом довідка про те, що за його даними особа не перебувала на утриманні померлого, не виключає можливості встановлення в судовому порядку факту перебування на утриманні. Така довідка оцінюється судом за правилами ст.62 ЦПК.

При вирішенні заяв про встановлення факту перебування на утриманні необхідно враховувати, що:

- за загальним правилом право на пенсію в разі смерті годувальника мають непрацездатні члени сім'ї годувальника, які були на його утриманні (ст.37 Закону України "Про пенсійне забезпечення");

- для встановлення факту перебування на утриманні з метою оформлення права на спадщину необхідно, щоб утриманець був непрацездатним на день смерті спадкодавця і перебував на утриманні останнього незалежно від

родинних чи шлюбних відносин з ним (ст.531 Цивільного Кодексу України (ЦК)) не менше одного року.

- для встановлення факту перебування на утриманні при відшкодуванні шкоди в разі втрати годувальника не має значення чи знаходився непрацездатний утриманець в родинних чи шлюбних відносинах з годувальником (статті 456, 457, 461 ЦК).

9. При застосуванні п.3 ст.273 ЦПК, яким передбачено встановлення каліцтва на виробництві або у зв'язку з виконанням державних чи громадських обов'язків, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги по соціальному страхуванню, судам слід мати на увазі, що з дня введення в дію Закону України "Про охорону праці" (з 24 листопада 1992 року) справи про встановлення таких фактів не розглядаються в порядку окремого провадження. Питання, пов'язані із встановленням факту каліцтва на виробництві, коли виникає з приводу цього спір, а також, якщо при каліцтві в зв'язку з виконанням державних чи громадських обов'язків пенсія призначається особам, які внаслідок цього стали інвалідами, вирішуються в порядку встановленому для розгляду трудових спорів.

10. Відповідно до п.4 ст.273 ЦПК суди можуть встановлювати факти реєстрації усиновлення (удочеріння), шлюбу, розірвання шлюбу, народження і смерті, якщо в органах реєстрації актів громадянського стану не зберігся відповідний запис чи відмовлено у його відновленні або ж він може бути відновлений лише на підставі рішення суду про встановлення факту реєстрації акту громадянського стану.

При цьому слід мати на увазі, що:

- оскільки реєстрація усиновлення (удочеріння) була введена в Україні з березня 1926 року, а норми про її проведення виключено з Кодексу про шлюб та сім'ю України Законом України від 23 червня 1992 року, судом при наявності доказів може бути встановлено факт усиновлення (удочеріння) за період, коли реєстрація не провадилась;

- з заявами про встановлення факту реєстрації шлюбу може звернутися подружжя або кожен з них. Якщо заяву подано лише одним з подружжя, другий з них притягається до участі у справі як заінтересована особа;

- відповідно до ст.6 Кодексу про шлюб та сім'ю України вчинені до утворення або відновлення органів реєстрації актів громадянського стану релігійні обряди і одержані на їх посвідчення документи про народження,

укладення шлюбу, розірвання шлюбу і смерть прирівнюються до актових записів, вчинених у державних органах реєстрації актів громадянського стану;

- суддя не вправі відмовити у прийнятті заяви, а суд - закрити провадження у справі з тих підстав, що органами реєстрації актів громадянського стану відмовлено у відновленні запису про реєстрацію акту у зв'язку з відсутністю даного запису у книгах реєстрації відповідних записів, що збереглись.

11. Встановлення судом факту перебування у фактичних шлюбних відносинах на підставі п.5 ст.273 ЦПК може мати місце, якщо такі відносини виникли до 8 липня 1944 року і тривали до смерті (пропажі без вісті на фронті) одного з подружжя, внаслідок чого шлюб не може бути зареєстровано в органах реєстрації актів громадського стану. В інших випадках заяви про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах судовому розгляду не підлягають.

12. При розгляді справи про встановлення відповідно до п.6 ст.273 ЦПК факту належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, вказаними у свідоцтві про народження або в паспорті, у тому числі, факту належності правовстановлюючого документа, в якому допущені помилки у прізвищі, імені, по батькові або замість імені чи по батькові зазначені ініціали суд повинен запропонувати заявникові подати докази про те, що правовстановлюючий документ належить йому і що організація, яка видала документ, не має можливості внести до нього відповідні виправлення. Разом з тим, цей порядок не застосовується, якщо виправлення в таких документах належним чином не застережені або ж їх реквізити нечітко виражені внаслідок тривалого використання, неналежного зберігання, тощо. Це є підставою для вирішення питання про встановлення факту, про який йдеться в документі, відповідно до чинного законодавства.

Заяви про встановлення із зазначених підстав факту належності особі вироку або рішення суду, квитка про членство в об'єднанні громадян, військового квитка, посвідчення до ордена або медалі, паспорта, чи свідоцтв, що їх видають органи реєстрації актів громадянського стану, та інших документів, що посвідчують особу, не підлягають розгляду в порядку, передбаченому главою 37 ЦПК, оскільки ці питання вирішуються органом, який видав документ. Судами також не встановлюється тотожність особи. Разом з тим, на підставі п.6 ст. 273 ЦПК суд може встановлювати факти належності особі документів, які не відносяться до таких, що посвідчують особу, наприклад, довідок про поранення чи перебування у госпіталі у зв'язку

з пораненням, повідомлення військових частин, військкоматів і інших органів військового управління про загибель чи пропажу без вісті в зв'язку з обставинами військового часу, а також заповіту, страхового свідоцтва (полісу), ощадної книжки, трудової книжки, іншого документа про трудовий стаж.

13. Заяви про встановлення факту смерті особи в певний час (п.7 ст.273 ЦПК) приймаються до провадження суду і розглядаються за умови подання заявниками документів про відмову органів реєстрації актів громадянського стану в реєстрації події смерті. Заявник зобов'язаний обгрунтувати свою заяву посиланнями на докази, що достовірно свідчать про смерть особи у певний час і за певних обставин.

При цьому слід мати на увазі, що встановлення з зазначених підстав факту смерті відрізняється від встановлення факту реєстрації смерті (яке провадиться на підставі п.4 ст.273 ЦПК і полягає у з'ясуванні, насамперед, обставин не самої події смерті, а її реєстрації в органах реєстрації актів громадянського стану) та від оголошення особи померлою, яке провадиться за правилами глави 35 ЦПК.

На відміну від факту смерті особи, який встановлюється судом за умови підтвердження доказами, що ця подія мала місце у певний час та за певних обставин, громадянин може бути оголошений в судовому порядку померлим у разі встановлення обставин, зазначених у ст.21 ЦК, на підставі яких суд робить вірогідне припущення про смерть громадянина, коли немає доказів про факт його смерті. У цих справах суд визнає днем смерті громадянина, оголошеного померлим, день його гаданої смерті, якщо він пропав без вісті за обставин, які загрожували смертю або давали підстави припускати його загибель від певного нещасного випадку, а в інших випадках днем смерті вважається день набрання законної сили рішення суду про оголошення громадянина померлим.

(Пункт 14 виключено на підставі Постанови Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

14. Заяви про встановлення факту участі в роботах, пов'язаних з усуненням аварії на Чорнобильській АЕС або її наслідків, розглядаються судами за наявності даних про те, що заявник не має можливості одержати документи, необхідні для видачі йому посвідчення учасника ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС.

Такі заяви підлягають задоволенню за наявності достовірних доказів про безпосередню участь заявника у будь-яких роботах, пов'язаних з усуненням аварії на Чорнобильській АЕС, її наслідків у зоні відчуження, в тому числі в

проведенні евакуації людей і майна з цієї зони, а також у роботах на діючих пунктах санітарної обробки людей і дезактивації техніки, у роботах з особливо небезпечними умовами праці, пов'язаними з ліквідацією наслідків цієї аварії, що виконувалися за завданням уряду за межами зони відчуження, якщо такі роботи виконувались в певні періоди і за умов, визначених ст.14 Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" і прийнятими відповідно до цього Закону постановами Кабінету Міністрів України.

15. Суд розглядає заяви про встановлення факту батьківства в разі смерті особи, яку заявник вважає батьком дитини, і вирішує їх з урахуванням обставин, передбачених ст.53 Кодексу про шлюб та сім'ю України.

Заяви про встановлення факту визнання батьківства щодо дитини, народженої до 1 жовтня 1968 року, розглядаються судом у випадках, коли померла особа визнавала себе батьком дитини до цієї дати.

Заяви про встановлення фактів батьківства чи визнання батьківства розглядаються судом, якщо у свідоцтві про народження певна особа не вказана батьком дитини (наприклад , відповідно до ч.2 ст.55 Кодексу про шлюб та сім'ю запис про батька дитини проведено за вказівкою матері, яка не перебувала у шлюбі, або ж такий запис зовсім відсутній) і можуть бути подані матір'ю, опікуном чи піклувальником дитини чи самою дитиною після досягнення повноліття.

16. Заява про встановлення факту прийняття спадщини та місця її відкриття може бути розглянута судом у порядку окремого провадження, якщо орган, який вчиняє нотаріальні дії, не вправі видати заявникові свідоцтво про право на спадщину через відсутність або недостатність документів, що необхідні для підтвердження в нотаріальному порядку факту вступу в управління або володіння спадковим майном. У тому ж разі, коли всі необхідні документи були, але у видачі свідоцтва про право на спадщину відмовлено, заінтересована особа може звернутись до суду не з заявою про встановлення факту прийняття спадщини, а зі скаргою на відмову вчинити нотаріальну дію (ст.285 ЦПК).

При вирішенні вимог про встановлення факту прийняття спадщини і місця її відкриття суд має виходити з положень статей 526 і 549 ЦК, згідно з якими місцем відкриття спадщини визнається останнє постійне місце проживання спадкодавця, а якщо воно невідоме - місце знаходження майна або його основної частини. Діями ж, що свідчать про прийняття спадщини, є фактичний вступ заявника в управління чи володіння спадковим майном у межах шестимісячного строку з дня відкриття спадщини або подача ним протягом

цього строку до державної нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини заяви про її прийняття.

17. Суди повинні мати на увазі, що факт володіння громадянином жилим будинком на праві власності встановлюється судом, якщо у заявника був правовстановлюючий документ на цей будинок, але його втрачено і немає можливості підтвердити наявність права власності не в судовому порядку. В таких справах заявник має подати докази про відсутність можливості одержання чи відновлення відповідного документу про право власності та про те, що на підставі цього документа жилий будинок належав йому на праві власності.

Заяви про встановлення факту володіння будинком на праві власності не підлягають розгляду в порядку окремого провадження, якщо будівництво не було закінчено і будинок не був прийнятий в експлуатацію або його було збудовано самовільно (ст.105 ЦК) чи зареєстровано за іншою особою.

18. Рішення, постановлене у справі про встановлення факту, що має юридичне значення, повинно відповідати вимогам статей 203, 275 ЦПК. Суд повинен також навести в рішенні докази в підтвердження висновку про обставини, що мають значення для вирішення справи, а при задоволенні заяви чітко викласти встановлений факт.

Рішення суду про встановлення факту, що має юридичне значення, не замінює собою документів, що видають зазначені органи, а є лише підставою для їх одержання.

Згідно зі ст.14 ЦПК рішення про встановлення факту, що має юридичне значення, яке набрало законної сили, є обов'язковим для органів, які реєструють такі факти або оформляють права, що виникають у зв'язку із встановленим судом фактом. В разі встановлення у судовому порядку факту реєстрації акту громадянського стану орган реєстрації актів громадянського стану провадить відповідний запис на підставі рішення суду.

При постановленні рішення в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, суди повинні мати на увазі, що відповідно до особливостей окремого провадження правила статей 75, 76 ЦПК про розподіл судових витрат та відшкодування витрат по оплаті допомоги адвоката у цих справах не застосовуються.

19. Судовій колегії в цивільних справах Верховного Суду України, Верховному Суду Автономної Республіки Крим, обласним, Київському і Севастопольському міським судам належить посилити нагляд за діяльністю

судів по розгляду цивільних справ даної категорії та реагувати на порушення, допущені судами першої інстанції при вирішенні цих справ, зокрема, на факти тяганини, спрощення та необгрунтованого задоволення заяв про встановлення фактів за відсутності доказів, які б з достовірністю їх підтверджували.

Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 24 жовтня 2008 р. №12

З метою однакового та правильного застосування Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) при розгляді справ в апеляційному порядку Пленум Верховного Суду України **постановляє** дати судам такі роз'яснення:

1. За змістом частини третьої статті 14, статті 292 ЦПК право на апеляційне оскарження судових рішень мають сторони та інші особи, які беруть участь у справі.

Право на апеляційне оскарження мають також особи, які не брали участі у справі, за умови, що суд вирішив питання про їх права та обов'язки. У цьому разі зазначені особи відповідно до частини дев'ятої статті 6 ЦПК мають право отримувати в суді, який ухвалив рішення, усну або письмову інформацію про результати розгляду відповідної справи, знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії документів, долучених до справи, одержувати копії рішень і ухвал, а при розгляді справи в апеляційній інстанції – набувають права осіб, які беруть участь у справі, зокрема, брати участь у розгляді справи, заявляти клопотання, знайомитися з матеріалами справи, подавати докази тощо. Особи та органи, які брали участь у справі, відповідно до статей 27, 292 ЦПК мають право на апеляційне оскарження судових рішень, тому представнику сторони чи третьої особи або заявника не може бути відмовлено в прийнятті апеляційної скарги, поданої від імені особи, яку він представляє, з підстав недолучення до апеляційної скарги документа про його повноваження, якщо в повноваженнях, за якими він брав участь у справі, не було застережено про відсутність у нього права на апеляційне оскарження.

Органи та особи, які за законом мають право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні чи суспільні інтереси (частина друга статті 3, статті 45, 46 ЦПК), але не брали участі в справі, мають право на апеляційне оскарження судових рішень, якщо таке право передбачено законом. Так, згідно зі статтею 37 Закону України від 5 листопада 1991 р. № 1789-XII "Про прокуратуру" право апеляційного оскарження мають прокурор і заступник прокурора в межах їх компетенції, незалежно від їх участі в розгляді справи в суді першої інстанції, а помічники прокурора, прокурори управлінь і відділів – тільки у справах, у розгляді яких вони брали участь. Згідно з пунктом 10 статті 13 Закону України від 23 грудня 1997 р. №776/97-ВР "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" передбачено право Уповноваженого на апеляційне оскарження судових рішень, ухвалених у справі за його зверненням.

2. Відповідно до положень статті 37 ЦПК у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, зміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках зміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, якщо правонаступництво допускається, воно може мати місце на будь-якій стадії цивільного процесу, у тому числі на стадії апеляційного оскарження судового рішення. Усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку він замінив. Тому право апеляційного оскарження судових рішень у межах установлених статтею 294 ЦПК строків належить і її правонаступнику.

У зазначених випадках на стадії апеляційного провадження питання про процесуальне правонаступництво вирішує суд апеляційної інстанції.

3. Судам необхідно враховувати, що на стадії апеляційного провадження вирішення питання про прийняття апеляційної скарги до розгляду, залишення такої скарги без руху та визнання її неподаною, повернення скарги, поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження, залишення без розгляду, прийняття заяви про відкликання скарги чи відмови від неї, незалежно від того, до суду якої інстанції вони подані, належить до повноважень апеляційного суду. Суд першої інстанції виконує лише функції з прийняття заяви про апеляційне оскарження і (або) апеляційної скарги та їх надіслання разом зі справою до апеляційного суду у визначений частиною другою статті 296 ЦПК строк. У разі подання заяви про апеляційне оскарження та неподання у визначений законом строк апеляційної скарги на судове рішення справа до апеляційного суду не направляється і рішення вважається таким, що набрало законної сили (стаття 223 ЦПК).

Апеляційні скарги, які надійшли безпосередньо до апеляційного суду, надсилаються до суду, який ухвалив судове рішення, для виконання вимог,

передбачених статтею 296 ЦПК. У разі подання в такому випадку скарги у встановлені законом строки ця обставина може бути підставою для поновлення пропущеного строку.

4. Рішення суду першої інстанції, у тому числі додаткові, заочні, можуть бути оскаржені в апеляційному порядку як у цілому, так і в частині, а також щодо обставин (фактів), встановлених судом (незалежно від того, чи вплинули висновки суду про ці обставини (факти) на вирішення справи по суті), або резолютивної частини з питань розподілу судових витрат між сторонами, порядку та способу виконання рішення тощо.

Відповідно до статей 231, 232 ЦПК оскарження заочного рішення відповідачем в апеляційному порядку може мати місце лише в разі залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення та в разі ухвалення повторного заочного рішення. В іншому випадку апеляційний суд відмовляє в прийнятті апеляційної скарги на заочне рішення.

Вирішуючи питання про можливість апеляційного оскарження в загальному порядку рішення, яке визначене судом як заочне, судам необхідно враховувати, що відповідно до частини п’ятої статті 124 Конституції України судові рішення є чинними та обов’язковими до виконання на всій території України, доки вони не скасовані в апеляційному чи касаційному порядку або не переглянуті компетентним судом в іншому порядку, визначеному процесуальним законом. Тому особи, які оскаржують таке рішення, мають враховувати, що рішення, яке визначене судом як заочне, повинне оскаржуватися в порядку, встановленому для оскарження заочних рішень.

У разі подання відповідачем до місцевого суду заяви про перегляд заочного рішення з клопотанням про поновлення строку на подання заяви про перегляд, у той час як відповідне рішення оскаржене позивачем в апеляційному порядку й апеляційна скарга прийнята до розгляду, апеляційне провадження не може бути проведене до розгляду місцевим судом цієї заяви. У такому випадку справа повертається до місцевого суду.

Окремо від рішення суду в апеляційному порядку можуть бути оскаржені ухвали суду першої інстанції, зазначені в статті 293 ЦПК відповідно до буквального змісту кожного із пунктів. Зокрема, підлягає оскарженню ухвала про забезпечення позову, а не про відмову в забезпеченні; про відмову поновити пропущений процесуальний строк, а не про його поновлення; про визнання мирової угоди, а не про відмову в її визнанні тощо. Також можуть бути оскаржені ухвали, зазначені у частині четертій статті 135, статтях 211 та 397 ЦПК, та ухвали про визнання заяви про перегляд заочного рішення неподаною та повернення її заявникові. Заперечення на ухвали, що не

підлягають оскарженню окремо від рішення суду, включаються до апеляційної скарги на рішення суду.

Ухвала суду першої інстанції, якою вирішено питання, що не підлягало розгляду в порядку цивільного судочинства (перегляд за нововиявленими обставинами судових рішень, який підлягав проведенню в порядку господарського чи адміністративного судочинства або за відсутності для цього передбачених законом підстав тощо), може бути оскаржена в апеляційному порядку відповідно до положень частини першої статті 293 ЦПК.

Не можуть бути об’єктом апеляційного оскарження судові рішення, якщо вони судом не ухвалювались.

5. Передбачені статтею 294 ЦПК строки на апеляційне оскарження рішення чи ухвали суду першої інстанції необхідно обчислювати з урахуванням визначеного статтею 69 ЦПК правила про початок перебігу процесуальних строків – з наступного дня після відповідної календарної дати та з дотриманням вимог частин третьої, шостої статті 70 ЦПК. Для ухвал, які постановляються не в судовому засіданні, зазначені строки обчислюються з дня їх постановлення.

Правила статті 294 ЦПК про те, що заява про апеляційне оскарження рішення суду може бути подана протягом десяти днів з дня проголошення рішення, а апеляційна скарга на рішення – протягом двадцяти днів після подання цієї заяви, заява про оскарження ухвали суду першої інстанції може бути подана протягом п’яти днів з дня проголошення ухвали, а апеляційна скарга на ухвалу – протягом десяти днів після подання заяви, поширюються також на випадки, коли відповідно до статті 218 ЦПК суд проголосив лише вступну та резолютивну частини рішення або коли справу розглянуто за відсутності в судовому засіданні особи, яка брала участь у справі та оскаржує судове рішення. Проте в разі, якщо недотримання строків апеляційного оскарження було зумовлене діями (бездіяльністю) суду першої інстанції, зокрема, особа не була належним чином повідомлена про час і місце судового засідання або їй не надіслана протягом п’яти днів з дня проголошення рішення його копія, як це вимагається у частині третій статті 222 ЦПК, то ці обставини можуть бути підставою для поновлення строку на апеляційне оскарження за заявою особи, яка оскаржує судове рішення.

Відповідно до частини четвертої статті 295 ЦПК подання заяви про апеляційне оскарження не потрібне, якщо апеляційна скарга подана у строк, встановлений для її подання, з дня проголошення судового рішення.

До закінчення строку, встановленого для апеляційного оскарження судового рішення, справа не може бути витребувана із суду, що її розглянув.

6. Заява про апеляційне оскарження та (або) апеляційна скарга, подані після закінчення встановлених строків, без наявності в них клопотання або в окремій заяві про поновлення цього строку, ухвалою судді-доповідача апеляційного суду залишаються без розгляду, справа повертається до суду першої інстанції. В ухвалі може бути зазначено, що заявник не позбавляється можливості звернутися із заявою про поновлення строку оскарження. Така ухвала може бути оскаржена в касаційному порядку (частина третя статті 297 ЦПК).

На звернення особи, яка має право на апеляційне оскарження судового рішення, з клопотанням про поновлення строку на апеляційне оскарження певного строку не встановлено. Таке клопотання відповідно до статті 296 ЦПК подається разом з апеляційною скаргою через суд першої інстанції. У ньому мають бути зазначені причини пропущення строку на апеляційне оскарження та докази, що підтверджують наявність поважних причин його пропуску. Наявність ухвали про залишення апеляційної скарги без розгляду з підстав пропуску строку на оскарження за відсутності клопотання про поновлення строку не перешкоджає розгляду згодом поданої заяви про поновлення пропущеного строку.

Заява розглядається апеляційним судом у судовому засіданні з повідомленням осіб, які беруть участь у справі, однак їх присутність не є обов’язковою (частина друга статті 73 ЦПК). Розгляд заяви повинен передувати вирішенню питання про прийняття апеляційної скарги до розгляду й не може збігатися із часом проведення підготовчих дій, визначених статтею 301 ЦПК, та апеляційним розглядом справи.

За наслідками розгляду заяви постановляється ухвала: або про поновлення строку на апеляційне оскарження в разі пропущення його з поважних причин, яка оскарженню не підлягає, або за відсутності таких причин – про відмову в поновленні строку на апеляційне оскарження судового рішення та апеляційної скарги, яка може бути оскаржена в касаційному порядку.

Якщо ж при розгляді справи в апеляційній інстанції буде встановлено, що заява про апеляційне оскарження чи апеляційна скарга подана без дотримання встановлених строків і не містить у собі клопотання про поновлення пропущеного строку, а під час розгляду справи таке клопотання не заявлене, апеляційний суд ухвалою залишає апеляційну скаргу без розгляду.

У випадку подання до суду першої інстанції одночасно апеляційної скарги із заявою про поновлення строку на апеляційне оскарження на рішення суду та заяви про перегляд рішення суду у зв'язку з нововиявленими обставинами суд першої інстанції направляє справу до суду апеляційної інстанції для вирішення питання про поновлення строку, прийняття та вирішення апеляційної скарги, оскільки перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами можливий щодо судових рішень, які набрали законної сили.

7. Для вирішення питання про прийняття апеляційної скарги до розгляду справа після її реєстрації передається судді-доповідачу з обов'язковим дотриманням порядку черговості (частина перша статті 297 ЦПК). Із цією метою суддя-доповідач відповідно до статей 292–295 ЦПК повинен перевірити: 1) чи передбачена законом можливість апеляційного оскарження ухвали; 2) наявність в особи, яка подає скаргу, права на апеляційне оскарження судового рішення; 3) чи дотримано строк на подання апеляційної скарги; 4) відповідність апеляційної скарги формі та змісту, встановлених законом, і переліку додатків до неї; 5) чи сплачено в належному розмірі та у визначеному порядку судовий збір й витрати на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи.

Якщо апеляційна скарга за формою та змістом не відповідає вимогам, встановленим статтею 295 ЦПК, перелік яких є вичерпним (зокрема, якщо в ній не зазначено, у чому саме полягає незаконність і (або) необґрунтованість рішення або ухвали суду, чи порушувалось у суді першої інстанції питання про встановлення обставин, витребування та дослідження доказів, які в апеляційній скарзі визначено як нові, з яких причин ці питання не порушувались у суді першої інстанції, підстави дослідження судом апеляційної інстанції доказів, які досліджувалися судом першої інстанції, причини неподання нових доказів до суду першої інстанції тощо), суддя-доповідач відповідно до частини другої статті 297 ЦПК застосовує положення статті 121 ЦПК та ухвалою залишає апеляційну скаргу без руху.

В ухвалі суду необхідно вказати підстави для залишення апеляційної скарги без руху та визначити строк для усунення недоліків з урахуванням реальної можливості отримання заявником копії ухвали та виправлення вказаних недоліків (зокрема, підписання скарги, подання довіреності, оригіналів документів про сплату судового збору й оплату витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи, завірених копій судових рішень тощо). В ухвалі може бути зазначено про наслідки невиконання вимог щодо усунення недоліків (частина друга статті 121 ЦПК). У разі невиконання вимог закону, визначених в ухвалі про залишення скарги без

руху, суддя-доповідач постановляє ухвалу про визнання апеляційної скарги неподаною та її повернення.

У разі виявлення при судовому розгляді справи неповної сплати суми судового збору чи витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи стягнення недоплачених сум проводиться з відповідної особи при ухваленні судового рішення.

8. При поданні апеляційної скарги особою, яка не має передбаченого статтею 292 ЦПК права на апеляційне оскарження, у тому числі особою, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд першої інстанції питання не вирішував, подання скарги на ухвалу суду, що не підлягає апеляційному оскарженню, суддя-доповідач відповідно до цієї норми та частини третьої статті 297 ЦПК постановляє ухвалу про відмову в прийнятті апеляційної скарги. Якщо зазначені обставини будуть встановлені після прийняття апеляційної скарги до розгляду, апеляційний суд постановляє ухвалу про закриття апеляційного провадження у справі за такою скаргою.

У разі виявлення при прийнятті апеляційної скарги обставин, передбачених пунктами 1–4 частини третьої статті 121 ЦПК, суддя-доповідач повертає апеляційну скаргу, а при виявленні їх під час розгляду справи суд залишає апеляційну скаргу без розгляду.

Зазначені ухвали можуть бути оскаржені в касаційному порядку.

9. При вирішенні питання про повернення до суду першої інстанції справи, яка надійшла разом з апеляційною скаргою, для усунення недоліків у її оформленні апеляційні суди повинні враховувати, що перелік недоліків у оформленні справи, про які йдеться в частині четвертій статті 297 ЦПК як про підставу для повернення справи до суду першої інстанції з метою їх усунення, не є вичерпним.

Суддя-доповідач своєю ухвалою може повернути справу до суду першої інстанції для усунення таких недоліків: 1) справа неналежно оформлена, зокрема відсутні підписи у протоколі чи журналі судового засідання; судове рішення чи протокол судового засідання є нечитабельні; у справі відсутній протокол судового засідання, журнал судового засідання чи технічний запис, справа не підшита, сторінки не пронумеровані, опис документів у справі належним чином не оформлено тощо; 2) не розглянуто зауваження щодо правильності та повноти фіксування судового процесу технічними засобами або письмові зауваження щодо повноти чи правильності протоколу судового засідання; 3) не вирішено питання про ухвалення додаткового рішення тощо.

В ухвалі повинно бути зазначено строк для усунення недоліків з урахуванням необхідного для цього часу.

Слід повернути справу до суду першої інстанції і в разі надходження від особи, яка бере участь у справі, заяви про виправлення описок, арифметичних помилок у судовому рішенні або про роз'яснення рішення.

10. Відповідно до статті 299 ЦПК приєднатися до поданої апеляційної скарги можуть особи, які брали участь у справі на стороні особи, яка подала скаргу, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки і їх вимоги не є іншими. Заяви про приєднання до апеляційної скарги можуть бути подані лише до початку розгляду справи в апеляційному суді (до постановлення ухвали про призначення справи до розгляду – стаття 302 ЦПК).

У разі якщо в заяві про приєднання до апеляційної скарги, поданої до початку апеляційного розгляду справи, фактично містяться інші вимоги або заявлені інші мотиви, ніж ті, що зазначені в апеляційній скарзі, то така заява вважається окремою апеляційною скаргою зі всіма наслідками, які з цього випливають, а саме: вона залишається без руху для усунення її недоліків як апеляційної скарги відповідно до вимог статті 295 ЦПК і для сплати судових витрат. У заяві про приєднання до апеляційної скарги можуть міститися лише додаткові обґрунтування, уточнення вже поданої апеляційної скарги, у тому числі як питання факту, так і питання права.

11. Право на доповнення чи зміну апеляційної скарги може бути реалізовано лише протягом строку на її апеляційне оскарження. Стаття 300 ЦПК не надає апеляційному суду права вирішувати питання про поновлення пропущеного строку на внесення змін чи доповнень до апеляційної скарги, тому відповідні заяви, подані після визначеного законом строку, не повинні прийматися до розгляду, а повертаються заявникові ухвалою судді-доповідача.

12. Відкликати апеляційну скаргу можна до початку розгляду справи в апеляційному суді (до постановлення ухвали про призначення справи до розгляду – стаття 302 ЦПК), перевірка обґрунтованості відповідної заяви не вимагається. У цьому разі суддя-доповідач постановляє ухвалу про повернення апеляційної скарги (частини друга та третя статті 300 ЦПК).

Відмовитися від апеляційної скарги особа, яка її подала, має право протягом усього часу розгляду справи, і це питання вирішується апеляційним судом у судовому засіданні (частина четверта статті 300 ЦПК).

Прийняття відмови від апеляційної скарги не пов’язується з обов’язком апеляційного суду перевіряти, чи у зв’язку з такою відмовою не порушуються права будь-яких осіб, оскільки право особи на відмову від апеляційної скарги не обмежене. При цьому апеляційний суд відповідно до частини четвертої статті 10 ЦПК має роз’яснити передбачені частиною четвертою статті 300 ЦПК наслідки прийняття відмови від скарги. Заява про відкликання скарги, яка надійшла після початку розгляду справи, не може бути підставою для закриття апеляційного провадження, якщо особа не подала заяви про відмову від скарги.

Прийнявши відмову від апеляційної скарги, суд закриває апеляційне провадження за цією скаргою, а за наявності інших апеляційних скарг – продовжує апеляційне провадження за цими скаргами (скаргою).

У разі подання апеляційних скарг на судове рішення кількома особами, які беруть участь у справі, постановляється одна ухвала про прийняття апеляційних скарг до розгляду, а за результатами їх розгляду ухвалюється одне рішення чи постановляється одна ухвала.

Якщо під час розгляду справи за апеляційною скаргою однієї з осіб, яка бере участь у справі, іншою особою, яка має право на апеляційне оскарження, заявлено клопотання про поновлення строку на апеляційне оскарження разом з апеляційною скаргою, апеляційний суд відкладає розгляд справи для вирішення питання про поновлення пропущеного строку та розгляду всіх апеляційних скарг в одному провадженні.

Як при відкликанні апеляційної скарги, так і при відмові від апеляційної скарги втрачається можливість розгляду заяви про приєднання до апеляційної скарги, оскільки така заява без апеляційної скарги не має свого самостійного значення, при її поданні не було оплачено судовий збір та витрати на інформаційно-технічне забезпечення апеляційного розгляду справи. У разі відмови від апеляційної скарги особи, яка її подала, апеляційне провадження закривається. Проте зазначені особи не позбавлені права в загальному порядку подати апеляційну скаргу з клопотанням про поновлення строку на апеляційне оскарження.

13. Перелік підготовчих дій, визначений статтею 301 ЦПК, не є вичерпним. Залежно від обставин справи, доводів апеляційної скарги можуть бути вчинені й інші дії, пов’язані із забезпеченням апеляційного розгляду справи. Підготовчі дії повинні бути вчинені суддею-доповідачем у справі протягом установленого строку. Колегія суддів при вирішенні питання про призначення справи до розгляду має право відкласти цю дію та визначити й провести додаткові підготовчі дії відповідно до частини першої статті 302 ЦПК.

При цьому згідно з частиною другою статті 301 ЦПК визначені пунктами 6–8 частини першої цієї статті підготовчі дії здійснюються з дотриманням правил, установлених главою 3 “Провадження у справі до судового розгляду” розділу ІІІ ЦПК без попереднього судового засідання.

14. Відповідно до статті 303 ЦПК апеляційний суд при перевірці законності й обґрунтованості рішення суду першої інстанції не має права виходити як за межі доводів апеляційної скарги, так і за межі вимог, заявлених у суді першої інстанції, крім випадків, передбачених частинами третьою та четвертою цієї статті.

За змістом пункту 6 частини третьої статті 295, частини другої статті 303 та пункту 1 частини першої статті 309 ЦПК апеляційний суд може встановлювати нові обставини, якщо їх наявність підтверджується новими доказами, що мають значення для справи (з урахуванням положень про належність і допустимість доказів), які особа не мала можливості подати до суду першої інстанції з поважних причин, доведених нею, або які неправомірно не були цим судом прийняті та досліджені, або доказами, які судом першої інстанції досліджувались із порушенням установленого порядку.

У разі надання для дослідження нових доказів, які з поважних причин не були подані до суду першої інстанції, інші особи, які беруть участь у справі, мають право висловити свою думку щодо цих доказів як у запереченні на апеляційну скаргу, так і в засіданні суду апеляційної інстанції.

Вирішуючи питання щодо дослідження доказів, які без поважних причин не подавалися до суду першої інстанції, апеляційний суд повинен врахувати як вимоги частини третьої статті 27 ЦПК щодо зобов’язання особи, яка бере участь у справі, добросовісно здійснювати свої права та виконувати процесуальні обов’язки, так і виключне значення цих доказів для правильного вирішення справи.

При цьому мають враховуватися вимоги частини третьої статті 27 ЦПК про те, що особи, які беруть участь у справі, зобов’язані добросовісно здійснювати свої права й виконувати процесуальні обов’язки.

Особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов’язки, мають право подати до суду апеляційної інстанції всі наявні в их докази на підтвердження порушення їх прав.

Про прийняття та дослідження нових доказів, як і відмову в їх прийнятті, апеляційний суд зобов’язаний мотивувати свій висновок в ухвалі при

обговоренні заявленого клопотання (частина друга статті 208, частина перша статті 212, частина перша статті 304 ЦПК).

Дослідження нових доказів провадиться, зокрема, у таких випадках: якщо докази існували на час розгляду справи судом першої інстанції, але особа, яка їх подає до апеляційного суду, з поважних причин не знала й не могла знати про їх існування; докази існували на час розгляду справи в суді першої інстанції і учасник процесу знав про них, однак з об'єктивних причин не міг подати їх до суду; додаткові докази, які витребовувалися раніше, з'явилися після ухвалення рішення судом першої інстанції; суд першої інстанції неправомірно виключив із судового розгляду подані учасником процесу докази, що могли мати значення для вирішення справи; суд першої інстанції необґрунтовано відмовив учаснику процесу в дослідженні доказів, що могли мати значення для вирішення справи (необґрунтовано відмовив у призначенні експертизи, витребуванні доказів, якщо їх подання до суду для нього становило певні труднощі тощо); наявні інші поважні причини для їх неподання до суду першої інстанції у випадку відсутності умислу чи недбалості особи, яка їх подає, або вони не досліджені судом унаслідок інших процесуальних порушень.

15. Суд апеляційної інстанції при перевірці законності й обґрунтованості рішення суду першої інстанції може вийти за межі доводів апеляційної скарги згідно з частинами третьою та четвертою статті 303 ЦПК лише в разі, якщо буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення. За цих умов апеляційний суд перевіряє справу в повному обсязі й зобов'язаний мотивувати в рішенні вихід за межі доводів апеляційної скарги, проведення перевірки справи в повному обсязі.

Не є виходом за межі доводів апеляційної скарги, якщо особа, яка подала скаргу, заявляє вимогу про скасування судового рішення з направленням справи на новий розгляд, а суд апеляційної інстанції ухвалює нове рішення або змінює рішення чи навпаки, оскільки в цьому разі суд використовує надані йому законом повноваження (стаття 307 ЦПК).

У разі якщо апеляційна скарга подана на рішення щодо частини вирішених вимог, суд апеляційної інстанції відповідно до принципу диспозитивності не має права робити висновків щодо неоскарженої частини ні в мотивувальній, ні в резолютивній частині судового рішення, а в описовій частині повинен зазначити, в якій частині вимог судове рішення не оскаржується.

16. Відповідно до статті 304 ЦПК суд апеляційної інстанції при розгляді справи керується правилами розгляду справи судом першої інстанції, з

винятками й доповненнями, встановленими главою І “Апеляційне провадження” розділу V ЦПК. У зв’язку з цим, зокрема, в апеляційній інстанції не застосовуються правила про пред’явлення зустрічного позову (стаття 123 ЦПК), про прийняття позову третьої особи із самостійними вимогами (стаття 125 ЦПК), про об’єднання і роз’єднання позовів (стаття 126 ЦПК), про недопустимість розгляду справи за відсутності позивача, від якого не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності (частина третя статті 169 ЦПК), оскільки згідно з частиною другою статті 305 ЦПК неявка осіб, які беруть участь у справі, належним чином повідомлених про час і місце розгляду справи, не перешкоджає розгляду справи апеляційним судом.

17. Перевіряючи законність і обґрунтованість оскаржуваного судового рішення суд апеляційної інстанції повинен з’ясувати: чи враховані судом першої інстанції при ухваленні рішення всі факти, що входять до предмета доказування; чи підтверджені обставини (факти), якими мотивовано рішення, належними й допустимими доказами та чи доведені вони; чи відповідають висновки суду встановленим фактам; чи дотримано та чи правильно застосовані норми матеріального й процесуального права. При перегляді судових рішень необхідно виходити з повноважень суду апеляційної інстанції, визначених статтею 307 ЦПК, і відповідних їм підстав щодо перегляду судових рішень в апеляційному порядку, передбачених статтями 308–311 ЦПК. При цьому апеляційний суд керується статтею 307 ЦПК (відповідним пунктом) та нормою ЦПК, що визначає підстави перегляду судового рішення в такому разі, і відповідно до неї та наданих суду апеляційної інстанції повноважень формулює резолютивну частину своєї ухвали чи рішення.

18. Визнавши, що суд першої інстанції ухвалив рішення з дотриманням норм матеріального та процесуального права, а наведені в апеляційній скарзі недоліки у розгляді справи не вплинули на суть ухваленого рішення, апеляційний суд згідно зі статтею 308 ЦПК ухвалою відхиляє апеляційну скаргу та залишає рішення без змін і обов’язково наводить у ній мотиви, з яких доводи апеляційної скарги відхиляються. Водночас апеляційним судам необхідно враховувати, що законне, обґрунтоване та правильне по суті й справедливе рішення суду не може бути скасоване з одних лише формальних міркувань. Зокрема, до таких недоліків, які не призводять до порушення основних принципів цивільного процесуального законодавства та охоронюваних законом прав та інтересів осіб, які беруть участь у справі, і не впливають на суть ухваленого рішення належать: сплата судового збору, здійснена після відкриття провадження у справі; відсутність підпису в позовній заяві, якщо позивач брав участь у судовому засіданні й підтримав позовні вимоги; відсутність підпису секретаря судового засідання в журналі судового засідання; залишення без розгляду заяви про відвід, якщо підстави для

відводу були відсутні. Таким же недоліком може бути визнана сама по собі відсутність технічного запису при безспірності доказів, якими обґрунтовано рішення.

19. За наявності підстав, передбачених статтею 309 ЦПК, апеляційний суд скасовує рішення суду першої інстанції та ухвалює нове рішення або змінює його й не має права передавати із цих підстав справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

Зазначеними підставами є: неповне з’ясування обставин, що мають значення для справи; недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважає встановленими; невідповідність висновків суду обставинам справи, порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права.

При цьому судам необхідно виходити з того, що:

– неповним з’ясуванням судом обставин, що мають значення для справи, слід вважати неправильне визначення предмета доказування чи не з’ясування обставин, якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, або інших фактичних даних (пропущення строку позовної давності тощо), неправильну кваліфікацію правовідносин сторін, які випливають із встановлених обставин тощо;

– недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважав встановленими, має місце у випадках зазначення у судовому рішенні певних обставин (фактів), які не підтверджені доказами, їх недостатність, недостовірність та (або) суперечливість, відсутність мотивів прийняття чи неприйняття доказів тощо;

– невідповідність висновків суду обставинам справи вважається у тому разі, якщо останні встановлені судом повно та правильно, проте висновки з установлених обставин зроблено неправильно.

– порушення або неправильне застосування матеріального чи процесуального права має місце у разі застосування закону, який не поширюється на ці правовідносини, або не застосовано закон, який підлягав застосуванню, унаслідок неправильної юридичної кваліфікації правовідносин або неправильного витлумаченого закону, який хоч і підлягав застосуванню, проте його зміст і сутність сприйнято неправильно через розширене чи обмежене тлумачення.

Порушення або неправильне застосування норм процесуального права можуть бути підставою для скасування чи зміни рішення, якщо таке

порушення призвело до неправильного вирішення справи. Зокрема, порушення вимог статті 59 ЦПК щодо допустимості засобів доказування, необґрунтована відмова суду в задоволенні клопотання осіб, які беруть участь у справі, у дослідженні доказів (стаття 60 ЦПК), порушення вимог статті 215 ЦПК щодо змісту рішення суду тощо.

Посилання в апеляційній скарзі на недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд першої інстанції вважав установленими, чи на невідповідність висновків суду обставинам справи підлягає перевірці апеляційним судом шляхом дослідження доказів, яким, на думку особи, що подала апеляційну скаргу, суд першої інстанції не дав оцінки або дав неправильну оцінку.

У разі скасування рішення суду у зв’язку з порушенням норм процесуального права (частина третя статті 309 ЦПК) апеляційний суд повинен зазначити причинний зв’язок між порушенням норми процесуального права та прийняттям неправильного рішення.

Апеляційний суд ухвалює рішення про зміну рішення суду першої інстанції у випадку, якщо помилки у неправильно прийнятому рішенні можливо усунути без його скасування, не змінюючи суть рішення, і вони стосуються окремих його частин, зокрема у разі виправлення помилок суду першої інстанції щодо розміру суми, що підлягає стягненню, розподілу судових витрат тощо. Якщо помилки у такому рішенні стосуються фактичної сторони справи чи правового обґрунтування рішення, то їх усунення необхідно вважати також зміною рішення, тому апеляційний суд не повинен усувати такі помилки ухвалою із зазначенням про залишення рішення без змін з його уточненням чи доповненням.

У разі ухвалення нового рішення або зміни рішення суд апеляційної інстанції в мотивувальній частині рішення дає оцінку доказам, що наявні в матеріалах справи, а також новим доказам, якщо вони досліджувалися, в їх сукупності за правилами, встановленими статтею 212 ЦПК.

20. Виходячи з повноважень суду апеляційної інстанції, визначених пунктом 5 частини першої статті 307 ЦПК, апеляційний суд може скасувати рішення суду першої інстанції з передачею справи на новий розгляд лише з підстав, вичерпно визначених у статті 311 ЦПК (вона розширеному тлумаченню не підлягає), за наявності яких рішення суду скасовується незалежно від правильності висновків суду та незалежно від того, чи посилаються учасники процесу на такі порушення (стаття 303 ЦПК). Зазначеними підставами можуть бути тільки такі: розгляд справи неповноважним суддею або складом суду; ухвалення судового рішення чи

підписання його не тим суддею, який розглядав справу; розгляд справи за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, належним чином не повідомлених про час і місце судового засідання; вирішення судом питання про права та обов'язки осіб, які не брали участі у справі; розгляд судом не всіх вимог і цей недолік не був та не міг бути усунений ухваленням додаткового рішення відповідно до статті 220 ЦПК; розгляд справи з порушенням правил виключної підсудності.

Не може бути підставою для застосування пункту 3 частини першої статті 311 ЦПК розгляд справи за відсутності особи, належним чином не повідомленої про час і місце судового засідання, яка не оскаржує рішення суду.

У разі скасування рішення суду першої інстанції з направленням справи на новий розгляд в ухвалі апеляційного суду обов'язково має бути зазначено, які порушення закону були допущені судом першої інстанції, чим це підтверджено.

Проте в цьому випадку апеляційний суд не має права викладати в ухвалі доводи, які б указували або прогнозували певні результати нового вирішення справи чи свідчили про перевагу одних доказів над іншими, оскільки вирішення питання про прийняття відповідного рішення й оцінка доказів належить до повноважень суду, який розглядатиме справу.

Висновки та мотиви, з яких скасовано рішення, є обов'язковими для суду першої інстанції при новому розгляді справи. Висновками та мотивами, з яких скасовано рішення, необхідно вважати положення мотивувальної та резолютивної частин ухвали суду апеляційної інстанції щодо наявності передбачених статтею 311 ЦПК підстав для скасування рішення суду першої інстанції і передачі справи на новий розгляд та їх кваліфікації процесуальним законодавством як таких.

Скасування рішення суду з направленням справи на новий розгляд з підстав, передбачених пунктом 5 частини першої статті 311 ЦПК, можливе, якщо суд першої інстанції розглянув не всі вимоги, які перебувають у нерозривному зв'язку з вимогами, щодо яких ухвалено рішення, і цей недолік не був і не міг бути усунений ухваленням додаткового рішення.

В інших випадках нерозглянуті вимоги передаються на розгляд суду першої інстанції.

У разі якщо рішення суду скасовано на підставі пункту шостого частини першої статті 311 ЦПК, апеляційний суд направляє справу на новий розгляд до суду, якому вона підсудна.

21. Апеляційний суд має право ухвалити додаткове рішення за заявою особи, яка бере участь у справі, або з власної ініціативи в разі, якщо він скасував рішення суду першої інстанції та ухвалив нове рішення чи змінив його за наявності підстав, передбачених статтею 220 ЦПК. Відповідно до статті 219 ЦПК апеляційний суд може виправити допущені у своєму рішенні описки чи арифметичні помилки, не змінюючи змісту рішення. Апеляційний суд відповідно до статті 221 ЦПК може роз'яснити своє рішення.

Питання про визначення порядку виконання рішення суду, розстрочку чи відстрочку виконання, вжиття заходів для забезпечення його виконання (стаття 217 ЦПК) розглядаються апеляційним судом, якщо ці питання вирішуються одночасно з ухваленням нового рішення чи зміною рішення. В інших випадках ці питання вирішуються судом першої інстанції.

22. Виходячи з положень статті 320 ЦПК, апеляційні суди постановляють окремі ухвали та направляють їх відповідним особам і органам для вжиття ними необхідних заходів у порядку, встановленому статтею 211 ЦПК, як щодо виявлених при розгляді справи причин та умов, що сприяли порушенню закону, так і щодо порушення норм права та помилок, зокрема тяганини, інших недоліків під час розгляду справи, допущених судом першої інстанції, що не фіксуються в судовому рішенні апеляційного суду.

Окремі ухвали про допущені судом першої інстанції порушення норм права і помилки направляються для їх усунення та з метою запобігання їх виникненню (залежно від характеру та кількості) до суду першої інстанції чи судді, які розглядали справу, або до відповідної кваліфікаційної комісії суддів.

Окрема ухвала апеляційного суду може бути оскаржена в касаційному порядку особами, щодо яких вона постановлена.

23. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 11 жовтня 1985 р. № 8 "Про практику розгляду судами України цивільних справ у касаційному порядку" (із змінами, внесеними згідно з постановами Пленуму від 25 грудня 1992 р. № 13 та від 25 травня 1998 р. № 15).

Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 6 листопада 2009 р. № 9

З метою забезпечення правильного та однакового застосування судами законодавства при розгляді цивільних справ про визнання правочинів недійсними Пленум Верховного Суду України **постановляє** дати судам такі роз'яснення:

1. Цивільні відносини щодо недійсності правочинів регулюються Цивільним кодексом України (далі — ЦК), Земельним кодексом України, Сімейним кодексом України, Законом України від 12 травня 1991 року № 1023-XII "Про захист прав споживачів" (в редакції Закону від 1 грудня 2005 року № 3161-IV), Законом України від 6 жовтня 1998 року № 161-XIV "Про оренду землі" (в редакції Закону від 2 жовтня 2003 року № 1211-IV) та іншими актами законодавства.

При розгляді справ про визнання правочинів недійсними суди залежно від предмета і підстав позову повинні застосовувати норми матеріального права, якими регулюються відповідні відносини, та на підставі цих норм вирішувати справи.

2. Судам необхідно враховувати, що згідно із статтями 4, 10 та 203 ЦК зміст правочину не може суперечити ЦК, іншим законам України, які приймаються відповідно до Конституції України та ЦК, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, актам Президента України, постановам Кабінету Міністрів України, актам інших органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим у випадках і в межах, встановлених Конституцією України та законом, а також моральним засадам суспільства.

Зміст правочину не повинен суперечити положенням також інших, крім актів цивільного законодавства, нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до Конституції України (статті 1, 8 Конституції України).

Відповідність чи невідповідність правочину вимогам законодавства має оцінюватися судом відповідно до законодавства, яке діяло на момент вчинення правочину.

3. При розгляді спору суд може ухвалити рішення про тлумачення змісту правочину лише на вимогу однієї або обох сторін правочину чи їх правонаступників (стаття 213 ЦК, стаття 37 Цивільного процесуального кодексу України, далі — ЦПК) в порядку позовного провадження.

4. Судам відповідно до статті 215 ЦК необхідно розмежовувати види недійсності правочинів: нікчемні правочини — якщо їх недійсність встановлена законом (частина перша статті 219, частина перша статті 220, частина перша статті 224 тощо), та оспорювані — якщо їх недійсність прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує їх дійсність на підставах, встановлених законом (частина друга статті 222, частина друга статті 223, частина перша статті 225 ЦК тощо).

Нікчемний правочин є недійсним через невідповідність його вимогам закону та не потребує визнання його таким судом. Оспорюваний правочин може бути визнаний недійсним лише за рішенням суду.

5. Відповідно до статей 215 та 216 ЦК суди розглядають справи за позовами: про визнання оспорюваного правочину недійсним і застосування наслідків його недійсності, про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину.

Вимога про встановлення нікчемності правочину підлягає розгляду в разі наявності відповідного спору. Такий позов може пред’являтися окремо, без застосування наслідків недійсності нікчемного правочину. У цьому разі в резолютивній частині судового рішення суд вказує про нікчемність правочину або відмову в цьому.

Вимога про застосування наслідків недійсності правочину може бути заявлена як одночасно з вимогою про визнання оспорюваного правочину недійсним, так і у вигляді самостійної вимоги в разі нікчемності правочину та наявності рішення суду про визнання правочину недійсним. Наслідком визнання правочину (договору) недійсним не може бути його розірвання, оскільки це взаємовиключні вимоги.

Якщо позивач посилається на нікчемність правочину для обґрунтування іншої заявленої вимоги, суд не вправі посилатися на відсутність судового рішення про встановлення нікчемності правочину, а повинен дати оцінку таким доводам позивача.

Відповідно до статей 215 та 216 ЦК вимога про визнання оспорюваного правочину недійсним та про застосування наслідків його недійсності, а також вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може

бути заявлена як однією зі сторін правочину, так і іншою заінтересованою особою, права та законні інтереси якої порушено вчиненням правочину.

6. Вимоги про визнання оспорюваного правочину недійсним і застосування наслідків його недійсності, про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину розглядаються у позовному провадженні в порядку цивільного судочинства відповідно до вимог статті 15 ЦПК.

За цими ж правилами розглядаються зазначені вимоги і в разі, якщо стороною правочину є суб'єкт владних повноважень, крім вимог про визнання недійсним адміністративного договору.

7. Правочин може бути визнаний недійсним лише з підстав, визначених законом, та із застосуванням наслідків недійсності, передбачених законом.

У разі якщо під час розгляду спору про визнання правочину недійсним як оспорюваного та застосування наслідків його недійсності буде встановлено наявність підстав, передбачених законодавством, вважати такий правочин нікчемним, суд, вказуючи про нікчемність такого правочину, одночасно застосовує наслідки недійсності нікчемного правочину.

За змістом статті 216 ЦК та виходячи із загальних засад цивільного законодавства суд може застосувати з власної ініціативи реституцію як наслідок недійсності оспорюваного правочину. Інші наслідки недійсності оспорюваного правочину (відшкодування збитків, моральної шкоди тощо) суд застосовує відповідно до статті 11 ЦПК.

Судам необхідно враховувати, що виконання чи невиконання сторонами зобов'язань, які виникли з правочину, має значення лише для визначення наслідків його недійсності, а не для визнання правочину недійсним. У разі якщо правочин ще не виконаний, він є таким, що не створює жодних юридичних наслідків (частина перша статті 216 ЦК).

8. Відповідно до частини першої статті 215 ЦК підставою недійсності правочину є недодержання стороною (сторонами) вимог, які встановлені статтею 203 ЦК, саме на момент вчинення правочину. Не може бути визнаний недійсним правочин, який не вчинено.

У зв'язку з цим судам необхідно правильно визначати момент вчинення правочину (статті 205–210, 640 ЦК тощо).

Зокрема, не є укладеними правочини (договори), у яких відсутні встановлені законодавством умови, необхідні для їх укладення (відсутня згода за всіма істотними умовами договору; не отримано акцепт стороною, що

направила оферту; не передано майно, якщо відповідно до законодавства для вчинення правочину потрібна його передача тощо). Згідно із статтями 210 та 640 ЦК не є вчиненим також правочин у разі нездійснення його державної реєстрації, якщо правочин підлягає такій реєстрації.

Встановивши ці обставини, суд відмовляє в задоволенні позову про визнання правочину недійсним. Наслідки недійсності правочину не застосовуються до правочину, який не вчинено.

Рішенням суду не може бути зобов'язано сторони здійснити державну реєстрацію правочину, оскільки це суперечить загальним засадам цивільного законодавства — свободі договору (пункт 3 частини першої статті 3 ЦК). Норма частини третьої статті 182 ЦК щодо можливості оскарження до суду відмови у державній реєстрації, ухилення від державної реєстрації, відмови від надання інформації про реєстрацію застосовується лише щодо дій (бездіяльності) органів, які здійснюють таку реєстрацію.

Вимога про визнання правочину (договору) неукладеним не відповідає можливим способам захисту цивільних прав та інтересів, передбачених законом. Суди мають відмовляти в позові з такою вимогою. У цьому разі можуть заявлятися лише вимоги, передбачені главою 83 книги п'ятої ЦК.

9. Згідно зі статтею 217 ЦК правочин не може бути визнаний недійсним у цілому, якщо закону не відповідають лише його окремі частини й обставини справи свідчать про те, що він був би вчинений і без включення недійсної частини. У цьому разі відповідно до статті 217 ЦК суд може визнати недійсною частину правочину, з'ясувавши думку сторін правочину. Якщо у недійсній частині правочин був виконаний однією зі сторін, суд визначає наслідки його недійсності залежно від підстав, з яких він визнаний недійсним.

10. Реституція як спосіб захисту цивільного права (частина перша статті 216 ЦК) застосовується лише в разі наявності між сторонами укладеного договору, який є нікчемним чи який визнано недійсним. У зв'язку з цим вимога про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, за правилами реституції може бути пред'явлена тільки стороні недійсного правочину.

Норма частини першої статті 216 ЦК не може застосовуватись як підстава позову про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, яке було відчужене третій особі. Не підлягають задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину.

У цьому разі майно може бути витребувано від особи, яка не є стороною недійсного правочину, шляхом подання віндикаційного позову, зокрема від добросовісного набувача — з підстав, передбачених частиною першою статті 388 ЦК.

Відповідно до частини п’ятої статті 12 ЦК добросовісність набувача презюмується. Якщо судом буде встановлено, що набувач знав чи міг знати про наявність перешкод до вчинення правочину, в тому числі й те, що продавець не мав права відчужувати майно, це може свідчити про недобросовісність набувача і є підставою для задоволення позову про витребування у нього майна.

Рішення суду про задоволення позову про повернення майна, переданого за недійсним правочином, чи витребування майна із чужого незаконного володіння є підставою для здійснення державної реєстрації права власності на майно, що підлягає державній реєстрації, за власником, а також скасування попередньої реєстрації (статті 19, 27 Закону України від 1 липня 2004 року № 1952-IV “Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень”).

11. Судам слід враховувати, що в разі застосування реституції за недійсним договором, у якому не встановлена вартість майна і вона не може бути визначена виходячи з його умов, вартість майна визначається виходячи із звичайних цін, що склалися на момент укладення договору (частина четверта статті 632 ЦК).

12. Порушення вимог закону щодо укладення правочину в письмовій формі є підставою для визнання його недійсним лише в разі, коли це прямо передбачено законом, зокрема статтями 547, 719, 981, 1055, 1059, 1107, 1118 ЦК тощо.

Необхідно звернути увагу судів, що зі змісту абзацу другого частини першої статті 218 ЦК не може доводитися свідченням свідків не лише заперечення факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин, а й факт його вчинення, а також виконання зобов’язань, що виникли з правочину. Випадки, коли свідчення свідків допускаються як засіб доказування факту вчинення правочину, у ЦК визначені прямо (частина друга статті 937, частина третя статті 949 ЦК).

13. З підстав недодержання вимог закону про нотаріальне посвідчення правочину нікчемними є тільки правочини, які відповідно до чинного законодавства підлягають обов’язковому нотаріальному посвідченню.

Вирішуючи спір про визнання правочину, який підлягає нотаріальному посвідченню, дійсним, судам необхідно враховувати, що норма частини другої статті 220 ЦК не застосовується щодо правочинів, які підлягають і нотаріальному посвідченню, і державній реєстрації, оскільки момент вчинення таких правочинів відповідно до статей 210 та 640 ЦК пов'язується з державною реєстрацією, тому вони не є укладеними і не створюють прав та обов'язків для сторін.

При розгляді таких справ суди повинні з'ясувати, чи підлягає правочин обов'язковому нотаріальному посвідченню, чому він не був нотаріально посвідчений, чи дійсно сторона ухилилася від його посвідчення та чи втрачена така можливість, а також чи немає інших підстав нікчемності правочину.

У зв'язку з недодержанням вимог закону про нотаріальне посвідчення правочину договір може бути визнано дійсним лише з підстав, встановлених статтями 218 та 220 ЦК. Інші вимоги щодо визнання договорів дійсними, в тому числі заявлені в зустрічному позові у справах про визнання договорів недійсними, не відповідають можливим способам захисту цивільних прав та інтересів. Такі позови не підлягають задоволенню.

14. Судам необхідно враховувати, що не допускається визнання дійсним заповіту, який є нікчемним у зв'язку з порушенням вимог щодо його форми та порядку посвідчення. У цьому разі судам слід застосовувати статтю 1257 ЦК, оскільки норми глави 85 ЦК не передбачають можливості визнання заповіту дійсним.

15. Вимоги про визнання правочину недійсним на підставі статей 221–223 ЦК можуть заявлятися як батьками (усиновлювачами), опікуном чи піклувальником, а також бабою і дідом (частина друга статті 258 Сімейного кодексу України), так і будь-якою заінтересованою особою, а також самою неповнолітньою особою або особою, цивільна дієздатність якої обмежена, відповідно до частини другої статті 29 ЦПК.

16. Правила статті 225 ЦК поширюються на ті випадки, коли фізичну особу не визнано недієздатною, однак у момент вчинення правочину особа перебувала в такому стані, коли вона не могла усвідомлювати значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (тимчасовий психічний розлад, нервове потрясіння тощо).

Для визначення наявності такого стану на момент укладення правочину суд відповідно до статті 145 ЦПК зобов'язаний призначити судово-психіатричну експертизу за клопотанням хоча б однієї зі сторін. Справи про визнання правочину недійсним із цих підстав вирішуються з урахуванням як

висновку судово-психіатричної експертизи, так і інших доказів відповідно до статті 212 ЦПК.

При розгляді справ за позовами про визнання недійсними заповітів на підставі статті 225, частини другої статті 1257 ЦК суд відповідно до статті 145 ЦПК за клопотанням хоча б однієї зі сторін зобов'язаний призначити посмертну судово-психіатричну експертизу. Висновок такої експертизи має стосуватися стану особи саме на момент вчинення правочину.

17. Правочин юридичної особи, вчинений нею без відповідного дозволу (ліцензії), згідно зі статтею 227 ЦК є оспорюваним.

Вимоги про визнання такого правочину недійсним можуть заявлятися як сторонами правочину, так і будь-якою заінтересованою особою в разі, якщо таким правочином порушено її права чи законні інтереси, а також органами державної влади, які відповідно до закону здійснюють контроль за видом діяльності, яка потребує ліцензування.

18. Перелік правочинів, які є нікчемними як такі, що порушують публічний порядок, визначений статтею 228 ЦК:

1) правочини, спрямовані на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина;

2) правочини, спрямовані на знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним.

Такими є правочини, що посягають на суспільні, економічні та соціальні основи держави, зокрема: правочини, спрямовані на використання всупереч закону комунальної, державної або приватної власності; правочини, спрямовані на незаконне відчуження або незаконне володіння, користування, розпорядження об'єктами права власності українського народу — землею як основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, її надрами, іншими природними ресурсами (стаття 14 Конституції України); правочини щодо відчуження викраденого майна; правочини, що порушують правовий режим вилучених з обігу або обмежених в обігу об'єктів цивільного права тощо.

Усі інші правочини, спрямовані на порушення інших об'єктів права, передбачені іншими нормами публічного права, не є такими, що порушують публічний порядок.

При кваліфікації правочину за статтею 228 ЦК має враховуватися вина, яка виражається в намірі порушити публічний порядок сторонами правочину або однією зі сторін. Доказом вини може бути вирок суду, постановлений у кримінальній справі, щодо знищення, пошкодження майна чи незаконного заволодіння ним тощо.

Наслідки вчинення правочину, що порушує публічний порядок, визначаються загальними правилами (стаття 216 ЦК).

19. Відповідно до статей 229–233 ЦК правочин, вчинений під впливом помилки, обману, насильства, зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною або внаслідок впливу тяжкої обставини, є оспорюваним.

Обставини, щодо яких помилилася сторона правочину (стаття 229 ЦК), мають існувати саме на момент вчинення правочину. Особа на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійним повинна довести, що така помилка дійсно мала місце, а також що вона має істотне значення.

Не є помилкою щодо якості речі неможливість її використання або виникнення труднощів у її використанні, що сталося після виконання хоча б однією зі сторін зобов'язань, які виникли з правочину, і не пов'язане з поведінкою іншої сторони правочину. Не має правового значення помилка щодо розрахунку одержання користі від вчиненого правочину.

Помилка внаслідок власного недбальства, незнання закону чи неправильного його тлумачення однією зі сторін не є підставою для визнання правочину недійсним.

20. Правочин визнається вчиненим під впливом обману у випадку навмисного введення іншої сторони в оману щодо обставин, які впливають на вчинення правочину. На відміну від помилки, ознакою обману є умисел у діях однієї зі сторін правочину.

Наявність умислу в діях відповідача, істотність значення обставин, щодо яких особу введено в оману, і сам факт обману повинна довести особа, яка діяла під впливом обману. Обман щодо мотивів правочину не має істотного значення.

Норми статті 230 ЦК не застосовуються щодо односторонніх правочинів.

21. При вирішенні спорів про визнання недійсним правочину, вчиненого особою під впливом насильства (стаття 231 ЦК), судам необхідно враховувати, що насильство має виражатися в незаконних, однак не обов'язково злочинних

діях. Насильницькі дії можуть вчинятись як стороною правочину, так і іншою особою — як щодо іншої сторони правочину, так і щодо членів її сім'ї, родичів тощо або їх майна.

Факт насильства не обов'язково має бути встановлений вироком суду, постановленим у кримінальній справі.

22. Для визнання правочину недійсним на підставі статті 232 ЦК необхідним є встановлення умислу в діях представника: представник усвідомлює, що вчиняє правочин всупереч інтересам довірителя та бажає (або свідомо допускає) їх настання, а також наявність домовленості представника однієї сторони з іншою стороною і виникнення через це несприятливих наслідків для довірителя. При цьому не має значення, чи одержав учасник такої домовленості яку-небудь вигоду від здійснення правочину, чи правочин був вчинений з метою завдання шкоди довірителю.

23. Правочин може бути визнаний судом недійсним на підставі статті 233 ЦК, якщо його вчинено особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай невигідних умовах, чим друга сторона правочину скористалася. Тяжкими обставинами можуть бути тяжка хвороба особи, членів її сім'ї чи родичів, смерть годувальника, загроза втратити житло чи загроза банкрутства та інші обставини, для усунення або зменшення яких необхідно укласти такий правочин.

Особа (фізична чи юридична) має вчиняти такий правочин добровільно, без наявності насильства, обману чи помилки.

Особа, яка оскаржує правочин, має довести, що за відсутності тяжкої обставини правочин не було б вчинено взагалі або вчинено не на таких умовах.

24. Для визнання правочину фіктивним необхідно встановити наявність умислу всіх сторін правочину.

Судам необхідно враховувати, що саме по собі невиконання правочину сторонами не означає, що укладено фіктивний правочин. Якщо сторонами не вчинено будь-яких дій на виконання такого правочину, суд ухвалює рішення про визнання правочину недійсним без застосування будь-яких наслідків. У разі якщо на виконання правочину було передано майно, такий правочин не може бути кваліфікований як фіктивний.

25. За удаваним правочином (стаття 235 ЦК) сторони умисно оформляють один правочин, але між ними насправді встановлюються інші правовідносини.

На відміну від фіктивного правочину, за удаваним правочином права та обов’язки сторін виникають, але не ті, що випливають зі змісту правочину.

Встановивши під час розгляду справи, що правочин вчинено з метою приховати інший правочин, суд на підставі статті 235 ЦК має визнати, що сторонами вчинено саме цей правочин, та вирішити спір із застосуванням норм, що регулюють цей правочин. Якщо правочин, який насправді вчинено, суперечить закону, суд ухвалює рішення про встановлення його нікчемності або про визнання його недійсним.

До удаваних правочинів наслідки недійсності, передбачені статтею 216 ЦК, можуть застосовуватися тільки у випадку, коли правочин, який сторони насправді вчинили, є нікчемним або суд визнає його недійсним як оспорюваний.

26. Особами, які беруть участь у справі про визнання правочину недійсним, є насамперед сторони правочину.

Нотаріуси, що посвідчували правочини, залучаються до участі у справі як треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, якщо позивач обґрунтовує недійсність правочину посиланням на неправомірні дії нотаріуса.

У разі якщо предметом правочину є майно, яке належить особам на праві спільної часткової власності, суд на підставі статей 358, 361 та 362 ЦК відповідно до частини другої статті 35 ЦПК залучає до участі у справі про визнання такого правочину недійсним усіх співвласників.

Якщо предметом правочину є майно, яке належить особам на праві спільної сумісної власності, інші співвласники відповідно до частини другої статті 369 ЦК до участі у справі не залучаються, оскільки правочин щодо розпорядження спільним майном вважається вчиненим за згодою всіх співвласників. За відсутності такої згоди інші співвласники відповідно до частини четвертої статті 369 ЦК можуть пред’явити позов про визнання такого правочину недійсним.

Недотримання вимог статті 362 ЦК у разі продажу учасником спільної часткової власності своєї частки іншій особі не є підставою для визнання правочину недійсним. Інші співвласники у цьому випадку вправі вимагати переведення на них прав і обов’язків покупця.

Згідно із статтями 1281 та 1282 ЦК вимоги, пов’язані з визнанням правочинів недійсними, можуть пред’являтися також кредиторами спадкодавця до спадкоємців сторони правочину. У цьому разі спадкоємці

зобов’язані задовольнити такі вимоги у межах вартості успадкованого майна за умови дотримання норм про пред’явлення вимог (стаття 1281 ЦК).

27. Позови про визнання недійсними правочинів щодо нерухомого майна та застосування наслідків недійсності пред’являються відповідно до частини першої статті 114 ЦПК за місцезнаходженням майна або основної його частини. Кваліфікація об’єктів як нерухомого майна здійснюється відповідно до статей 181, 190 та 191 ЦК. При цьому за місцезнаходженням нерухомого майна повинні пред’являтися також позови про визнання недійсними правочинів щодо нерухомого майна, яке буде створено в майбутньому (щодо інвестиційних договорів про будівництво нерухомого майна, договорів про участь у фонді фінансування будівництва тощо).

28. До окремих видів вимог, пов’язаних з визнанням правочинів недійсними, встановлено спеціальну позовну давність (частини третя, четверта статті 258 ЦК).

Перебіг позовної давності щодо вимог про визнання правочинів недійсними обчислюється не з моменту вчинення правочину, а відповідно до частини першої статті 261 ЦК — від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. ЦК встановлено винятки з цього правила щодо окремих вимог, пов’язаних з визнанням правочинів недійсними (частини друга, третя статті 261 ЦК).

Відповідно до пункту 7 Прикінцевих та перехідних положень ЦК до позовів про визнання заперечуваного правочину недійсним і про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину, право на пред’явлення якого виникло до 1 січня 2004 року, застосовується позовна давність, встановлена для відповідних позовів законодавством, що діяло раніше.

29. Судам необхідно враховувати, що в силу частини другої статті 215 ЦК норми закону щодо підстав нікчемності правочинів є імперативними. У зв’язку з цим суди повинні відмовляти у визнанні мирових угод у справах щодо визнання нікчемності правочинів та застосування наслідків як таких, що суперечать закону (частина п’ята статті 175 ЦПК).

У справах про визнання недійсними оспорюваних правочинів та застосування наслідків їх недійсності мирові угоди визнаються судом з урахуванням вимог статті 175 ЦПК.

30. Заяву про поворот виконання рішення суду відповідно до статті 380 ЦПК в разі скасування рішення суду про визнання правочину недійсним

можуть подати лише особи, які беруть участь у справі, а також особи, які набули майно за рішенням суду.

31. У справах про визнання правочину недійсним без застосування наслідків недійсності судовий збір сплачується як із немайнового спору. У справах про застосування наслідків недійсного (нікчемного) правочину судовий збір сплачується залежно від вартості відшукуваного майна, щодо якого заявляються вимоги. У справах про визнання правочину недійсним із застосуванням наслідків недійсності судовий збір сплачується відповідно до пункту 10 частини першої статті 80 ЦПК за загальною сумою всіх вимог.

32. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 28 квітня 1978 року № 3 “Про судову практику в справах про визнання угод недійсними” (із змінами, внесеними згідно з постановами Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 року № 13 та від 25 травня 1998 року № 15).

Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 22 грудня 1995 р. № 20

(Із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

Приватна власність громадян, як одна з рівноправних форм власності охороняється законом, її захист здійснюється судом.

Вивчення практики розгляду судами справ за позовами про захист права приватної власності свідчить про те, що суди незавжди повно з'ясовують обставини, від яких залежить правильне вирішення питання про набуття, обсяг чи припинення цього права, не враховують змін, внесених у регулювання відносин власності Законом України "Про власність", або поширюють норми цього Закону на правовідносини, що виникли до введення його в дію, допускаються інших помилок.

З метою забезпечення правильного та однакового застосування законодавства про приватну власність, Пленум Верховного Суду України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Звернути увагу судів на необхідність поліпшення практики розгляду справ за позовами про захист права приватної власності та забезпечення розгляду й вирішення їх у повній відповідності з нормами Закону "Про власність", Цивільного кодексу України (далі - ЦК), інших актів законодавства України.

2. Судам слід мати на увазі, що судовий захист права приватної власності громадян здійснюється шляхом розгляду справ, зокрема, за позовами:

а) про визнання права власності на майно, про витребування майна з чужого незаконного володіння (а в передбачених законом випадках і від добросовісного набувача) чи відшкодування його вартості, про усунення інших порушень прав власника;

б) про визначення порядку володіння, користування і розпорядження майном, що є спільною власністю;

в) про поділ спільного майна або виділ з нього частки;

г) про визнання недійсними угод про відчуження майна та дійсними - у випадках, передбачених ч.2 ст.47 ЦК, а також про визнання незаконними актів державних органів, органів місцевого самоврядування про неправомірне втручання у здійснення власником правомочностей щодо володіння, користування і розпорядження своїм майном;

д) про переведення прав і обов'язків покупця за договором купівлі-продажу, укладеним учасником спільної часткової власності щодо своєї частки з порушенням права іншого учасника даної спільної власності, на привілеєву купівлю цієї частки;

е) про передачу в приватну власність майна, яке за законом підлягає відчуженню громадянину (зокрема: відповідно до ст.1 Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду" підлягають передачі сім'ям наймачів квартири (будинки) та належні до них господарські споруди і приміщення; згідно п.12 ст.20, п.1 ст.21, п.10 ст.22 Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" відповідним категоріям цих громадян передаються у власність жилі приміщення тощо);

є) про визнання недійсною угоди про відчуження квартири (будинку) з громадського житлового фонду з порушенням передбаченого ст.15 Закону "Про власність" права наймача цього приміщення на придбання його у власність або про переведення на наймача прав і обов'язків набувача за цією угодою;

ж) про відшкодування шкоди, заподіяної майну, або збитків, завданих порушенням права власника (включаючи й неодержані доходи);

з) про виключення майна з опису.

Судами розглядаються й інші позови, пов'язані з охороною права приватної власності. Відповідні положення щодо захисту права приватної власності поширюються також і на особу, яка хоча не є власником, але володіє майном з підстав, передбачених законом чи договором.

3. Вирішуючи спори про право приватної власності на майно, суди повинні виходити з того, що відповідно до ст.13 Закону "Про власність" об'єктами права приватної власності є жилі будинки, квартири, предмети особистого користування, дачі, садові будинки, предмети домашнього господарства, продуктивна і робоча худоба, земельні ділянки, насадження на земельній ділянці, засоби виробництва, вироблена продукція, транспортні засоби, грошові кошти, акції, цінні папери, а також інше майно споживчого і виробничого призначення, набуті з передбачених законом підстав.

4. При розгляді судом позову про витребування власником свого майна слід враховувати, що згідно зі ст.50 Закону "Про власність" і ч.3 ст.145 ЦК власник у будь-якому випадку має право вимагати повернення (віндикація) свого майна з чужого незаконного володіння, а також належного йому майна, безоплатно набутого володільцем від особи, яка не мала права його відчужувати. В інших випадках судам слід керуватись правилами ч.1 та ч.2 ст.145 ЦК.

5. Розглядаючи позови, пов'язані з спільною власністю громадян, суди повинні виходити з того, що відповідно до чинного законодавства спільною сумісною власністю є: майно, нажите подружжям за час шлюбу (ст.16 Закону "Про власність", ст.22 Кодексу про шлюб та сім'ю України; майно, придбане внаслідок спільної праці членів сім'ї чи майно, що є у власності осіб, які ведуть селянське (фермерське) господарство, якщо письмовою угодою відповідно між членами сім'ї чи членами селянського (фермерського) господарства не передбачено інше або майно, придбане внаслідок спільної праці громадян, що об'єдналися для спільної діяльності, коли укладеною між ними письмовою угодою визначено, що воно є спільною сумісною власністю (п.1 ст.17, ст.18, п.2

ст.17 Закону "Про власність"); квартира (будинок), кімнати в квартирах та одноквартирних будинках, передана при приватизації з державного житлового фонду за письмовою згодою членів сім'ї наймача у їх спільну сумісну власність (ст.8 Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду".

В інших випадках спільна власність громадян є частковою. Якщо розмір часток у такій власності не було визначено і учасники спільної власності при надбанні майна не виходили з рівності їх часток, розмір частки кожного з них визначається ступенем його участі працею й коштами у створенні спільної власності.

Частка учасника спільної сумісної власності визначається при поділі майна, виділі частки з спільного майна, зверненні стягнення на майно учасника спільної власності за його боргами, відкритті після нього спадщини. Оскільки праця є основою створення і примноження власності громадян, розмір частки учасника спільної сумісної власності визначається ступенем його трудової участі, якщо інше не випливає із законодавства України. Розмір часток у спільній сумісній власності подружжя визначається за нормами Кодекса про шлюб та сім'ю. При відсутності доказів про те, що участь когось з учасників спільної сумісної власності (крім сумісної власності подружжя) у надбанні майна була більшою або меншою - частки визначаються рівними.

(Пункт 5 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України N 15 від 25.05.98)

6. Роз'яснити судам, що положення статей 17, 18 Закону "Про власність" щодо спільної сумісної власності поширюються на правовідносини, які виникли після введення в дію цього Закону (з 15 квітня 1991 року).

До правовідносин, що виникли раніше, застосовується діюче на той час законодавство. Зокрема, спори щодо майна колишнього колгоспного двору, яке було придбане до 15 квітня 1991 року, мають вирішуватися за нормами, ще регулювали власність цього двору, а саме:

а) право власності на майно, яке належало колгоспному двору і збереглося після припинення його існування, мають ті члени двору, котрі до 15 квітня 1991 року не втратили права на частку в його майні. Такими, що втратили це право, вважаються працездатні члени двору, які не менше трьох років підряд до цієї дати не брали участі своєю працею і коштами у веденні спільного господарства двору (в цей строк не включається час перебування на дійсній строковій військовій службі, навчання в учбовому закладі, хвороба);

б) розмір частки члена двору визначається виходячи з рівності часток усіх його членів, включаючи неповнолітніх та непрацездатних. Частку працездатного члена двору може бути зменшено або відмовлено у її виділенні при недовгочасному його перебуванні у складі двору або незначній участі працею чи коштами в господарстві двору. Особам, які вибули з членів двору, але не втратили права на частку в його майні, вона визначається виходячи з того майна двору, яке було на час їх вибуття і яке збереглося;

в) у випадках, коли за рахунок майна колгоспного двору було внесено вклад у кредитну установу на ім'я члена двору, його частка має бути зменшена на суму вкладу, а якщо вклад перевищує належну цьому члену частку, з нього стягуються відповідні грошові суми на користь інших членів колгоспного двору;

г) згідно зі ст.4 Постанови Верховної Ради України "Про введення в дію Закону "Про власність" загальні правила спадкування щодо частки члена колгоспного двору в майні двору застосовуються з 1 липня 1990 року. При спадкуванні після смерті останнього члена колгоспного двору, що мала місце до цієї дати, частка в майні двору, належна особі, яка вибула з членів двору, але не втратила на неї права на час смерті останнього члена двору, не входить до спадкового майна.

На витребування частки з майна колишнього колгоспного двору, що збереглося на 15 квітня 1991 року, поширюється загальний трирічний строк позовної давності. Розгляд позову про право на майно колишнього колгоспного двору не залежить від вирішення питань землекористування.

7. Судам слід враховувати, що відповідно до ст.55 Закону "Про власність" громадянин не може бути позбавлений права власності на своє майно, крім випадків, передбачених цим Законом та іншими законодавчими актами України.

Оскільки за чинним законодавством суд вирішує спори учасників спільної власності щодо розпорядження чи користування майном, то не слід розглядати як неправомірне позбавлення права власності присудження грошової компенсації за частку у спільній власності, якщо її неможливо виділити або поділити майно в натурі чи спільно користуватися ним.

8. Роз'яснити судам, що передбачені Законом "Про власність" положення щодо спільної власності громадян на майно, надбане внаслідок їх спільної праці, поширюються на придбання його як при веденні особистого підсобного господарства, в тому числі членами колишнього колгоспного двору, так і в інших випадках.

Згідно з цими положеннями право на майно може бути визнано не лише за громадянами, які є родичами, а й за іншими особами, коли буде встановлено, що вони входили до складу сім'ї і брали трудову участь у його придбанні.

Відповідно до чинного законодавства власником вкладу, внесеного у кредитну установу (крім нажитого подружжям), є особа, на ім'я якої його внесено, тому інші члени сім'ї не вправі вимагати визнання за ними права на цей вклад з мотивів внесення його за рахунок спільної праці. В цьому разі частка коштів, належна іншим членам сім'ї, може бути стягнена з вкладника за їх позовом.

9. При вирішенні позову про право на майно, що є у власності селянського (фермерського) господарства, судам необхідно мати на увазі, що таке право мають лише особи, які за Законом "Про селянське (фермерське) господарство" можуть входити до складу цього господарства (подружжя, їхні батьки та діти, які досягли 16-річного віку, а також інші родичі, які об'єдналися для роботи в цьому господарстві) і за їх та інших членів цього господарства згодою занесені в його склад до спеціальних погосподарських книг сільською, селищною, міською Радою народних депутатів. На це майно не мають права особи, в тому числі родичі, які працюють у зазначеному господарстві за трудовим договором (контрактом, угодою). Коли особа, яка не зареєстрована як член селянського (фермерського) господарства, брала участь у примноженні його власності не за трудовим договором (контрактом, угодою), а з інших підстав (наприклад, у зв'язку з перебуванням у фактичних шлюбних відносинах з членом господарства), вона має право на відшкодування своїх трудових та інших витрат за правилами ст.469 ЦК.

У разі виходу зі складу селянського (фермерського) господарства одного або кількох його членів, виділ їх частки в натурі має провадитися з таким розрахунком, щоб не позбавити господарство необхідних для нього будівель, худоби, засобів виробництва, транспортних засобів, іншого майна споживчого і виробничого призначення. При неможливості виділити належну їм частку в натурі, може бути виплачена її грошова компенсація.

Успадкування майна селянського (фермерського) господарства здійснюється за загальними правилами спадкового права.

10. Згідно зі ст.7 Закону "Про власність" власник відповідає за своїми зобов'язаннями всім майном, на яке може бути звернено стягнення на вимогу кредитора, в тому числі часткою у спільній власності.

На всю спільну сумісну власність стягнення може бути звернено лише за спільними зобов'язаннями всіх учасників цієї власності, а також коли таку відповідальність передбачено законом (зокрема, відповідно до ст.18 Закону "Про селянське (фермерське) господарство" особи, які ведуть це господарство, відповідають усім майном, що є їх спільною власністю, за порушення договірних зобов'язань, кредитно-розрахункової та податкової дисципліни, санітарних і ветеринарних правил, вимог щодо якості продукції та інших правил здійснення господарської діяльності).

11. При вирішенні спорів про право власності на жилий будинок, на квартиру в житлово-будівельному або житловому кооперативі, на інші будівлі судам слід виходити з роз'яснень, які дані Пленумом Верховного Суду України у прийнятих ним постановах з цих питань. Крім цього, слід враховувати, що:

а) при вилученні земельної ділянки, на якій знаходиться належний громадянину жилий, дачний (садовий) будинок, гараж, інші будівлі, право приватної власності на них припиняється, якщо вилучення землі проведено відповідно до законодавства і вирішено питання про надання власнику відповідної компенсації та відшкодування завданих цим збитків. Спори щодо виду компенсації суд вирішує з урахуванням інтересів сторін і конкретних обставин справи;

б) при повному внесені пайових внесків за квартиру, дачу, гараж, іншу будівлю або приміщення, надані члену житлового, житлово-будівельного, дачного, гаражного чи іншого кооперативу або товариства, у особи, яка має право на частку в пайових внесках, виникає право власності на відповідну частку квартири, дачі, гаража чи іншої будівлі.

12. Вирішуючи питання про грошові стягнення у справах за позовами про захист права приватної власності на майно, суди мають виходити з того, що:

а) вартість спірного майна визначається за погодженням сторін, а за його відсутністю - за дійсною вартістю майна на час розгляду спору. Під дійсною вартістю розуміється грошова сума, за яку майно може бути продано в даному населеному пункті чи місцевості. Для її визначення при необхідності призначається експертиза;

б) якщо відповідач мав повернути майно в натурі, але з будь-якої причини ухиляється від цього, він відповідно до ст.203 ЦК зобов'язаний відшкодувати кредитору завдані ним збитки, зокрема, повернути таку суму грошей, яку потрібно на час розгляду заяви витратити, для придбання майна, що належало кредитору і не було повернене боржником у натурі. Коли ж виконання рішення суду буде затримане з вини боржника і за цей час ціни на майно

збільшаться, кредитор вправі пред'явити з цих підстав додаткові вимоги про відшкодування збитків;

в) при відмові у позові про визнання договору купівлі-продажу недійсним у зв'язку з тим, що покупець є добросовісним, з особи, яка провела відчуження майна за відсутності права на це, на користь власника стягується відповідно до ст.440 ЦК дійсна вартість майна на час розгляду справи;

г) при розгляді позову про переведення на підставі ст. 114 ЦК прав і обов'язків покупця за договором купівлі-продажу, укладеному з порушенням права привілеєвої купівлі частки у спільній частковій власності, слід виходити з дійсної вартості частки на час розгляду справи і з'ясовувати, чи спроможний позивач її сплатити. Доказом цього може бути внесення позивачем на депозитний рахунок суду суми дійсної вартості частки. Невиконання позивачем цієї умови може бути підставою для відмови у позові;

д) якщо в будинку житлово-будівельного кооперативу пайовий внесок внесено повністю і за твердженням сторін вартість квартири перевищує кошторисну, дійсна її вартість може бути визначена за погодженням сторін, а в разі недосягнення згоди - з урахуванням чинних ринкових цін на квартири в даній місцевості. Коли пай сплачено неповністю, фактичне підвищення кошторисної вартості квартири в будинку ЖБК у зв'язку з інфляцією має враховуватися як при вирішенні питання про повернення особі, що вибула з кооперативу, пайового внеску, внесеного до виникнення інфляції або до підвищення її рівня так і при визначенні його розміру для внесення новоприйнятою особою.

13. Вимоги про право наймача жилого приміщення в будинку державного чи громадського житлового фонду та членів його сім'ї придбати у власність відповідну квартиру (будинок) шляхом їх викупу або на інших, передбачених законодавством України підставах (ст.15 Закону "Про власність", розглядаються судами в позовному провадженні.

У такому ж провадженні, розглядаються, зокрема, заяви про визнання безпідставною відмови органів приватизації передати у приватну власність квартиру (будинок) з державного житлового фонду відповідно до Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду" і Положення про порядок передачі квартир (будинків) у власність громадян (затверджене наказом Державного комітету України по житлово-комунальному господарству від 15 вересня 1992 року N 56 або відмови передати у приватну власність особам, які користуються відповідним правом за Законом України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок

Чорнобильської катастрофи", квартиру (будинок), яку вони займають у громадському житловому фонді.

Закон "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" встановлює компенсації і пільги відповідним категоріям громадян, але він не є безпосередньо актом відчуження їм жилих приміщень (будинків), тому для набуття права власності на них є необхідними волевиявлення зазначених громадян (заява) і відповідне оформлення.

В інших випадках громадським житловим фондом розпоряджаються власники жилих приміщень. Вони, зокрема, вирішують питання про продаж наймачеві жилого приміщення, в зв'язку з чим той не вправі вимагати покладення на власника обов'язку по відчуженню квартири (будинку). Разом з тим наймач користується переважним правом на викуп займаного жилого приміщення і в разі відчуження останнього іншій особі, він вправі пред'явити позов про переведення на нього прав і обов'язків покупця або про визнання угоди недійсною.

Якщо квартира (будинок) не була передана у власність наймачеві, його спадкоємці вправі вимагати визнання за ними права власності на неї лише в тому разі, коли наймач звертався з належно оформленою заявою про це до відповідного органу приватизації або власника державного чи громадського (щодо громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи) житлового фонду, однак вона не була розглянута в установлений строк або в її задоволенні було незаконно відмовлено при наявності підстав і відсутності заборон для передачі квартири у власність наймачеві.

14. Роз'яснити судам, що квартира, яка є спільною сумісною чи спільною частковою власністю, на вимогу учасника (учасників) цієї власності підлягає поділу в натурі, якщо можливо виділити сторонам ізольовані жилі та інші приміщення з самостійними виходами, які можуть використовуватися як окремі квартири або які можна переобладнати в такі квартири. У протилежному випадку може бути встановлено порядок користування приміщеннями квартири, якщо про це заявлено позов.

У разі незгоди громадянина - власника квартири в будинку державного або громадського житлового фонду, в якому частина жилих приміщень передана у приватну власність, з рішенням, що тягне за собою припинення його права власності (про знесення будинку, переобладнання жилого будинку в нежилий), це рішення відповідно до ст.52 Закону "Про власність" і ст.172 Житлового кодексу не може бути виконано до вирішення спору судом. При розгляді такого спору вирішуються й питання відшкодування власникові

завданих збитків, якщо будуть встановлені законні підстави для прийняття оспорюваного рішення.

15. На пред'явлення позову про витребування належного громадянинові майна, інших вимог про захист приватної власності поширюється встановлений ст.50 Закону "Про власність" і ст.71 ЦК трирічний строк позовної давності, якщо інше не передбачено законом.

У тих випадках, коли правовстановлюючі документи на майно, придбане кількома особами з метою створення спільної власності, оформлені на одного з них і всі вони користувалися цим майном, строк позовної давності для вимог про право на майно учасника спільної власності, не зазначеного у правовстановлюючому документі, обчислюється відповідно до ст.76 ЦК з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися, що його право на це майно оспорюється, а не з часу оформлення угоди на придбання майна.

Оскільки до розірвання договору про сумісну діяльність грошові та інші майнові внески, а також майно, створене або придбане в результаті такої діяльності, є спільною власністю учасників договору і вони не вправі розпоряджатися своєю часткою у спільному майні без згоди інших учасників (ст.432 ЦК, право вимагати повернення цієї частки виникає з дня розірвання договору і з цього ж моменту починається перебіг строку позовної давності.

16. Визнати такою, що втратила чинність постанову Пленуму Верховного Суду України від 2 березня 1973 р. N 3 "Про судову практику в справах про поділ колгоспного двору і виділ з нього".

Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 27 лютого 2009 р. № 1

З метою забезпечення правильного й однакового застосування судами законодавства, що регулює захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи Пленум Верховного Суду України **постановляє** дати судам такі роз’яснення**:**

1. Конституцією України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (стаття 34).

Разом з тим відповідно до статті 68 Конституції України кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань відповідає обов'язок не поширювати про особу недостовірну інформацію та таку, що ганьбить її гідність, честь чи ділову репутацію.

У зв'язку з цим статтею 32 Конституції України передбачено судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Беручи до уваги зазначені конституційні положення, суди при вирішенні справ про захист гідності, честі та ділової репутації повинні забезпечувати баланс між конституційним правом на свободу думки і слова, правом на вільне вираження своїх поглядів та переконань, з одного боку, та правом на повагу до людської гідності, конституційними гарантіями невтручання в особисте і сімейне життя, судовим захистом права на спростування недостовірної інформації про особу, з іншого боку.

2. При розгляді справ про захист гідності, честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи суди повинні точно і неухильно застосувати положення Конституції України, Цивільного кодексу України (далі — ЦК), законів України: від 16 листопада 1992 року № 2782-XII "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" (далі — Закон про пресу), від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII "Про інформацію", від 21 грудня 1993 року № 3759-XII "Про телебачення і радіомовлення" (у редакції Закону від 12 січня 2006 року № 3317-IV), від 23 вересня 1997 року № 540/97-ВР "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів" — та інших нормативно-правових актів, що регулюють вказані суспільні відносини.

Крім того, враховуючи положення статті 9 Конституції України та беручи до уваги ратифікацію Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7, 11 до Конвенції та прийняття Закону України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини", суди також

повинні застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950 року; далі — Конвенція) та рішення Європейського суду з прав людини як джерело права, а також враховувати роз'яснення постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя".

3. Вибір способу захисту особистого немайнового права, зокрема права на повагу до гідності та честі, права на недоторканість ділової репутації, належить позивачеві. Разом із тим, особа, право якої порушено, може обрати як загальний, так і спеціальний способи захисту свого права, визначені законом, який регламентує конкретні цивільні правовідносини. У зв'язку з цим суди повинні брати до уваги, що відповідно до статті 275 ЦК захист особистого немайнового права здійснюється у спосіб, встановлений главою 3 цього Кодексу, а також іншими способами відповідно до змісту цього права, способу його поширення та наслідків, що їх спричинило це порушення. До таких спеціальних способів захисту відносяться, наприклад, спростування недостовірної інформації та/або право на відповідь (стаття 277 ЦК), заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права (стаття 278 ЦК) тощо.

4. Чинне законодавство не містить визначення понять гідності, честі чи ділової репутації, оскільки вони є морально-етичними категоріями й одночасно особистими немайновими правами, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту.

Зокрема, під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, з честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло, а під діловою репутацією фізичної особи розуміється набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей при виконанні нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків. Під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб — підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин.

Виключення становить надане в статті 2 Закону України від 7 грудня 2000 року № 2121-III "Про банки і банківську діяльність" поняття ділової репутації, яка визначається як сукупність підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про професійні та управлінські здібності такої особи, її порядність та відповідність її діяльності вимогам закону. Зазначене поняття застосовується до правовідносин, на які поширюється цей Закон.

5. Відповідно до статей 94, 277 ЦК фізична чи юридична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації.

При цьому суди повинні враховувати такі відмінності: а) при спростуванні поширена інформація визнається недостовірною, а при реалізації права на відповідь — особа має право на висвітлення власної точки зору щодо поширеної інформації та обставин порушення особистого немайнового права без визнання її недостовірною; б) спростовує недостовірну інформацію особа, яка її поширила, а відповідь дає особа, стосовно якої поширено інформацію.

6. Позови про захист гідності, честі чи ділової репутації вправі пред'явити фізична особа у разі поширення про неї недостовірної інформації, яка порушує її особисті немайнові права, а також інші заінтересовані особи (зокрема, члени її сім'ї, родичі), якщо така інформація прямо чи опосередковано порушує їхні особисті немайнові права.

Відповідно до положень статті 39 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) при поширенні такої недостовірної інформації стосовно малолітніх, неповнолітніх чи недієздатних осіб з відповідним позовом до суду вправі звернутися їх законні представники. Якщо поширено недостовірну інформацію про особу, яка померла, з відповідним позовом вправі звернутися члени її сім'ї, близькі родичі та інші заінтересовані особи, навівши у заяві такі обставини: характер свого зв'язку з особою, щодо якої поширено недостовірну інформацію; у який спосіб це порушило особисті немайнові права особи, яка звертається до суду.

У разі поширення недостовірної інформації, що порушує особисті немайнові права юридичної особи або її структурного підрозділу, позов вправі пред'явити орган цієї юридичної особи.

У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (частина друга статті 3, стаття 45 ЦПК).

7. Відкриваючи провадження у справі, суд має з'ясувати, за правилами якого судочинства підлягає розгляду заява. При цьому слід виходити з компетенції суду щодо розгляду цивільних справ, зазначеної в статті 15 ЦПК, та враховувати положення статей 1, 12 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК). Оскільки характер спірних правовідносин є цивільно-правовим (незалежно від суб'єктного складу), то всі справи зазначеної категорії підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, за винятком справ про захист ділової репутації між юридичними особами та

іншими суб’єктами підприємницької діяльності у сфері господарювання та іншої підприємницької діяльності, що розглядаються в порядку господарського судочинства.

Справи зазначеної категорії не можуть розглядатися за правилами Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС), оскільки такі спори не мають публічно-правового характеру, навіть якщо стороною в ньому виступає суб’єкт владних повноважень.

8. Згідно з частиною другою статті 124 Конституції України право на звернення до суду в разі поширення засобами масової інформації недостовірної інформації, яка порушує особисті немайнові права фізичної чи юридичної особи, є безумовним і невикористання передбаченого статтею 37 Закону про пресу права вимагати від редакції друкованого засобу масової інформації опублікування ним спростування такої інформації з подальшим правом на оскарження відмови в публікації спростування або порушення порядку його публікації не є підставою для відмови у відкритті провадження у справі.

9. Відповідачами у справі про захист гідності, честі чи ділової репутації є фізична або юридична особа, яка поширила недостовірну інформацію, а також автор цієї інформації.

Якщо позов пред’явлено про спростування інформації, опублікованої в засобах масової інформації, то належними відповідачами є автор і редакція відповідного засобу масової інформації чи інша установа, що виконує її функції, оскільки згідно зі статтею 21 Закону про пресу редакція або інша установа, яка виконує її функції, здійснює підготовку та випуск у світ друкованого засобу масової інформації.

У разі коли редакція друкованого засобу масової інформації не має статусу юридичної особи, належним відповідачем є юридична особа, структурним підрозділом якої є редакція. Якщо редакція не є структурним підрозділом юридичної особи, то належним відповідачем виступає засновник друкованого засобу масової інформації.

У випадку коли інформація була поширена у засобі масової інформації з посиланням на особу, яка є джерелом цієї інформації, ця особа також є належним відповідачем.

При опублікуванні чи іншому поширенні оспорюваної інформації без зазначення автора (наприклад, у редакційній статті) відповідачем у справі має бути орган, що здійснив випуск засобу масової інформації.

10. Якщо позивач заявляє вимоги до одного з належних відповідачів, які спільно поширили недостовірну інформацію, суд вправі залучити до участі у справі іншого співвідповідача лише у разі неможливості розгляду справи без його участі (статті 32, 33 ЦПК).

11. Відповідачем у випадку поширення інформації, яку подає посадова чи службова особа при виконанні своїх посадових (службових) обов'язків, зокрема при підписанні характеристики тощо, є юридична особа, в якій вона працює. Враховуючи, що розгляд справи може вплинути на права та обов'язки цієї особи, остання може бути залучена до участі у справі в порядку, передбаченому статтею 36 ЦПК.

У разі поширення такої інформації посадовою чи службовою особою для визначення належного відповідача судам необхідно з'ясовувати, від імені кого ця особа виступає. Якщо посадова чи службова особа виступає не від імені юридичної особи і не при виконанні посадових (службових) обов'язків, то належним відповідачем є саме вона.

12. Належним відповідачем у разі поширення оспорюваної інформації в мережі Інтернет є автор відповідного інформаційного матеріалу та власник веб-сайта, особи яких позивач повинен установити та зазначити в позовній заяві (пункт 2 частини другої статті 119 ЦПК).

Якщо автор поширеної інформації невідомий або його особу та/чи місце проживання (місцезнаходження) неможливо встановити, а також коли інформація є анонімною і доступ до сайта — вільним, належним відповідачем є власник веб-сайта, на якому розміщено зазначений інформаційний матеріал, оскільки саме він створив технологічну можливість та умови для поширення недостовірної інформації.

Дані про власника веб-сайта можуть бути витребувані відповідно до положень ЦПК в адміністратора системи реєстрації та обліку доменних назв та адреси українського сегмента мережі Інтернет.

Якщо недостовірна інформація, що порочить гідність, честь чи ділову репутацію, розміщена в мережі Інтернет на інформаційному ресурсі, зареєстрованому в установленому законом порядку як засіб масової інформації, то при розгляді відповідних позовів судам слід керуватися нормами, що регулюють діяльність засобів масової інформації.

13. Відповідно до абзацу третього частини четвертої статті 277 ЦК судовий захист гідності, честі та ділової репутації внаслідок поширення про особу недостовірної інформації не виключається і в разі, якщо особа, яка поширила

таку інформацію, невідома (наприклад, при направленні анонімних або псевдонімних листів чи звернень, смерті фізичної особи чи ліквідації юридичної особи, поширення інформації в мережі Інтернет особою, яку неможливо ідентифікувати, тощо). У такому випадку суд вправі за заявою заінтересованої особи встановити факт неправдивості цієї інформації та спростувати її в порядку окремого провадження. Така заява розглядається за правилами, визначеними розділом IV ЦПК.

У разі доведеності обставин, на які посилається заявник, суд лише констатує факт, що поширена інформація є неправдивою, та спростовує її. При цьому тягар доказування недостовірності поширеної інформації покладається на заявника, який несе витрати, пов'язані з її спростуванням. Встановлення такого факту можливо лише у тому разі, коли особа, яка поширила недостовірну інформацію, невідома.

Якщо під час розгляду справи в порядку окремого провадження особа, яка поширила інформацію, щодо якої виник спір, стане відома, то відповідно до положень частини шостої статті 235 ЦПК суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

14. При вирішенні питання про відкриття провадження у справі судам слід звертати увагу на відповідність позовної заяви (заяви) вимогам статті 119 ЦПК. Така заява має містити, зокрема, відомості про те, в який спосіб була поширена інформація, що порушує особисті немайнові права позивача (заявника), яка саме інформація поширена відповідачем (відповідачами), із зазначенням часу, способу й осіб, яким така інформація повідомлена, інші обставини, які мають юридичне значення, посилання на докази, що підтверджують кожну з таких обставин, а також зазначення способу захисту, в який позивач бажає захистити своє порушене право.

Позовна заява (заява в порядку окремого провадження) оплачується судовим збором за ставками, встановленими законодавством про судовий збір.

Невиконання зазначених вимог зумовлює наслідки, передбачені статтею 121 ЦПК.

15. При розгляді справ зазначеної категорії суди повинні мати на увазі, що юридичним складом правопорушення, наявність якого може бути підставою для задоволення позову, є сукупність таких обставин: а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб; б) поширена інформація стосується певної фізичної чи юридичної особи, тобто

позивача; в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності; г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право.

Під поширенням інформації слід розуміти: опублікування її у пресі, передання по радіо, телебаченню чи з використанням інших засобів масової інформації; поширення в мережі Інтернет чи з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку; викладення в характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам; повідомлення в публічних виступах, в електронних мережах, а також в іншій формі хоча б одній особі.

Поширенням інформації також є вивішування (демонстрація) в громадських місцях плакатів, гасел, інших творів, а також розповсюдження серед людей листівок, що за своїм змістом або формою порочать гідність, честь фізичної особи або ділової репутації фізичної та юридичної особи.

Проте судам необхідно враховувати, що повідомлення оспорюваної інформації лише особі, якої вона стосується, не може визнаватись її поширенням, якщо особа, яка повідомила таку інформацію, вжила достатніх заходів конфіденційності для того, щоб ця інформація не стала доступною третім особам.

Недостовірною вважається інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені).

Згідно з частиною третьою статті 277 ЦК негативна інформація, поширена про особу, вважається недостовірною, якщо особа, яка її поширила, не доведе протилежного (презумпція добропорядності). Негативною слід вважати інформацію, в якій стверджується про порушення особою, зокрема, норм чинного законодавства, вчинення будь-яких інших дій (наприклад, порушення принципів моралі, загальновизнаних правил співжиття, неетична поведінка в особистому, суспільному чи політичному житті тощо) і яка, на думку позивача, порушує його право на повагу до гідності, честі чи ділової репутації.

Спростування поширеної недостовірної інформації повинно здійснюватись незалежно від вини особи, яка її поширила.

16. Відповідно до статті 40 Конституції України усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто

звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Суди повинні мати на увазі, що у випадку, коли особа звертається до зазначених органів із заявою, в якій міститься та чи інша інформація, і в разі, якщо цей орган компетентний перевірити таку інформацію та надати відповідь, проте в ході перевірки інформація не знайшла свого підтвердження, вказана обставина не може сама по собі бути підставою для задоволення позову, оскільки у такому випадку мала місце реалізація особою конституційного права, передбаченого статтею 40 Конституції, а не поширення недостовірної інформації.

У випадку звернення особи із заявою до правоохоронних органів судам слід враховувати висновки, викладені у Рішенні Конституційного Суду України від 10 квітня 2003 року № 8-рп/2003 (справа про поширення відомостей).

Разом з тим наявність у такому зверненні завідомо неправдивих відомостей, а також у разі встановлення, що для звернення особи до вказаних органів не було жодних підстав і було викликано не наміром виконати свій громадський обов'язок або захистити свої права, свободи чи законні інтереси, тягне відповідальність, передбачену законодавством України.

17. У порядку цивільного чи господарського судочинства не можуть розглядатися позови про спростування інформації, яка міститься, зокрема, у вироках та інших судових рішеннях, а також у постановах органів досудового слідства, висновках судових експертиз, рішеннях органів влади, місцевого самоврядування та інших відповідних органів, атестаційних комісій, рішеннях про накладення на особу дисциплінарного стягнення, для яких законом установлено інший порядок оскарження. У такому ж порядку не можуть розглядатися наукові спори, тобто вимоги про спростування інформації наукового характеру.

Разом з тим вимоги про спростування інформації, яка, на думку позивача, є недостовірною і порушує його особисті немайнові права, поширена в наданих атестаційній комісії матеріалах (характеристиках, протоколах чи інших документах), можуть розглядатись судом у порядку, передбаченому статтею 277 ЦК.

Інформація, зазначена у позовній заяві чи іншій заяві, адресованій суду, а також в процесуальних документах (запереченнях на позов, апеляційних чи інших скаргах тощо), може бути підставою для захисту гідності, честі чи ділової репутації, за винятком випадків, коли ця інформація була визначена підставою

пред’явленого позову і стосувалася його предмета, була доказом у справі, а так само предметом апеляційного чи іншого перегляду в порядку, встановленому процесуальним законом.

Не підлягають розгляду судами позови про захист гідності, честі чи ділової репутації, приниження яких відбулося внаслідок давання показань свідками, а так само іншими особами, які брали участь у справі, відносно осіб, які брали участь у тій справі, якщо наведена в них інформація була доказом у справі та оцінювалась судом при ухваленні судового рішення, оскільки нормами процесуальних кодексів встановлено спеціальний порядок дослідження та оцінки таких доказів. Вказана вимога по суті означала б вимогу повторної судової оцінки наданих суду доказів у раніше розглянутій справі.

Якщо ж недостовірну інформацію було поширено в ході розгляду іншої справи зазначеними вище учасниками процесу відносно інших осіб, які не були учасниками процесу, то ці особи, якщо вони вважають, що така інформація порушує їх особисті немайнові права, вправі звернутися до суду за захистом своїх прав у порядку, передбаченому процесуальними кодексами.

18. Згідно з положеннями статті 277 ЦК і статті 10 ЦПК обов’язок довести, що поширена інформація є достовірною, покладається на відповідача, проте позивач має право подати докази недостовірності поширеної інформації. Позивач повинен довести факт поширення інформації відповідачем, а також те, що внаслідок цього було порушено його особисті немайнові права.

19. Вирішуючи питання про визнання поширеної інформації недостовірною, суди повинні визначати характер такої інформації та з’ясовувати, чи є вона фактичним твердженням, чи оціночним судженням.

Відповідно до частини другої статті 471 Закону України “Про інформацію” оціночними судженнями, за винятком образи чи наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних, зокрема критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, з огляду на характер використання мовних засобів, зокрема гіпербол, алегорій, сатири. Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості.

Таким чином, відповідно до статті 277 ЦК не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб’єктивної думки і поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати, що відповідає

прецедентній судовій практиці Європейського суду з прав людини при тлумаченні положень статті 10 Конвенції.

Якщо особа вважає, що оціночні судження або думки, поширені в засобі масової інформації, принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона вправі скористатися наданим їй частиною першою статті 277 ЦК та відповідним законодавством правом на відповідь, а також на власне тлумачення справи (стаття 37 Закону про пресу, стаття 65 Закону України "Про телебачення і радіомовлення") у тому ж засобі масової інформації з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень, надавши їм іншу оцінку.

Якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на відповідача може бути покладено обов'язок відшкодувати моральну шкоду.

20. З огляду на положення статті 32 Конституції України, судам належить розрізняти справи про захист гідності, честі чи ділової репутації шляхом спростування недостовірної інформації (права на відповідь) від справ про захист інших особистих немайнових прав, зокрема, перелічених у статті 270 ЦК, порушених у зв'язку з поширенням про особу інформації, недоторканість якої спеціально охороняється Конституцією та законами України і поширення якої може завдати моральну шкоду навіть у випадку, якщо ця інформація відповідає дійсності і не порочить гідність, честь чи ділову репутацію. Тобто, якщо інформація, яка порушує особисті немайнові права особи, є достовірною, вимоги про її спростування не можуть бути задоволені.

Встановивши при вирішенні таких спорів факт поширення інформації про приватне життя позивача, що відповідає дійсності та не порочить його гідність, честь чи ділову репутацію, а також факт відсутності згоди позивача на поширення цієї інформації, суд повинен захистити його право на таємницю приватного життя та може зобов'язати відповідача відшкодувати моральну шкоду.

Судам слід ураховувати положення частини одинадцятої статті 30 Закону України "Про інформацію", в якій зазначено, що інформацію з обмеженим доступом може бути поширено без згоди її власника, якщо ця інформація є суспільно значимою, тобто якщо вона є предметом громадського інтересу і якщо право громадськості знати цю інформацію переважає право її власника на її захист, що відповідає практиці застосування Європейським судом з прав людини статті 8 Конвенції.

21. При поширенні недостовірної інформації стосовно приватного життя публічних осіб вирішення справ про захист їх гідності, честі чи ділової репутації має свої особливості. Суди повинні враховувати положення Декларації про свободу політичних дебатів у засобах масової інформації (далі — Декларація), схваленої 12 лютого 2004 року на 872-му засіданні Комітету Міністрів Ради Європи, а також рекомендації, що містяться у Резолюції 1165 (1998) Парламентської Асамблеї Ради Європи про право на недоторканість приватного життя.

Зокрема, у названій Резолюції зазначається, що публічними фігурами є особи, які обіймають державні посади і (або) користуються державними ресурсами, а також усі ті, хто відіграє певну роль у суспільному житті (у галузі політики, економіки, мистецтва, соціальній сфері, спорті чи в будь-якій іншій галузі).

У статтях 3, 4, 6 Декларації вказується, що оскільки політичні діячі та посадові особи, які обіймають публічні посади або здійснюють публічну владу на місцевому, регіональному, національному чи міжнародному рівнях, вирішили апелювати до довіри громадськості та погодилися “виставити” себе на публічне політичне обговорювання, то вони підлягають ретельному громадському контролю і потенційно можуть зазнати гострої та сильної громадської критики у засобах масової інформації з приводу того, як вони виконували або виконують свої функції. При цьому зазначені діячі та особи не повинні мати більшого захисту своєї репутації та інших прав порівняно з іншими особами.

У зв’язку з цим, межа допустимої критики щодо політичного діяча чи іншої публічної особи є значно ширшою, ніж окремої пересічної особи. Публічні особи неминуче відкриваються для прискіпливого висвітлення їх слів та вчинків і повинні це усвідомлювати.

22. Наведені у статті 42 Закону про пресу підстави звільнення від відповідальності за публікацію недостовірної інформації, яка порушує особисті немайнові права або являє собою зловживання свободою діяльності друкованих засобів масової інформації та правами журналіста, є вичерпними, а тому розширеному тлумаченню чи вільному редагуванню не підлягають.

При цьому в зазначених випадках засоби масової інформації звільняються лише від обов’язку щодо відшкодування збитків та моральної шкоди. Оскільки спростування поширеної недостовірної інформації не є способом цивільно-правової відповідальності, бо не має компенсаційного та майнового характеру, то на засоби масової інформації може бути покладено обов’язок опублікувати спростування.

Крім того, відповідно до частини другої статті 302 ЦК фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел (інформація органів державної влади, органів місцевого самоврядування, звіти, стенограми тощо), не зобов'язана перевіряти її достовірність та не несе відповідальності в разі її спростування. При цьому фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел, зобов'язана робити посилання на таке джерело.

23. Вимоги про захист гідності, честі чи ділової репутації випливають із порушення особистих немайнових прав, тому згідно з пунктом 1 частини першої статті 268 ЦК позовна давність на них не поширюється, крім випадків, встановлених законом, зокрема пунктом 2 частини другої статті 258 ЦК і статтею 37 Закону про пресу.

Для таких випадків застосовуються загальні положення про початок перебігу та наслідки спливу позовної давності. Сплив без поважних причин позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі до винесення судом рішення, є підставою для відмови в позові.

24. Задовольняючи позов, суд повинен у резолютивній частині рішення зазначити, чи було порушено особисте немайнове право особи, яка саме інформація визнана недостовірною та порочить гідність, честь чи ділову репутацію позивача, а також вказати на спосіб захисту порушеного особистого немайнового права.

Якщо суд ухвалює рішення про право на відповідь або про спростування поширеної недостовірної інформація, то у судовому рішенні за необхідності суд може викласти текст спростування інформації або зазначити, що спростування має здійснюватися шляхом повідомлення про ухвалене у справі судове рішення, включаючи публікацію його тексту. За загальним правилом, інформація, що порочить особу, має бути спростована у спосіб, найбільш подібний до способу її поширення (шляхом публікації у пресі, повідомлення по радіо, телебаченню, оголошення на зібранні громадян, зборах трудового колективу, відкликання документа тощо).

У судовому рішенні також має бути зазначено строк, у межах якого відповідь чи спростування повинно бути оприлюднено.

25. Спростування має здійснюватися у такий самий спосіб, у який поширювалася недостовірна інформація. У разі якщо спростування недостовірної інформації неможливо чи недоцільно здійснити у такий же спосіб, у який вона була поширена, то воно повинно проводитись у спосіб, наближений (адекватний) до способу поширення, з урахуванням максимальної ефективності спростування та за умови, що таке спростування

охопить максимальну кількість осіб, що сприйняли попередньо поширену інформацію.

Крім того, визначаючи спосіб спростування відомостей, суд відповідно до вимог статті 37 Закону про пресу та положень іншого відповідного законодавства може зобов'язати редакцію (видавництво) опублікувати спростування в спеціальній рубриці або на тій самій шпальті й тим самим шрифтом, що й спростовуване повідомлення: у газеті — не пізніше місяця з дня набрання рішенням законної сили, в інших періодичних виданнях — у запланованому найближчому випуску.

При спростуванні відомостей по радіо чи телебаченню суд може вказати органу масової інформації, щоб резолютивна частина судового рішення була зачитана диктором у тій самій передачі або циклі передач і в той самий час — не пізніше місяця з дня набрання судовим рішенням законної сили. Редагування органом масової інформації тексту судового рішення або коментар до нього не допускаються.

У такому ж порядку здійснюється оприлюднення відповіді особи, права якої порушено.

Якщо відповідь та спростування у тому ж засобі масової інформації є неможливими у зв'язку з припиненням його випуску, то така відповідь та спростування можуть бути оприлюднені в іншому засобі масової інформації за рахунок особи, яка поширила недостовірну інформацію.

Звернути увагу судів, що спеціальний порядок спростування недостовірної інформації передбачений для випадків, коли ця інформація набула поширення через документ, який прийняла (видала) юридична особа (частина п'ята статті 277 ЦК). У такому випадку документ, який містить таку недостовірну інформацію, що порочить особисті немайнові права фізичних осіб, має бути відкликаний.

26. Відповідно до статті 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. У свою чергу частина перша статті 34 Конституції України кожному гарантує право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Суд не вправі зобов'язувати відповідача вибачатися перед позивачем у тій чи іншій формі, оскільки примусове вибачення як спосіб судового захисту гідності, честі чи ділової репутації за поширення недостовірної інформації не передбачено у статтях 16, 277 ЦК

Разом із тим не суперечить закону визнання судом мирової угоди, за умовами якої сторони як спосіб захисту гідності, честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи передбачають вибачення перед потерпілим.

27. Способами захисту гідності, честі чи ділової репутації від поширення недостовірної інформації можуть бути, крім права на відповідь та спростування недостовірної інформації, також і вимоги про відшкодування збитків та моральної шкоди, заподіяної такими порушеннями як фізичній, так і юридичній особі. Зазначені вимоги розглядаються у відповідності до загальних підстав щодо відповідальності за заподіяння шкоди.

Вирішуючи питання про відшкодування моральної шкоди, судам необхідно враховувати роз'яснення, що містяться в постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 "Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди" (зі змінами, внесеними постановою від 25 травня 2001 року № 5).

Крім того, при визначенні розміру моральної шкоди судам слід виходити із засад справедливості, добросовісності та розумності. При цьому визначений розмір грошового відшкодування має бути співмірний із заподіяною шкодою і не повинен призводити до припинення діяльності засобів масової інформації чи іншого обмеження свободи їх діяльності.

Відповідно до пункту 4 частини другої статті 23 ЦК моральна шкода полягає у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи, тому вимога про відшкодування моральної шкоди може бути заявлена самостійно, якщо, наприклад, редакція засобу масової інформації добровільно опублікувала спростування, яке задовольняє позивача. Ця обставина повинна враховуватися судом при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди.

Визначаючи розмір судового збору за вимогу про відшкодування моральної шкоди, судам слід ураховувати, що вона оплачується окремо від інших заявлених вимог, а розмір судового збору визначено відповідним законодавством і обмеження його максимального розміру не встановлено.

Позовна давність на вимоги про відшкодування моральної шкоди у даному випадку обчислюється так само, як за вимогами про захист гідності, честі чи ділової репутації.

Процесуальне правонаступництво за вимогою про відшкодування моральної шкоди не допускається.

Разом з тим, відповідно до частини третьої статті 1230 ЦК до спадкоємця переходить право на відшкодування моральної шкоди, яке було присуджено судом спадкодавцеві за його життя.

28. Розглядаючи справи за позовами органів державної влади та місцевого самоврядування, суди мають враховувати положення частини другої статті 49 Закону України “Про інформацію”, згідно з якою органи державної влади, органи місцевого самоврядування як позивачі у справах про захист честі, гідності та ділової репутації вправі вимагати по суду лише спростування недостовірної інформації та не мають права вимагати відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Проте це не позбавляє посадову особу органу державної влади чи органу місцевого самоврядування права на захист честі, гідності та ділової репутації у суді.

29. У разі якщо з вимогою про захист гідності, честі чи ділової репутації заявлено також вимогу про відшкодування збитків, завданих внаслідок поширення недостовірної інформації, суд вирішує цю вимогу відповідно до статті 22 ЦК. При цьому судовий збір сплачується згідно з чинним законодавством за ставками, визначеними для вимог майнового характеру.

30. Суди мають використовувати широкі можливості, що надає розгляд справ про захист гідності, честі чи ділової репутації, для підвищення культури спілкування, з’ясовувати обставини поширення недостовірної інформації і відповідно до статті 211 ЦПК реагувати окремими ухвалами при встановленні фактів порушення закону.

31. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1990 року № 7 “Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій” (зі змінами, внесеними постановами від 4 червня 1993 року № 3, від 31 березня 1995 року № 4, від 25 грудня 1996 року № 14 та від 3 грудня 1997 року № 12).

Про судову практику у справах про необхідну оборону

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 26 квітня 2002 р. № 1

Закріплене ст. 36 Кримінального кодексу України (далі — КК) право кожного на необхідну оборону від суспільно небезпечного посягання є важливою гарантією реалізації конституційних положень про непорушність прав та свобод людини і громадянина, про невід'ємне право кожної людини на життя, недоторканність її житла й майна, а також забезпечує умови для захисту суспільних інтересів та інтересів держави.

З метою правильного й однакового застосування законодавства про необхідну оборону Пленум Верховного Суду України **постановляє:**

1. При розгляді справ даної категорії судам необхідно беззастережно додержувати вимог ч. 3 ст. 27 Конституції України і ст. 36 КК, враховуючи те, що відповідно до закону кожна особа має право на необхідну оборону від суспільно небезпечного посягання незалежно від можливості уникнути його або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади.

2. Згідно з ч. 1 ст. 36 КК необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Слід мати на увазі, що стан необхідної оборони виникає не лише в момент вчинення суспільно небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози заподіяння шкоди. При з'ясуванні наявності такої загрози необхідно враховувати поведінку нападника, зокрема спрямованість умислу, інтенсивність і характер його дій, що дають особі, яка захищається, підстави сприймати загрозу як реальну. Перехід використовуваних при нападі знарядь або інших предметів від нападника до особи, яка захищається, не завжди свідчить про закінчення посягання.

При розгляді справ даної категорії суди повинні з'ясовувати, чи мала особа, яка захищалася, реальну можливість ефективно відбити суспільно небезпечне посягання іншими засобами із заподіянням нападникові шкоди,

необхідної і достатньої в конкретній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання.

3. Суспільно небезпечне посягання на законні права, інтереси, життя і здоров'я людини, суспільні інтереси чи інтереси держави може викликати в особи, яка захищається, сильне душевне хвилювання. Якщо в такому стані вона не могла оцінювати відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту, її дії слід розцінювати як необхідну оборону.

Правомірним слід вважати застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів незалежно від того, якої тяжкості шкода заподіяна тому, хто посягає, якщо воно здійснене для захисту від нападу озброєної особи або групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення.

Якщо при необхідній обороні випадково заподіяно шкоду не причетній до нападу особі, відповідальність може настати залежно від наслідків за заподіяння шкоди через необережність.

За змістом ст. 38 КК до необхідної оборони прирівнюються дії, вчинені під час правомірного затримання та доставлення відповідним органам влади особи, яка вчинила злочин.

4. Згідно з ч. 3 ст. 36 КК перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту, а згідно з ч. 2 ст. 38 КК перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, — умисне заподіяння особі, що вчинила злочин, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця. У зв'язку з цим кримінальна відповідальність за такі дії настає лише у випадках, спеціально передбачених статтями 118 та 124 КК.

Коли при перевищенні меж необхідної оборони чи заходів, необхідних для затримання злочинця, заподіяно тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть, дії винного за відсутності умислу на позбавлення потерпілого життя належить кваліфікувати за ст. 124 КК.

5. Щоб установити наявність або відсутність ознак перевищення меж необхідної оборони, суди повинні враховувати не лише відповідність чи невідповідність знарядь захисту і нападу, а й характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, та обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищався, їхні

фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини. Якщо суд визнає, що в діях особи є перевищення меж необхідної оборони, у вироку слід зазначити, в чому саме воно полягає.

6. Потрібно мати на увазі, що представники влади, працівники правоохоронних органів, члени громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовці не підлягають кримінальній відповідальності за шкоду, заподіяну при виконанні службових обов'язків по запобіганню суспільно небезпечним посяганням і затриманню правопорушників, якщо вони не допустили перевищення заходів, необхідних для правомірного затримання злочинця.

7. Слід відрізняти необхідну оборону від уявної, під якою розуміється заподіяння шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, але особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, помилково припускала наявність такого посягання.

При уявній обороні кримінальна відповідальність за заподіяну шкоду виключається лише у випадках, коли обстановка, що склалася, давала особі підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала й не могла усвідомлювати помилковість свого припущення. Питання про те, чи дійсно в особи були підстави для помилкового висновку про наявність суспільно небезпечного посягання, вирішується з урахуванням конкретних обставин справи.

Якщо ж особа в обстановці, що склалася, не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковість свого припущення щодо реальності суспільно небезпечного посягання, але перевищила межі захисту, який потрібно було застосувати, її дії мають розцінюватись як перевищення меж необхідної оборони. У такому разі кримінальна відповідальність можлива лише за статтями 118 і 124 КК. Коли ж особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального посягання, її дії кваліфікуються як заподіяння шкоди через необережність.

8. Призначаючи покарання за дії, пов'язані з перевищенням меж необхідної оборони, судам слід суворо додержувати вимог статей 50, 65 КК.

9. Питання про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок перевищення меж необхідної оборони, має вирішуватись у відповідності з вимогами статей 440, 454 ЦК. Враховуючи конкретні обставини справи, ступінь винності того, хто оборонявся, і того, хто нападав, суд може зменшити розмір майнового стягнення. Шкода, заподіяна в стані необхідної оборони без перевищення меж останньої, відшкодуванню не підлягає.

10. Оскільки відповідно до ст. 11 КК злочином є суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), не утворюють стану необхідної оборони дії, спрямовані на припинення правопорушення та заподіяння шкоди, яке хоча формально й містить ознаки злочину, але через малозначність не становить суспільної небезпеки.

11. Судовій палаті з кримінальних справ, Військовій судовій колегії Верховного Суду України, апеляційним судам з метою забезпечення суворого додержання законодавства, яке гарантує право на необхідну оборону від суспільно небезпечних посягань, належить періодично вивчати й узагальнювати практику розгляду судами кримінальних справ про злочини проти життя і здоров'я громадян та вживати заходів до усунення виявлених недоліків.

12. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 28 червня 1991 р. № 4 «Про практику застосування судами законодавства, яке забезпечує право на необхідну оборону від суспільно небезпечних посягань».

Про судову практику у справах про спадкування

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 30 травня 2008 р. № 7

З метою забезпечення однакового застосування законодавства про спадкування Пленум Верховного Суду України **постановляє** дати судам такі роз'яснення:

1. Спадкові відносини регулюються Цивільним кодексом України (далі — ЦК), законами України: від 2 вересня 1993 року № 3425-XII «Про нотаріат», від 23 червня 2005 року № 2709-IV «Про міжнародне приватне право», іншими законами, а також прийнятими відповідно до них підзаконними нормативно-правовими актами.

Відносини спадкування регулюються правилами ЦК, якщо спадщина відкрилася не раніше 1 січня 2004 року.

У разі відкриття спадщини до зазначеної дати застосовується чинне на той час законодавство, зокрема, відповідні правила Цивільного кодексу Української РСР (далі — ЦК УРСР), у тому числі щодо прийняття спадщини, кола спадкоємців за законом. У разі коли спадщина, яка відкрилася до набрання чинності ЦК і строк на її прийняття не закінчився до 1 січня 2004 року, спадкові відносини регулюються цим Кодексом.

2. Справи про спадкування розглядаються судами за правилами позовного провадження, якщо особа звертається до суду з вимогою про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які можуть вплинути на спадкові права й обов'язки інших осіб та (або) за наявності інших спадкоємців і спору між ними.

Якщо виникнення права на спадкування залежить від доведення певних фактів, особа може звернутися в суд із заявою про встановлення цих фактів, яка, у разі відсутності спору, розглядається за правилами окремого провадження. Зокрема, у такому порядку суди повинні розглядати заяви про встановлення родинних відносин із спадкодавцем, проживання з ним однією сім'єю, постійного проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, прийняття спадщини, яка відкрилася до 1 січня 2004 року тощо.

Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження з'ясується, що має місце спір про право, суд на підставі частини шостої статті 235 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) залишає заяву без розгляду та роз'яснює заявникові, що він має право звернутися до суду з позовом на загальних підставах.

3. Згідно з правилами статті 1220 ЦК та статті 249 ЦПК часом відкриття спадщини слід вважати день смерті особи, зазначений у свідоцтві про смерть, виданим відповідним державним органом реєстрації актів цивільного стану.

Часом відкриття спадщини посмертно реабілітованих осіб є день прийняття рішення районною комісією з питань поновлення прав реабілітованих про повернення майна реабілітованого або відшкодування його вартості спадкоємцям першої черги. Коло спадкоємців першої черги визначається на день винесення цього рішення. Визнання особи безвісно відсутньою не відкриває спадщини.

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця, яке визначається за правилами статті 29, частини другої статті 1221 ЦК. Якщо спадкодавець мав кілька місць проживання, місцем відкриття спадщини вважається останнє місце реєстрації спадкодавця.

4. При вирішенні спору щодо спадкування прав на майно, яке знаходиться за кордоном, або за участю іноземця, необхідно з'ясовувати чи існує договір про правову допомогу з цією країною, і чи в цьому договорі не передбачені інші правила щодо спадкування, ніж в українському законодавстві.

У разі розбіжностей застосовуються норми міжнародного договору.

Право на успадкування нерухомого майна, згідно зі статтею 71 Закону України «Про міжнародне приватне право», регулюється законодавством країни, на території якої знаходиться це майно.

5. За наявності заповіту на все майно правило частини другої статті 1223 ЦК застосовується у разі неприйняття спадщини або відмови від спадщини усіма спадкоємцями за заповітом.

У разі неприйняття спадщини чи відмови від неї одним із спадкоємців за заповітом застосовується норма частини першої статті 1275 ЦК, відповідно до якої частка у спадщині, яку він мав право прийняти, переходить до інших спадкоємців за заповітом і розподіляється між ними порівну.

У разі недійсності нового заповіту чинність попереднього відновлюється лише у випадках, передбачених статтями 225, 231 ЦК.

6. Правило абзацу другого частини третьої статті 1224 ЦК стосується особи, яка зобов'язана була утримувати спадкодавця згідно з нормами Сімейного кодексу України (далі — СК). Факт ухилення особи від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця встановлюється судом за заявою заінтересованої особи (інших спадкоємців або територіальної громади). При цьому слід враховувати поведінку особи, розуміння нею свого обов'язку щодо надання допомоги, її необхідність для існування спадкодавця, наявність можливості для цього, та свідомого невиконання такою особою встановленого законом обов'язку. Непред'явлення спадкодавцем, який мав право на утримання, позову про стягнення аліментів до особи, яка претендує на спадщину, не є достатньою підставою для відмови в позові про усунення від права на спадкування.

Правило частини п'ятої статті 1224 ЦК стосується всіх спадкоємців за законом, зокрема й тих, які відповідно до СК не були зобов'язані утримувати спадкодавця.

Безпорадним слід розуміти стан особи, зумовлений похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом, коли вона не може самостійно забезпечити умови свого життя, потребує стороннього догляду, допомоги та піклування.

Вимога про усунення спадкоємця від права на спадкування може бути пред'явлена особою, для якої таке усунення породжує пов'язані зі спадкуванням права та обов'язки, одночасно з її позовом про одержання права на спадкування з підстав, визначених у частині другій статті 1259 ЦК.

7. Якщо спадкодавцем було здійснене самочинне будівництво (частина перша статті 376 ЦК), до спадкоємців переходить право власності на будівельні матеріали, обладнання тощо, які були використані в процесі цього будівництва.

Якщо право власності на самочинно зведену будівлю визнано судом за власником (користувачем) земельної ділянки, на якій вона розміщена, то до складу спадщини входить право на відшкодування витрат на будівництво (частина шоста статті 376 ЦК).

До спадкоємців, які прийняли спадщину, у разі знесення самочинного будівництва переходить обов'язок відшкодувати вартість витрат на його знесення і приведення земельної ділянки до попереднього стану (частини четверта, сьома статті 376 ЦК).

8. Якщо будівництво здійснювалося згідно із законом, то у разі смерті забудовника до завершення будівництва його права та обов'язки як забудовника входять до складу спадщини.

У разі смерті члена житлово-будівельного, дачно-будівельного, гаражно-будівельного кооперативу, члена садівницького товариства, яким до дня смерті не були внесені повністю пайові внески, до складу спадщини входять частина внесеного паю та інші суми, які підлягають поверненню, а не квартира, дача, гараж, садовий будинок. Частка пайового внеску, що належала померлому входить до складу спадщини на загальних підставах. Якщо спадкодавець повністю вніс пайовий внесок, то до складу спадщини включається відповідно квартира, дача, гараж, садовий будинок, інші будівлі та споруди.

9. Вирішуючи спір про спадкування частки учасника підприємницького товариства, необхідно враховувати, що це допускається статтями 130, 147, 166 ЦК, статтями 55, 69 Закону України від 19 вересня 1991 року № 1576-XII «Про господарські товариства» і не підпадає під заборону пункту 2 частини першої статті 1219 ЦК. При цьому спадкується не право на участь, а право на частку в статутному (складеному) капіталі.

В акціонерних товариствах до спадкоємців переходить право власності спадкодавців на акції. Зі складу спадщини не можуть бути виключені права на

акції закритих акціонерних товариств. За відсутності в законі обмежень щодо спадкування права на акції такого товариства суди не повинні відмовляти у визнанні права власності спадкоємців на акції.

10. Відповідно до статті 1225 ЦК право власності на земельну ділянку переходить до спадкоємців за загальними правилами спадкування (зі збереженням її цільового призначення) при підтвердженні цього права спадкодавця державним актом на право власності на землю або іншим правовстановлюючим документом. У порядку спадкування можуть передаватися також право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій), право користування чужим майном (сервітут).

Правило статті 1225 ЦК про те, що при переході до спадкоємців права власності на житловий будинок, інші будівлі та споруди, до них переходить право власності або право користування земельною ділянкою, на якій вони розміщені, і у розмірі, який необхідний для їх обслуговування, якщо інший її розмір не визначений заповітом, необхідно розуміти так, що така ділянка переходить у власність або користування спадкоємців, якщо її було надано в установленому порядку, в межах, визначених при наданні, за умови, що спадкодавець не складав заповіту щодо розпорядження земельною ділянкою, належною йому на праві власності.

Спадкодавець може передавати за заповітом частину належної йому земельної ділянки, тоді інша частина цієї ділянки спадкується за законом. У разі коли спадкодавець заповів всю земельну ділянку або її частину іншим особам, які не успадковували нерухоме майно, то спадкоємці мають право на земельну ділянку, на якій розміщено нерухоме майно та на частину діянки, яка є необхідною для його обслуговування, незалежно від змісту заповіту.

За такими правилами здійснюється й перехід права на землю при спадкуванні права на частину нерухомого майна, а якщо був установлений порядок користування ним — то з урахуванням цього порядку.

11. При вирішенні спору про спадкування права на земельну частку (пай) основним документом, що посвідчує таке право, є сертифікат про право на земельну частку (пай).

Якщо спадкодавець мав право на земельну частку (пай), але за життя не одержав сертифіката на право власності на земельну частку (пай) або помилково не був включений (безпідставно виключений) до списку, доданого до державного акта про колективну власність на землю відповідного

сільськогосподарського підприємства, товариства тощо, при вирішенні спору про право спадкування на земельну частку (пай) суд застосовує положення чинного на час існування відповідних правовідносин Земельного кодексу України 1990 року, Указу Президента України від 8 серпня 1995 року № 720/95 «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» та відповідні норми ЦК УРСР. У цьому разі слід ураховувати, що згідно з пунктом 17 Перехідних положень Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 року сертифікати на право на земельну частку (пай) є дійсними до виділення власникам таких часток (паїв) у натурі (на місцевості) земельних ділянок та видачі їм державних актів на право власності на землю.

12. За загальними правилами частини другої статті 372 ЦК при поділі майна, що є у спільній сумісній власності, за рішенням суду частка співвласника може бути збільшена або зменшена з урахуванням обставин, які мають істотне значення.

У разі смерті співвласника приватизованого будинку (квартири) частки кожного із співвласників у праві спільної власності є рівними, якщо інше не було встановлено договором між ними (частина друга статті 370, частина друга статті 372 ЦК). Частка померлого співвласника не може бути змінена за рішенням суду. Для оформлення права на спадщину закон не вимагає рішення суду про визначення частки спадкодавця.

Розглядаючи спори, пов’язані зі спадкуванням частки в праві спільної сумісної власності, необхідно звертати увагу на те, що згідно зі статтею 368 ЦК спільною сумісною власністю є не лише майно, набуте подружжям за час шлюбу, якщо інше не встановлено договором або законом, а й майно, набуте в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім’ї, якщо інше не встановлено договором, укладеним у письмовій формі.

13. У разі смерті особи, якій були заподіяні збитки в результаті невиконання договору, до складу спадщини входить право на відшкодування як реальних збитків, так і упущеної вигоди (стаття 22 ЦК). До спадкоємців переходить і право вибору способу відшкодування.

14. До складу спадщини входять майнові права інтелектуальної власності, чинні на час відкриття спадщини (право на отримання винагороди за використання твору, право на відтворення, опублікування і розповсюдження авторських творів, право на оформлення винаходу, корисної моделі тощо).

15. На вимоги про відшкодування витрат на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця (стаття 1232 ЦК), а також витрат на охорону

спадкового майна (стаття 1283 ЦК) не поширюються правила статті 1281 цього Кодексу про порядок і строки пред'явлення вимог кредитором спадкодавця, оскільки вони не випливають із зобов'язань спадкодавця. Тому на такі вимоги поширюються загальна позовна давність (стаття 257 ЦК). Вимоги про відшкодування зазначених витрат можуть бути пред'явлені й до територіальної громади, яка стала власником спадщини, визнаної судом відумерлою.

16. При вирішенні спорів у зв'язку зі спадкуванням за заповітом суд повинен застосовувати правила глави 85 ЦК та враховувати, що заповідач, зокрема, має право:

1) призначити своїми спадкоємцями фізичних осіб, незалежно від наявності в нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин (частина перша статті 1235 ЦК);

2) без зазначення причин позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом, крім тих, які мають право на обов'язкову частку у спадщині; у разі смерті особи, яка була позбавлена права на спадкування, до смерті заповідача, позбавлення її права на спадкування втрачає чинність; (частини друга, третя, четверта статті 1235 ЦК);

3) охопити заповітом права та обов'язки, які йому належать на момент складення заповіту, а також ті права та обов'язки, які можуть йому належати в майбутньому. Якщо він розподілив між спадкоємцями лише свої права, до спадкоємців, яких він призначив, переходить та частина його обов'язків, що є пропорційною до одержаних ними прав (частини перша, третя статті 1236 ЦК);

4) зробити у заповіті заповідальний відказ, відказоодержувачами у якому можуть бути особи, які входять, а також ті, які не входять до числа спадкоємців за законом (стаття 1237 ЦК);

5) зобов'язати спадкоємців до вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема, щодо розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання, дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети (стаття 1240 ЦК);

6) обумовити виникнення права спадкування наявністю певної умови (наявність інших спадкоємців, проживання у певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо), тобто скласти заповіт з умовою. Умова, визначена у заповіті, є нікчемною, якщо вона суперечить закону або моральним засадам суспільства (частини друга, третя статті 1242 ЦК);

7) установити сервітути щодо земельних ділянок, без зміни їх цільового призначення, інших природних ресурсів або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб (стаття 1246 ЦК);

Заповіт є правочином, тому на нього поширюються загальні положення про правочини, якщо у книзі шостій ЦК немає відповідного правила.

Частина спадщини, що не охоплена заповітом, спадкується на загальних підставах спадкоємцями за законом, до їх числа входять і ті спадкоємці відповідної черги за законом, яким інша частина спадщини була передана за заповітом.

17. Право на пред'явлення позову про недійсність заповіту виникає лише після смерті заповідача.

Заповіт, складений особою, яка не мала на це права, зокрема, недієздатною, малолітньою, неповнолітньою особою (крім осіб, які в установленому порядку набули повну цивільну дієздатність), особою з обмеженою цивільною дієздатністю, представником від імені заповідача, а також заповіт, складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, згідно із частиною першою статті 1257 ЦК є нікчемним, тому на підставі статті 215 ЦК визнання такого заповіту недійсним судом не вимагається.

До відказоодержувачів, яким відповідно до заповіту передаються у власність або за іншим речовим правом майнові права або речі, не переходить пропорційна частина обов'язків спадкодавця. За правилом частини четвертої статті 1238 ЦК відказоодержувач має право вимоги до спадкоємця з часу відкриття спадщини, однак право пред'явити до спадкоємця позов із вимогою виконання зобов'язання, що виникає внаслідок заповідального відказу, відказоодержувач набуває лише після того, як спадкоємець прийме спадщину. До цього часу право відказоодержувача не може вважатися порушеним і право на позов не виникає. У разі смерті відказоодержувача до відкриття спадщини заповідальний відказ втрачає чинність у зв'язку з тим, що право відказоодержувача має особистий характер.

18. Заповіт, складений особою до визнання її недієздатною, не може бути змінено чи скасовано її опікуном.

За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо він був складений особою під впливом фізичного або психічного насильства, або особою, яка через стійкий розлад здоров'я не усвідомлювала значення своїх дій та(або) не могла керувати ними. Для встановлення психічного стану

заповідача в момент складання заповіту, який давав би підставу припустити, що особа не розуміла значення своїх дій і (або) не могла керувати ними на момент складання заповіту, суд призначає посмертну судово-психіатричну експертизу (стаття 145 ЦПК).

Недійсність окремого розпорядження, що міститься в заповіті, може бути підставою для визнання недійсним заповіту лише в цій частині.

У справах про спадкування нотаріуси не є заінтересованими особами і не повинні залучатися до участі у справі.

Спадкодавець може позбавити особу з числа спадкоємців права на спадкування (частина друга статті 1235 ЦК) лише шляхом зазначення про це в заповіті.

Розірвання шлюбу припиняє статус подружжя, а недійсність шлюбу (визнання шлюбу недійсним) анулює статус подружжя, у зв'язку з цим розірвання шлюбу чи визнання шлюбу недійсним після складення заповіту подружжя (стаття 1243 ЦК), позбавляє цей заповіт юридичного значення без пред'явлення відповідного позову. У цьому разі спадкування відбувається на загальних підставах.

19. Перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку, що визначений статтею 1241 ЦК, є вичерпним і розширеного тлумачення не потребує.

При визначенні розміру обов'язкової частки в спадщині враховуються всі спадкоємці за законом першої черги, увесь склад спадщини, зокрема, право на вклади в банку (фінансовій установі), щодо яких вкладником було зроблено розпорядження на випадок своєї смерті, вартість речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, вартість заповідального відказу.

За згодою особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині, належна їй частка визначається з майна, не охопленого заповітом. У разі незгоди ця частка визначається з усього складу спадщини.

Той зі спадкоємців, який має право на обов'язкову частку у спадщині та проживав разом із спадкодавцем на день його смерті, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо у визначеному законом порядку не відмовився від неї. Якщо той зі спадкоємців, хто має право на обов'язкову частку та не проживав зі спадкодавцем на день його смерті, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її.

У разі порушення права спадкоємців на обов’язкову частку у спадщині суд може вирішувати питання про недійсність свідоцтва про право на спадщину лише в тій частині, яка складає обов’язкову частку.

Суд може зменшити розмір обов’язкової частки у спадщині з урахуванням відносин між спадкоємцем та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення, зокрема майнового стану спадкоємця.

Позбавлення особи права на обов’язкову частку судом ЦК не передбачає, хоча особа, яка має право на обов’язкову частку, може бути усунена від права на спадкування відповідно до статті 1224 ЦК.

20. Справи про спадкування за законом мають вирішуватись на основі правил глави 86 ЦК.

Спадкування за законом здійснюється почергово.

За відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття всіма спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування за законом одержують спадкоємці відповідної черги. Зокрема, у першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки. У другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері. У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця. У четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім’єю не менш як п’ять років до часу відкриття спадщини. У п’яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно.

У п’яту чергу право на спадкування за законом також одержують утриманці спадкодавця, які не були членами його сім’ї. Утриманцями слід вважати неповнолітню або непрацездатну особу (жінку, чоловіка при досягненні відповідно 55 і 60 років, інвалідів I, II і III груп), яка не була членом сім’ї спадкодавця, але не менш як п’ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування.

21. При вирішенні спору про право на спадщину осіб, які проживали зі спадкодавцем однією сім’єю не менш як п’ять років до часу відкриття спадщини (четверта черга спадкоємців за законом), судам необхідно враховувати правила частини другої статті 3 СК про те, що сім’ю складають

особи, які спільно проживають, пов’язані спільним побутом, мають взаємні права та обов’язки. Зазначений п’ятирічний строк повинен виповнитися на момент відкриття спадщини і його необхідно обчислювати з урахуванням часу спільного проживання зі спадкодавцем однією сім’єю до набрання чинності цим Кодексом.

До спадкоємців четвертої черги належать не лише жінка (чоловік), які проживали однією сім’єю зі спадкодавцем без шлюбу, таке право можуть мати також інші особи, якщо вони спільно проживали зі спадкодавцем, були пов’язані спільним побутом, мали взаємні права та обов’язки, зокрема, вітчим, мачуха, пасинки, падчерки, інші особи, які взяли до себе дитину як члена сім’ї, тощо.

Правила статті 1264 ЦК не стосуються дітей, влаштованих у прийомні сім’ї та дитячі будинки сімейного типу.

До числа спадкоємців четвертої черги не входить особа, яка хоча і проживала спільно зі спадкодавцем, але перебувала у зареєстрованому шлюбі з іншою особою. Проживання однією сім’єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення в них права на спадкування за законом у першу чергу на підставі статті 1261 ЦК.

22. Якщо спадкоємці за усною угодою змінили розмір часток у спадщині, то у разі спору між ними для доказування змісту договору застосовується правило пункту 3 частини першої статті 208 ЦК.

23. Якщо постійне проживання особи зі спадкодавцем на час відкриття спадщини не підтверджено відповідними документами, у зв’язку із чим нотаріус відмовив особі в оформленні спадщини, спадкоємець має право звернутися в суд із заявою про встановлення факту постійного проживання зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, а не про встановлення факту прийняття спадщини.

Свідоцтво про право на спадщину видається за письмовою заявою спадкоємців, які прийняли спадщину в порядку, установленому цивільним законодавством. За наявності умов для одержання в нотаріальній конторі свідоцтва про право на спадщину вимоги про визнання права на спадщину судовому розглядові не підлягають.

У разі відмови нотаріуса в оформленні права на спадщину особа може звернутися до суду за правилами позовного провадження.

Набуття (надання) повної цивільної дієздатності неповнолітньою особою не є підставою для того, щоб вважати її повнолітньою. У зв’язку із цим вона

має вважатися такою, що прийняла спадщину відповідно до частини четвертої статті 1268 ЦК.

Подання заяви про прийняття спадщини особами, вказаними у частинах третій, четвертій статті 1269 ЦК, слід вважати їхнім правом, здійснення якого не суперечить нормі частини четвертої статті 1268 цього Кодексу.

24. Особа, яка не прийняла спадщину в установлений законом строк, може звернутися до суду з позовною заявою про визначення додаткового строку для прийняття спадщини відповідно до частини третьої статті 1272 ЦК. Зазначене положення застосовується до спадкоємців, в яких право на спадкування виникло з набранням чинності зазначеним Кодексом.

Суди відкривають провадження в такій справі у разі відсутності письмової згоди спадкоємців, які прийняли спадщину (частина друга статті 1272 ЦК), а також за відсутності інших спадкоємців, які могли б дати письмову згоду на подання заяви до нотаріальної контори про прийняття спадщини. Відповідачами у такій справі є спадкоємці, які прийняли спадщину. При відсутності інших спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття відповідачами є територіальні громади в особі відповідних органів місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини.

При розгляді цих справ слід перевіряти наявність або відсутність спадкової справи стосовно спадкодавця у державній нотаріальній конторі за місцем відкриття спадщини, наявність у матеріалах справи обґрунтованої постанови про відмову нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії, зокрема відмови у видачі свідоцтва про право на спадщину. За наявності у спадковій справі заяви спадкоємця про відмову від права на спадщину його вимоги про визначення додаткового строку для прийняття спадщини задоволенню не підлягають.

Визначаючи спадкоємцеві додатковий строк для подання заяви про прийняття спадщини, суд не повинен вирішувати питання про визнання за ним права на спадщину. Спадкоємець після визначення йому додаткового строку для прийняття спадщини має право прийняти спадщину в порядку, установленому статтею 1269 ЦК, звернувшись в нотаріальну контору, після чого вважається таким, що прийняв спадщину.

Повторне визначення судом додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини одним і тим же спадкоємцем законодавством не передбачено.

Вирішуючи питання про визначення особі додаткового строку, суд досліджує поважність причини пропуску строку для прийняття спадщини. При цьому необхідно виходити з того, що поважними є причини, пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій.

У резолютивній частині рішення суд повинен вказати відповідно певний період часу з моменту набрання судовим рішенням законної сили, протягом якого спадкоємець може подати заяву про прийняття спадщини, а не конкретну календарну дату, до якої спадкоємець може подати заяву про прийняття спадщини. Додатковий строк, достатній для подання заяви про прийняття спадщини, не може перевищувати шестимісячного строку, встановленого статтею 1270 ЦК для прийняття спадщини.

Спадкоємець, який прийняв спадщину в наданий судом додатковий строк, має право звернутися до суду з вимогами про внесення змін до свідоцтва про право на спадщину, якщо спадкоємці, які прийняли спадщину, не дають згоду на внесення нотаріусом за місцем відкриття спадщини цих змін. На підставі рішення суду нотаріус видає спадкоємцям нові свідоцтва про право на спадщину.

У разі коли після спливу строку для прийняття спадщини та розподілу її між спадкоємцями спадщину прийняли інші спадкоємці (стаття 1272 ЦК), такі спадкоємці мають право вимагати передання їм частки в натурі шляхом перерозподілу майна, яке збереглося, або сплати грошової компенсації. При переході за цих обставин спадкового майна як відумерлої спадщини до територіальної громади такий спадкоємець має право вимагати його передання в натурі, а у разі його продажу має право на грошову компенсацію на підставі статті 1280 ЦК.

25. Відмова від прийняття спадщини на користь інших спадкоємців допускається лише протягом строку для прийняття спадщини. Після закінчення цього строку частка у спадщині не може бути збільшена з тих підстав, що хто-небудь зі спадкоємців відмовляється від спадщини на користь інших спадкоємців. У таких випадках особа, яка прийняла спадщину, має право розпорядитись усім або частиною майна, отриманого в порядку спадкування, шляхом відчуження її іншому спадкодавцеві за договором купівлі-продажу, дарування, міни тощо.

У разі відкликання спадкоємцем своєї відмови від прийняття спадщини протягом строку, встановленого для її прийняття, він відновлює своє право на спадкування.

Відмова спадкоємця за заповітом від прийняття спадщини не позбавляє його права на спадкування за законом.

Коло осіб, на користь яких спадкоємець може відмовитися від прийняття спадщини, є вичерпним і за його волевиявленням змінюватись або доповнюватись не може. У разі коли спадкоємець відмовився від прийняття спадщини на користь особи, вказаної в статті 1266 ЦК, правила про спадкування за правом представлення не застосовуються.

Відмова від прийняття спадщини може бути визнана судом недійсною з підстав, передбачених статтями 225, 229—231, 233 ЦК.

26. При поділі спадщини між спадкоємцями необхідно враховувати правило частини першої статті 1278 ЦК про те, що коли спадкодавець у запвіті сам не розподілив спадщину між спадкоємцями, частки кожного спадкоємця у спадщині є рівними. При розподілі такої спадщини необхідно застосовувати норми, що регулюють відповідні правовідносини спільної часткової власності.

У разі виникнення спору між спадкоємцями щодо виділу їм у натурі предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку (частина перша статті 1279 ЦК) суд повинен враховувати використання цього майна одним із спадкоємців, тривалість такого користування, призначення цих предметів, інші обставини, які мають істотне значення.

27. Отримання спадкоємцем, який прийняв спадщину, свідоцтва про право на спадщину відповідно до статті 1296 ЦК є правом, а не обов’язком спадкоємця. Відсутність у спадкоємця свідоцтва про право на спадщину не може бути підставою для відмови у відкритті провадження у справі.

Якщо спадкоємець прийняв спадщину стосовно нерухомого майна, але зволікає з виконанням обов’язку, передбаченого статтею 1297 ЦК, зокрема з метою ухилення від погашення боргів спадкодавця, кредитор має право звернутися до нього з вимогою про погашення заборгованості спадкодавця, розмір якої може бути визначений за правилами статті 625 цього Кодексу.

Відповідно до статті 1301 ЦК свідоцтво про право на спадщину може бути визнано недійсним не лише тоді, коли особа, якій воно видане, не мала права на спадкування, але й за інших підстав, установлених законом. Іншими підставами можуть бути: визнання заповіту недійсним, визнання відмови від спадщини недійсною, визнання шлюбу недійсним, порушення у зв’язку з видачею свідоцтва про право на спадщину прав інших осіб тощо.

28. Перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування, а тому на відносини сторін не

поширюються відповідні правила про спадкування, в тому числі право на обов'язкову частку.

Відчужувачем та набувачем за спадковим договором може бути як повністю дієздатна особа, так і особи, зазначені у статтях 32, 36 ЦК. Набувач за спадковим договором не відповідає за зобов'язаннями відчужувача.

Спадковий договір може бути визнано недійсним із підстав, визначених нормами глави 16 ЦК.

Вимогу про визнання недійсним спадкового договору може бути заявлено як відчужувачем та набувачем, так і іншою заінтересованою особою. У разі пред'явлення позову особою, яка не є стороною спадкового договору, необхідно перевіряти, які права та охоронювані законом інтереси цієї особи порушено (стаття 3 ЦПК).

Згідно зі статтею 1308 ЦК спадковий договір може бути розірвано на вимогу відчужувача або набувача. За змістом цього правила інші особи, у тому числі спадкоємці відчужувача, не можуть пред'являти вимоги про розірвання спадкового договору.

На відміну від спадкоємця, який прийняв спадщину та відповідно до статті 1282 ЦК зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора, на набувача за спадковим договором такий обов'язок не покладається.

У разі смерті набувача спадковий договір вважається припиненим. У цьому випадку спадкоємці набувача мають право вимагати від відчужувача відшкодування витрат, яких вони зазнали при виконанні спадкового договору в тій частині зобов'язань, які були виконані набувачем до його смерті.

Якщо відповідно до спадкового договору набувач зобов'язаний був вчинити певні дії після смерті відчужувача, то у разі смерті набувача обов'язок вчинити ці дії переходить до його спадкоємців.

29. Судам необхідно враховувати, що кожна позовна заява — первісна й зустрічна, а також заява третьої особи із самостійними вимогами оплачується судовим збором залежно від ціни позову, яка визначається виходячи з вартості відшукуваного майна.

Розмір судового збору, порядок його сплати та звільнення від сплати встановлюються законом. Зокрема, необхідно враховувати, що при обчисленні судового збору у справах про спадкування майна не береться до уваги вартість успадкованого майна, про яке зазначено в пункті 16 частини першої статті 4 Декрету Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 року № 7-

93 «Про державне мито», і що від сплати цього збору звільняються особи, указані в пункті 6 (спадкоємці першої черги громадян, реабілітованих відповідно до Закону України від 17 квітня 1992 року № 962-XII «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні») і в пункті 18 частини першої статті 4 вказаного Декрету.

Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 24 червня 1983 року № 4 «Про практику розгляду судами України справ про спадкування» (зі змінами та доповненнями, внесеними постановами Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 року № 13 та від 25 травня 1998 року № 15).